ఆంధ్ర భారత
కవితా
విమర్శనము

కీ॥శే॥ కోరాడ రామకృష్ణయ్య

గంగాధర పబ్లికేషన్స్
విజయవాడ - 2

గంగాధర ప్రచురణ

ప్రథమ ముద్రణ

మార్చి 1981

వెల: **20-00**

ప్రచురణకర్త

కె. మురళీకృష్ణ

ముద్రణ :

రాజా ప్రెస్

విజయవాడ - 4

శ్రీరామచంద్రవ్రతినం

ద్వంద్వాతీతం గురోర్గురుమ్,

యోగీశ్వరం జ్ఞానఘనం

వందే నాగేశ్వరం గురుమ్.

పీఠిక

మద్రాసు విశ్వకళాపరిషత్తులో తెలుఁగురీడరుగా నుండి క్రిందటి సంవత్సరము నేను జేయఁగలిగిన పరిశోధన ఫలితమే యీగ్రంథము.

ఆంధ్రభాషావాఙ్మయముల చరిత్రములను, వాని సక్రమపరిణామమును అన్వేషించి విమర్శించుటయే ప్రాచ్య పరిశోధనాలయమందలి యాంధ్రశాఖ చేయఁదగిన పనిగా నున్నది. భారతమే యీ భాషలో మొదటి యుద్గ్రంథ మగుటచే. తద్భాషావాఙ్మయ పరిణామమున కిది యెంత వఱకుఁ దోడ్పడినదో తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకత కలదు. ఇంతకుఁ బూర్వ మనేకు లనేకవిధముల దీనిని విమర్శించియే యున్నారనుట వాస్తవమే. కాని నన్నపార్యుఁడు చెప్పినట్లుగా విశ్వజనీనమై వరఁగు నీ భారత రత్నము దాని నాశ్రయించువారి దృక్పథమునుబట్టి వింతకాంతుల నీనుచునేయుండు ననుటకు సందేహము లేదు. కావున భారతకవితకుఁ దత్తద్దేశ కాలపరిస్థితులకు నెట్టి సంబంధము కలదో, ఇది యాంధ్రభాషా వాఙ్మయ పరిణామమున కెట్లు తోడ్పడినదో, కవిత్రయముయొక్క- అందు ముఖ్యముగా కవిబ్రహ్మయొక్క- కవితానిర్మాణ చాతుర్య మెట్టి విశేషగుణములు కలదగుటచే సర్వాతిశాయియై వెలయుచున్నదో పరిశీలించి వివరింపఁగల విమర్శన లింకను బయలుదేఱవలసి యున్నవి. గీర్వాణసారస్వత మహావృక్షశాఖకుఁ గట్టినయంటుగా బయలుదేఱి విజృం

భించిన యాంధ్రసారస్వతము నందు ఆంధ్రజాతీయ గుణ మెంతవఱకు నిలిచియున్నదో పరిశీలింపవలసి యున్నది. ప్రాచీనాంధ్ర భాషాస్వరూపమును గుర్తించి, దానికితర ద్రావిడభాషలతోడను, సంస్కృత ప్రాకృతములతోడను గల సంబంధ బాంధవ్యములను నిర్ణయించి, తద్భాషా చరిత్ర నన్వేషించుటకు నావశ్యకంబే. ఆంధ్రసారస్వత మహావృక్షమునకు "లలితస్కంధము" ఆంధ్రభారతము. ఈ స్కంధము నాశ్రయించినచో, నా వృక్షమునకు "మూలంబగు" దేశీయవాఙ్మయము, పైకి విజృంభించిన ప్రబంధాదిశాఖల యథార్థస్థితిగతులు మనకు సులభముగ గోచరించును. కావుననే యిది యాంధ్రభాషాసారస్వత విమర్శకులకు విశేషమాశ్రయపాత్రం బగుచున్నది. కేవల భాషాంతరీకర్తలుగ నెన్నఁబడుచున్న భారతకవుల కళాచాతుర్య విశేషములను మూలగ్రంథముతోఁ బోల్చి విశదీకరింపఁ జేయుటను తలంపే నన్నీ విమర్శనమునకుఁ బురికొల్పినది. ప్రమాణముగ గ్రహింపఁదగిన మూలగ్రంథపాఠము తక్కిన పర్వములకు లభింపకపోవుటచే నీ విమర్శనము ప్రధానముగ నొక్క విరాటపర్వముపైననే యాధారపడవలసినట్లైనది. తిక్కన దీనిని గూర్చి చేసిన ప్రశంసనుబట్టి యాతని కవితారీతి ముఖ్యముగ నిం దగుపడుటయు స్పష్టమే. తక్కిన పర్వములనుగూడ మూలముతోఁ బోల్చి చూచినచో తిక్కనామాత్యుని కళాప్రతిభల మహత్త్వము మఱింత బయలుపడుననుటకు సందేహము లేదు. ఇట్టి విమర్శన ప్రయోజనమును నిర్ణయించి యిందేమైన గుణలేశములు గలిగినచో గ్రహించి నన్నుఁ గృతార్థునిఁ జేయ సహృదయులగు పండితులను ప్రార్థించుచున్నాను.

ఇంతకుఁ బూర్వ మీవిశ్వకళాపరిషద్ విద్యార్థినై యుండి యీ భారత విమర్శనము విషయమున నన్నుఁ బ్రోత్సహించిన శ్రీ దివాన్ బహాదర్ సర్ రఘుపతి వేంకటరత్నం నాయుడుగారు (కె. టి., ఎం. ఏ.,

డి. లిట్.) గారికి వినయపూర్వకము గు సాకృతజ్ఞతాభివందనముల నర్పించు చున్నాఁడను. ఈ గ్రంథమును బ్రకటించుకొన నన్ననుజ్ఞయొసఁగిన విశ్వ విద్యాలయాధికారులకును, ఈ పరిశోధనాలయమున ఫెలోగా నున్న కాలమున నీ గ్రంథ పరిశోధన విషయమున నాకుఁ దోడ్పడిన శ్రీ నండూరి బంగారయ్య (బి. యే.) గారికిని నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. నా ప్రార్థన నంగీకరించి యీ గ్రంథమును దమ ఆంధ్రగ్రంథమాలలోఁ జేర్చికొని యింత శీఘ్రకాలమున ముద్రించి యాంధ్రలోకము నెదుటఁ బెట్టిన యత్యుదార స్వభావులు, నాంధ్రభాషా పోషకులు, దేశోద్ధారకులు నగు శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారికి నా కృతజ్ఞతాభివందన శతముల నర్పించుచున్నాఁడను.

కోరాడ రామకృష్ణయ్య

విషయసూచిక

ప్రతి స్త్రీ తన ఆభరణముగా చూచుకోవలసిన పుస్తకములు

మాలతీచందూర్ రచనలు

వంటలు పిండివంటలు	18-00
(పూర్తి శాకాహారపు వంటలు హాల్ ప్రింట్స్)	
అందాలు అలంకారాలు	7-50
మహిళలకు మధుర జీవనం	7-50
మనసులోని మనసు	18-00
ఆలోచించు	8-00
ఏమిటీ జీవితాలు	12-00

ఎం. జయలక్ష్మి

వంటలు వార్పులు 8-00

(మాంసాహారపు, శాకాహారపు వంటలు, రూల్ ప్రింట్స్)

ప్రతిభావంతులు (12 భాగాలు) 45-00

కప్పగంతుల మురళీకృష్ణ

(120 మంది మహనీయుల జీవిత చరిత్రలు. పిన్నలకు, పెద్దలకు రిఫరెన్సుగా ఉపయోగపడే గ్రంథాలు)

ఒక్కొక్కటి 3-75

ఆంధ్ర భారత కవితా విమర్శనము

* * *

1

ఆంధ్ర వాఙ్మయము ; ఆంధ్ర మహాభారతము

ఆంధ్రవాఙ్మయలక్ష్మికి ఆంధ్రభారత మసంతతతేజో విరాజమానం బగు శిరోలంకారము. ఆంధ్రవాఙ్మయ మహావృక్షమునకు మూలబీజము, మూలాధారము. ఆంధ్రభాషాస్రవంతి కడ్డుకట్టి నిలుపం బెట్టిన యొక పెద్దయానకట్ట. ఆంధ్రభాషావాఙ్మయ ప్రపంచమునకు లేదా బహుళాంధ్రోర్వీయ ప్రపంచమునకు మూలభూతంబై, ప్రపుష్పోప శోభితంబైనను దర్శనీయ ప్రకృతిచ్ఛాయ ప్రపంచాతంబై నెగడు నదియాంధ్రభారతామ్నాయంబు. ఈయద్వితీయ భావము మారిమాటనాధాశ్రయణమునమూలమునసేగాక, తిక్కనార్యుని ప్రతిభమూలమునఁగూడ సిద్ధించినదనవచ్చును. కవిత్రయంబునందు ముఖ్యుండగు తిక్కనార్యుం డీయాంధ్రభారతమునకు వలెనే యాంధ్రవాఙ్మయ ప్రపంచంబునకుఁగూడ మూలమై నిలచియున్నాఁడు. భట్టుమూర్తి తన గ్రంథాదిని స్మరించిన మూర్తిత్రయము మన భారత కవిత్రయము కంటె కొంచెము భిన్నమైనను, అతఁడు కుందలేంద్రుని కొసగిన స్థానము మాత్రము ముఖ్యముగా గమనింపఁదగియున్నది.

“మహి మున్ వాగనుశాసనుండు సృజియింపం గుందలీంద్రుడు ద
న్మహనీయ స్థితిమూలమై నిలుప శ్రీనాథుండు పోషింప న్మహా

మహులై సోముడుభాస్కరుండు వెలయింపన్ సొంపువాటించు నీ
బహుళాంధ్రోక్తి మయప్రపంచమున దత్ప్రాగల్భ్య
మూహించెదన్''

ఇం దాంధ్రవాఙ్మయ ప్రపంచమునకు వాగనుశాసనుడు స్రష్ట. శ్రీనాథుండు పోషణకర్త. ఇక కుండలీందుడన్నచో యా ప్రపంచము యొక్క మహనీయస్థితికీ మూలమై నిలచెనని చెప్పియున్నాడు. ఆంధ్ర వాఙ్మయమున తిక్కనార్యుడు వాగనుశాసన శ్రీనాథాదుల నతిక్రమించి తన్మహనీయస్థితికి మూలమై నిలచెనని చెప్పదగియున్నది. ఆంధ్ర భాషా వాఙ్మయ ప్రతిష్ఠకు భారతమే ముఖ్యకారణము. అది పంచమ వేదంబై పరమామ్నాయంబగుటయేగాక యాంధ్ర వాఙ్మయమున మూల గ్రంథమై యామ్నాయసదృశంబై పరమప్రమాణంబై వెలుగొందు చున్నది. వాఙ్మయమున మొదటి గ్రంథంబగుటయేగాక, భాషా ప్రయోగ విషయమునఁగాని, కవితా ప్రాశస్త్య విషయమునఁగాని దీనిని మించిన గ్రంథములీ భాషలోఁ బూర్వమునఁ గాని, పరమునఁగాని బయలుదేరి యుండలేదనుట సాహసోక్తి కానేరదు. ఇందు నన్నపార్యుని కవితా ప్రవాహ గాంభీర్యమునకు తిక్కనార్యుని యసమాన కవితా కళా చాతుర్యము (*Poetic Art*) వన్నె వెట్టుటచే దీనికిట్టి మహాప్రతిష్ఠ గలిగినది. ఒక కవి యొక్క సహజశక్తి యాతఁడు తన నైపుణ్యమును వెలయించుటకుగా సేకరించిన వస్తువుయొక్క మహత్త్వమును బట్టియే వ్యక్తమగుచుండునని సాహిత్య విమర్శకుల మతము. అర్జునుని యస్త్ర కళా నైపుణ్యమునకుఁ దగిన గాండీవమాతనికి దొరికినట్లే తిక్కనార్యుని ప్రతిభకుఁ, గవితాశక్తికి దగినవస్తువు భారత కథ యం దాతనికి లభించినది.

ఇన్నగమునందు గాండివ
మున్నది యదిగాని మద్భుజోద్రేక విలా
సోన్నతికోర్వవు పెద్దయు
నన్నువ లీవింద్లు గుఱుచ లల్ప బలంబుల్.

అని యర్జునుఁడు చెప్పినట్లుగా, తిక్కన మొదట నిర్వచనోత్తర రామాయణమును రచించి చూచి యది తన కవితావిలాసోన్నతి కోర్వదని తలంచి కాఁబోలు నీ భారతరచను చేపట్టినాఁడు. అందును, మొదటి మూఁడు పర్వములను నన్నయ యుద్దేశమునకును, అతని వైదిక సంపత్తికి జీవిత చరితముఁ దగినవై యాతని పాలఁబడుటయు, నంతకంటెను రసవత్తరంబై యార్జితకథోపేతంబగు భాగము తిక్కన పాలఁబడుటయు, ననునది యాంధ్రలోకము చేసికొనిన మహాపుణ్యఫలమని చెప్పవలసియున్నది. ఇందాతని యప్రతిమాన కవితా నైపుణ్యమేగాక, యాతని నీతికుశలత, యుద్ధకళాపరిచితి, లౌకికజ్ఞానసంపత్తి, రాజకీయ విషయ పరిజ్ఞానము మొదలగు నసాధారణ గుణములన్నియు వ్యక్తమగుటకుఁ దగిన యవకాశము లభించినది. ఇయ్యది యాంధ్రావళి కనవరతము మోదముఁ గూర్చుచు, నాంధ్రజన సామాన్యమునకుఁ బురాణ శ్రవణ పఠనయోగ్యంబై, రసికులకు నిస్తులరసాస్వాదనమును గొలుపునదై, లక్షణకర్తలకుఁ బరమప్రమాణంబగులక్ష్యంబై, నీతివేత్తలకు నీతిదాయకంబై, భాషాతత్త్వజిజ్ఞాసువులకు ప్రాచీనాంధ్రభాషా జాతీయ ప్రయోగచమత్కృతులం బరిగొల్పునదై, సాంకేతికలక్షణలక్షితంబును, సాంకేతికజీవిత (*Conventional life*) సహితంబునుగాక సహజము, నచలనము, నమరము, స్వాభావికమునగు నుత్తమకవితచే నొప్పారినదై, తరువాతి కాలమునందలి యాంధ్రకవితకు మార్గదర్శకంబై నెగడినది. భారతకవుల నూతనకల్పనలే తరువాతి ప్రబంధవాఙ్మయమునకు మార్గదర్శకములైనవి.

ఈ కారణముచే నాంధ్రభాషా వాఙ్మయము పరిణామక్రమమును తెలిసికొనవలయునన్నచో నాంధ్ర భారతమును సవిమర్శంబుగ బఠించుటత్యావశ్యకం బగుచున్నది. నన్నయ భారత భాగమే ప్రస్తుత ముపలభ్యమానములగు నాంధ్రభాషా గ్రంథములలో మొదటిదగుటచే నాంధ్రభాషకు, అంతకు పూర్వపరములగు స్థితిగతులను బరికింపవలెనన్న నన్నయ భాషతోఁ బోల్చిచూచికొనవలసినదే. ఆంధ్రభాష కాలమున

లక్షణము లేకుండుటచేఁ దరువాతి కవులందఱు నన్నయ భారతమునే లక్ష్యముగాఁ జేసికొనిచెప్పవలసినదేగాని తెలుఁగు పలుకు నొక్కటిఁ గూర్చి చెప్పఁగారాదని దాక్షవాటి కవిరాక్షసుఁడీ నియమంబుచేసెననియు,

ఆ మూఁడు పర్వములలో
సామాన్యుఁడు నుడువు తెనుఁగు లరసికొని కృతుల్
తాము రచించిరి తిక్కను
ధీమణి మొదలైన తొంటి తెనుఁగు కవీంద్రుల్.

అని యప్పకవి చెప్పుచున్నాడు. ఇట్లు భాషా విషయమునఁ దెనుఁగున భారతము పరమ ప్రమాణమైన గ్రంథమైనది. నన్నయ కవితా శైలికిని అతని భాషకును, అతని భాగమందలి తెలుగు జాతీయమునకు నాతఁడు స్వయముగా నెంతవఱకు బాధ్యుఁడో గ్రహింపవలెనన్నచో నాతని కాలమందు, నంత పూర్వమునను గల గ్రంథములు లేదా శాసనాదులు, ఇతర సన్నిహిత భాషా స్థితిగతులు- నీమొదలగువానితో నీగ్రంథమును బోల్చి తెలిసికొనవలసియున్నది. కవిరాక్షసుఁడు చేసినట్లుగా నప్పకవి చేఁజెప్పబడిన నియమమును తరువాతి కవులనందు ముఖ్యముగా తిక్కనార్యుఁడు నెంతవఱకు పాటించిరో యను విషయము పరిశీలింపఁదగియున్నది. సంస్కృత బహుళంబగు శైలి నవలంబించి రచించిన శ్రీనాథాదులుగాని, తరువాతి ప్రబంధకవులుగాని తెలుఁగు పలుకు, తెలుఁగు జాతీయము తిక్కనార్యుఁడు ప్రయోగించినంత నాతఁడు ప్రయోగించిన రీతిని బ్రయోగించియుండలేదు. కావున నన్నయకుఁ బూర్వమునందలి ప్రాచీనాంధ్ర భాషాస్వరూపమును దెలిసికొనుట కిప్పుడిప్పుడు బయలువెడలుచున్న శాసనాదులెట్లు కొంతవఱకాధారము లగుచున్నవో, అట్లే నన్నయ తరువాతి కాలమునందలి తెలుఁగు నుడికారమును దెలిసికొనుటకు తిక్కన తన భారత భాగమున వాడిన భాషయే ముఖ్యాధారమగుచున్నది. తరువాతి కవులలో నింత బహుళముగా శుద్ధాంధ్ర భాషా జాతీయ ప్రయోగమును జేసినవారు లేకుండుటచే నీతనినే ముఖ్యముగాఁ బేర్కొనవలసివచ్చుచున్నది. ఇంతకుఁ బూర్వము

పాల్కురికి సోమనాథాది శైవ కవులు కొందఱు మాత్రము జాను తెనుఁగు కొంతవాడినను, తిక్కన తరువాతికాలములో నన్నపార్యుఁడవలంబించిన సంస్కృత భూయిష్ఠ రచనమే సర్వసామాన్యమై కవిజనాదరణ పాత్రమై యుండుట తటస్థించినది. తిక్కనార్యుఁడును గొంతవఱకా రచనయే చేసినను, మొత్తము మీఁద క్రమక్రమముగా నడుగంటుచున్న దేశీయపుఁ బలుకుబడి నామాత్రమైనను చిరస్థాయిగా నిలుపవలెననెడి తలంపుతో స్వీయ భాషాభిమానము కలవాఁడై యద్దానిని పదిపట్టి తన గ్రంథమును వెలయించినాఁడు. ఇందగపడు ప్రాచీనాంధ్ర భాషాప్రయోగ చమత్కృతులను మఱియొకచోఁ గానము. ఈ విధముగా నన్నయ కంటెను గూడ తిక్కన యాంధ్రభాషకు మహోపకారము చేసినవాఁడైనాఁడు. నన్నయ తిక్కనలు తమ గ్రంథములను వెలయించిన యానాఁటి మాతృభాషాస్వరూపమును దర్శించుటకుగా నాంధ్ర మహాభారత మవశ్య పఠనీయంబగుచున్నది. ఇట్లు భాషా విషయముననేగాక కవితా కళా సౌందర్య విషయమునను ఆంధ్ర వాఙ్మయమునకు భారతమునకుఁగల ప్రాముఖ్యము మఱియే గ్రంథమునకును లేదనియే నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును.

అయితే భారతమనునది సంస్కృత భాషలో వ్యాస మహర్షిచే రచింపఁబడినది గదా. ఆంధ్రకవులు స్వయముగ రచించినది కాదు, భాషాంతరీకృత గ్రంథమున కిట్టి ప్రాశస్త్యమా యను ప్రశ్న కలుగవచ్చును. ఆంధ్రవాఙ్మయమున మొదటిది భాషాంతరీకృత గ్రంథముగుటచే నాఁటోలు తరవాత నాలుగైదువందల యేండ్ల వఱకు నట్టి గ్రంథములే బయలుదేరుట తటస్థించినది. కాని వీనిలో నే యొక్కటి అయినను భారతకవిత కంటె మిన్న యనిపించుకొనఁదగినదిగాని, తిక్కనార్యుని కవితతోఁ బోల్పదగినదిగాని బయలుదేరలేదు. కావుననే యాంధ్రభారత మాంధ్రకావ్యములలో సత్కృష్టమైన వ్యాసభారతము కంటెఁ గూడ నాంధ్రావళికి మోదమును గూర్చుచున్నది. పేరునకు భాషాంతరీకృతమే యైనను స్వతంత్రగ్రంథమును మూలముకంటెను రసవత్తరంబై యున్నది.

ఒక కవియొక్క గొప్పతనమాతఁడు చేపట్టిన విషయము యొక్క గౌరవమును బట్టియేగాక, ఆ విషయమును- ఆ వస్తువును- దానెట్లుపయోగపఱచికొనినాఁడు- ఎట్టి శిల్ప చాతుర్యమును చూపినాడు దానికే పన్నెచిన్నెలు వెట్టి యెట్టి నూతన వస్తువు- నూతనసృష్టిగాఁ జేసి చూపి తన ప్రతిభను మెఱయించినాడు- అనుదానిని బట్టి యుండును. ఆ కావ్యమునంతను ఆవరించియుండునాతని యాత్మశక్తియె (*Personality*) తన్మహత్త్వమునకుఁ గారణ మగుచుండును. అదియె మనము ముఖ్యముగా గమనింపఁదగిన విషయము. షేక్స్పియర్ కాళిదాసాదులు గ్రహించిన వస్తువు సర్వ లోక సామాన్యమగు పాతపురాణ గాథలలోనిదే. వారి శక్తి ప్రతిభలే యా పాత కథలను నూతనసృష్టిగా మార్చి వారికి శాశ్వతకీర్తిని గడించినవి. ఈ శక్తిని గనఁబఱచలేని కవిత యుత్తమమైన కవిత గానేరదు. కవి హృదయము పొంగి పొరలి రావలయును. కాని యీ పొంగు నుత్తమ కవి తన కళా (*art*) శక్తిచే మాటుపఱచును. తిక్కనార్యుఁడు భారతము రచింపఁబూనినపుడు కవిత్వతత్త్వ నిరతిశయానందభరితాంతఃకరణుఁడై యుండినాడు. వ్యాసుని కథనే తాను జెప్పుచున్నను తన కళా చాతుర్యమును జూపక పోలేదు. ఇట్టి కవిత యాంధ్ర వాఙ్మయమున చాల అరుదనియే చెప్పవచ్చును. భారత కవుల తరువాత నాంధ్ర వాఙ్మయమున శబ్దాడంబరము సాంకేతిక జీవితవర్ణనము, అలంకారిక నియమానుకూల రచన, భావనాశక్తి చూపుటకుఁగాను వికృతపు వర్ణనలు పెరిగిపోయినవి. ఇవ్వివి కవితకు శృంఖలములుగాని యలంకారములు గావు. శబ్దశిల్పమేగాని నిజమైన కవితాశిల్పము చాల తగ్గిపోయినది. కవిత్వము బాగుండవలెనని మఱి పది పద్యముల వర్ణన పెంచుట ఔచిత్యమునకు భంగము కలిగించును. శిల్పగోపనమే కవితాకళాచాతుర్యమును వెలయింపఁజేయునది. (*Art lies in concealing art.*) తెలుఁగుకవులలో దీనిని చక్కగాఁ బాటించినవాఁ డొక్క తిక్కన యనియే చెప్పవలసియున్నది. అతని కవితలో కథాకథనగౌరవము, లేదా, వేగమే పైకిఁ గనబడునుగాని కావ్యశిల్ప మగపడదు. దానిమాటున నది దాఁగియుండును. ఇదియే తిక్కనము, భారత

కవులయు మహత్త్వమునకు మూలబీజము. మూలము వ్యాసవిరచితమైనను వీరు దాని నొకవిధమగు స్వతంత్రగ్రంథముగ నిర్మించి ప్రతిష్ఠించినారు.

ఒక గ్రంథమును చదువునపుడు మన మేదృష్టితో చదువుచున్నా మను విషయముగూడ ముఖ్యముగా గమనింపఁదగియున్నది. మహాభారత ముద్గ్రంథము. దాని ననేకు లనేకోద్దేశములతో నాశ్రయించుచుందురు.

"ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని
యధ్యాత్మవిదులు వేదాంతమనియు
నీతివిచక్షణుల్ నీతిశాస్త్రంబని
కవివృషభులు మహాకావ్యమనియు
లాక్షణికులు సర్వలక్షణసంగ్రహమనియు
నైతిహాసికు లితిహాసమనియు
బరమపౌరాణికుల్ బహుపురాణసముచ్చ
యంబని మహిఁ గొనియాడుచుండ

వివిధవేదతత్త్వవేది వేదవ్యాసుఁ
డాదిముని పరాశరాత్మజుండు
విష్ణుసన్నిభుండు విశ్వజనీనమై
పరగుచుండఁ జేసె భారతంబు."

అని నన్నపార్యుండే చెప్పియున్నాడు. మనము ఏకాలమున దాని నాశ్రయించుచున్నాము అనుదానినిబట్టి, లేదా మన దృక్పథమునుబట్టి యాయా వస్తుస్వరూపమునందలి విశేషగుణములు బయలుపడుచుండును. కావున సాహిత్యవిమర్శకులు భారత కవితను ఆంధ్రవాఙ్మయమునుగూడ కావ్యకళాదృష్టితోఁ జదివినఁగాని యందలి కళాసౌందర్యసామ్రాజ్యమును జవిగొనలేరు.

2

మతస్థితి - వాఙ్మయము

భారతమే యాంధ్రభాషలో మొదటియుద్గ్రంథమగుటకుఁ గల కారణములను దెలిసికొనవలయునన్నచో నా కాలమునను, నంతకుఁ బూర్వమున నీదేశమునఁగల మతస్థితిని కొంత తెలిసికొనవలసియున్నది. ఆంధ్రదేశమున నొకకాలమున నంగా క్రీస్తునకుఁ బూర్వము మూఁడు నాలుగు వందల యేండ్లక్రితము బౌద్ధ, జైనమతములు విశేషముగ వ్యాపించి యున్నట్లమరావతి, జగ్గయ్యపేట, భట్టిప్రోలు మొదలగు ప్రదేశములందు బయలుదేరిన స్తూపములు, శాసనములు మొదలగువాని వలననే స్పష్టమగుచున్నది. పురాణములలో నాంధ్రరాజులకు పూర్వమే ఇక్ష్వాకువంశపు రాజు లీ దేశమును పాలించినట్లు గనఁబడుచుండుటచేతను, ఈ ఇక్ష్వాకువంశపురాజుల శాసనము లనేకము లిటీవల గవర్నమెంటువారు త్రవ్వించిన జగ్గయ్యపేట, శ్రీశైల సమీపమునఁగల సిద్ధ నాగార్జునకొండ ప్రాంతములందలి బౌద్ధస్తూపములలోఁ గానవచ్చుటంజేసియు నా కాలమున నీ యాంధ్రదేశము పాలించినది ఇక్ష్వాకులేయనియు; వారు గాఢమైన జైన బౌద్ధమతాభిమానము కలవారై యుండిరనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. వారి కాలముననే యాంధ్రదేశమునందలి ఈ స్తూపములు కట్టబడిఁయుండును. భట్టిప్రోలుస్తూపమున బుద్ధదేవుని యస్థికలపుత్రోఁ గూడిన రాతిబానలు బయలుపడుటగూడ నీ స్తూపముల యతిప్రాచీనతను దెలుపుచుచున్నది. కర్ణాటభాషలోని "ధర్మామృత" మను కావ్యమున క్రీస్తునకుపూర్వము అయిదవశతాబ్ది ప్రాంతమువాఁడును, 12వ జైన తీర్థంకరుఁడునగు వాసుపూజ్యునికాలమున జరిగినదిగాఁ జెప్పబడిన యిక్ష్వాకువంశపురాజగు యశోధరుని దక్షిణ దేశ దిగ్విజయము, వేంగి దేశ పాలనమును బట్టి, యిక్ష్వాకులు క్రీస్తునకు పూర్వమైదవ శతాబ్ది యందే వేంగిదేశము నేలినట్లు తెలియుచున్నదని బ్ర॥ శ్రీ వేటూరి ప్రభా

కర శాస్త్రిగారు తలంచుచున్నారు. (ప్రభవ సం. పుష్యమాస భారతి) ఈ యిక్ష్వాకులును ఆంధ్రుల తెగలోని వారే కావచ్చును. ఇక్ష్వాకు శాతవాహనాదినామములు వంశనామములుగా ఆంధ్రులనునది దండకారణ్య భాగమున నివసించుటం జేసి గలిగిన సామాన్యనామమై యుండును. కావున నాంధ్రదేశమున జైనబౌద్ధ మతోద్భవదశ యీ యిక్ష్వాకుల కాలమునందే అనఁగా క్రీస్తునకు పూర్వము 4, 5 శతాబ్దములకు పూర్వమునందే యైయుండును.

ఇక్ష్వాకుల తరువాత నీ దేశమును పాలించి పెద్దసామ్రాజ్యమును స్థాపించిన యాంధ్రరాజుల కాలములో బౌద్ధజైన మతములతో గూడ బ్రాహ్మణమతము కూడ విజృంభింపసాగినట్లున్నది. ఆ కాలమున జైనులు, బౌద్ధులు నెచ్చటెచ్చటికిఁబోయి మత ప్రచారము సలుపుచుండిరో ఆయా దేశములకు వారి వెంటనే బ్రాహ్మణ మత ప్రచారకులు గూడఁబోయి స్వీయ మతప్రచారమును సలుపుచు వచ్చినట్లగపడుచున్నది. ఎట్లయినను ఆంధ్రరాజు లనేకములగు బౌద్ధదేవాలయములను, గుహలను నిర్మించి వానికాలమునందు భిక్షువుల యుపాధికొఱకుఁగా నేకములగు గ్రామములను భూముల నిచ్చియుండిరి గాని, వీరిలో పలువు రశ్వమేధ, గవామయనాది యజ్ఞములను చేసి బ్రాహ్మణులకు భూరిదక్షిణ లిచ్చి యుండుటను బట్టి యీ కాలమున బ్రాహ్మణమతమునకు నెట్టియాదరము వ్యాప్తి కలదో తెలియఁగలదు. శివారాధనమును, విష్ణుభక్తియుఁగూడ ప్రబలుచునే యున్నవి. బ్రాహ్మణమతమునకును బౌద్ధమతమునకు విరోధము లేక దేని దారి నది దేశమునఁ బ్రబలుచున్నవి. కాని యాంధ్రు లుత్తరదేశమునుండి వచ్చి యిచ్చటి దేశీయులతోఁ గలసిన వారగుటచే గాఁబోలు తమ భాషను వదలక ప్రాకృతభాషనే రాజభాషగాఁ జేసికొని తమ శాసనములన్నిటిని ప్రాకృతముననే రచియింపఁజేసినారు.

ఆంధ్రసామ్రాజ్య మంతరించిన పిదప నా యాంధ్రరాజులయొద్ద సేనానులుగాను, సామంతులుగాను నుండిన నాగవంశము వారిలోని

వాఁడగు శివస్కందనాగుఁడనువాఁడు స్వతంత్రుఁడై కృష్ణాకావేరీ మధ్య దేశమున కధిపతియైనట్లు శాసన నిదర్శనము వలనఁ దెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి దేశీయజాతులుగూడ కొంత ప్రబలులైయే యుండినవనియు గావుననే యిక్ష్వాకులు మొదలగు తెగలవారు ఉత్తరదేశమునుండి వచ్చి వీరిలో కలిసిపోయి తమ భాషనే రాజభాషగాఁ జేసినను దేశభాషయగు తెలుఁగు బొత్తిగా నశించిపోలేదనియుఁ దలంపవచ్చును. ఈ నాగరాజుల మూలముగా నాంధ్రరాజ్యము పల్లవులకు సంక్రమించినది. ఈ పల్లవులు భారద్వాజులు, పరమబ్రహ్మణ్యులు, నని శాసనములవలనఁ దెలియు చున్నది. వీరిలోఁ గొందఱు శైవమతాభిమానులును, మఱి కొందఱు వైష్ణవమతాభిమానులుగను గూడ గనఁబడుచున్నారు. మహేంద్రవర్మ యనునాతఁడు మొదట జైనుఁడై యుండి శైవులను బాధించియు, తరువాత శైవమతమునం దభిమానము కలుగుటచే జైనులనే యనుహింసించి వారి వినాశమును నిర్మూలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. మొత్తముమీఁద పల్లవ రాజులందఱు శైవులై 'నంది'నే వంశచిహ్నముగా గ్రహించి బ్రాహ్మణ మతమునే విశేషముగా ప్రోత్సహించినుటకు సందేహము లేదు. ఈ కాలమున నీ పల్లవులకు లోఁబడి వేఁగిదేశ భాగములనేలిన శాలంకాయ నులు మొదలగువారు కూడ బ్రాహ్మణమతాభిమానులే యైయుండిరి. అయినను బౌద్ధమతముకూడ వారి కాలమున నుచ్ఛస్థితియందేయున్నది. కాని చాళుక్యుల ప్రభుత్వముతోపాటు బౌద్ధమతమునకు క్షీణత్వమును, బ్రాహ్మణమతమునకు ప్రాబల్యమును ప్రారంభించెను. చాళుక్యులు మొదటనేలిన కన్నడదేశమం దింతకుఁ బూర్వము చిరకాలమునుండియు జైనమతమునకు ప్రాబల్య మెక్కువగా నుండెను. అనఁగా చంద్ర గుప్తుఁడు జైనమతమును స్వీకరించి మైసూరులోని 'శ్రావణ బెళగోళా' వచ్చి చేరినప్పటినుండియు నీ కన్నడ దేశము జైనమతమునకు బట్టు కొమ్మయై యుండెను. తరువాత కన్నడదేశము నేలిన ప్రభువులలో

---

* *D. R. Bhandarkar: Dekkan of the Satavahana period. Ind. Ant. XLVII. (1918)*

సలుపుచు జైనమతావలంబకులే. గంగవంశపు రాజులు, రాష్ట్రకూటులు కొందరు చాళుక్యులు, హోసలరాజులును వీరందఱును జైనమతాభిమానులేయై యుండిరి. కావుననే కన్నడ భాషలో నంత జైనవాఙ్మయము బయలుదేఱి నది. బ్రాహ్మణ మతావలంబకులగు కదంబులు, చాళుక్యులు నీ జైనమత మును సహనముతోనే చూచిరిగాని, ప్రతిఘటింపలేదు. దక్షిణ మహారాష్ట్ర దేశమునఁ గూడ జైనమతము విశేషముగ వ్యాప్తిలో నున్నది. దక్షిణ దేశమున మధురనేలిన పాండ్యరాజులు జైనమతావలంబకులే. కావుననే ప్రాచీన కవులలో ననేకులు జైనులుండుట సంభవించినది. కాని తరువాత కాంచీపురాధిపతులగు పల్లవులు, ఒరయూరు రంగనాథారు చోళులును వైదిక మతాభిమానులగుటయేగాక జైనమతమును ప్రతిఘటింపఁజొచ్చిరి. బ్రాహ్మణమతమునకు ప్రాబల్యము కలిగినకాలమది. వైదిక కర్మలును, తత్ప్రతిపాదక నిబంధన గ్రంథములకు ప్రాధాన్యము హెచ్చి ధర్మశాస్త్ర గ్రంథము లనేకములు బయలుదేరినవి. శివాలయములు, విష్ణ్వాలయములు ప్రతిష్ఠింపఁబడఁజొచ్చినవి. పురాణములయెడ నాదరము ప్రబలినది. శివ దేవతల ప్రాశస్త్యమును బ్రతిపాదించు పురాణములందెను. పంచమ వేదంబనఁబరఁగిన భారతమునెడల జనులకు గౌరవము హెచ్చినది. ఇది మొక యితిహాసం బగుటయేగాక, సన్నహిత్యము చెప్పినట్లుగా, సార్వ జనీనంబై పరగుచుండెడి యితరపురాణములకంటెను గూడ మొదటి స్థానమును సర్వజనాదరము పొందుచుండుట లభించెను. కావుననే "పెరుం దేవనార్" అను తమిళకవిచే నది మహాయుగము కంటెను ముందే దక్షిణదేశమున తమిళభాషలో గద్యపద్యాత్మకముగ రచింపఁబడినది. ఆ కాలమున తమిళభాషలో నీ భారత భాషాంతరీకరణమే యిప్పటికి దేశ మున నార్యమతమునకుఁ గలిగిన ప్రాబల్యమును సూచించుచున్నది. అంతే గాక ఆ కాలమున భారతము దేవాలయంబులఁ బఠనీయముగా చెప్పఁబడు చుండెడిదనియు, జనులాదరముతో వచ్చి వినుచుండెడివారనియు, దక్షిణ దేశమున పల్లవుల కాలములో నీ యాచారము ప్రబలియున్నదనియుఁ జెప్పుట కేడవశతాబ్దియందు 'పరమేశ్వరవర్మ' యను నొక పల్లవ

రాజుచే నొక దేవాలయమున భారతము పురాణముగాఁ జదివి చెప్పిన వారికై యొకయూరిలో నొక భాగము ప్రత్యేకింపఁబడినట్లుగాఁ దెలుపు తమిళ భాషాశాసనమొకటి యాధారముగుచున్నది. ఇట్లు దక్షిణదేశమున గూడ నాస్యము వ్యాపించినకాలఁది, తక్కిన పురాణముల కంటెను భారతమునందును నాదరము ప్రబలుచుండెను.

దక్షిణదేశమునను, కన్నడదేశమున నిట్లుండ, నాంధ్రదేశమున ఆంధ్రులనాఁడే కొంత తలయెత్తసాగిన బ్రాహ్మణమతము తరువాత పల్లవులు మొదలగువారి కాలమునఁ గ్రమముగా పెరుగఁజొచ్చి, చాళుక్యుల పాలనమున బాగుగ విజృంభింపసాగినది. పూర్వచాళుక్యు లీ దేశము నాక్రమించిన కొద్దికాలమునకే, అనఁగా నేడవశతాబ్దముననే, వైదిక మతమునంతటి, కర్మప్రతిపాదకంబగు భాగము ప్రాముఖ్యములోనికిఁ దెచ్చి, యప్పటికే క్షీణింపఁదొడగిన బౌద్ధజైన మతములను తీవ్రముగ ఖండించి తన్మతావలంబకులను హతమార్చి యాంధ్రదేశమున నామతములను నిర్మూలించుటకుఁ దోడ్పడిన కుమారిల భట్టాచార్యులను నాతఁడు వైదిక మతమును, సంస్కృత భాషను తక్కిన దక్షిణదేశభాగములలో కంటె దృఢముగ నెలకొనునట్లు చేయుటేగాక, వైదిక మతమున కీ దేశమున గట్టిపునాదులు వైచెను. దీనికి చాళుక్యరాజులు 'భగవన్నారాయణ ప్రసాద సమాసాదితవరాహ లాంఛనులు, అశ్వమేధావభృథస్నానపవిత్రీకృత శరీరులునైన చాళుక్య ప్రభువులు' తగిన యవలంబన మొసఁగిరి.

ఈ కారణముచే జైన బౌద్ధమతము లీదేశమున సంపూర్ణముగా నశించినవి. ఈ కుమారిలుని తరువాత కాలములో నద్వైతమత స్థాపనకై బయలుదేరిన శంకరాచార్యుల పాషండమతఖండనములచే నీ మతము లీ దేశమునుండి విశేషముగా నంతరించినవి. ఇట్లు కుమారిలుఁ డాంధ్రదేశమునఁ బ్రారంభించినపని శంకరుని మూలమునఁ దుదముట్టినది. రాజుల యవలంబనంబైన లేకుండుటచే జైనమతమునం దభిమానముకలవా రీ వేఁగిదేశమునువిడిచి జైనమత ప్రాబల్యముగల కన్నడదేశమునకుఁ బోయి యచ్చటిరాజుల యాశ్రయమును బడసిరి. పదియవ

శతాబ్ది మధ్యభాగమున నుండిన పంపకవి కుటుంబమువారు వెంగి మండలంబునందలి వెంగియను చక్కని పట్టణమునకు సమీపమందలి (వేంగి మన పల్లవు ప్రదేశమునందలి యని కొందఱియభిప్రాయము.) విక్రమపురాగ్రహారమున నివసించెడివారు. ఇతనితండ్రి యభిరామదేవరాయలు. ఇతని ముత్తాత మాధవసోమయాజి. ఇతఁడు యజ్ఞముచేసియుండెనో? కాని అభిరామదేవరాయలు జైనమతమును స్వీకరించినవాఁడగుటచే నీ వెంగిమండలమున బహుశః నిలువనీడలేక కన్నడదేశమునకు వలస పోయినట్లు కనఁబడుచున్నది. కావున పంపుఁడు తండ్రిమతమునే పరిగ్రహించినవాఁడైనను బ్రాహ్మణమతద్వేషి కాఁడు. కావుననే వ్యాసభారతమును గ్రహించి విక్రమార్జున విజయమనుపేర కన్నడమున రచించినాఁడు. ఇతరకవు లనేకులు భారతమును గ్రహించి కొందరు తమ వర్ణనా చాతుర్యమును, మఱికొందరు కథాకథన చాతుర్యమును జూపుచు రచించిరి గాని, మూలకథను పాడుచేయకుండ సమర్థతతో నీ గ్రంథరచనాకార్యమును నిర్వహింపఁగలవాఁ డొక్క పంపకవియే యని పండితు లందఱు తలంచి యాతని బ్రోత్సహింపఁగా నాతఁ డీ భారత రచనకుఁ బూనికొనినట్లవతారికలోఁ జెప్పికొనినాఁడు.* దీనినిబట్టి యాతనికిఁ బూర్వ మనేకులు భారతకథను దేశభాషలో రచించినట్లును, వాని కంతె మూలకథానుసారముగాఁ దాను రచింపఁదలఁచినట్లును గానవచ్చుటచే, నా కన్నడ దేశమునఁగూడ నా కాలమున భారతమున కెట్టి ప్రచారము కలదో స్పష్టమగుచున్నది. భారతము తన మతగ్రంథము కాకపోవుటచే జైనమత ప్రతిపాదకంబగు 'ఆదిపురాణమును'గూడ మూఁడు

* కతె పిరిదాదొడం కథెయ మెయ్గిడదె మున్నిన సమస్త భా
రత మనపూర్వమాగె నడెపల్ కవిశ్వరరిల్ల వర్గకం
కతెయు కొళంబడం నడెయె పేళ్వొదె పంపనె పేళ్గుమెందు పం
డితరె తగుళ్దు బిన్నపిసె పేళి కావర్ప్పిదె నీ ప్రబంధమం

—విక్రమార్జున విజయం I-11

నెలలలో రచించినాఁడఁట. ఈ పురాణరచనను బట్టి వ్యాసునివలెనే యీతనికిని 'పురాణకవి' యను ప్రసిద్ధి కలిగినది, ప్రభు వీతనికి బహుమానముగా 'ధర్మపురం' యను నగ్రహారము నిచ్చెను. ఈ 'ధర్మవరం' బళ్ళారిజిల్లాలోని 'ధర్మవరమే' కావచ్చునని రైసుదొరగారు అభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇట్టి పంపకవి జైనమతాభిమానము కలవాఁడైనను, బ్రాహ్మణపక్షపాతియగు తన ప్రభువు కోరికచే నీ భారతమును రచించినవాఁ డయ్యెను.

ఈ పంపకవికి సమకాలికుఁ డగు "పొన్న" (పొన్నమయ్య) యను వెంగిమండలమునకుఁ జెందినవాఁడే. వెంగిమండలములోని కమ్మదేశములో (కమ్మరాష్ట్రము) పుంగనూరనునది యీతని నివాస స్థానము. వీనిది కౌండిన్యసగోత్రము. తండ్రి నాగమయ్య. ద్విజోన్నతుఁడు. యాజ్ఞవల్క్యునితో సమానమగు వైదుష్యము ప్రజ్ఞ కలవాఁడు. కాని యీతనికి జైనమతాభిమానము కలిగినది. జైనుఁడైనాఁడు. కావుననే కన్నడదేశమునకుఁ బోయెను. ఈ పొన్నకవి కన్నడములోను, సక్కదము (సంస్కృతము)లోను గూడ కవితచెప్ప(గలవా)డగుటచే "ఉభయకవి చక్రవర్తి" యను బిరుదమును రాష్ట్రకూటరాజగు 'కృష్ణు'ని వలన బడసెను. ఈతఁడు 'శాంతి పురాణమును' రచించెను. ఈతని యన్నకుమార్తె యీ గ్రంథము నశించిపోకుండుటకుఁగాను నామె తండ్రి మల్లప్ప యనునాతఁడు చనిపోయిన సందర్భమున నీ శాంతిపురాణమునకు వేయి ప్రతులు వ్రాయించి పంచి పెట్టినదఁట. వేంగి మండలమును విడిచి కన్నడ దేశమునకుఁ బోయినవారిలో నాగవర్మ మఱియొకఁడు.

ఆంధ్ర వాఙ్మయమున కవిత్రయమువలెనే, కన్నడ వాఙ్మయమున రత్నత్రయమని చెప్పఁబడువారిలో మూఁడవవాఁడు 'రన్న'. ఇతఁడు "అజిత తీర్థేశ్వర చరిత్ర" మొదలగు జైన తీర్థంకర పురాణములను గొన్ని రచించినాఁడు. ప్రస్తుతము మనకు ముఖ్యమైన విషయ మేమనఁగా, నీరన్నకవి పంపకవి వలెనే భారతకథను గ్రహించి "సాహస భీమవిజయ" మను పేరుతో చాళుక్యప్రభువగు సత్యాశ్రయుని (997–

1008) నాయకునిగా నుద్దేశించికొని, 10 యాశ్వాసముల కావ్యముగా రచించెను. ఇది రన్నకవి రచితమగు గదా యుద్ధమనియుఁ జెప్పఁబడు చుండెను. ఈ సత్యాశ్రయుఁడు 11 వ శతాబ్ది ప్రారంభము వఱకు నున్నవాఁడగుటచే రాజరాజనరేంద్రునికి పాతిక ముప్పది సంవత్సరములు ముందటి వాఁడగును. పంపకవియు తన విక్రమార్జున విజయమును 941లో రచించినట్లు చెప్పియుండుటచే నితఁడు నన్నయకు సుమారు నూఱు సంవత్సరముల వెనుకటివాఁడై యుండును. కావున నన్నయకు పూర్వము కన్నడమున భారతము రచించిన కవులలో నొకఁడు. దాదాపు సమకాలికుఁడె. ఒకఁడు నూఱేండ్లచే పూర్వుఁడు. జైనమత ప్రాబల్య ముగల కన్నడదేశమున గూడ వ్యాసభారతమే అదికవి యని చెప్పఁదగి నంతటి సుప్రసిద్ధ కవిచే మొదట రచింపఁబడుటచే నీ గ్రంథమున కాకాల మునఁగల ప్రాచుర్యము, చాళుక్యుల వైదిక మతాభిమానమును బాగ వ్యక్తమగుచున్నవి.

భారతరచన - అవతారికలు

ఇట్టి పరిస్థితులలో నిప్పటికి చిరకాలమునుండి బ్రాహ్మణ మతము నతుఁ బట్టుకొన్నదై జైన బౌద్ధమతములను నిర్మూలనము గావించిన కుమారిలునికి జన్మభూమియై యున్న వేగిదేశములో, అనఘమై, శిష్టాగ్రహార భూయిష్ఠమై, ధరణీసురోత్తమాధ్వర విధాన వైభవ సమృద్ధమై పొలుచు వేగి దేశములో, నాయకమణింబోలు రాజమహేంద్రవరమున నధిష్ఠితుఁడై యేలుచున్న చాళుక్య కులావతంసుండగు రాజరాజనరేంద్రుఁడు, భూదేవకులాభితర్పణ మహీయః ప్రీతియుఁ, భారత శ్రవణాసక్తియు, శివపదాబ్జధ్యాన పూజా మహోత్సవమున్, సంతత దానశీలతయు, శశ్వత్సాధుసాంగత్యము నెల్లప్పుడు మనంబునఁ బాయక మనుమార్గవర్తనుఁడై, పరమ ధర్మవిదుఁడై, సమస్తవర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షణ మహామహిమ మహనీయ వంశవర్ధనుఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు అవిరళ జపహోమ తత్పరుఁడు, సంహితాభ్యాసుఁడు, బ్రహ్మాండాది నానాపురాణ

విజ్ఞాన నిరతుఁడు, ఉభయ భాషా కావ్యరచనాభిశోభితుఁడునగు నన్నపార్యునిఁ జూచి, పంచమవేదంబగు మహాభారతమును గాక మఱి యే గ్రంథమును తెనుఁగున రచింపమని యడుగఁగలడు? తిక్కన యితర పురాణములుగాని, అర్థ ధర్మశాస్త్రములుగాని, కావ్యనాటకములుగాని, ఆగమములుగాని, యాతని భావములకు, నుద్దేశములకు, నాదర్శములకుఁ దగినవిగాలేవు. కావున నిన్ని గుణములను తనలో నిమిడ్చికొని ధర్మతత్త్వజ్ఞులకు ధర్మశాస్త్రంబని, అధ్యాత్మవిదులకు వేదాంతమని, నీతివిచక్షణులకు నీతిశాస్త్రంబని, కవులకు మహాకావ్యమని, లాక్షణికులకు సర్వలక్షణమని, ఇతిహాసమని, సర్వపురాణ సముచ్చయమని, యిట్లు సార్వజనీనమని చెప్పఁదగిన గ్రంథము మఱియొకటి లేకుండుటచే, నీ మహాభారతమందలి యభిప్రాయంబు, నభిలాషయు నాతనికిఁ బెద్దయయి యుండెను. ఇంతేగాక యీతనిది చంద్రవంశము. చాళుక్యులు మొదటనే శూద్రజాతులవారో యనియు, నధికారము, రాజ్యము సంపాదించిన పిదప క్షత్రియజాతిలోఁ జేరి తమ వంశములను సూర్యచంద్ర వంశములతో ముడిపెట్టికొనినారని శాసననిదర్శనములనుబట్టి తెలియుచున్నదని శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు చెప్పియున్నారు. డి. ఆర్. బండార్కార్ మొదలగువారుకూడ మొదటి వీరి నివాసము సినాలిక్ పర్వత ప్రాంతమున సపాదలక్షదేశమునకు ముఖ్యస్థానమగు అహిచ్ఛత్రమని తెలుపుచున్నారు. మొత్తముమీద మొదట మిశ్రజాతివారై యధికారమును బడసిన పిదప క్షత్రియత్వమును వహించియుందురనుట సంభావ్యంబై యున్నది. కావుననే వీరికి వైదికాభిమానము హెచ్చుగానుండుటయు, నిచట రాజరాజు తన వంశమును గూర్చి ప్రశంసాపూర్వకముగా భారతకథ తన వంశపురుషుల చరిత్రయె యని చెప్పుకొనుటయుఁ దటస్థించి యుండును. అందులో నాతనికిఁ గావలసినది, విమల సద్గుణ శోభితులగు పాండవోత్తముల చరిత్రను కృష్ణద్వైపాయనుఁడు చెప్పినట్లుగాఁ దెనుఁగు రచించుట. ఏలయనఁగా నిదివఱకుఁ దాను విన్న కథలు బహుభాషలలో బహుభంగులై యున్నవి. కన్నడము నందలి భారతకథలలో నొకటి

భారతకథ పేరనున్న యజ్ఞుని కథ, రెండవది భీముని గదాయుద్ధకథ. కాని యివి పాండవోత్తముల చరిత్రలు కావు. తమిళ భారత మెట్టున్నదో తెలియదు గాని యదియు నాతఁడు విని యుండును. రాజరాజునకుఁ గలిగిన చోళ సంబంధమును బట్టియైనను తమిళభాషా గ్రంథములను, కవులను చూచియుండకపోఁడు. ఇతని తరువాత కొంతకాలమునకు రెండవ రాజరాజచోళుని కాలమున నా రాజుతో "కంబర్" అను ప్రసిద్ధ తమిళ కవి యే కారణముననో విరోధించి యాంధ్రదేశమునందలి కాకతీయ రాజ్యమునఁ జేరి తన కవితచే నందలి రాజును మెప్పించి, యాతని చోళ రాజుపై దండెత్తునట్లు చేసెనని యొక కథ గలదు. కావుననే కొన్ని తెలుఁగుపదములు "అక్కటా" "తాపిర" మొదలుగునవి యాతని రామాయణమునఁ గానవచ్చుచున్నవని చెప్పుచున్నారు. దీనిని బట్టి పూర్వకాలమున నాంధ్ర రాజులకు తమిళ కవితా పరిచయము ప్రసక్తము కలుగు చుండెననుటకు సందేహము లేదు. చోళుల దండయాత్రలు, చాళుక్యులకు నందు రాజరాజునకు వారితో గలిగిన సంబంధమును బట్టి యాతఁడు తమిళ భారతమును విని యుండునని తలంపవలసియున్నది. యాతనికి భారత శ్రవణాసక్తికరం బిష్టంబుగా. యాతనికే గాక యాకాలమునఁ బురాణ శ్రవణము, దానము, వైదికమతాసక్తి గలిగినచోట్ల నెల్ల మిగుల నాదరింపఁ బడుచుండి నట్లిదివఱకే చూచి యున్నాము. తన భారత శ్రవణాసక్తికిఁ గల కారణమును గూర్చి దీనఁడు వైదికమతానుగుణముగనే తెలుపుచున్నాఁడు. అమల సువర్ణశృంగ ఖురమై కపిలంబగు గోశతంబు నుత్తమవేదవిప్రులకు దానము చేసినఫలము భారతశ్రవణమువలన సమకూరునఁట. ఈ యుద్దేశమే యా కాలమున విశేషముగాఁ బ్రబలియుండెననుటకు సందియము లేదు. సామాన్యముగా భారతము సంస్కృతమునఁ జదువుట, దేశభాషలలో దానియర్థము చెప్పుటయే జరుగుచుండును. కాని తెనుఁగుననే రచింపఁబడిన జనులందఱు సులభముగఁ జదువుకొని యా ఫలమును బడయుదురుగదా యని యాతఁడు తలంచియుండును.

ఈయవతారికలో నెప్పటఁ జూచినను కర్మపరమగు వైదికమతమే కనఁబడుచుండును. ఎంతవఱకును వర్ణాశ్రమధర్మ తత్పరత, సన్మార్గప్రవర్తిత్వము, అగ్రజన్ములకు గోదానము, అగ్రహారదానము, భూదేవపితృతర్పణము, పురాణశ్రవణము, యాగఫలసంపాదన ప్రయత్నము మొదలగునవే. నన్నయ తానురచించిన భాగమంతయు నీదృష్టితోనే రచించినాఁడు. ఎక్కడ చూచినను మూలమునందున్ననులేకున్నను వైదికకర్మలను వైదికాచారసంపత్తినె యెక్కుడుగాఁ దొగడుచుండును. అవి సందర్భములు ముందుచూపఁబడును. ప్రస్తుత మితని కృత్యాదిశ్లోకమునే గ్రహింతము. ఇదియు నీతని వైదికమతాభిమానమునే సూచించుచు త్రిమూర్తిస్తోత్రరూపమై యున్నది. గ్రంథప్రారంభము సంస్కృతభాషలోఁ జేసినదో దరువాతి తెలుఁగు రచన కపభ్రంశతాదోషము కలుగదని గాఁబోలు మొదట సంస్కృతశ్లోకమే రచించినాఁడు. అందుఁజెప్పఁబడిన వారు సృష్టిస్థితిలయ కారకులగు త్రిమూర్తులు. వారు ప్రకృతి సహాయమై శ్రీవాణీగిరిజలను వక్షోముఖాంగములందు ధరించి స్త్రీపుంసయోగోత్పన్నరూపమై యనాదియగు నీలోక వ్యవస్థను నడపుచున్నవారు. వేదత్రయము వారిస్వరూపమే. దేవత లందఱును వీరిని పూజింతురు. ఇట్లు పూజారూపంబగు వైదిక కర్మమార్గము, సృష్టిస్థితిలయ కారకంబగు మూర్తిత్రయమునే యిచ్చట ప్రాధాన్యమును వహించినవి. తరువాతను గూడ నీతఁడు హరిహరాబ్జగజాననార్క షడాస్యమాతృ సరస్వతీ గిరిసుతాదిక దేవతాతతికే నమస్కృతులఁ దెలిపినాఁడు. ప్రాచీన సంప్రదాయ పద్ధతిని "ఆదిత్యమంబికాం విష్ణుం గణనాథం మహేశ్వరం" అని పంచాయతనమును స్మరించి చాళుక్యరాజుల కులదైవతంబులని గాఁబోలు షడాస్య, మాతృకలకుఁ గూడ నమస్కరించినాఁడు. క్రీ. శ. 616 సం. పు సతారా దానశాసనములో కుబ్జవిష్ణువర్ధనునకు నాతని పూర్వులకు "కార్తికేయుఁడు" రక్షాధి దేవతయనియు, సప్తమాతృకలు కులదైవతములనియుఁ నీకులమువారు వారిచే రక్షింపఁబడుచున్నారనియుఁ దెలుపఁబడియున్నది. కావుననే నన్నయ వారిని గూడ స్మరించియుండును. పిమ్మట పరమ

ప్రేర సౌరభవిలసితములును, సద్గుణపుంజవారిజోత్కర రుచిరంబులును సరళగమ్య సుతీర్థములును, మనోహర సుచరిత్ర పావన పయఃపరిపూర్ణములునగు సత్సభాంతర సరసీవనంబులను గొనియాడి, యా వెంటనే భారత పారాయణము యొక్క యావశ్యకమును చెప్పి నారాయణభట్టు సహాయముచే భారత సంహితఁ దెనుఁగున రచింపుట యను మహాకార్యము నిర్వహింపఁబడిన దనుటచే, వివేక శూన్యులును, అసూయాపరత్వాది దుర్గుణ పుంజయుక్తులతోఁ గూడి సత్పురుషుల కగమ్యములగు మతికొన్ని సభాంతరముల యందు భారత సంహితము దెనుఁగు చేయు విషయమగు వాదములు కలిగెననియు, నట్టి సందర్భముల నారాయణభట్టు నన్నయకుఁ దోడయి నిల్చి, ప్రతిపక్షుల వాదంబుల నోడించి, కన్నడ, భాషా వాఙ్మయసామ్రాజ్యంబును దెలిపి, దాని వలనే సంస్కృతి భూయిష్ఠంబుగ, సంస్కృత ఛందోవృత్త మార్గమున, భావరసాద్యలంకృతులతో నొప్పారిన సంస్కృత కావ్యంబుల సరణి ననుసరించి రచించునట్లుగాఁ జేసి యీ కార్యభారమును నిర్వహించెనని యూహింపఁదగియున్నది. సభాంతరమునందు జరిగిన వాగ్రణంబున కితనికిఁ దోడయి నిల్చి యాంధ్రీకరణ కార్యవిధానము నేర్పఱచి, యాయా సందర్భములఁ దగిన సలహా నిచ్చుచు నీ గ్రంథకర్తకుఁ దగినప్రోత్సాహమును కలుగఁ జేయుట చేతనే యీ కార్యమును నారాయణభట్టు నిర్వహించి యుండెను. భిన్నమతములవారిని సంతోషపెట్టవలయునను తలంపుతోనే, ప్రసన్నకథా కలితార్థయుక్తిలో నారసి కొందఱు అది యుక్తముగాలేదని కేవల మపభ్రంశవాదులగు సంస్కృత పండితులు సంస్కృత కావ్యములో వలెనే యిచ్చటను గానవచ్చు దీర్ఘ సమాస గాంభీర్యము, పదముల పొందిక, అక్షరరమ్యత, ధారాళ మృదుమధుర శైలిని జూచి యీ గ్రంథము నాదరింతురుగాక యని జగద్ధితముగాను నన్నపార్యుఁడు తెనుఁగున భారత సంహితారచన బంధురుఁడయ్యెనని తెలియుచున్నది.

ఇట్టి కాలానుగుణముగా భారతకృతి కర్తృ కవిశ్రేష్ఠుల సృష్టితము వేరమ్మై యాంధ్రభాషలో నీ తొలిరచన కొక విధమగు వైదికా

గుణము నాపాదించినవి. తన భాగములో సమయము దొరకినపుడెల్ల నన్న పార్యుఁడు, దీని విశేష లక్షణములను ప్రత్యేకశ్రద్ధతో సమున్నప్ప వదలిపెట్టలేదు, ఇంతేగాక తన్మతపోషకుండైన తన ప్రభుని, వర్ణా శ్రమ ధర్మరక్షణ మహామహీపున్ మహినొప్పు మనుమార్గుఁ డగు విష్ణు వర్ధనుని — విశేషగుణములనే యాయా సందర్భముల నాయా రాజులకుఁ గూడ నాపాదించి వర్ణించుచు జనమేజయునివలెనే యా భరతవంశీయుఁడే యగు నీ రాజరాజును అతని ప్రశస్తిని వర్ణించినవాడైనాఁడు. జనమే జయుఁడు వైశంపాయను నడిగినట్లే రాజరాజును 'పూరు భరతేశ కురు ప్రభు పాండు భూపతుల్ క్రమమున వంశకర్తలనఁగా మహినొప్పిన యస్మదీయ' వంశజులైన పాండవుల చరిత్రఁ జెప్పుమనిగదా నన్నయ నడిగినది. ఇతనికిఁ బూర్వము 100 సంవత్సరములనాఁడు పశ్చిమ చాళుక్య వంశమునకుఁ జెందిన 'అరికేసరి'యు పంపకవి నిట్లె యను గఁగా నాతఁడా ప్రభుని పరాక్రమాది గుణములను ప్రకటించుట కను వగునట్లుగా కథను మార్చి, పరాక్రమఖనియగు నర్జునునికి ప్రాధాన్య మొసఁగి తన ప్రభువు నతనితో నైక్యము చేసి వర్ణించుచు భారతకథను నడిపినాఁడు.* మఱియొక విశేష మేమనఁగా, నాతఁడు వ్యాసభారతమునే యనుసరించి రచించుచున్నట్లు చెప్పినను, తన ప్రధానోద్దేశము వేఱుగా నుండుటచేతను, స్వయముగఁ దాను జైనమతాభిమానము కలవాఁడై బ్రాహ్మణమతముపై ప్రత్యేకాదరభావము లేనివాఁ డగుటచేతను నన్న పార్యుఁ డత్యుత్సాహమును జూపిన సందర్భములన్నిటిని బొత్తుగా వదలి

---

* ఎనెసందుం వీరవైరిక్షితిపగజఘటాటోప కుంభస్థళీ భే
ద ననుగ్రోద్భాసిభాస్వద్భుజ పరిఘననారూఢసర్వ్యజ్ఞనంపై
రి నరేంద్రోద్దామదర్పోద్ధళన ఘటననం నాయకంమాడిసంచ
ర్జున నోళ్పోర్వీకథాభిత్తియనను నయదిం పేఱలెందెత్తి కొండెం

—విక్రమార్జునవిజయ 1.51

వ్రాసినాఁడు. కేవలము పాండవులకు సంబంధించిన కథను మాత్రమే గ్రహించి యందర్జునునకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చి పెంచినాఁడు. అర్జునుఁ డొక్కఁడే ద్రౌపదిని వివాహమాడుట, అర్జునునకే పట్టాభిషేక మగుట యుండుట ముఖ్య విశేషములు. మొదటి పర్వములలో వీరికథకు సాక్షాత్సంబంధములేని యుపాఖ్యానములు, యయాతి, దుష్యంతుఁడు మొదలగు పూర్వరాజుల చరిత్రలు మున్నగునవిలేవు. పంపకవియె యీ గ్రంథము చివరనొక యధ్యాయములో నొక విషయసూచికను చేర్చినాఁడు. దానినిబట్టి తెలుఁగు భారతములో వైదిక మతపోషకంబై యున్న యెన్ని విషయములందు లేవో విదితము కాఁగలదు. ఆ సూచిక ఇట్లున్నది.

ఆదివంశావతార సంభవం, రంగప్రవేశం, జతుగృహదహనం హిడింబవధె, ద్రౌపదీ స్వయంవరం, వైవాహం, యుధిష్ఠిర పట్టబంధనం, ఇంద్రప్రస్థ ప్రవేశం, అర్జునదిగ్విజయం, ద్వారవతీప్రవేశం, సుభద్రాహరణం, సుభద్రావివాహం, ఖాండవవన దహనం, మయవర్ణనం నారదాగమనం, జరాసంధవధె, రాజసూయం, శిశుపాలవధె, ద్యూత వ్యతికరణ, వనప్రవేశం, కిమ్మీరవధె, కామ్యకవనవర్ణనం, ద్వైతవన ప్రవేశం సైంధవబంధనం, చిత్రాంగదయుద్ధం, కిరాత దూతాగమనం, ద్రౌపదీ వాక్యం, పారాశరవీక్షణం, ఇంద్రకీలాధిగమనం, ఈశ్వరార్జున యుద్ధం, దివ్యాస్త్రలాభం ఇంద్రలోకాలోకనం, నివాత కవచాసురవధె, కాలకేయ పౌలోమవధె, సౌగంధిక కుసుమాహరణం, జటాసురవధె. ద్రోణదావ మోక్షణం, ద్రోణవధె, అశ్వత్థామ కర్ణవివాదం, కర్ణాభిషేకం, సంశప్తక వధె, కర్ణసూర్యలోకప్రాప్తి, శల్యాభిషేకం, భీమ దుర్యోధన గదా యుద్ధం, దుర్యోధనవధె, స్త్రీపర్వం, అర్జునాభిషేకం.

దీనిని బట్టి భారతకథారచనలో పంపకవి దృష్టికిని నన్నయ దృష్టికిని చాల భేదమున్నట్లు గనుపడుచున్నది. అట్లే నన్నయదృష్టికిని తిక్కనార్యుని దృష్టికిని భేదము కలదు. ఆయా కవుల దేశకాలపరిస్థితులను బట్టియు, వారి వారి దృక్పథములను బట్టియు నొక్క భారత కథారచనయే యనేక రూపములఁ బొందుచు వచ్చినది. ఒక కవి యర్జునుని పరాక్రమ

మందు దృష్టితో భారతకథను రచించెను. మఱియొకఁడు భీమబలమందు దృష్టితో రచించెను. మఱియొకఁడు వర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షకుఁడును, ధర్మ మతోద్ధారకుఁడు నగు ధర్మరాజునందు ప్రత్యేక గౌరవము కలవాఁడై పాండవోత్తముల చరిత్రను వైదికదృష్టితోఁ జూచి రచించినాఁడు. మఱి యొక కవి యద్వైతభావమునందభిరుచిగలవాఁడై కావ్య కళాదృష్టితో నీ భారతకథాభాగమును రచించెను. ఇంకను 13వ శతాబ్దమున కన్నడకవి యగు సాళ్వుఁడు 'సాళ్వభారతమును' జైనమతానుకూలదృష్టితో రచించి నాఁడు గాదా. జైనభారతమని మఱియొకటి తరువాతి కాలమున బయలు దేఱినది. ఆంధ్రమునఁగూడ అధర్వణుఁడొక భారతమును రచించినాఁడు గదా. ఈ కాలమున మూలానుసరణమందు ప్రత్యేకదృష్టితో శ్రీ కృష్ణ భారతమొకటియు రచింపఁబడుచున్నది. ఆ కాలమున మను మార్గప్రవర్తనుఁ డగు రాజుకోరికను చెల్లించుటకును, పండితుల ప్రీతి కొఱకును, వైదిక మతవ్యాప్తికొఱకును మహాభారతబద్ధ నిరూపితార్థ మేర్పడునట్లుగా రచిం చుటయె వైదికాధ్యయన సంపత్తి గల నన్నయ పనియైనది. అతని వై దిక దృష్టికి నిదర్శనములను గొన్నింటిని పరికింతము.

1. మొట్టమొదట వేదవ్యాసుఁ డాదిముని పరాశరాత్మజుండు విష్ణు సన్నిభుండు భారతము విశ్వజనీనమై పరఁగునట్లుగాఁజేసెనని చెప్పుచు, నీ భారతమునకును వేదములకుఁగల సంబంధము నిట్లు చెప్పినాఁడు: "కృష్ణద్వైపాయనుండు తొల్లి వేదంబు లేకీభూతంబులై యేర్పడకున్న ఋగ్యజుస్సామాధర్వణంబులుగా విభాగించి వేదవ్యాసుండై, నిజతపో మహత్త్వంబునం జేసి బ్రహ్మచే ననుజ్ఞాతుండై, యష్టాదశపురాణములను, చతుర్వేదవేదాంతాభిప్రాయంబులను, చతుర్వర్గ వర్గానుబంధుర కథేతి హాసంబులును, జతుర్వర్ణాశ్రమ ధర్మక్రమంబులును, శ్రీ కృష్ణుని మాహా త్మ్యంబును, పాండవాది భారతవీరులగుణంబులును విమలజ్ఞానమయంబగు వాగ్దర్పణంబులం దేర్పడి వెలుంగుచుండ రచించెనని చెప్పుటచే నీనన్నయ దృష్టిలోఁ బ్రాధాన్యమును వహించిన విషయములేవో వ్యక్తమగుచున్నవి. ఇది ముఖ్యముగా ధాత్రీసుర ప్రార్థ్యమఁట.

"అమితాఖ్యానక శాఖలం బొలిచి వేదార్థామలచ్ఛాయమై
సుమహద్వర్గచతుష్క-పుష్పవితతిన్ శోభిల్లి కృష్ణార్జునో
త్తమ నానా గుణకీర్తనార్థఫలమై ద్వైపాయనోద్యానజా
త మహాభారతపారిజాత మమరున్ ధాత్రి సుప్రార్థ్యమై."

2. అగ్ని మాహాత్మ్యసంహారము గావించునపుడు

"ద్విజానామగ్నిహోత్రేషు యజ్ఞసత్ర క్రియాసుచ
నిరోంకారవషట్కారాః స్వధాస్వాహావివర్జితాః
వనాగ్ని నా ద్విజాస్సర్వ్యాస్తత అస న్స్వమఃఖితాః."

అను దానిని

"త్రేతాగ్నులెల్లను వేఁటిల్లఁ జేసి
క్రతుకృత్యములు వినిర్గతము లయ్యె
నగ్నిహోత్రములందు నౌపాసనాదిసా
యంప్రాతరాహుతు లంత నుడిగె
దేవతార్చనలందు దీపధూపాది స
ద్విధులు వర్తిల్లక వినతిఁ బొందెఁ
బితృకార్యములఁ బితృపిండయజ్ఞక్రియ
లడఁగె విచ్ఛిన్నంబులై ధరిత్రి
నంత జనులు సంభ్రమాకులులై మహా
మునుల కడకుఁ జనిరి మునులు నమర
వరుల కడకుఁ జనిరి వారును వారును
బ్రహ్మ కడకుఁ జనిరి భయము నొంది."

అని మూలమునలేని యౌపాసనాదికము, దేవతార్చన దీప ధూపాదులను ప్రశంసించుచు నత్యుత్సాహముతో వర్ణించినాఁడు. ప్రమద్వర సర్ప దష్టయై మృతినొందఁగా నామెకొఱకై రురుండు దుఃఖించుసందర్భమున

"యది దత్తం తపస్తప్తం గురవో వా మయా యది
సమ్యగారాధితా స్తేన సంజీవతు మమ ప్రియా"

అను దాని యర్థమును

"అలయక యేను దేవయజనాధ్యయనవ్రత పుణ్యకర్మముల్
సలుపుదునేని నేను గురుసద్ద్విజభక్తుఁడనేని నేని య
త్యలఘు తపస్వినేని దివిజాధిపభూసురులార మన్ననో
నిలయకు నీ ప్రమద్వరకు నిర్విషమయ్యెడు నేఁడు మీదయన్"

అని పెంచి రచించుచు నందు 'దేవయజనాదులను' ప్రశంసించినాఁడు.

౨. తక్షకుఁడు కశ్యపుం గ్రమ్మఱించి పరీక్షితునొద్దకు నాగకుమారులం బనుపు సందర్భమున

"తత స్తాపసరూపేణ ప్రాహిణో త్స భుజంగమాన్
ఫలపత్రోదకం గృహ్య రాజ్ఞే నాగోఽథ తక్షకః
గచ్ఛధ్వం యూయ మవ్యగ్రాః రాజానం కార్యవత్తయా
ఫలపత్రోదకం నాగాః ప్రతిగ్రాహయతుం నృపం."

అని తాపసరూపమునఁ బంపినట్లుండఁగాఁ, దెలుఁగున "నాగకుమారులం బిలిచి మీరలు విప్రులరయి పరీక్షితు పాలికిం జనుం"డని చెప్పినట్లున్నది.
పిదప___ "తే తక్షకసమాదిష్టా తథా చక్రు ర్భుజంగమాః
ఉపనిన్యు స్తథా రాజ్ఞే దర్భానంభః ఫలాని చ"

అని యుండ, నన్నయ

"ద్విజవరులం గుమారుల నతిప్రియదర్శను లైనవారి ఋ
గ్యజుషపదక్రమంబులు క్రియన్ గుణియించుచు వచ్చువారి న
గ్గజపురవల్లభుండు గని గ్రక్కున దాయఁగఁ బిల్చి మెచ్చి దా
వజసుభగుండు సేకొనియె వారలు దెచ్చినవాని నన్నిటిన్"

అని యా ద్విజవరులు 'ఋగ్యజుష పదక్రమంబులను గుణియించుచు వచ్చినారని' వర్ణించినాఁడు.

4. పరీక్షిన్మరణోత్తరమున జనమేజయ రాజ్యాభిషేకము.

"సౌతి రువాచ :

"తతోనృపే తక్షకతేజసా హతే
ప్రయుజ్య సర్వాః పరలోకసత్క్రియాః
శుచిర్ద్విజో రాజపురోహితస్తదా
తథైవ తే తస్య నృపస్య మంత్రిణః
నృపం శిశుం తస్య సుతం ప్రచక్రిరే
సమేత్య సర్వే పురవాసినో జనాః
నృపం య మాహుస్త మమిత్రఘాతినం
కురుప్రవీరం జనమేజయం జనాః

స బాల ఏ వార్యమతి ర్నృపోత్తమః
సహైవ తై ర్మంత్రిపురోహితై స్తదా
శశాస రాజ్యం కురుపుంగవాగ్రజో
యథాస్య వీరః ప్రపితామహ స్తథా."

ఇట్లు మూలమున నుండఁగా తెలుఁగున జనమేజయునిగూర్చిన స్తోత్రపాఠ మొకటి యీ సందర్భమునఁ గనఁబడుచున్నది.

పై శ్లోకములు సౌతి చెప్పినట్లుండ, మరల 41వ అధ్యాయములో జనమేజయుఁ డడుగఁగా మంత్రులు పరీక్షిచ్చరితము నాతనికిఁ దెలిపి నట్లున్నది. ఈ రెంటిని గలిపివేసి చెప్పినచోనే మరల చెప్ప నవసరము లేకుండ, మంత్రులచేతనే చెప్పించినాఁడు నన్నయ. కాని యీ సందర్భములో నైనను మంత్రు లీ క్రింది పద్యముల యర్థమును చెప్పినట్లుగాఁ లేదు.

"శ్రుత్వా తు నరశార్దూల విధత్స్వ యదనంతరం"

అని మాత్రమే చెప్పియున్నారు. కాని నన్నయ యెట్లు వ్రాసి నాఁడో చూడుడు :

"అట్లు భవజ్జనకుండు పరలోకగతుండైనఁ బురోహిత ప్రముఖు రానేకభూసురవరులు యథావిధిం బరలోకక్రియలు నిర్వర్తించి రంత

ఆయుష్మంతుఁడవై ల
క్ష్మీయుత రాజ్యంబునంద మీ యన్వయ రా
జ్యాయత్త మహీభారం
బాయతభుజ నీవు దాల్చి తభిషిక్తుఁడవై.

"పెంచితి ధర్మమార్గమునఁ బ్రీతి యొనర్చితి ధారుణీప్రజన్
బంచితనేక యాగముల బాగుగ దక్షిణ లిచ్చి విప్రులన్
నించితి సజ్జనస్తుతుల నిర్మల మైనయశంబు దిక్కులన్
సంచితపుణ్య సర్వగుణసంపద నెవ్వరు నీ సమానులే

"కావున కిట్టిపాటి యపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁ జేసి చేసె నృపపుంగవ నీవు ననేక భూసురా
పాదిత సర్పయాగమున భస్మము చేయుము తక్షకాదికా
కోదర సంహతిన్ హుత మహోగ్ర సముగ్రశిఖాచయంబులన్.

"అనిన జనమేజయుండు కోపోద్దీపితచిత్తుండయి సర్పయాగంబు సేయ సమకట్టె."

మూలములో మంత్రులు 'విధత్స్వయదనంతరం' అనిచెప్పిరేగాని, "ఏక విప్రసంబోధన", "అనేక భూసురాపాదిత సర్పయాగము" ఇత్యాది భూసుర ప్రశంస లేనేలేదు. పై రెండుపద్యములలోని సంబోధనయులేదు. నన్నయ యిచ్చటఁ దన ప్రభువగు రాజరాజునుగూడ జనమేజయుని వలె భారత వంశీయుఁడే గావున, నాతనిని గీర్తించు నెపమున మూలములో లేకున్నను జనమేజయుని ప్రశస్తినిచ్చట వర్ణించినవాఁడువలెఁ గనఁబడుచున్నాఁడు. పై యుత్పలమాలలోని ప్రశంసావైఖరి యవతారికలోని 'నిజమహీమండల

"ప్రజాప్రీతిం బడయుము", "విప్రకులమునెల్ల ప్రోవుము" "సద్గుణవృద్ధులను సమ్మగ్రహించుచుఁ గాచుచు దుర్గ్రహంబు విడువుము", "బహుయాగ ఫలంబు నరపాలకు మగుగా" ఇత్యాది రాజధర్మప్రశంసా వాక్యములచే విశదపరచుచున్నది. దీనినిబట్టి పంపకవి నాఁటి ప్రత్యేకముగా జెప్పుచున్నాఁడు, తన ప్రభువునే యుద్ధవీరనాయకునిగా వర్ణించుచు నిట్టి యాతని "సర్వత్ర ధర్మరక్షణ మహామహిమాది గుణములచే" యనియు సందర్భానుసారముగ నాయారాజుల రాజాధిరాజ కీర్తించుచుండిన ట్లగపడుచున్నది. మూలములో లేని యింతమాత్రపూర్వ మితఁడు రాజనరేంద్రుని గూర్చి చేసిన స్తుప్రశంసయే యీ జనమేజయుని గూర్చి చేసినట్లుండును. దీనికి మరిన్ని నము. ఇంక నిట్టివి గలవు.

౫. తనను వివాహమాడుమని యడిగిన దేవయానికి యయాతి యిట్లనుచున్నాఁడు:

"విద్ధ్యౌశనసి భద్రం తే న త్వామర్హోఽస్మి భావిని
అవివాహ్యా హి రాజానో దేవయాని పితుస్తవ
హన్తి విప్రస్సరాష్ట్రాణి పురాణ్యపి హి కోపితః."

కాని నన్నయ తెలుఁగులోఁ దన కావ్యకథానాయకుని గుణకీర్తనమునకీ సందర్భము నెట్లు వినియోగపఱచుకొనినాఁడో చూడుఁడు. తెలుఁగులో యయాతి ధర్మబద్ధుఁడు, ధర్మరక్షకుఁడు

"క్షత్రియకన్యకల బ్రాహ్మణులు వివాహంబగుదురుగాక, యీ లోకోత్తరంబుగా క్షత్రియులు బ్రాహ్మణకన్యకల వివాహంబగుదురే సంకరదులు ధర్మవిరుద్ధంబులు. మఱియు సర్వవర్ణాశ్రమధర్మంబులు సంకరంబులు గాకుండ రక్షించుచున్న యేన యిట్టి యధర్మంబు సేయంజొచ్చితినేని జగత్ప్రవృత్తి విపరీతంబగు" అని చెప్పినాఁడు. క్రింద గీఁటు గీచిన భాగమునందలి యర్థమునకు సరియైన భాగము మూలమున లేదు సరిగదా, అందలి యయాతి స్వధర్మరక్షణమునకంటె విప్రశాపమునకు వెఱచుచు భయ

పడినట్లు తెలియుచున్నది. నన్నయ్య యాతని ధర్మతత్పరత్వము, ధర్మరక్షకత్వమును గూడ సాధించినాడు. తన వైదిక ధర్మపరత్వమును బ్రకటించినాఁడు.

6. జనమేజయుఁడు సేయు సర్పయాగమునకు, ఆస్తీకుఁడు "వాసుకి ప్రముఖులనెల్ల నాశ్వాసించి సకలవేదవేదాంగపారగులయిన విప్రవరులతోడం జనుదెంచి స్వస్తివచన పూర్వకంబుగా జనమేజయు నిట్లు స్తుతించెనని తెలుఁగునఁ గలదు.

"రజనీనాథకులైకభూషణుఁడవై రాజర్షివై ధారుణీ
ప్రజనెల్లన్ దయతోడ ధర్మచరితం బాలించుచుం బొంటి ధ
ర్మజు నాభాగు భగీరథున్ దశరథున్ మాంధాతృ రామున్ రఘున్
విజయుం బోలితి సద్గుణంబుల జగద్విఖ్యాత పారిక్షితా."

సంస్కృతమున—

"తతస్స వాసుకే ర్ఘోరమపనీయ మనోజ్వరం
ఆధాయ చాత్మనోఽంగేషు జగామ త్వరితో భృశం
జనమేజయస్య తం యజ్ఞం సర్వ్యో సముదితై ర్గుణైః"

అని యాతఁడు త్వరితముగాఁ బోయిన ట్లగపడుచున్నదేగాని "సకల వేదవేదాంగపారగులయిన విప్రవరులతోడం జని"న ట్లగపడదు. ఈవిశేషము నన్నయ స్వయముగాఁ జేర్చినదే. తరువాతి సంబోధన పద్యమునఁ గూడ నన్నయ సొంత కల్పన కొంత కలదు.

7. దుష్యంతుఁడు కశ్యపుని యాశ్రమమును బ్రవేశించు సందర్భమునఁ జేయఁబడిన యాశ్రమవర్ణనము మూలమునను విశేషముగాఁ జేయబడినను, అది ముఖ్యముగాఁ బ్రకృతి సౌందర్యమును వర్ణించునదిగా నున్నది. కాని నన్నయ తన కభిమతమగు విషయములనే యేరికొని యచ్చట పొందుపఱచినాఁడు.

"ఇట్లు హృదయసుఖావహంబగుచున్న యవ్వనంబులో నరిగి యరిగి యనవరత మహాద్విజపఠ్యమాన పదక్రమ వేదధ్వనులును, నవి

వృష్ణిసాయమహానాగ్నిహోత్ర స్వాహాశబ్దంబులును, ననేక మునిగణ ప్రణీత పఠన విషయ విభాగ విదిత్యయ న్యాయనిపుణ విద్యత్సంభాషణ ఘోషంబులును, ప్రతిదిశ దర్శనీయ వివాహ్యమానప్రకాండ వేదాన్త సమాంతరగోష్ఠి వివాద నాదంబులును జేసి ప్రకాశమాన దివ్యముహూర్తమని యాశ్రయించు" గని,

"శ్రవణసుఖంబుగా సామగానంబులు
చదివెడు శుకముల చదువు వగిలి
తిరలరి పనుచుండు సమయ గరితల
శీతలచ్ఛాయఁ బర్ణశాలంబు
వనముల పల్లవి గాఢ్పాసనపడి నానిఁ
బొంది సుఖంబున్న సింహములయు
హోమాగ్ని ప్రసములు ధూతబలులు దెచ్చి
పెట్టు సీవారాన్న పిండతతులు
చదఁగి భక్షింప నొక్కటఁ గలసి యాడు
చున్న యెలుకల పిల్లల యొంటసహజ
వైరిసత్త్వంబులయు సహవాస మపుడు
సూచి మునిశక్తి వెంతయుఁ జోద్యమందె."

పదక్రమములతో గూడిన వేదపఠనము మొదలగు విశేషములచే గార మూలమునలేని యర్థముగల యీ సీసపద్యమును మహాభారతమున్నప్పటి సందర్భమున మిగుల చమత్కారముగా పొందుపరచినారు నన్నయ.

8. అంగారపర్ణుఁడు పురోహితావశ్యకతను గూర్చి యర్జునున కుపదేశించుటలో మూలమునఁదే

"అనగ్నయో ఽనాహుతయో నచ విప్రపురస్కృతాః
యూయం తతో ధర్షితాస్థమయా పాండునందనాః

తస్మాత్తాపత్య యత్కించిన్నృణాం శ్రేయ ఇహేప్సితం
తస్మిన్ కర్మణి యోక్తవ్యా దాన్తాత్మనః పురోహితాః
వేదే షడంగే నిరతాః శుచయః సత్యవాదినః
ధర్మాత్మానః కృతాత్మానః స్యుర్నృపాణాం పురోహితాః
జయస్య నియతోరాజ్ఞః స్వర్గశ్చ తదనంతరం
యస్య స్యా ద్ధర్మవి ద్వాగ్మీ పురోధాః శీలవాన్ శుచిః
పురోహితం ప్రకుర్వీత రాజా గుణసమన్వితం."

అని పురోహితుని గుణములను గూర్చి విశేషముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ సందర్భమును నన్నయ యుత్సాహపూరితుఁడై రచించుటలో నాశ్చర్యములేదు. తిక్కనకు యుద్ధాది వర్ణనా సందర్భములవలె నన్నయకు వైదిక ధార్మిక విషయవర్ణనాసందర్భములను నుత్సాహము పెరుఁగునట్లు గానవచ్చెడిని.

"అనవద్యవేదవేదాంగ విశారదు
జపహోమయజ్ఞ ప్రశస్తు సత్య
వచను విప్రోత్తము వర్గచతుష్టయ
సాధనసఖు సదాచారు సూరి
పేర్చుఁ బురోహితుఁ జేసిన భూపతి
యేలు నుర్వీతలంబెల్ల నిందుఁ
బరలోకమునఁ బుణ్యపరులలోకంబులు
వడయు జయస్వర్గఫలము నొంది
రాజ్యమదియు నుర్వరాసురవిరహితుఁ
డయిన పతికిఁ గేవలాభిజాత్య
శౌర్యమహిమవడయ నమతరాయునయ్య, తా
పత్య నిత్యసత్యభాషణుండ.

“మీరు వచ్చినయెడల వేదవేదాంగపారగుండయిన బ్రాహ్మణ శిష్యులనఖిలలోకహితులయిం గాపసంతర్గోహితపరిహితుఁడై యుండవలెను. మఱియుఁ గామక్రమప్రవర్తితందయ్యాను మహీపతి మహేశ్వరుని ప్రసన్న మొందగునేని నెల్లయజ్ఞంబుల శ్రమంబం బయింది.

“వేదము వేదియుం గలుగు విప్రవరేణ్యు వినమ్రవృత్త్యసం
పాది పురోహితుండయినఁ బ్రాజ్ఞుఁ గొందుని భూపతిం బ్రబో
ధోదయ శాలి మిమ్ముగురుఁడోన్నతికిం దగు ధర్మవర్త్యసం
వేదిఁ బురస్కరింపఁగను పవిత్రచరిత్రు మహీసురోత్తమున్.”

అని చెప్పఁగనుఁ గలదు. ఇచ్చట నన్నయామహాత్మునిఁ “జప హోమయజ్ఞ ప్రవర్తకత్వాదను విప్రోత్తము” మొదలగు విశేషణము లచే మూలమును పెంచినాఁడు. ఇది తనను గూర్చి మొదటఁ జెప్పఁబడిన జపహోమతత్పరు, సంహితాభ్యాసు, నిత్యసత్యవచను, ఇత్యాది విశేషణములను దలఁపించుచున్నది.

9. వెంగిదేశ విభవమును గూర్చిన వర్ణనము మూలమున లేదు. దీని నన్నయ స్వీయదేశాభిమానముచే నన్నయ రచించినాఁడు. మూలములో

“స కళింగా నతిక్రమ్య దేశా నాయతనాని చ
మహేంద్రపర్వతం దృష్ట్వా తాపసై రుపశోభితం
గోదావర్యాం తతః స్నాత్వా తా నతీత్య మహాబలః
కావేరీం తాం సమాసాద్య సంగమే సాగరస్య చ.”

అని గోదావరీప్రశంసమాత్రమే కలదు. “కళింగుల బ్రాహ్మణ సహితుండై పాండవరిగి పూర్వసముద్ర తీరంబున పురుషోత్తము దేవు నకు నమస్కరించి మహేంద్రపర్వతంబు చూచును.”

“దక్షిణగంగనాఁ దద్దయు నొప్పిన
గోదావరియు జగదాదిదైన

భీమేశ్వరంబును బెడఁగగుచున్న శ్రీ
పర్వతంబును జూచి యుర్విలోన
ననఘమై శిష్టాగ్రహారభూయిష్ఠమై
ధరణీసురోత్తమాధ్వర విధాన
పుణ్యసమృద్ధమై పొలుచు వేఁగిదేశ
విభవంబు జూచుచు విభుఁడు దక్షి
ణాంబురాశితీరంబున కరిగి దురిత
హారియైన కావేరీ మహాసముద్ర
సంగమంబున భూసురేశ్వరుల కభిమ
తార్థదానంబుఁ జేసి కృతార్థుఁడగుచు."

"ధరణీసురోత్తమాధ్వరవిధాన పుణ్యసమృద్ధ" మని చెప్పుటచే నా కాలమున వైదికాచార ప్రీతి యీ దేశమున నెంత విశేషముగాఁ గలదో స్పష్టమగుచున్నది.

10. పలుదెఱంగుల పిండివంటలుఁ బప్పుఁబాయసము నేతులుం
దలు గుడంబు దధిప్రపూర్ణ ఘటంబులుం గొనివచ్చి యా
నలఘు సత్త్వుడు మారుతాత్మజుఁడన్నిటన్ గతఖేదుఁడై
బలముగల్గి కడంగెనప్పుడు బ్రాహ్మణార్థము సేయఁగాన్."

"ఇట్లు భీమసేనుం డిష్టాన్నభోజనంబునం దృప్తుండయి."

భీముఁడు చేసిన యిష్టాన్న భోజనము "బ్రాహ్మణార్థ" మనుట (బ్రాహ్మణుని ప్రయోజనముకొఱకు అని) అర్థమైనను నిట్టి విశేషప్రయోగములు గూడ నీతని వైదికతాప్రవణంబగు దృష్టినే వ్యక్తము చేయుచున్నవి.

ఇట్లు నన్నయకుఁ బూర్వమునను సమకాలమునను గల పరిస్థితు లాతని యవతారికలో నెంతవఱకు సూచితములైనవో భారతరచన యం

దాని వైశిష్ట్యం బెట్టిదో పరిశీలించియున్నారు. ఇక నన్నయ తరువాతి కాలపు పరిస్థితులు, నన్నయచే నసంపూర్తిగా విడువఁబడిన భారతమును, మరల తిక్కనార్యుని కాలమువఱకు నెవ్వరు చేతను చేపట్టఁబడకుండుటకు గల కారణములను, తిక్కనగారి స్థితి యేమని యతఁ డీ యుద్యమం బెట్లు సాగించఁబడినది తెలిసికొనవలసియున్నది.

నన్నయార్యుఁడు భారతాంధ్రీకరణ మారంభించి సభాపర్వము నన్నిటిని దాఁటి నారాయణభట్టు సహాయము చేయఁ, రాజరాజనరేంద్రుని చేతను భారతభారతీసముద్రమును దఱియంగ నీఁదు ముందు నడచెనే గాని తాను మధ్యమున నీఁది యావలి తీరమును జేరలేకపోయెను. పండితులు సూచించినట్లుగా నట్లో "విరాటపర్వము"కే యితర తరువాత ముహూర్తము చేయుటకు వచ్చిన "కవిబ్రహ్మ"కే యట్లో సంపూర్ణమైనదిగాని యితరులకు అపరిపూర్ణాంధ్రకర్తలకుఁ గూడ దానిని పరింప సాధ్యము కాలేదు. ఇది యిట్లగు టకు నాయా దేశకాల పరిస్థితులు నెట్లు తోడ్పడినవో కారణమై యుండెనవో పరిశీలింతము.

నన్నయను తరువాతి కాలస్థితి

చాళుక్యకులావతంసుఁడగు రాజనరేంద్రుని తరువాత నాతని వలె నంత శ్రద్ధతో నీ యుద్యమమును ప్రోత్సహించినవా రెవరు లేకయుండిరి. ఆ కారణముచే నీ యాంధ్రీకరణోద్యమమునకుఁ బ్రతిబంధకము లేర్పడి యుండెఁ. బూర్వమే 'మూరురాయ' లల్లిన వారి వారిబలము ప్రబలము కాఁజొచ్చియుండెను. ఆ ప్రభువు తన యనుచరులతో గొంచెపుదీక్షయు లేని కార్యమును సంతరించి తన యధికారబలముచేఁ గాక సాగించినవాఁడు, అతఁడు గతించిన వెంటనే ప్రతిపక్షులైనవారు తమ వారి ప్రభుత్వము నడపించుటకుఁ బ్రతిఘటించి యత్నించి యనుపటి కార్యములకు విఘాతము కలిగించుటకు యత్నించిరి. రాజనరేంద్రుని యనంతరము నాతని యాస్థానమున నట్టి ప్రయత్నములు జరిగియుండెను.

ఇది యిట్లుండ రాజనరేంద్రుని పిదప నాతనికుమారుఁడగు కులోత్తుంగ చోడదేవుడు క్రీ. శ. 1063 మొదలుకొని 1112వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. వీనికిఁ బూర్వము రెండు తరములనాఁడే వీరికి చోళులతోడి సంబంధ మేర్పడినది. అప్పటినుండియు వీరు చోళరాజుల కూఁతుళ్ళనే వివాహమాడుచు వచ్చుటంజేసి యీ చాళుక్యులకు వేఁగిదేశమునందుకంటె చోళదేశముపై నభిమానము హెచ్చుగాఁ జొచ్చెను. రాజరాజు తన మేనమామయగు రాజేంద్రచోళుని కుమార్తెను అమ్మంగదేవిని వివాహమయ్యెను. ఇతని కుమారుఁడగు చోళదేశపుత్రి యగు మధురాంతకదేవిని జేపట్టి చోళదేశము మీఁదనే యధికారము గలవాఁడై యద్దానిని జయించిన పిదప రాజధాని నప్పటికి మార్చుకొనెను. అప్పటినుండియు నీ వేఁగిదేశ మప్పటి రాజులచే నియమింపఁబడిన పాలకుల యధికారమునకు వదలిపేయఁబడెను. పూర్వ చాళుక్యులకు పశ్చిమ చాళుక్యులకు జరిగిన యుద్ధములలో నీ వేంగిదేశము కొంతకాలమునకు పశ్చిమ చాళుక్యుల వశమైనట్లున్నది. అటు పిమ్మట కాకతీయరాజుల వశమైనది. మొత్తముమీఁద రాజనరేంద్రుని తరువాత నదికాలములోనే యీ వేఁగిదేశమున సారస్వతాభివృద్ధికిఁ దగిన రాజపోషణము, శాంతియు, స్థిరప్రభుత్వమును లేకుండెను. 12వ శతాబ్దమున నీదేశము మతకల్లోలములకుఁ దావలంబైనది. ఒక వైపున రామానుజుని వైష్ణవమతము విజృంభించి వీరవైష్ణవమై తక్కిన మతముల నణఁగద్రొక్క బ్రయత్నించుచుండెను. మఱియొక వైపున వీరశైవమతము బయలుదేఱి జైన బౌద్ధమతములతోపాటు వైదికమతమునకుఁ గూడఁ బ్రతిస్పర్థియై తద్విధ్వంసనమును ప్రతిఘటింపజొచ్చెను. పండ్రెండవ శతాబ్ది మధ్యభాగమున మూఁడవ తైలపుడను చాళుక్యరాజునకు సేనాపతియైయుండిన బిజ్జలుఁడు అతనిపై నెదురు తిరిగి చాళుక్యరాజ్యము నాక్రమించుకొని తాను జైనమతాభిమానియైనను, వీరశైవమతమగు లింగాయతమతమును బయలుదేఁదీసిన బసవేశ్వరునికి మంత్రిపదవినిచ్చి యాతని సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను నియమించుటయు, నీయధికారముతో నితఁడు తన

మతవ్యాప్తికై రాజ్యమందలి ప్రధానాధికారుల సహాయ మొందుటయే, విద్యలు నికి సీతనకిఁ గలిగిన ప్రాముఖ్యము కారణముగా [illegible] మతయోగుల మనుమంగమపనిచెప్పెను. ఇది [illegible] కాంచేని యాకాలమున ప్రతిపాదించు [illegible], రాజరాజ నరేంద్రుకాలమునందలి [illegible] శ్రీ వాఙ్మయ మునకుఁ గల [illegible] లేకుండుటచే, నన్నయ్య మొదలగువారు వ్యాసభారతాంధ్రీకరణమును తుదముట్టింపలేక పోయిరి. [illegible] నము, మహాభారత, విశిష్టత్వము, భాషాపాటవము, పాండిత్యము, [illegible] ధిమానము, పుత్రులప్రోత్సాహము మొదలగునవన్నియు [illegible] నన్నయ యజ్ఞాని నిర్వహింపఁగలిగెను. [illegible] నీదేశముపై నాదరము సన్నగిలుట, [illegible] క్రమక్రమ మతవైషమ్యములు పెరుగుట, సామ్రాజ్యమను [illegible] చిన్నచిన్న మండలాధికారులు [illegible] యుదగ ప్రయత్నములమూలమున [illegible], [illegible] కారణములచే 11వ శతాబ్ది మధ్యభాగమునుండి 12వ శతాబ్దము [illegible] భాగము వఱకు దేశస్థితి సాహిత్యాభివృద్ధికి అనుకూలము గాదు. [illegible] యా కాలమునాటి కవిత్వమును [illegible] మందిరిగాదో లేక జాతీయవాఙ్మయము [illegible] యున్నాయి. పలు వురు రాజులో, మండలాధిపతులో లేక వారి మంత్రులో యున్నారు. నన్నెచోడుఁడు కావేరీ తీరమందలి ఉఱయూరు రాజధానిగాఁ గల దేశ మండలాధిపతియై యున్నాఁడు. ఇతఁడు శైవుఁడు [illegible] మల్లికార్జునుని గురువుగాఁ బడసి గురువునే సర్వస్వముగా భావించి యతి యభేదబుద్ధితోఁ కుమార సంభవమును రచించినవాఁడగుటచే తరువాతి కాలమున పాల్కురికి సోమనాథునిచే వృద్ధిపొందింపఁబడిన యాంధ్ర దేశమందలి శైవవాఙ్మయమునకు ఇతఁడు మొదటివాఁడుగాఁ గనఁబడు చున్నాఁడు. ఇతఁడు నన్నయకుఁ దరువాతివాఁడే [illegible]

టచే నీతనికి వైదికమతమందుఁగాని, తద్వ్యాప్తియందుఁగానిఁ ప్రారంభింపఁబడిన భారతాంధ్రీకరణమునఁగాని యాదరము లేకపోయి యుండును.

ఇఁక నన్నయ తిక్కనల మధ్యకాలమున నున్నవారిలోఁ ప్రసిద్ధ పురుషుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడు మంత్రి భాస్కరుఁడు. తిక్కనాదు లితనిని ప్రసిద్ధకవిగాఁ జెప్పినను రామాయణకర్తయని చెప్పకపోవుటచే నా విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు కలవు. అయినసట్టి ప్రసిద్ధకవియగు వాఁడు నన్నయ మొదలుపెట్టి మధ్యను వదలివేసిన భారతామ్నాయమునే గైకొని తెనిఁగింపక, యద్దానిని తన మనుమనికి వదలివేయఁదలఁచినవాఁడు వలెఁ దాను రామాయణమును జేపట్టుటకుఁ గారణమేమై యుండును? రాజ రాజు గౌరవించిన మహాకవి నన్నయ భారతమును రచించినను ప్రసిద్ధియేగాని యాతని గ్రంథమునకు దేశమునఁ బ్రచారము లేకయుండవచ్చును, కావున నాంధ్రీకృతభారతము నితఁడు చూచి యుండకపోవచ్చును. అంతేగాక మంత్రిభాస్కరుని కుమారుఁడగు తిక్కభూపాలుఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁడై పాకనాఁడు, కమ్మనాఁడు మొదలగు దేశములలో వైష్ణవమత వ్యాప్తికిఁ దోడ్పడుచు, కాంచీపురమునందలి వరదరాజ స్వామియం దత్యంతభక్తి గలవాఁడై యనేక విష్ణ్వాలయములను వెలకొల్పినట్లు తెలియుచుండుటచే, తండ్రియగు మంత్రి భాస్కరుఁడును గొంతవఱకు వైష్ణవమతాభిమానము కలవాఁడై యుండెనని తలంపఁదగును. ఆ కారణముచే నితఁడు వైదికవ్యాప్తికి దోడ్పడు భారతమును విడిచి, వైష్ణవమత ద్యోతకమగు రామాయణము నాంధ్రీకరింపఁదొడంగి యుండును. తిక్కభూపాలుఁడైనను వైష్ణవమతమునం దభిమానము కలవాఁడై యున్నను, తక్కిన మతములందు ద్వేషబుద్ధిలేక పరమత సహనము కలవాఁడై యుండెను. కవితిక్కన యన్ననో హరిహరులకు భేదమేలేదని తలంచుటచే నద్వైతభావమే కలవాఁడై, మరల నన్నయ భారతమును చేపట్టి తెనిఁగింప దొడఁగొనెను. దేశమున నూతనమతములను వ్యాపింపఁజేయుచున్న కాలమున వారి బోధనలచే నాకర్షింపఁబడినవారిలో నొక్క కుటుంబమునందే కొందఱికొకమతమందును, మఱికొందఱికి మఱియొక మతము

నందును ప్రీతి విశేషమై యుండవచ్చును. కావుననే మంత్రి భాస్క-రుఁడును, తిక్కనామాత్యుఁడును వైష్ణవమతమునం దభిమానము గల వారై యుండి, తిక్కనసోమయాజి ప్రాచీనంబగు వైదికమతమందే తాత్ప-ర్యము గలవాఁడై యున్నట్లో నాకాలమున నదియంత పంతము కాదు. ఇట్లు భారతము పూర్తికాకుండ రామాయణాంధ్రీకరణము ప్రారంభింపఁబడు టకు దేశస్థితి, మతభేదములనే కారణములుగా గ్రహింపఁదగియున్నవి.

ఆ కాలములో భారతమును వదలి రామాయణమును చేపట్టిన వారిలో కోనబుద్ధ భూపతియు, అతని కొడుకులగు కాచవిభుఁడు విట్ఠల రాజు ననువారలుగూడఁ గానవచ్చుచున్నారు. వీరు రామాయణమును గద్యపద్యాత్మకముగఁ గాక ద్విపద కావ్యముగ రచించినారు. కోనబుద్ధా రెడ్డి తండ్రి విట్ఠల రెడ్డియని ద్విపద రామాయణమునందే గనఁబడు చున్నది. ఈ విట్ఠలనాథుఁడు రుద్రమదేవి కాలములో కాకతీయ సామ్రా జ్యమునందొక భాగమున కాధిపత్యము వహించిన కోన గన్నారెడ్డి సోదరుఁడై యాంధ్రదేశ పాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని యన్న వైష్ణ వమతాభిమానము గలవాఁడై యుండి, విఠలుఁడు తన పేరునకుఁ దగినట్లుగాఁ వైష్ణవమతాభిమానము గలవాఁడుగనే గనఁబడుచున్నాఁడు. ఈ కారణముచేఁ గాఁబోలు నితని కుమారులును బద్దారెడ్డివలె వైష్ణవ మతాభిమానము గలవారై రామాయణమును దేశీయఛందమున ద్విపదగా రచించి తమ తండ్రి కంకిత మొనర్చుట తటస్థించినది. కాకతీయ రాజ్యము మొదట జైనమతమున కంతగాఁ జోటిచ్చిన ట్లగపడదు కాని మొదటి ప్రతాప రుద్రుని కాలమున గురు మల్లికార్జునపండితారాధ్యుల శిష్యుఁడైన సోమ నాథుఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్య చరిత్రము, మొదలగు గ్రంథ ముల రచించి, వైష్ణవమునకు, వైదిక మతమునకును విరుద్ధంబగు వీరశైవమును సామాన్యజనుల కందఱకు సుబోధంబగుటకుఁగాను సం స్కృత వృత్తంబులను వదలి దేశీయంబగు ద్విపదలో తాను తెనుంగున రచించి బోధించినవాఁ డగుటంజేసి, యద్దానికి పోటీగా నించుక తమ

వాతి కాలమున కొంత వైష్ణవాభినివేశముగల బుద్ధరాజు రామాయణమును ద్విపదగా రచించియుండును.

బుద్ధభూవిభుండు రచించిన రామాయణమునకు 'రంగనాథ రామాయణ' మనుపేరు వచ్చుటకు రంగనాథుఁ డనునాతఁ డొకఁ డా గ్రంథమునకు ప్రతివ్రాసికొని దానిపైఁ దనపేరు వ్రాసికొనియుండుటయు, ప్రాచీనపు తాటియాకు ప్రతులు గొన్నిటిపైఁ గనఁబడు నీతని పేరునుబట్టి యది రంగనాథుని రామాయణమని యవిమర్శకులగు వారి ప్రతీతి దేశమున వ్యాపించుటయునే కారణమైయుండునేమో యని యిటీవలఁ గనుఁగొనఁబడిన తంజావూరు సరస్వతీ మహల్‌లోని రంగనాథ రామాయణము యొక్క ప్రాచీనములైన తాటియాకు వ్రాతప్రతులనుబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. ఇట్లు ప్రసిద్ధులయి, పేరు ప్రతిష్ఠలుగల కవులందఱు మతాభినివేశమునకు లొంగినవారై, యేదో యొకవిధముగ వైదికమతమందాదరము లేనివారే యగుటచే నన్నయ తరువాత సుమారు రెండు వందల యేండ్లవఱకు భారతాంధ్రీకరణము పూర్తియగుట తటస్థింపలేదు.

ఈ మధ్యకాలమున మిగిలిపోయిన ప్రసిద్ధ కవులలో నన్న[illegible]డుఁ డొకఁడున్నాఁడు. ఇతఁడు తిక్కనకుఁ గొంచెము పూర్వుఁడో సమకాలికుఁడో యని చెప్పఁదగియున్నాఁడు. నన్నయ తరువాత నన్నయ యంతవాఁ డీతఁడని లోకప్రసిద్ధి గలుగుటచే నీతఁడు ద్వితీయాచార్యుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఈ ప్రసిద్ధికిఁ దగిన కారణమును లేకపోలేదు. ఏలయన నన్నయ తరువాత నాతఁడు మొదలుపెట్టిన యుద్యమమును లేదా గ్రంథమును కొనసాగింపవలయునని తలఁచి కృషిసల్పినవారిలో తిక్కనకుఁ బూర్వుఁ డీతఁ డొక్కఁడే కనఁబడుచున్నాఁడు. భారతమున నన్నయ రచించిన మొదటి మూఁడు పర్వములు గాక తరువాతి విరాటోద్యోగ భీష్మ పర్వము లీతఁడు రచించినట్లగపడుటచే నన్నయ యుద్దేశమును గొనసాగింపఁ బూనుకొనినవాఁడువలె నున్నాఁడు. ఇతని పుట్టుక పూర్వోత్తరములనుగూర్చి తెలిసికొనుట కాధార మేమియులేదు గాని

[illegible] [illegible] [illegible] యుండునని మాత్రము [illegible] [illegible] తెలియుచున్నాయి. [illegible] త్రిలింగ శబ్దానుశాసనము [illegible] ఒక గ్రంథమును రచించియుండెననియు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]చే రచింపఁబడిన గ్రంథముగా [illegible] [illegible]. [illegible] నే [illegible], కొం[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], కేతన [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] రచించిన భారత మైనను [illegible] రచింపఁబడినదో [illegible] విశేష ప్రమాణములు [illegible]. ఇంతలో [illegible] [illegible] [illegible] రచించిన భారతభాగము [illegible] [illegible] దాని [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] నన్నయ [illegible] [illegible] భారత[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] విశేష [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] ప్రారంభించినది. [illegible] మరల [illegible] మొదలుపెట్టినది. న్యాయ [illegible] [illegible] నిబంధనగ్రంథములు అనేకములు వ్రాయఁబడ [illegible]. కావుననే విజ్ఞానేశ్వరీయమును [illegible]గ్రంథమును కేతన యాంధ్రమున రచించుట [illegible]. [illegible] [illegible] సోమయాజి నన్నయ వదలిపెట్టిన వ్యాసభారతమును మరలఁ జేపట్టి యాంధ్రమున రచించుట సంభవించినది.

నన్నయ [illegible] రెండువందల సంవత్సరములవఱకు భారత రచన నెవ్వరును జేపట్టకుండుట [illegible] రచింపఁబడిన భాగమైనను

ప్రచారమున లేకుండుటయు మఱియొక కారణమగుచున్నది. కావుననే నన్నయను గూర్చిగాని, యాతని భారతమును గూర్చిగాని యాతని తరువాత తిక్కన కాలమువఱకు నెవ్వరును ప్రశంసించినవారగపడరు. చూచినవారు, చదివినవారు లేరు. తిక్కనయయినను ప్రథమమునఁ దాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామాయణమున నన్నయప్రశంస యేమియుఁ జేసినవాఁడు కాఁడు. ఆంధ్రభాష కాదికవియని, ఆంధ్ర భాషావాగనుశాసనుఁడని తరువాత నంత ప్రసిద్ధిగాంచిన నన్నయ పేరైన నెత్తలేదు.

"హరిహరపద్మగర్భులను నాదికవీంద్రుల నూత్న సత్కవీశ్వరులను భక్తిఁగొల్చి" యున్నాఁడు. ఆ యాదికవులలో (వాల్మీకివ్యాసులా?) గాని. నూత్న సత్కవీశ్వరులలోగాని నన్నయకూడ నుండెనో లేదో చెప్పలేము. ఆ కాలమున నన్నయ రచించిన భారతభాగము విశేషముగఁ బ్రచారములోనుండి, యందఱచేఁ జదువఁబడుచు నాంధ్రభాషకొక మహిమం గూర్చుచునే యున్నచో, తిక్కన తాను స్వయముగా సన్మానింపఁబడు పుటచేతనే కవితావిలాస విస్తరమహాసీయుఁడై నెగడినచో నా యాదికవి యగు నన్నయ నామమునైన నొకసారి తన మొదటిగ్రంథమున స్మరింపకుండునా? ఉత్తర రామాయణ రచనకుఁ బూర్వము భారతభాగమును జదివియున్నచోఁ గొఱవడియున్న యా పంచమవేదమును బూరించి పూర్తి చేయఁ గడంగక రామాయణము నేల చేపట్టును? ఇంత నాతఁడు యత్నము చేయలేడనిగాని, కవితాసామర్థ్యము తక్కువేదనిగాని చెప్పుట యుక్తి సహితముగాఁ గనఁబడదు. అట్లైయెనను. ఉత్తర రామాయణమును నాతనిఁ జేకొనకుండుటకుఁ గారణమగపడదు. ఇఁకఁ దాను భారత రచనకుఁ గడంగినప్పుడైనను నన్నయ భారతమును స్వయముగఁ జదివి యాతని కవితాపద్ధతులందును, రచనా విశేషములందును, సత్యంతాదరము కలవాఁడువలె నా భారతరచనము గూర్చి కాని, తత్ప్రతిభయొక్క గొప్పతనమును గూర్చిగాని యేమియుఁ జెప్పక, భారతమును మాత్రము విశేషముగాఁ బొగడుచు,

"అపరిమేయనానావిధప్రగతిస్ఫురితంబు గల్గియు
ష్ఠానవసుప్రసిద్ధనిర్వాహంబు సంస్కృతమై పెంపొంది"

యుండెనని యిట్టిపద్యములలో భారతగ్రంథ ప్రశంసయే చేసి

"అందాదిఁ బొదలంగ మూఁడుపర్వములు నాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు
విద్యాదయితుండు గావించె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్."

ఆ భారతమున మూఁడుపర్వములు ఆంధ్రకవిత్వవిశారదుండగు నన్నయ్యభట్టు ఆంధ్రభాషలో రచించెను అని మాత్రమే చెప్పినాఁడు. విద్యాదయితుండు, 'మహితాత్ముఁడు' అనునవి నన్నయనుగూర్చిన విశేషణములు గాని యాతనికృతిని గూర్చినవిగావు. ఆ కృతియందు, నాకవితయందును విశేషాదరము వ్యక్తమగుచుట లేదు. ఆంధ్రమున మొదట సద్గ్రంథమును రచించినవాని ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనుటలో విశేషములేదు. తాను రచించఁబూనిన గ్రంథభాగమునుగూర్చి యెట్లు చెప్పుకొనినాఁడో చూడుఁడు:

"హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జితకథోపేతంబు నానారసా
భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వ మట యుద్యోగాదులంగూడఁగాఁ
బదునేనింటిఁ దెనుంగుబాస జనసంప్రార్థ్యంబుగాఁ బెంపునన్
మదిఁ బుట్టన్ రచియింతు దొప్ప బుధసంతోషంబు నిండారఁగన్."

"కావున భారతామృతము కర్ణపుటంబుల నారఁగ్రోలి యాంధ్రావళి మోదమునం బొరయునట్లుగ" రచింపఁబూనినాఁడు. నన్నయభాగము గూడఁ జదివి యాంధ్రావళి యిట్టి యానందమును బొందుచున్నదో దానిగూర్చి యించుకైనఁ జెప్పఁడా? నన్నయభాగమును జదివి తా నట్టియానందమును బొందితినని యైనఁ జెప్పఁడా? ఏమియుఁ జెప్పలేదు. తనకు వైదికమార్గమునందుఁ గల యభిమానమునుగూర్చి, తనకుఁ బ్రత్యక్షమైన యిష్టదేవత చెప్పినట్లుగా, నిట్లు తెల్పినాఁడు.

"వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనముం దగ నిర్వహించుచు
న్వేదములేని భక్తి నతినిర్మలవృత్తిగఁ జేయుచుం బ్రము
త్పాద నిరంతర స్మరణ తత్పరభావము కల్మి నాత్మ స
మ్మోదముఁ బొందఁ గావ్యరసముం గొనియాడుచునుండు నెప్పుడున్"

ఇట్టి వైదికమార్గమునందలి ప్రీతియు, పంచమవేదంబగు భారతము మూలముగా నామతమునందలి ధర్మాద్వైతస్థితిని వ్యాపింపఁజేయు నుద్దేశమును, చాళుక్యప్రభువులొనర్చిన మహోత్కార్యమునందలి గౌరవమును వారి ప్రోత్సాహమున భారతాంధ్రీకరణకార్యమునకుఁ బూనిన నన్నయయందలి భక్తియుఁ గారణములుగాఁ దాతఁ డొనర్చిన మూఁడుకృతులను వదలి తిక్కన తక్కిన పర్వముల నాంధ్రమున రచింపఁబూనినట్లూహింపఁ దగియున్నది. అంతేకాని నన్నయ రచించిన భాగమును సంపాదించి, చూచి, చదివి, యానందించి, దానిమూలముననే కవితావిలాసవిస్తృత మహనీయుఁడై మిగిలిన భాగమును బూరించినట్లు తోఁచదు.

అరణ్యపర్వశేషపూరణప్రశంస

తిక్కన నన్నయవ్రాసిన గ్రంథభాగమును జూచినాఁడన్నచో నన్నయ మూఁడు కృతులు సంపూర్ణముగా వ్రాసియుండిన గాథలేమిగాని, యట్లుగానిచో, రాజ్యతంత్ర మవలీలగ నడపి, పరదేశములకేఁగి రాజుల మెప్పించి పరమతముల ఖండించి దిగ్విజయముగాంచి యత్యంత మేధావంతుడును, ధైర్యస్థైర్యములు గలవాఁడునని పేరుగాంచిన తిక్కన యరణ్యపర్వభాగమును బూర్తిచేసినచో మృత్యువువాతఁ బడుదునేమో యను భయముచేఁ బిఱికిపందవలె వెనుదీసినాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. తిక్కన నన్నయభారతమున మూఁడుకృతులు సంపూర్ణముగా నుండుటను జూచి నాగ్గపత్రప్రతి ప్రారంభించినాఁడన్నచో రాజమహేంద్రవరమునఁగల మూలప్రతి నీతఁడెట్లో విశేషప్రయత్నముచేసి సంపాదించి ప్రత్యంతరము

వ్రాయింపవలెనం దిరిగి పంపినాడనియో, లేదా, యే గణపతిదేవుని యాస్థానమునకుం బోవు సమయమునకో రాజమహేంద్రవరమునకుం బోయి యా ప్రతిని జూపినప్పుడనియో చెప్పవలెను. కాని దేశమున ననేక ప్రతులున్నవనియు, నా ప్రతులన్నింటిలో మూఁడుకృతులు సంపూర్ణముగా నున్నవనియుఁ జెప్పినచో తిక్కన తరువాత నేఁబది యఱువది సంవత్సరములలో నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ చూచునప్పటికే దేశమునఁగల ప్రతులన్నిటిలో నొకభాగము మాత్రమే పాతట్టుగా శిథిలమైనదనుట విశ్వాసపాత్రమెంతమాత్రము గాదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడకు దొరికిన ప్రతిలోఁ గొంతభాగము పోయియుండెననినచో, నన్నయవ్రాసిన భాగము తరువాతి నైన దొరకవలసిందేగదా. దీనిని బట్టి నన్నయ యరణ్యపర్వము పూర్తి గాకుండ వ్రాసి చనిపోఁగా, నాతని తరువాత నా గ్రంథము నావరించు ప్రత్యంతరములను వ్రాయించి వ్యాప్తిలోనికిఁ దెచ్చువారు లేకుండుటచే తిక్కన యా భారతప్రతిని చూడనేలేదనిగాని, దేశమున దానికి ప్రచారము లేకుండుటచే, నొక్కటే ప్రతియుండఁగా నద్దాని నెట్లో తిక్కన చూచి, యందు మూఁడు కృతులు సంపూర్ణములుగానుండుటచే నాల్గవపర్వమును మొదలుపెట్టి పూర్తిచేయఁగా, గొంతకాలమునకు ప్రతియందలి చివరభాగము శిథిలమైపోఁగా నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ దానిని పూరించెననిగాని, లేదా, తిక్కన యసంపూర్ణ గ్రంథమునే చూచినను మతిభ్రంశభయముచే నా భాగమును బూర్తిచేయక వదలివేసెననిగాని, మూఁడువిధములుగా మనము తలంపవలసియున్నది, ఇందు మూఁడవదానికంటె రెండవది, రెండవదానికంటె మొదటిది సంభావ్యంబై బలవత్తరముగా నున్నట్లు తోఁచక తప్పదు. ఏది యెట్లున్నను అరణ్యపర్వమును నన్నయ సంపూర్ణముగా రచించెననియు, మూఁడుపర్వములు దేశమున బాగుగా ప్రచారములో నుండఁగా, తిక్కన యొకప్రతినిఁజూచి నాల్గవపర్వము మొదలుపెట్టి భారతమునంతయు పూర్తిచేసెననియు, నాతని తరువాత నలుబదియేండ్లకు నరణ్యపర్వమునం దుది భాగముమాత్రము పుచ్చుపట్టి క్రిమిదష్టమై శిథిలముకాఁగా నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ నన్నయ పేరెపెట్టి యా శిథిల

భాగము నచ్చటచ్చట పోయిన వర్ణనములను, పదములను, పాదములను స్వయముగా నతికి తద్రచనయ నారణ్యపర్వశేషమును పూరించెననియుఁ జెప్పుటమాత్రము సమంజసముగాఁ గనబడదు. నన్నయ భావములు, పదగుంఫనములు, వాక్యవైఖరి అక్కర ప్రవృత్తి ప్రయోగము, మొదలగు రచనా రీతులెన్నియేని యీ భాగమునఁ గనపడుచున్నవి గావున నీ భాగముకూడ నన్నయ రచించినదే; వర్ణపద పాదముల పూరణము మాత్రమే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడచేసిన పూరణమనుటయు నెంతమాత్రము యు యుక్తము కాదు. ఏలయన నెఱ్ఱాప్రెగ్గడయే "తద్రచనయకా" పూరించితి నని వ్రాసికొనినాఁడు. ఒక పర్వములో చివర కొద్దిభాగమమాత్రమే కొఱవడియుండుటచేతను, తక్కిన పర్వము లన్నియు తిక్కనార్యుఁడు రచించియుండుటచేతను, ఆ స్వల్పభాగముకూడ నన్నయపేరనే యుండుట యుక్తమని తలంచి యాతని రచననే యనుకరించి పూర్తిచేయుటకు యత్నించి, యట్లే చేసితినని చెప్పికొనియున్నాఁడు. ఇప్పుడు మనము చూడవలసిన దేమనఁగా నీ యనుకరణ ప్రయత్నములో "తద్రచనయ నకా" — నన్నయ రచనయే నని చూపించుటలో నీతఁ డెంతవఱకు నెగ్గినాఁడు? ఎక్కడ నే భేదము లేక నన్నయ యేదృష్టితో భారత రచనను మొదలుపెట్టి రచించినాఁడో, ఆ దృష్టితోడనే తానును రచించుచు, నన్నయ రచనా పద్ధతినంతను దెచ్చి యీ భాగమున నిలిపినాఁడా లేక కాలక్రమమున భాషలోఁ గలుగుచుండెడి మార్పులు, తిక్కన రచించిన తక్కిన భారత భాగమును జదువుకొనుటవలనఁ గలిగిన కవితా సంస్కారము నీతని యరణ్యపర్వశేషరచనలో నేమైనఁ గొడసూపుచున్నవా యని మన మించుక పరిశీలించినచో, నిది నన్నయ రచన యగునా, యీతఁడు చేసినది శిథిల గ్రంథపూరణమా లేక యనుకరణ పద్ధతిమీఁద జేయఁబడిన స్వతంత్రరచనయా యను విషయము నిర్ధారణచేయుట కవకాశము కలుగును. అటుపైని యీ యరణ్యపర్వభాగ పూరణము "తద్రచనయకాఁ" జేయుటకుఁ గారణము, నన్నయ దుస్వభావదుర్వ్యాపారము కారణముగా నాతనికిఁ గలిగినదని తరువాతివారు బయలుదేఁదీసిన పత్రిభమణ కథా

మూలకమగు భయమా? లేక నన్నయ తిక్కనలు తలపెట్టి పూర్తిగా వించిన యుద్యమమందలి భక్తియా యను విషయము కూడ తేలఁగలదు.

ఈ సందర్భమునకై నన్నయ భారతభాగమును (అనఁగా మొదటి రెండు పర్వములు - అరణ్యపర్వము 4 వ ఆ. వరకు) తరువాతి ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రచించిన యరణ్యపర్వ శేషభాగముతోఁ బోల్చి చూడ వలసిన యావశ్యకత యేర్పడుచున్నది. ప్రస్తుత మరణ్యపర్వ శేష భాగములోని యక్కర పద్యములను నన్నయ భారతభాగములోని వానితోఁ బోల్చి పరిశీలించినచో నవి యేతద్విషయ నిర్ణయమునకుఁ గొంతవరకుఁ దోడ్పడఁగలవని తోఁచును. నన్నయ తరువాత నక్కరవృత్తము లాంధ్ర కవితలో నంతరించినవి. తిక్కనాచార్యుఁడుగాని, నన్నెచోడాదులు గాని వాడియున్నట్లగపడదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడయైనను తన యితర గ్రంథములలో వాడలేదు. నన్నయ రచించినట్లే తానును "తద్రచయనకా" రచింపఁబూని నాఁడుగనుక ఈ వృత్తములను వాడినాఁడు. అక్కరపద్యములు కనఁబడు చున్నవి గావుననే యిది నన్నయరచితమే. యనినచో నీ పద్యముల లక్షణ మొక్క తీరుననే యుండవలయునుగదా. కాని దీనిలో లక్షణభేదము కొంత గానవచ్చుచున్నది. నన్నయ మధ్యాక్కరలలోఁ బ్రతిపాదమునను నాల్గవగణము తరువాత యతి పాటించినాఁడు. కాని ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ మూఁడవగణము తరువాతనే యతి పాటించినాఁడు. తెలుఁగు లాక్షణికు లందఱు నీ పద్యమునకు లక్షణము చెప్పుటలో నన్నయ రచించిన పద్యముల లక్షణమును గ్రహించి చెప్పక, ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రచించిన పద్యముల లక్షణమునే గ్రహించి, అనఁగా ప్రతిపాదమునను రెండింద్రగణములు నొక సూర్యగణము గలిగి మూఁడవగణము తరువాతనే యతియని యిట్లు మధ్యాక్కరలకు లక్షణము చెప్పియున్నారు:

"ఓజతో నిద్దఱింద్రులును
నొక్క యాదిత్యుండు మఱియు

రాజితంబుగ నిద్దఱమర
రాజులు నొక్క సూర్యుండు."

—అనంతుఁడు

"మునుపుగాఁ బ్రాసంబుఁగూర్చి
మూఁటిపై విరమంబు నిల్పి
చన నింద్రయుగళంబుమీఁద
జలజాప్తు నొక్కనిఁజేర్చి
యినుమడించిన నాలుగణము
లెనసిన నొక్కపాదంబు
పనర పక్కాణించినంతఁ
దగునిట్లు మధ్యాక్కరంబు."

—అప్పకవి

మొదటి రెండున్నర పర్వములలోని యక్కరపద్యముల లక్షణమును గ్రహించి చెప్పక, తుది పర్వములలోని పద్యలక్షణమునే, యీ పద్యలక్షణముగా లాక్షణికులు గ్రహించుటచే, నప్పటికే యిప్పటివఱకు మొదటిభాగములోని నన్నయ మధ్యాక్కరలకు లక్షణము సరిగా కుదరక చిక్కుగా నుండుట తటస్థించినదని చెప్పవలసియున్నది. యుద్ధమల్లుని శాసనములోని యక్కరలలో నాలవగణము తరువాతనే యతి కనఁబడుచుండుటనుబట్టి నన్నయ యీ ప్రాచీన సంప్రదాయమునే యవలంబించి యుండుననుటకు సందేహములేదు. నన్నయభాగములోని పద్యములలో లక్షణము సరిగాఁ గిట్టకుండుటకుఁ గారణ మీ పద్యములు దేశీయములై, మాత్రాగణబద్ధములై, యంతకుపూర్వము దేశీయులచేఁ బాటలలో నుపయోగించుకొనఁబడినవై యుండుటచే నా పాటల కనుకూలముగా నొక్క మాత్ర హెచ్చించుటయు, నొకటి తగ్గించుటయు సంభవించుచు నియతమైన లక్షణము లేకుండుటయే యై యుండును. కన్నడభాషలోని యక్కర

వృత్తముల లక్షణము విషయమునఁగూడ నీచిక్కు గలుగుచునేయున్నది. ప్రాఁతప్రతులలోని పాఠభేదములయందు నీ చిక్కులు మఱియొక తావునఁజూపె యుండును. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడయు నరణ్యపర్వశేషమున సర్గాంతములను రచించునపుడు లక్షణము విషయమున నాత్రమము నన్నయ ననుసరింపక, తన ప్రత్యేకతను స్వాతంత్ర్యమును జూపియున్నాఁడు. యతిస్థానములు మార్చినాఁడు. నన్నయయు నీ భాగము సంబంధి పద్యములతో యతిస్థానములను మార్చి రచించినాఁడనుట పొసఁగదు గదా. అరణ్యపర్వములో నాల్గవ యాశ్వాసమునకే 4వయాశ్వాసము. పూర్వభాగములోని పద్యము లొకరీతిని, ఉత్తరభాగములోనివి మఱొకరీతిని గనఁబడుట నీ కవిత్వము భిన్నకవి కర్తృకమని వ్యక్తము చేయుచున్నది.

4వ ఆ. పూర్వభాగమున, రెండు పద్యభాగములు గలవు.

"ఏనేఁడు లగుడెంబె సప్తసఁ పరిగి
యింత కే తెంపుఁ
బూని దివ్యాస్త్రముల్ వఱసి యుగ్ర
ఘనుఁడు భూరిసత్త్వ……………"

అరణ్య. 1. 3

"పదివేల గదలుడు బలము గలవాఁడు పౌలస్త్యతోడఁ
గడునంటుఁ జేసి యనేకయక్ష రాక్షసుల నిర్జించి."

అరణ్య 1..115

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ కవిత్వములో 4వ ఆశ్వాసమునందే,
పరమపదియందు ననర్గళప్రవృత్తి యున్న స్థైర్యములను

అరణ్య. 4..312

ఇట్లొక్క యాశ్వాసమునందే, యొక్క పద్యమును రచించు విషయమునందే యిట్టి భేదము గనఁబడుటంజేసి పూర్వభాగమును రచించినాతఁడే యుత్తరభాగమును రచించియుండలేదనుటకుఁ బ్రబలకారణము గనఁబడుచున్నది.

ఇది ఛందోవిషయకమైన భేదము. ఇతర భాషాభావసామగ్రీ విషయమునను, కథావస్తు ప్రదర్శనారీతులను నన్నయ కవితకును, నారణ్యపర్వ శేషకవితకును గల వ్యత్యాసము నారయుదముగాక. అరణ్యపర్వశేషమును నన్నయరచనవలెనే గనఁబడునట్లు చేయుటకనేక ప్రయత్నములను చేసి—అనఁగా నాతఁడు ప్రయోగించిన యక్కర వృత్తములను బ్రయోగించియు, నాతని పద్యములంబోలిన పద్యములను "పయివిపలత్తురంగమతరంగములన్" ఇత్యాదులను రచించియుఁ నన్నయకు స్వాభావికములగు పదబంధనములను దీర్ఘసమాసములను "అఖిలజలధి వేలావలయితంబు" ఇత్యాదులను వాడుకొనియు, నాతని వలెనే తిక్కనకంటె నెక్కువపాలుగా సంస్కృతపదములను గలిపి తత్సమబహుళంబగు భాషలో రచించియు—తద్రచనయని స్థూలదృష్టితోఁ జదివినవా రనుకొనునట్లు చేసినను, తిక్కనార్యుని భారతమును విశేషమగు శ్రద్ధతో, నత్యంతాదరముతో, విమర్శనా దృష్టితోఁ జదివికొని యాతని కవితావిశేషలక్షణములను గుర్తించి యున్నవాఁడగుటచే, నన్నయ రచించినట్లే రచింపవలెనని మొదలుపెట్టి, యట్లే రచించితినని తలంచి, పైకి వ్యక్తము చేసినను తిక్కనార్యుని కవితాప్రభావ మీతనికిఁ దెలియకుండఁగనే యీతని కవితలోఁ బ్రవేశించి, యీతని కవితను నన్నయ కవితనుండి వేఱుపఱుచుచునే యున్నది. ఇట్లాంధ్రవాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధులై ప్రమాణ కవులగు కవిత్రయము వారిలో మూఁడవవాఁడగు నీ యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ కవితారచనయందు మొదటి యిద్దఱుకవులయొక్క విశేషలక్షణములే యొక్కచోఁ గలిసి యతి హృద్యంబగు సమ్మేళనమును బొంది యాతని కవిత కసమానంబగు రామణీయకత నాపాదించినవి. షేక్స్పియర్ మహాకవినిగూర్చి డ్రైడెన్ చెప్పినట్లుగా* నన్నయ తిక్కనల యంశములే గలిసి యీతనియందుఁ గానవచ్చుచున్నవి.

---

* *The force of Nature could no further go*
To make a third, she joined the other two-

ఆరణ్య పర్వ శేషమునందలి తిక్కన యనుకరణము

ఇన్నపాద్యుని కవితయందువలెనె యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ కవితలో నేయే పదప్రయోగములు కొంతయెక్కువగాఁ గనఁబడుచున్నను వానిలో నందుఁగూడ నితఁడు తిక్కనాద్యుని యనుకరించి యున్నాఁడనుటకు క్రింది సాక్ష్యప్రత్యక్షమే నిదర్శనము:

"గములుగములు గదలంగఁ గదలి యుల్లలన
మొత్తము దేవతల నుత్తరింప
నెరిఁ దేటులు విచ్చ యూడెడు నట్లు
దోర్దర్పంబులఁ గ్రాలిక్రాలి
క్రమముతో నసహ్యాప్తి పచరించువాఁడునై
సుమధుర రోచులఁ దిరుగఁ గూడి
యుమవతి వర్తిల్లుచున్న బలంబుచేఁ
బొంగారి వెస తిల్ల ప్రబంగమునఁ
బ్రబల విలయకాల పయోధరయుపాగమ
మురసంఘ దుర్నివారమగుచు
సుగ్రఘంగిగాఁ బయోనిధు లొక్కటఁ
బెల్లుబ్బి యగుమ తెల్ల నుంచె."

ఇది విరాటపర్వమున తిక్కనార్యుని కమనీయ పద్య సంపద్యమును బోలియున్నది. చూడుఁడు:

"నెగసిన కొన లేచి నింగి యంతంతకు
నవులఁ ద్రోవఁగఁ దనరారుదాని

జాఁగినశాఖ లాశాచక్రముల కొలం
    దులు బారవెట్టంగఁ బొలుచుదానిఁ
గవటలొండొంటితోఁ గదియుచు నెదములు
    ద్రిమింగి ద్రవ్వఁగ సొంపు మిగులుదాని
లోనిజొంపము పవలును బెనుఁజీకటి
    నొదవించి పొదలంగ నొప్పుదానిఁ
గనియెఁ బవమాన వివిధన ర్తన కళా ని
వర్తిఁగాక మూకారవస్ఫూర్తి జాత
భీతి పరిసరవర్తి నాఖిల భుజగ
చండమూర్తి శమీతరు చక్రవర్తి."

మొదటి నాలుగు పాదములలోఁ జిన్నచిన్న యచ్చ తెనుఁగు పదములలో వాని స్వరూపముఁ జక్కఁగా వర్ణించి, తుది గీతములో దాని భయంకరా కారమును నొక పెద్ద సంస్కృత సమాసములో భీకరముగా వర్ణించుట పై రెండు పద్యములకు సమానము. దెస చెల్లఁ ద్రిమ్మంగుట, ఆశాచక్ర ముల కొలందులు బారవెట్టుట అను సమానభావములుకూడ నెలుప తిక్కన ననుకరించుటను వ్యక్తముచేయును. ఇట్టి సందర్భముల నన్నయశైలి కేవల సంస్కృత జటిలంబై మహోదధిగాంభీర్యమునే తలపించుచుండును

"అలఘు ఫణీంద్రలోక కుహరాంతర దీప్తి మణిస్ఫురత్ప్రభా
వలిగలదాని, శశ్వదుపవాసమహావ్రతశీతపీడితా
చలమునిసౌఖ్య హేతు విలసద్బడబాగ్ని శిఖాచయంబులన్
వెలిఁగెడుదానిఁ గాంచి రరవిందనిభాసన లమ్మహోదధిన్."

ఆరణ్యపర్వశేషములోఁ గొన్నిపట్ల సంభాషణశైలి తిక్కన సంభాషణశైలినిబోలి సయుక్తికంబై, జాతీయయుక్తంబై, నన్నయ రచనకంటె రమ్యతరముగాఁ గనఁబడును. ఆరణ్యపర్వము 4_ఆశ్వాసము

సందరి యుత్తరగోతము సంవాదమున తిక్కనశైలి ననుకరించునట్లు గాన
నగును. దానవేశ్వరుని శిష్యుఁడు శల్యుని గుఱ్ఱముల నడుగుట:

"ఇవియ్యె నరేశ్వర మాధుర
గమ్యుల నీకార్యమయ్యెఁ గావే రథలో
భయ్యు నను నొత్తనిమ్ముల
రమ్యస్థను వచ్చునే యొడవు నిట మగుడున్."
"అనవుడు శల్యుఁ డిట్లనియెం
గను నినుఁ బత్తేలు నటఁ బొలుదు డెవ్వం
గానివోవఁ దురంగంబులఁ
జను మీదుర్భాషణముల నైఁ జను మాకా"

....

"అనిన విని మేటిమాటలు
వినువారలు నవ్వ నిరట విప్రుల ధనముల్
గాని వేల యొంటి నిద్వార
వనుటది మేనాఁటి వంద మని మని పలికెన్."

అద్య. 4.352

"వినుఁడీ సర్వజనంబులుం గడఁగి యావిప్రుల్ దురాత్ము డు
ష్టునిం దున్నెద నన్మదీయర మహాపాపోగ్రనిర్మృత్తి దా
నినిపాతభ్యుదురాంగరక్తజల శోణస్నాని సంపిత్తుగాఁ
గనుఁడీ యాతని తాత్మనంపు నతిశీఘ్రప్రాప్తి కోరింపనై."

ఇందలి సంబోధనములలోని స్వాభావికత్వగుణము (*realistic touch*) గమనింపఁదగియున్నది.

"శర మరిఁ బోయుటయును ద
క్కరయుగ్మము దాశరాత్మకంబులలోఁ జె

చ్చెర సంస్తంభం నొందుచు
నరనాథుఁడు విస్మయావనత మానసుఁడై."

"పల్లవుడి చలముగోపము
పొల్లపడి జనంగఁ గొంతప్రొద్దు మొగమునన్
వెల్లఁదనము గదురనిలిచి
యెల్లజనులు వినఁగ మఱియు నిట్లని పలికెన్."

అడిగితిఁ బెక్కుమాట లవియన్నియు వమ్మయిపోయె నస్త్రసం
తాడనశక్తి గీడ్వడియెఁ దథ్యము బ్రాహ్మణశక్తి యెక్కుఁ డే
నోడుదు వాసుదేవునకు నో జనసంఘములార సజ్జనా
ప్రేడితకీర్తి నెమ్ముని నమిత్రనిషూదను నాశ్రయించెదన్."

పై పద్యములలో స్తంభము నొందిన నరనాథుని విస్మయావనత మనస్కత్వము, నాసమయమునందలి యాతని మనోవృత్తుల యందలి క్రమపరిణామము (*gradual development*) వానికిని బాహ్యకారణము నకును గల పొందిక యెంత చక్కఁగా వర్ణింపఁబడియున్నదో చూడుఁడు. ఇట్టి వర్ణనలు తిక్కన సొమ్ము. నన్నయభాగమున నిట్టి మనోవృత్తుల వివరణము గానరాదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ తిక్కన ననుసరించి రచించె ననుటలో సందేహము లేదు. తుదిపద్యములోని యాతని పలుకులెంతయు రమ్యములై సందర్భానుకూలములై నాటకగుణము కలవై యున్నవి. (*Speech how dramatic!*)

ఆరణ్యపర్వ మైదవయాశ్వాసమున నింద్రుఁడు నహుషునితోఁ బలికిన యీ క్రిందిపద్యమునందలి రచనావైఖరి విరాటపర్వములోని యుత్తరుని వాక్యములతోఁ బోల్పఁదగియున్నది :

"అనునెడ నింద్రుఁడిట్లనియె నట్లయినం గడులెస్స దేవ నీ
యనిమిష నాయకత్వమునయం దభిషిక్తుఁడ వై ముదంబుతో

ననుఁ బనిగొమ్ము వీడకయుండఁ గొనఁగల్లను తీఱియుండెదన్
ఘనతరశౌర్యసాహసముఁ దప్పు గావున నట్టుఁడ వింద్రలక్ష్మికిన్."
అరణ్య. 5.226.

విరాటపర్వమునందలి యుత్తరుని మాటలు:

"మనమును దలంకదేల రిపుమర్దన విక్రమ మెక్కు చేయు నీ
ఘనభుజశక్తి ప్రాపున నఖండిత శౌర్యసమున్నతుండ నై
యని మొనసాచి శత్రుల నణంచ వైరుల చెప్పఁ
జాలెదన్
ననుఁ బనిగొమ్ము నెమ్మి దడదాఁక నడల్పు మరల్పు గోవులన్!"

సత్యాద్రౌపదీ సంవాదము గూడ సంభాషణాశైలిలో రచింపఁబడుటయే గాక యుండలి జాతీయము, మనోవృత్తివిచారణరీతులు తిక్కనకవి శైలినే యనుసరించినట్లున్నది.

(అరణ్య. 6.281) :

"ఏమను నీ పలుకు వినుము
గా విధి యంతయును నెఱిఁగి విపులదశాసం
బూని పరగఁదునిఁ జేసి యొ
నూన వేఁడెడు భోగయుక్తిఁ దలిర్తున్."
"అని యడిగిన సతిఁ గంటి
గినుక పొడమ నడంచుకొనుచు, కృష్ణ మృదులహా
సిని యగుచు కృష్ణభామిని,
గనుకొని యిట్లనియె నిర్వికారాకృతియై."

మదిని బొడమిన కినుక నడంచికొనుట (మనోవృత్తిగోపనము), మృదులహాసిని యగుట, కుదురు నిర్వికారాకృతియై పలుకుట — ఇట్లు మనోవృత్తుల గమనమైనరీతి విశదీకరించుటయు (*Psychological*

descriptions or description of mental atttitudes and conflicts) నాటకాభినయమును సూచించునట్టియు వర్ణనలనత్యద్భుతముగాఁ జేయుటలోని ప్రాగల్భ్య మొక్క తిక్కనకే చెల్లినది. తిక్కన ననుసరించి, యాతఁ డసమాన చాతుర్యముతో చిత్రించిన ద్రౌపదీ పాత్రము యొక్క తత్వమును బాగుగాఁ దెలిసికొనినవాఁడు గనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యీ సంవాదమును తిక్కనవలె రచింపఁగలిగినాఁడు. నన్నయయే యైనచో నిట్లు రచింపలేకపోయియుండును. అప్పుడు ద్రౌపది యేమిపలికినదో ఆ పలుకులు తిక్కన చిత్రించిన యామె స్వభావమున కెంత తగియున్నవో పరికింపుఁడు:

"నను నిట్లు దుష్టవనితా
జనము నటులుగాఁ దలంపఁ జనునే నీకున్
మనసొప్పదు పురుషోత్తమ
వనితవు గాఁదగవు నీవు వనరుహనయనా.

"అని మేలంపుఁ జంపంబున దాని వివేకహీనత మెఱయఁ బలికిన నా పాంచాలి మఱియు నిట్లనియె."

ఈ మేలంపు జంపంబునఁ దతి గంభీరముగా తిట్టినట్లు గాకుండ, పొగడినట్లు గాకుండ నతి గమనుంపనముతోఁ బలికించుట తిక్కన పైఖరియే గాని నన్నయది కాదు. అట్లు తాను పతులమొదలఁ బ్రవర్తించు రీతి యంతను వివరముగాఁ జెప్పి తుదకు

"ఇట్టి వర్తనముల నెపుడుఁ బాండవులకుఁ
దగిలి ప్రియము సేయఁదగితిగాని
మిగుల నీవు చెప్పు మందులు మాయలు
నింద్రజాలములును నే నెఱుంగ."

అని యన్నది. ఈ వాక్యములలోని జాతీయము, భాషాశక్తి *(Force of language)*, జిగి యెట్టిదో పరికింపుడు.

ఈ సందర్భమున నీ ద్రౌపది పాత్రమును విరాటపర్వమున కీచక వధానంతరము సుధేష్ణను జూచినంతనే ద్రౌపదీస్వరూపవర్ణనముతోఁ బోల్చి చూడఁదగియున్నది. ఆమె "అంతఃపురము సొచ్చి సహోదరి సరస కోపాతురయగు కైకేయిఁజేరి కనుసన్నల:

"ఘనమున వెలయు క్రొంబొడవు వెన్నెలగాయుచుఁ
తోఁచంగ వచ్చెఁ ద్రోచి ద్రోచి
అలి సల్ల సిల్లుచు లలితలోచనదీప్తి
లధర మంకించిన నాఁగ యాఁగ
సంతసంబున దాలిచటు లగుపడియుండెఁ
దొడరవచ్చిన చేయ డడిగి యడఁగ
మదమున నట్టప్రెంటి మాట నాలుకకు రాఁ
గడగిన నాడేక రడఁచి రడఁచి
ధీరయై యిట్లు నిన్నుఁజూచినజూచినను
గరువతన మనుచరించెఁగట్టు పెట్టి
వెలఁది మెఱుఁగనది పోలె విస్ఫురితయై
యల్ల నెప్పటియట్టుల యొదిగుటయును."

ఇం దామె మనమునఁ గల భావములను బైకిఁ గనఁబడనీయకుండ బటుగాఁ జేసిన ప్రయత్నమును వర్ణించుచు, భావసంక్షోభము నతిక్రమించి భావగోపనము చేయుటలో నామె చూపిన ధీరత్వము నెంత చక్కఁగా తిక్కన వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. నాటకరంగమునం దిట్లే యట్టి యీ సందర్భమున ద్రౌపదీపాత్ర మభినయింపవలసిన విషయమంతయు నీ సీస పద్యములో వర్ణించిచెప్పి యా పాత్రమును మన మనోనేత్రము నెదుటఁ బెట్టి పెట్టినాఁడు. ఈ పద్యమందలి భావమును రంగమున నభినయించి చూపుటకు నాటకాభినయమునం దారితేరిన దిట్టలకుఁగాని సాధ్యమగునది కాదు. ఆధునికాంధ్ర నాటకరంగమునఁ బ్రసిద్ధులగు వారి తిక్కన

మహాకవి రచించిన ద్రౌపదిపాత్రమును గమనించి యాతఁడు సూచించిన రీతి భావచ్ఛాయలను గనుఁబఱచుచు, నాపాత్రము సవరించినచో నతి రమ్యముగ నుండఁగలదని తోఁచుచున్నది. పై సత్యభామతోడి సంవాద సందర్భమును రచించుటలో నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తిక్కనను ననుసరించెననుటలో సందేహములేదు:

తగిన సందర్భము దొరికినను నన్నయమహాకవి మనోవృత్తులు వర్ణింపక కథాగమనిక యందు మాత్రమే గౌరవమును జూపి విడిచిపెట్టిన ఘట్టములనొకటి రెంటిని జూపెదను. మనమునఁ దోషము విషణ్ణభావముల సంఘర్షణమును జూపి తాత్కాలిక మనోప్రవృత్తులను జక్కఁగా వివరించుట కనువగు సందర్భ మొకటి యారణ్యపర్వమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున నర్జునుఁడు పాశుపతాస్త్ర సంపాదనకై తపంబు చేయఁబోవునప్పుడొకటి తటస్థించినది. అర్జునుని యస్త్రసంపాదనోద్యోగమునకు సంతసము, తాత్కాలికమగు వియోగమునకు దుఃఖము పట్లు వారివారి మనోవృత్తులను త్రిప్పినచో చూపుట కవకాశము గలదు. కాని నన్నయ యెట్లు రచించినాఁడో చూతుము.

"దివ్యాస్త్రలాభార్థంబుగా నగ్రజుచే ననుజ్ఞాతుండై విధి హోమ సంతర్పిత వీతిహోత్రుండును, బ్రాహ్మణకృత స్వస్త్యయనుండునై ధౌమ్యాది మహీసురవరులను, భ్రాతృవరులను వీడ్కొని శుభంబున కవుగ నడుకట్టిన.......... అతని గాండీవ హస్తు నక్షయ బాణతూణీర యుగళు నుత్తుంగభుజునిఁ జూచి పొంగి యంతర్హిత భూతములును, బ్రాహ్మణప్రవరులుఁ బార్థుని మనమునఁ దలఁచిన యర్థంబు దదయ శీఘ్ర సంసిద్ధి యయ్యెడు, సర్వవిఘ్నములు శాంతిఁ బొందెడునని సంతసంబున బల్కిరి."

అర్జునుఁ డేఁగునప్పుడు సోదరులొక్క మాటయైనను బలుకలేదు. అతఁడు తలపెట్టిన యుద్యమమునకు సంతోషముగాని, వియోగమునకుఁ బరితాపముగాని యేమియు వెలిఁబుచ్చియుండలేదు. జాగరూకుఁడవై తపంబు నలుపుమని హెచ్చరింపనైన లేదు. అతని జూచి పొంగి పలికి

నది అంతర్హితభావములును, బ్రాహ్మణప్రవరులును మాత్రమే. ఇట్లు వైదిక కర్మలను గూర్చియు, వైదికాచారములఁ గూర్చియు వర్ణింప వలసిన పట్ల నన్నయభట్టు చూపెడు జాగరూకత, ఉత్సాహము ముఖ్యముగా గమనింపఁదగి యున్నది. ఇట్లు భావములు, బ్రాహ్మణులు పలికిన పిదప,

" ... అంతఁ దరుణి పాంచాలి నిభర్తృ
కడకు నడుగువెంచి కమలనేత్ర
అరిజయార్థ మరుగు నాతని యుత్సాహ
మెఱిఁగి యిట్టు లనియె నిందువదన."

అంతేగాని యిప్పటి ద్రౌపదీమనోవృత్తులపైనను సూచించినాఁడు కాఁడు నన్నయ.

"అవమానాసహ మగునీ
యవమతక్షత్రియకులంబు నం దిం కేఁటం
బ్బుపు గావించెదు తత్తమ
ముపు బ్రాహ్మణకులమునంద యమ్మెయి నాకున్."

"అరికృత దుస్సహావమానపుమహాగ్నుల మున్న సంవత్సం
గరుడా నమద్ధరింపుము జగన్నుత యన్నలు పూనఁగాని యీ
భరము వహింపఁ జూనిన యపాంగుణాన్వితు నిన్ను
దిక్కుగాఁ
ధరణియు సోముఁడుం నభము ధాత్రియు గాడ్పును గాఁచు
చుండెడున్."

అని యొక దీవన మాత్రమిచ్చి యాపాంచాలరాజపుత్రి దన స్నేహ లాలసవిలోలాపాంగవిలోకనంబులం జాడుఁ బరిగృహీతపాథేయుం జేసి తద్వియోగకాతరంబైన హృదయం బెట్టకేనియు నొక్కింత దిట్టచేసికొని

యుండెను, అని నన్నయ యుచితంబుగనే చెప్పినాఁడు కాని తిక్కన యైనచో నీ సందర్భమున నామె హృదయము వియోగతీవ్రతం బెట్టి దదియు, దాని నామె యెట్టకేనియు నెట్లొక్కింత దిటచేసికొనియుండె నదియు విపులముగా వర్ణించి, యప్పటి యామె స్వరూపమును మాటలచే చిత్రించి మన కనులయెదుటఁ బెట్టియుండెడివాఁడు. నన్నయకు కథ నడుగుటయే గావలసినదిగాని యీ కావ్యకళాసౌందర్యమును బెంపొందించు విషయమున విశేషాదరము, తత్పరతయు లేదు. ఆదిని దృష్టిభేద మిది. తిక్కనార్యుని దృష్టిపథము వేరు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడయు నీ విషయమునఁ దిక్కననే యెక్కువగా ననుసరించినాఁడనుట స్పష్టము.

మఱియొక సందర్భమును గమనింతము: ద్రౌపది సౌగంధిక పుష్పంబులం దెచ్చి యిమ్మని భీముని నడుగుట

"గంధమాదన పుణ్యతీర్థావలోకనపరులయి పాండవులు ధౌమ్య లోమశ ప్రభృతి కతిపయబ్రాహ్మణులతోఁ జని యష్టాదివసంబున

"విపులస్ఫాటిక హాటక
రమణీయదరీనిరంతర శ్వేతనగేం
ద్రము మాల్యవంతమును ను
త్తమ చరితులు సూచు చరిగి తద్విపినమునన్."
"చలదళిశుకపుంస్కోకిల
కలరవముఖరితలతాంత కద్రుమఫలాళీ
లలితమహీరుహమాలా
మిళితోద్దేశముల విశ్రమించుచు లీలన్."

తిక్కని మృదుమధురపద గుంఫితములగు సంస్కృత సమాసములతో ధారాళములు, సరళములునగు విచిత్రతంపు నడకలతోఁ గూడిన వర్ణనానైపుణ్యమును జెప్పవలసి వచ్చినపుడది నన్నపార్యుని సొమ్మని చెప్పవలసినదే. అతిమృదులంబగు పూలపాన్పుపైఁ బండుకొనఁబెట్టి జోకొట్టినట్లే యుండును.

"అంత [illegible] సహస్రదళ [illegible] మారుతానీతం బగు [illegible] పరిమళంబు [illegible] బాంచాలి యం దలి విస్మయం బందెను. అంత [illegible] శిఖరాంతశిలాతలం బుపై నున్న భీమసేనుని [illegible] యయ్యెను."

ఆ సౌగంధికకుసుమంబు [illegible] విస్మయము గలుఁగఁజేసినవని చెప్పినాఁడే గాని వానిని [illegible] యనినఁ జెప్పుచున్న ద్రౌపది మనసు నవి యెట్లాకర్షించినవో, వానిని జూచినతోడనే యామె మనో వృత్తు లెట్లున్నవో యను దానిని నన్నయ యేమియు వివరించియుండ లేదు. తన చిరి [illegible] భీమునితోఁ జెప్పినప్పుడైనను ఆమె వానిని గూర్చిన యాదరాశ్చర్య సంభ్రమాదు లేమియు వెలిఁబుచ్చియుండలేదు. పద్యస్థితిని నన్నయ చెప్పుట,

> "ప్రకటముగఁ [illegible]
> [illegible] దివ్యసుగంధా
> [illegible] లివి [illegible]
> [illegible] లిట్టివానిఁ జూచి మెఱుంగన్"

"ఇట్టి కుసుమంబులు నాకుఁ [illegible] ప్రియంబుఁ జేయు మనిన విని భీముండు [illegible] యనె" నని చెప్పినాఁడు. ఇదియంతయు కొలువు పెట్టిన బొమ్మలనో, మాణిక్యలాంతరు [illegible] గుండా మూచిన యొక పుష్పమును వలెనో యున్నదే గాని సినిమాలోనో, నాటక రంగమునో భావస్ఫోరకమగు నభినయరూపచలనములతోఁ గూడిన వ్యక్తులను జూచినట్లు కనఁబడుటలేదు. తిక్కన రచించిన పాత్రలవలె చైతన్యము గలిగి మనకు గోచరించుటు ననుభవమునకు వచ్చుచున్నట్లు లేదు. తిక్కనపాత్రలతోఁ బోల్చిచూచినప్పుడే యీ వ్యత్యాసము కనఁబడు నని చెప్పుటయే కాని, నన్నయాద్యవిపాత్రలు సహజముగ హృద్యములు కావని చెప్పుట కెవ్వఁడును సాహసింపనేరఁడు. సినిమా యొక్కయు, రంగభూమియొక్కయు, సహాయ మక్కఱలేకయే, కేవల మొక్క శ్రవ

జేంద్రియ సాహాయ్యముననే, మన కనుల యెదుట నాటకమాడించుశక్తి తిక్కనార్యునికే గలదు.

సభాపర్వమున ద్రౌపది సభకుఁ దోడ్కొని రాఁబడినపుడైనను, ఆమె మనోవృత్తులను, నాకారేంగితములను నన్నయ యేమియు వర్ణించి చూపలేదు. కేవలము కథ చెప్పినట్లున్నదే గాని యాదృశ్యము మనమనో దృష్టి నాకర్షించుట లేదు.

“దుర్యోధనుఁడు దుశ్శాసనుం బిలిచి ప్రాతికామి వృకోదరునకు వెఱచు, నీవు వోయి ద్రౌపదిం దోడ్కొని రమ్మని పనిచిన,

“నిర్దయాత్ముఁ బాపనిరతు దుశ్శాసనుఁ
బనుచు వెఱఁగి కృష్ణ పంకజాక్షి
గడు భయంబునొంది గాంధారి యొద్దకు
నరిగెఁ గడు వడంకి యతిరయమున.”

కడు భయము నొంది, వడంకి గాంధారి యొద్దకు నరిగనని మాత్రము చెప్పినాఁడు నన్నయ. అక్కడి కది స్వాభావికంబై రమ్యంబుగనే యున్నది. కాని భారతకథ కంతకును ఆయువుపట్టువంటి యీ ద్రౌపదీమానభంగ కథాసందర్భ రచన తిక్కన చేతులలోఁబడి యున్నచో నెంత రమ్యతరంబుగాఁ జేసి మన కనులయెదుటఁ బెట్టి వాఁడో యనిమాత్ర మనిపించును. ద్రౌపదిం బట్టుకొనుటకుఁగా కీచకుఁడు వెనుకఁ దగిలినప్పటి కథా సందర్భమున తిక్కన యెట్టి చాతుర్యమును జూపినాఁడో పరికింపుఁడు. వెంటఁ దగిలివానిని మరలిచూచుట- భయభ్రాంతయగుట- ఇదియంతయుఁ జూచిన భీముని కోపాటోపము- ధర్మజుఁడు వారించినవిధము- ఈ యన్నదమ్ముల చేష్టితములఁ జూచుచు వల్లన లేచి యెంతయు దైన్యముతో విరటుసభ కేఁగుట- అచ్చటనెలుంగు చలింపఁ బలికినరీతి- భీముని కోపాటోపము- ద్రౌపది దైన్యస్థితి యివి యన్నియు నా కథాసందర్భము నంతనుఁ కన్నులకుఁ గట్టినట్లు చేయును. అజ్ఞాతవాసమున నున్నపుడే వారిస్థితి యిట్లు తిక్కన వర్ణించి

చూపినాఁడు. అంతకంటె భయసంభ్రమములను రోషదైన్యములను బొరి పొల్పుఁ దిరిగిన యీ సందర్భమేదో మాసిపోయి విన్నదై యున్నది గాని యది ప్రత్యక్షమై యెదుటఁ గనబడిన ట్లుండకుండుటకు కారణంబనలో నన్నయార్యుని వ్యాసానువాదము పైఁ బిగువులే కారణముగాని వేఱు కాదు.

మనోగత భావవికారములను వెలిఁబుచ్చు సూచనలు చేయుట నన్నయ రచనాశక్తిమైనట్లు కనఁబడదు. కథాభాగమును పటి కథచెప్పి నట్లుగనె (*narration*) నడిపింపక, యందలి పాత్రల సంభాషణాదికము మూలమునను, ఆ మాటలాడు సమయముల వారివారి మనోగతి భావము లను వెలిఁబుచ్చుచున్నట్లు సూచించుచుండుట చేతను తిక్కనరచన నాటక లక్షణములు కలదగుచున్నది. ఇట్టి లక్షణము లభ్యాసవిశేషమునఁ గాని వచ్చుచుండుటచే నిది తిక్కన ననుసరించి యెఱ్ఱాప్రెగడ రచించినదే యని చెప్పవగును. నన్నయ్య కిట్టి పద్ధతుల యందు గౌరవము లేకుండె ననుట కీ క్రింది నిదర్శనమే చాలును:

పాండవుల విషయములనుగూర్చి విని ధృతరాష్ట్రుఁడు దుఃఖించుట- ఇది ఆదిపర్వము 8.వ యాశ్వాసమున వచ్చును. పాండవులు లక్క- యింటఁ బడి చచ్చిరనియు, నిట్టి దారుణంబగు కృత్యంబునకుఁ గారణము దుర్యోధనుని కృత్యంబనియు నెఱంగి, వారణావతమ్మున వారెల్ల శోకింప కుంతీ పాండవుల పంచత్వంబు ధృతరాష్ట్రునకు జెప్పి పుత్తెంచిన,

"బాధిత శత్రుపక్షు లగుపాండుకుమారుల దుఃఖవార్త ము
ద్ర్యాధము లైన సేఁబలదినాధిసూనులయొద్ద నప్పు దు
ర్యోధనుఁడాది గాఁగ సుతులున్న సభన్ విని దుఃఖితాత్ముఁడై
యా ధృతరాష్ట్రుఁ డా పలిచిన ట్లుఱచెన్ వివిధప్రలాపుఁడై."

ఇట్లు పాండవుల మరణవార్త విని దుఃఖితాత్ముఁడై యావలిచిన ట్లుఱచె నని యొక యుపమానముతో నా ధృతరాష్ట్రుని దుఃఖ మిట్టిదని తెలిపినాఁడు నన్నయ. ఈ యుపమానము విశేషభావగర్భితమును, నీతని దుఃఖమును చక్కఁగ వ్యక్తము చేయునది కావచ్చును. కాని తిక్క-

న్నాదు౦ రచనములోని నాటకకళారీతి (*dramatic element*), కళా సౌంద ర్యము (*artistic beauty*) ఇందుకలదని మాత్రము చెప్పుట కవకాశము లేదు.

మఱియు గాంధారిం దొట్టిదేవీ జనుల యాక్రందన ధ్వని అంతః పురంబున నెగసె. భీష్మాదికురువృద్ధులును విప్రులుం బౌరులును శోకా క్రాంతులైరి. విదురుండు పాండవుల కుశలగమనం బెఱింగియు నెఱుం గనివాని పోలె నందఱం గలిసి దుఃఖితుండయినట్లుండె. అంత ధృత రాష్ట్రుండు గొడుకులుం దానును గుంతీపాండవుల కుదకదానంబు సేసి యగ్నిసంస్కారాది పరలోకక్రియలు సేయింప గంగాతీరమునకుం బని వారి బ్రాహ్మణుల నపారధనంబులతోడం బుచ్చిన"

అనియుం జెప్పఁబడియున్నది.

ఈ సందర్భమున సంస్కృత మూలమునకు నన్నయ తెలుఁగు నకుఁ గూడ కొంత భేదము కనఁబడుచున్నది, కుంభఘోణపు సంస్కృత ముద్రిత ప్రతిలో పాండవుల నాశనమును గూర్చి విన్న పిదప పౌరులయు అందు ముఖ్యముగా భీష్ముని విలాపము ఇఱువది శ్లోకములలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అతఁడు పాండవుల గుణవర్ణనము చేయుచు, దైవగతిని చింతించుచు విశేషముగ వాపోవుచుండ తుదకు విదురుఁడు పాండవులఁ గూర్చిన నిజమైన వార్తను భీష్మునికిఁ దెల్పి యాతని నూరడించుటయే గాక వారికుదక దానమును గూఁడ జేయవలదని చెప్పినట్లు కనఁబడు చున్నది. సంస్కృత మూలములో నీ భాగము ప్రక్షిప్తమై యాతని కాల మున నాతఁడు గ్రహించిన ప్రతిలో లేకుండెనని నిశ్చయింప గలిగిన నేమోగాని, లేనిచో, నన్నయ మూలములో భీష్మాదుల విలాపమునంతను "శోకాక్రాంతులై" యను మాటతో నెగురగొట్టివేయుటను జూడఁగా నాతనికి రసోచితముగా నీమానసికప్రవృత్తివర్ణనమును జేయుటయం దంత శ్రద్ధ, యుత్సాహము లేవని తలంపవలసివచ్చుచున్నది. మూలమునలేకు న్నను సందర్భము దొరకినచోఁ దాను స్వయముగ నాయాపాత్రల మనో

వృత్తులను వర్ణింపబూనుటకుఁ దిక్కన. ఇట్టి కొన్ని సందర్భములలో నేత్రోపగ్గమును చిక్కన చూపినవారినే పోయినవాఁ డైనాఁడు. అరణ్య పర్వశేషము నన్నయకృతిమేమైనదో, నిండారిన యాహ్వానమున పాండవుల యరణ్యవాసవిశేషములను గూర్చి వినిన ధృతరాష్ట్రుఁడు ఆ సందర్భమున కంటె మేను మేనుగా పరిణమింపబడుఁగల గాఢముఁ గానము. అరణ్యవాసమున నున్న కౌంతేయులంబాధించిన బ్రాహ్మణుఁడొకఁడు, ఆ పాండవుల లేవుట వినపడిన కీచకాదుల కష్టాలంగుఱై బహు దుఃఖసాగరమున మునింగి యున్నవాని చెప్పినంతమాత్రమున నవే, వానిని విని వైచిత్ర్యవీర్యుండు "విని పాపమయుండై వచ్చిన దాపగం గాంధారిసేవ పలుకకుండ నిదంవిమ్మి విమ్ము నిగిడించి గద్గదకంఠుం డగుచు నిట్లనియె" నట. అడవియందుఁ బాండవులు పడిపోవుటను విన్నప్పుడే 'దుఃఖితాత్ముఁడయ్యె' నని యొక విశేషణముతో నాతని స్థితి దెలుపఁబడియుండ, నిప్పుడు నిట్టి సందర్భమునఁ బ్రస్తుతమై యాంతరంగికభావద్యోతకమై నాటకీయమగు (*realistic, graphic*) వర్ణనము చేయఁబడి నదో గమనింపుఁడు. "ఆ మంచి నచ్చు బదన్" అనునదే ముఖ్యమైనదే. నన్నయ భావగాంభీర్యమును చూపుటకుఁ జెప్పినట్టిది గాని, యా సందర్భమునందు పిటేనా ధృతరాష్ట్రుని యప్పటి స్వభావమును, నా దృశ్యమంతయును మనకనులయెదుటఁ బెట్టఁబడినదని చెప్పుట కవకాశము లేదు. పాండవులు వనిపోయిరని విన్నప్పుడే దుఃఖించెనని మాత్రముచెప్పి యూరకున్న నన్నయ, యిప్పుడు వారి వనవాసక్లేశములను విన్నంతమాత్రమున గద్గదకంఠుండగుచు వాపోయెనని చెప్పి యతని దుఃఖమును సూచించుటకు 16, 21 పద్యములవలన రచించెననుటయు యుక్తియుక్తముగాఁ గనఁబడదు. ధృతరాష్ట్రుఁ డొకవేళ నిప్పుడు దొంగయేడుపు పేడ్చెను కొన్నను, అతని పలుకులు పాండవులస్థితినిగూర్చియు, స్వభావ గుణములనుగూర్చియు నాతని కా సమయమునఁ గలిగిన భావములెంత సంతాపమూలకములై యున్నవో గమనింపుఁడు.

"నా చేసికీడునఁ గడు
నీచుండగు నా తనూజు నేరమి నిమిత్త
నోచెల్ల పార్థులకుఁ బు
ణ్యాచారుల కెందులేని ఆపదవచ్చెన్."

"అన్నయుఁదమ్ములున్ సతియు నార్తిమెయిం బహుదుఃఖ మగ్నులై
యున్న తెఱంగు సూచి విజయుండు యుధిష్ఠిర వాక్యబద్ధుడై
సన్నుతుఁ డుగ్రపన్నగము చాడ్పున రోఁజుచుఁ గ్రోధశోణితో
గోన్నతి నాత్మ నే మనుచునుండునొ నాసుతుతప్పు సెప్పుచున్."

"అనుపమతేజుఁ డున్నతభుజాగ్రుఁ డుదగ్రుఁడు వైరినిగ్రహాం
డనఘుఁడు వాయుసూనుఁడు నిజాగ్రజు చేసినసత్యపాశబం
ధనమునఁ జిక్కి తత్సమయతత్పరుఁడై యెట ఘోరదుఃఖవే
దనముల సైఁచెగాని మది దద్దయుఁ గ్రోధమయంబు వానికిన్."

"శకునికైతవము దుశ్శాసనుచేసిన
దుష్కర్మమును గర్ణు తులువతనము
దుర్యోధనునిదైన దుర్ణయంబును జిత్త
మునఁ గిరిశల్యముల్ వోలె నలుప
దావాగ్ని తెఱఁగున దరికొని క్రోధంబు
వనవాస మనియెడి వాయుగతుల
నంతకంతకుఁ బేర్చి యవయవంబులనెల్ల
మండగ నెప్పుడు మధ్యముండు
మొగముజేవుఱింప ముడివడు బొమలతో
నవుడు గఱచుచును భయంకరముగ

నున్నరూపు వాయుసుతుండు నాపది వాఁడ
మిత్తి నాదుపుత్రమిత్రతతికి."

"అస్త్రానిల ప్రేరితం బగుచుఁ జేవ్రి
వాయుతనయదవాగ్ని దుర్వారభంగిఁ
గర్ణ సౌబలసహితముగా మదీయ
పుత్రశతకాననము వెసఁ బొదువుచున్నె."

ఇట్లు పాండవుల వనవాసక్లేశమునకై తన దుఃఖమునెగాక, వారివారి స్వభావములను, వారివలనఁ దనకు గలుగు భయము చక్కఁగా వ్యక్తము చేసినాఁడు. భీముని స్వభావ మతిరమ్యముగా, సందర్భానుసారముగా వర్ణింపజేసినాఁడు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ తిక్కనరీతుల ననుసరించినవాఁడు గాను కనే యిచ్చట నీ దుఃఖవర్ణన నింతగా పెంచినాఁడు.

వైదికోత్తముఁడగు నన్నయ ధోరణితో నతుకక రసోచితముగ తరువాతి ప్రబంధకవుల ధోరణికి మార్గదర్శకంబులైన గడుసుపోకడ లీ యరణ్యపర్వశేషమున నప్పటప్పటఁ గలవు. పరీక్షిత్తుఁడను రాజు మృగయాపరతుండై పోయి వనంబున నొక పువ్వుఁబోఁడిం గనియె.

"కని యంతఁ గదిసి యా కా
మిని యొప్పులఁ జూచి తగులు మిగులనతనుశరం
బున ననిమిషలోచనుఁడై
జననాథుఁడు మదనబాణసంహతిఁ దూలెన్."

"అదియు నతిసుందరంబైన తదీయ మూర్తివిభవంబునకు మెచ్చి సాభిప్రాయంబుగా నవలోకించె నంత నమ్మహీకాంతుం డక్కాంతఁ గ్లనియె.

"ఎవ్వరిదాన వంబుజదళేక్షణ యేకతమిట్లు లేల నీ
విజ్జనభూమియందుఁ జరియించెదు నావుడుఁ జంద్రబింబమున

దివ్వనభూమియందుఁ జరియించెద సద్వరుగోపకన్య నే
నెవ్వరదానఁ గావలయు నేర్పడ జెప్పుము రాజనందనా.

"అనిన దాని ప్రగల్భవచనంబులకు నధికవిలోలుండై భూపాలుండు దన యభిలాషం బెఱింగించిన."

పై ప్రగల్భవచనముల ఛాయలే ప్రబంధరాజంబగు మనుచరిత్రలోని

"ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిజరించె దోఁట లే
కివ్వనభూమి........"

అను పద్యములో పెద్దనార్యునిచే ననుకరింపఁబడినవి. మార్కండేయుండు ధర్మజునకు బ్రాహ్మణప్రభావంబుఁ జెప్పుట యను ఘట్టములోని వీ పద్యములు. ఇది నన్నయయే వ్రాసినచో నిట్టి ప్రగల్భవచనములతోఁ గాక ధర్మయుతములు, వైదికాచారబోధకములునైన వాక్యములతోఁ గూడియుండెడిదేమో యీ ఘట్టము. ఇదియంతయు కేవల కథాకథన పద్ధతిని (*narrative style*) గాక సంభాషణాశైలిలో రచింపఁబడిన దగుటచే తిక్కనార్యుని శైలి ననుసరించిన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ కవిత్వమనుటకు సందేహములేదు.

యుద్ధవర్ణనా విషయమునను నీ యారణ్యపర్వశేషము తిక్కన రచనల ననుసరించునదై యున్నది. "తండ్రిచే వీడ్కొలుపఁబడిన యింద్రజిత్తు సత్వరుండై యరదంబెక్కి పురంబు వెలువడి కరతలంబెత్తి లక్ష్మణునిం బిలుచుట" "మచ్చరము మీఱ నొండొరుఁ జిచ్చఱపిడుగులను బోని శితవిశిఖములం జెచ్చెరనొంచుట", నెఱఁకులు నొంచి బాణములు నీరధి ముంచుట, శరములుచ్చిపోరుట, అట్లుదలపడి యవ్వీరులిరువురు సాభీల శార్దూల యుగళంబు కరణి నతిఘోర యుద్ధంబు సేయుచుండ నిశాచరవనచరబలంబులు రణంబుడిగి వెఱఁగుపడి వారిపోటులు చూచుచుండుట.

తక్కిన సామాన్య యుద్ధక్రమ వర్ణనము, నివియన్నియు తిక్కన రచనల

ననుసరించు రచించినాఁడే. నన్నయ భాగములో నిట్టి పద్యములు గలవు. [illegible] ద్వంద్వసమాస [illegible] పద్యములలో వర్ణించినాఁడు నన్నయ. గౌతమీ ప్రయాణము సందర్భమునను, ద్రుపదు నద్భుతము [illegible] చెప్పు నప్పుడునుగూడ నన్నయ యద్భుతముగ విశేషముగాఁ జేయలేదు. కాని మార్కండేయునను [illegible] తన యాశ్వాసమునందు [illegible] [illegible]తోఁ జేసిన [illegible] [illegible] యుద్ధ [illegible] వర్ణించినాఁడు.

తిక్కన పద్యములోని హొయలు (*balance*) సమాంతర రచనారీతి (*parallel structure*) [illegible] నేర్పుగాని యుండును.

"ఎవ్వని వాకిట నిభమద పంకంబు
  రాజభూషణ రజోరాజి నడఁగు
నెవ్వని చారిత్ర మెల్లలోకములకు
  నొజ్జయై వినయంబు నొరపు గఱపు
నెవ్వని కడకంట నివ్వటిల్లెడు చూడ్కి
  మానిత సంపద లీనుచుండు
నెవ్వని గుణలత లేడువారాశుల
  కడపటికొండపైఁ గలయఁ బ్రాకు
నతఁడు భూరిప్రతాప మహాప్రదీప
దూరవిహతిత గర్వాంధకార వైరి
వీరకోటీరమణిఘృణి వేష్టితాంఘ్రి
తలుఁడు కేవల మర్త్యుఁడే ధర్మసుతుఁడు."

—విరాట. 2 ఆ. 181

"కమనీయ కమలినీకల్లోల వీథులఁ
  గదలురాయంచల గతులుమెచ్చు

బహుపుష్ప పల్లవ ప్రకరచిత్రితములై
తనరారు తరులతాతతులసొంపు
మకరందరసపాన మదవిలోలంబులై
క్రాలెడి యెలఁదేఁటిగములయులివు
పరిపక్వమంజులఫలరసోద్ధతములై
పలుకు రాచిలుకల పటురవంబు

ప్రియుఁడు వేఱువేఱ ప్రీతిమైఁ జూపుచు
చెప్పుచును జనంగఁ జిగురుఁబోఁడి
గనుచు వినుచు నిర్వికార సల్లాపంబు
లార నతని తెలుఁగు నరయుచుండె.

అరణ్య. 7 ఆ. 218 ప.

అరణ్యపర్వశేషమునందలి కొన్ని పద్యములకును తిక్కనార్యుని పద్యములకును గలపోలికలు :

"ఇట్లు వైశ్వానరుండు మునిపత్నులయందుఁ దగిలిన డెందంబు మగిడింపనేరక వారలం గదియ నప్పళించి గార్హపత్యకుండంబునం దావేశించి,

"అతివలు దన్నుఁజేరుటకు నాసపడుం బోరిఁ జేరిచోట నా
యత విలసచ్ఛిఖాగ్రముల నల్లన వారల నంటుఁ గౌతుకం
బతిశయమై తదంగలత లాదటఁ గౌఁగిటఁ జేర్పఁగోరు కం
పిత ధృతియై కలంగఁబడుఁ బెల్లగు రాగరసంబు ముంపఁగాన్."

విరాట పర్వమునఁ గీచకుఁడు ద్రౌపదినిఁ జూచి

"అనియని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లడించుఁ బై
కొను తలపోరగించు మదిఁ గోర్కులు పేర్చిన నప్పళించు నె

ట్టన తెగ నగ్గలించుచు, నదటఁగా జనులఁగా బరికించు, బుద్ధిమా
లినమున నెంతయుం గళవళించు మనోజవికారమగ్నుడై :"

విరాట. 2_32

"ఆయతబాహు లుగ్రబలు లాఢ్యులు పార్థులు వారిభార్య సౌ
ర్వాయుధనై పుణక్రియలయందు సదాజవపాలుఁ బోలఁ డీ
నాయమ పల్లిలాఁ దగిన వారల నందము వీనిచందమున్
నీయెడ నిర్లజ్జమై తెలిపెనే ఖచరేంద్రులపోరిలోపలన్."

ఆర. 3_83

"ఒకటనైనను వారియం దొక్కఁడైన
చిదురపాలను బోలండు సిగ్గు లేక
పాండవుల గెల్తు నేనని పలుకుచుండు
పినిరల్లులు దులుపలు పింఁద్రు తగిరి."

ఉద్యో. 2_169.

సైంధవుండపుడు కోటికాస్యుం బంపి ద్రౌపదిని సంబోధించుట:

"పొలఁతి సీదు, లీపితేశ్వరుఁడగు సుఖతీవితాత్ముఁ
చెప్పఁ దలఁప వీ నామమై యుంపు మగలు
కద్ద మెయ్యది నాకు నింబు చెప్పుమ."

అరణ్య. 6_161

కీచకుఁడు ద్రౌపదిని గూర్చి-

"దివిజన్మంబునఁ దేజంబు నొందిన
యింతియుఁ బతియును నెవ్వరొక్కో
దివినామాకృతి గా నోచిఁ వసిసిన
యింపగువర్ణంబు లెవ్వియొక్కొ...."

విరా. 2_30

సీత రామునితో.—

"పడఁతి మెల్లన మఱికొంతపడికిఁ దెలిసి
యలసమూర్తియై కనుదోయ నశ్రు లురలఁ
గేలు మొకుళించి వసుమతీపాలుఁ జూచి
ఎలుఁగు కుత్తుకఁ దగులంగ నిట్టు లనియె."

అరణ్య. [illegible]-159.

అర్జునుఁ డభిమన్యువధానంతరము దుఃఖించుట:

"అని యలంతమైఁ బలుమాట లాడుచుండి
తలఁచి మఱియును ధర్మనందనుని యాన
నంబు వీక్షించి నిర్జరనాథతనయుఁ
డెలుఁగుకుత్తుకఁదగులంగ నిట్టులనియె."

ద్రోణ 2-252

సావిత్ర్యుపాఖ్యానము.—సావిత్రి తండ్రియొద్దకు వచ్చుట:

"నెచ్చెలులు దన్నుఁ గొలువగఁ
బచ్చవిలుతుకలిమి యెల్లఁ బన్మాసనమై
యచ్చుపడినట్లు మెఱయుచు
నచ్చటి కేతెంచె భూవరాత్మజ నెమ్మిన్."

ఇట్లు వచ్చి సఖీజనంబుల నంతంత నిలిపి మెలపుతోడిపొలపున నమ్మగువ లీలామధురంబుగఁ దండ్రికి దండప్రణామంబు సేసిన నాతఁడు పుత్త్రిఁ గ్రుచ్చియెత్తి నిజాంకతలంబున నునిచికొని సముచితోపలాలనశ్రీపరవశుం డయ్యె."

అరణ్య. 7-128.

"....చిత్తర సమదెంచె నలయవిలుతుపువ్వుటమ్ముపోలె.
పచ్చి కొలుపు బొచ్చి నెచ్చెలిపిలుచు నం
తంత నిలుపఁ బనిచి యల్లనల్లఁ
గదిసి ప్రౌఢవనితలై పట్టియ
ముద్దు పుట్టఁ దనకు మ్రొక్కఁడయాను."
"తిగిచి కౌఁగిలించి జగతీవిభుఁ డక్కజంబు లాయతాక్షి నె
మ్మొగము మొగంబునం గదియ మోపు గరాంగుళం గపోలమిం
పుగఁ బుడుకు...."

విరాట. 1.245

"ఆంచలంబు లిమ్ముని యడిగిన యింద్రుననకు గన్పట్టినదియె.

"అలసవిలాసలాలసవిలాసినీమృదుపాదపల్లవా
పలసిన భూరివిస్ఫురిత పట్టసముద్గతమైన గ్రావముల్
పలసిన నుల్లసన్మణిసుపట్టభూషణగోదనావళుల్
పలసిన గోరు మిచ్చెద ప్రభావంబు గ నాపుడు నాటఁ బెట్లసు."

అరణ్య. 7.369

"పలను కోవిల్లనెవ్వఁడైన వీఁడె యు
ద్ధునుఁడని నా కీక్షనూ పెనేవి
పనుపనం బే విమ్ముటంగి యందఱమును
వివరించి చెప్పెద వినుఁడు మీరు
పొగడంగఁ దగురత్నములతోడి పోవర్ణ
రథములు పలసినరయము లావుఁ
బొలుపును గలుగుకాంబోజహయంబుల
పలసినఁ బేర్చునత్వంబునందుఁ

పరిణతములగు సుందరకరివరముల
వలసినను చారులావణ్యవతుల వలసి
నను మహాగ్రామములు వలసినను గోర్కి
కెక్కు డమ్మేటిమగని కే నిచ్చువాఁడ"

కర్ణ. 2-30.

తిక్కనార్యుడు చేసిన జాతీయప్రయోగములు కొన్ని యారణ్యపర్వ శేషమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఇవి నన్నయభాగమునఁ గానవచ్చుటలేదు.

"రాధేయుం డొకచీటికిం గొనఁడు దేవవ్రాతము న్బోటులన్."

విరా. 4-౮

"కమలవరప్రదత్తవరగర్వితుఁడై మముఁ జీటికిం గొనం
దమితపరాక్రముండు దనుజాధిపుఁడీతఁడు.

అరణ్య. 5-286.

"ఆతూపు దప్పిన గాసియైతి."

శల్య.

"ఇవ్విధంబున నతం డేటుతప్పిన ట్లోహరువెట్టుటయు."

అర. 4-362.

"ఈ దేవదేవు కరుణం
గాదే కురునాథ నిర్వికారుఁడనై ని
ఖేదుడనై యుంటుదు."

అరణ్య. 4-284

"కాదేని గాండీవ జ్యా
నాదము సురదుందుభి ప్రణాదంబును ని

ఖేదుఁడ వై వింటి నధిర
మోదించెను దివ్యసౌఖ్యముం గైకొందున్."

ద్రోణ. 1_35

"అవ్విగుచుపూఁతలుపు సుశోభన యగునది వానిచేత ననేకులు చెలువరిరి. నీ వెంతవాఁడవనిన" అరణ్య. 4_337

"తాసఁపె హంసము దినవఁచె
యుసోక్షము చెలువెచె నిన్నాళులు"

శాంతి

తొలి పరాపర ప్రతతితో జగమంతయు వార్చి తొట్టిన
హ్యము" [తొట్టు = అక్రమించు]

అరణ్య. 4_241.

జగములెల్ల దొట్టి నిండారువెన్నెల నిట్ట వారెను."

నిర్వచ. రా.

ఇట్టి కవితాలక్షణములు, భాషాప్రయోగములు తిక్కనార్యుని రచనాపద్ధతి ననుసరించి యుండుటచేతను, నీ సన్నయ రచనలో విశేషముగాఁ గాన రాకుండుటచేతను, తిక్కన కవివాని కాలమువాఁడై యాతని కవితి ననుసరించి రచింపఁదగినవాఁడగు నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ 'శ్రవ్యప్రబంధయుక్తి' పూరించిన యారణ్యపర్వ శేషభాగములోఁ గనఁబడుచుండుటచేతను, నీ యారణ్యపర్వ శేషము నన్నయరచనయొక్క ఫలభాగపూరణము గాక కేవల మూతనరచనమే యగు శేషభాగపూరణమే యని, స్పష్టమగుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ అరణ్యపర్వము మిగిల్న భాగమునే పూరించి యుండుటచేతను, తిక్కనార్యప్రవర్తితలో వ్యాసభారతమష్టాదశపర్వ నిర్వాహసంస్కృతమై యుండ నందు మూఁడుపర్వము లాంధ్ర కవిత్వ

విశారదుండు-నన్నయ భట్టొనరింప తాను విరాటపర్వమట యుద్యోగా దులం గూడఁగా పదునేనింటిని "తుదిముట్టం దెనుఁగున రచియించు టొప్పు"నని తెలుఁగున భారత మీ పదునేను పర్వములతోఁ ముగియుననియే స్పష్టముగాఁ జెప్పి, తన రచనతో భారతము సంపూర్ణమగు నని యెంచు టయే గాని యాంధ్రభారతరచన యింతను కొఱవడియుండెనని యాతఁడు తలంచిన ట్లగపడక పోవుటచేతను, నాతనికాలమునను మూఁడుపర్వములు సంపూర్ణముగా నున్నవనిగాని, లేదా నన్నయభాగము నాతఁడు చూడక యే రచించెననిగాని చెప్పక తప్పకున్నది. నన్నయభాగములోని కొన్ని పద్య ములను మాత్ర మాతఁడు వినియుండవచ్చును. మూఁడుపర్వములోని భాగము కొఱవడియున్నఁగాని, అట్లున్నదని యాతఁ డెఱింగి యున్నఁగాని తుదిముట్టింతునని చెప్పియు, దరువాతనైన నా శేషమును బూరింపకపోఁ కొనకుండునా. ఈ తుదిముట్టింతు నన్నది 15 పర్వములే యని చెప్పుదు రేమో, అదియు పొసఁగదు. ఈ పద్యములలోని క్రియలకు ప్రధానకర్త పై పద్యములోని "భారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయము" అను నది "ఆదిమును" అని యాభారతగ్రంథమునే యనువదించి, అందులో 18 పర్వములున్నవి. అందు మూఁడు కృతులు నన్నయ రచించెను. తిక్కన 15ను రచించి తాను తుదిముట్టింతునని స్పష్టముగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు. కావున తిక్కన తరువాత నలుబది యేండ్లలో నీ భాగము శిథిలమైపోయిన దనుటకంటె తిక్కన యీ పర్వములను జూడ లేదనుటయే యుక్తముగా గనఁబడుచున్నది.

నన్నయ రచించిన భారతమును తిక్కనార్యుఁడు చూచినను జూడ కున్నను, మొత్తముమీఁద నాతఁడు ప్రారంభించిన భారతాంధ్రీకరణోద్య మమును కొనసాగించి తుదముట్టింపవలయునని మాత్ర మీతనికి దృఢ సంకల్పము గలిగినది. మొదటి మూఁడుపర్వములు రాజమహేంద్రవర రాజ్యాస్థానకవి యాంధ్రకవిత్వ విశారదుం డొనర్చెనని విన్నాఁడు. ఈ పర్వములు ముఖ్యముగా ఆది యారణ్యపర్వములు విశేషముగనుపాఖ్యాన ములతోఁ గూడి యున్నవి. పాండవులను గూర్చినకథ స్వల్పమే. ఈ

యును నారిదుఃఖములను, కష్టములను గూర్చి తెలుపునదేగాని పాండవుల యభ్యుదయమును దెలుపునదికాదు. పాండవుల యభ్యుదయ చిహ్నములు విరాటపర్వమునందియే గనఁబడుచున్నవి. ఇంతకు ముందటి పర్వములలోఁ జాలవఱకు కథ యంతయుఁ బాండవపక్షులకు సంబంధించినదే; ఉపాఖ్యానములును నానాదిక్కులవి. పాండవప్రవాసాంతమునకే వనవాసాజ్ఞాతవాసాది క్లేశములనుండి విముక్తిఁ జెంది బయలుపడిరి. శృంగారము చేతనే గావచ్చును, విరాటపర్వపఠనము శ్రేయోదాయకమని తలంపఁబడుచు వచ్చినది. భారతపఠనము గూడ నీ పర్వముతోనే ప్రారంభింపఁబడు నాచారము ప్రబలినది. ఇంతేగాని తిక్కనయుద్దేశములను మొదటి మూఁడు పర్వములందుఁ గూడ నీ విరాటాది కథ యెంత తగియున్నదో యాతఁడు గ్రహించినవాఁడు గనుకనే, దానిని

"హృద్యయాహ్లాది చతుర్థ మూర్తికళోపేతంబు నానారసా
భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వ మట యుద్యోగాదులం గూడఁగా
బదునేనింటఁ దెనుంగుబాస జనసంప్రార్థ్యంబులై యింపెసఁగన్
దుదిముట్టన్ రచియించుటొప్పు బుధసంతోషంబు నిండారఁగన్."

అని యింతగాఁ బ్రశంసించినాఁడు. హృద్యయాహ్లాదిత్వము, చతుర్థమూర్తికళోపేతత్వము, నానారసాభ్యుదయోల్లాసిత్వము అను విశేషణములే భారత రచనాసందర్భమున నీతని దృష్టిభేదమును మనకు సూచించుచున్నవి. ఇతనిది ముఖ్యముగాఁ గావ్యదృష్టి, రసమయమగు దృష్టియేగాని నన్నయభట్టుని సంహితా రచనాదృష్టి - యాగఫలసంపాదనదృష్టి - వైదికమతధర్మరక్షణదృష్టియును - మాత్రము గాదు. కావుననే నన్నయభట్టు "జగద్ధితముగ" రచించిన మొదటి మూఁడుపర్వములతోఁ గలిసి, "బుధసంతోషంబు నిండార", "భారతామృతము కర్ణపుటంబుల నారఁ గ్రోలి యాంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లు" గను మిగిలిన పదునేనింటిని దెనుంగుబాసను రచించినాఁడు. ఈతడు తలంచిన ట్లీభారతమాంధ్రావళికి మోదముగూర్చియుండును. ఇది విశేషముగాఁ జదువఁబడుచుండుటం

జేసియే, నన్నయ రచితంబగు మొదటిభాగమును గూర్చి జనులలోఁ కౌతూహలము పెరుఁగుటయు, నదియుఁ బైకి దీయఁబడి ప్రచారములోనికి వచ్చుటయు దటస్థించియుండును. తిక్కనకు సమకాలికులు, గొంచెము తరువాతివారునగు కేతన, మంచన, మారనలు నన్నయభట్టును స్మరించియున్నారు.

అందు మారన

"సారకథాసుధారస మజస్రము నాగళపూరితంబుగా
నారఁగఁ గ్రోలుచున్ జనులు హర్షరసాంబుధిఁ దేలునట్లుగా
భారతసంహిత న్మును ద్రిపర్వము లెవ్వఁ డొనర్చె నట్టి వి
ద్యారమణీయు నంధ్రకవితాగురు నన్నయభట్టుఁ గొల్చెదన్."

అని భారతసారకథాసుధారసము నాగళపూరితంబుగా జనులు గ్రోలునట్లుగా రచించెననియే వ్రాసియున్నాఁడుగాని, యీతడు తిక్కనవ్రాఁతను బట్టియే వ్రాసియుండకపోయినచో, మార్కండేయ పురాణమును దెనిఁగింపఁ జేపట్టిన యీతఁడు నన్నయ యరణ్యపర్వశేషము నేల పూరింపక విడిచియుండెనో తెలియదు. నన్నయ రచిత భాగము నీతఁడు చూచియే యుండె నన్నచో నందలి శేషమును రచింపకుండుటకు భయకారణము తక్క వేఱు కారణము కనఁబడదు. కేతన దశకుమార చరిత్రమునను నన్నయను స్మరింపనైనలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడకు కొంచెము ముందుకాలము వాఁడగు విన్నకోట పెద్దనగూడఁ దెనుఁగుకవిత్వమున్నఁ జెవిఁబెట్టలేకుండిరని చెప్పుటనుబట్టి రాజమహేంద్రవరపండితులు నన్నయ గ్రంథమును వ్యాప్తిలోనికి రాకుండఁ జేసిరేమో యని సందేహించుట కవకాశము లేకపోలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ కాలమున నాంధ్రదేశ పాలకులైన కొండవీటి ప్రభువుల ప్రాపును బడసి రామాయణమును రచించి, భారతమునకుత్తర భాగమగు హరివంశమును రచించు సందర్భమున నీ నన్నయ రచిత భాగమును బయటకుఁదీయించి, యది కొఱవడియుండుటను జూచి యద్దానిఁ బూరింపఁగడఁగెనని తోఁచుచున్నది.

తిక్కన యద్వైతభావము

తిక్కనామాత్యుని భారతరచనాకౌతుకము, దానిని దుదముట్టింప వలగా ననుతలంపు కలుగుటయు బూర్వము మాటఁ జెట్టి భావముతో నీతని గ్రహించి రచింపఁ బూనుకొనెనో మన మంచిగ విమర్శించినచో, నాంధ్ర భారతమునందే నన్నయతిక్కనల రచనలలో భేదము కలుగుటకుఁగల కారణమును గుర్తింపఁగలుగుదుము. తిక్కన భారతము రచించు నాఁటి కాలమునకు రచనా విషయమున (నన్నయభట్టు కేవల పురాణకథా రచనాదృష్టి గాక) కావ్యదృష్టి యెట్లు ప్రబలినదో యట్లే భారతగ్రంథప్రతిపాద్యార్థ విషయమున నద్వైతదృష్టియుఁ బ్రబలినది. నన్నయకును తిక్కనకును నీ భారత మహత్త్వమందే. "నన్నయ మహాభారతసంహితా రచనబంధురుఁడు" కాఁగా, తిక్కనామాత్యుఁడు "[illegible]మూర్తియగు భారతసంహితఁ జెప్పఁగనుటచేఁ" దన పుట్టువు కృతార్థతను బొందినదిగ దలంచియున్నాఁడు. కాని యీ సంహితను నన్నపార్యుఁడు కేవలము ధర్మపరంబగు వైదికదృష్టితోఁ జూచియుండ తిక్కనార్యుఁడు దీనిని ధర్మమత సమన్వయపరంబగు నద్వైత దృష్టితోఁ జూచియున్నాఁడు. తిక్కనయు మొదట నన్నయవలెనే వైదికమతమందలి విశ్వాసమునను విశేషాభిమానము కలవాఁడై యుండెను. "వైదికమార్గనిష్ఠ నని ప్రవర్తనమునం దగ నిర్వహించుచుండెను. యజ్ఞయాగాదులను జేయుచుండెను. ఉత్తరరామాయణమున నాతఁడు 'హరిహర సదృశగర్వుల'ని యుక్తితోఁ గొలిచియున్నాఁడు. ఆకాలపు సంప్రదాయము ననుసరించి గ్రంథాదిని సంస్కృతశ్లోకమునే రచించి సంస్కృతభాషాభిమానమునే వెల్లడించినాఁడు. కాలక్రమమున లోకానుభవము పెరిగినకొలఁది, నాకాలమునఁ బ్రబలిన మతవైషమ్యములు, కొట్లాటలు చూచినకొలఁది, "పరమ శివభక్తి యాతని మదిని నిర్మలవృత్తిగఁ జేయుచుండ నాతని కద్వైతభావమున రుచియేర్పడినది. హరిహరనాథుఁ డతని దైవమగుట తటస్థించినది. భారతరచనకుఁ బూర్వమునవే యాతఁడు రచించినదిగా నీతని స్వప్న వృత్తాంతమునఁ దండ్రిచేఁ జెప్పఁబడిన

"కి మస్థిమాలాం కిము కౌస్తుభం వా
పరిష్క్రియాయాం బహు మన్యసే కిం,
కిం కాలకూటః కిము వా యశోదా
స్తన్యం తవ స్వాదు వద ప్రభో మే."

అను శ్లోకము నీ మధ్యకాలముననే రచించియుండెను. తిక్కన యద్వైతభావమున నొక విశేషము గలదు. అది కేవల వాచాముఖమైనదియు, మాటలతోడనే కడుపునింపుచునదియుఁ గాక, స్వక్రమసాధనతో గూడి యాతనికి సంపూర్ణముగా ననుభవములోనికి వచ్చిన యద్వైతభావము. ఇట్టి కక్ష్యల నన్నిటి ననుభవించి సాధనచే దాఁటి పరమ ప్రాశస్త్యమును బొందినవాఁడు గనుకనే తిక్కనార్యునియం దిన్ని విశేషగుణములు కనఁబడుచున్నవి. లౌక్యమునకుఁ బరమలౌక్యము. వైదికమునకు వైదికము. క్రతువులఁజేసి సోమయాజియైనాఁడు. నన్నయ జపహోమ తత్పరుఁడే గాని క్రతువులవఱకు వెళ్ళనేలేదు. రాజకీయముగఁ దన ప్రభువు కోలుపోయిన రాజ్యమును దన ప్రజ్ఞచే సాధించిపెట్టిన సమర్థుఁడు. ప్రతివాదిభయంకరుఁడై గణపతిదేవుని యాస్థానమున జైనపండితుల నోడించిన ప్రతిభాశాలి. రాజ్యతంత్రజ్ఞత, నీతికుశలత, సమస్త సాంగ్రామిక విషయానుభవము మొదలగువానియం దాతని యాధిక్యమునకు భారతమే ప్రబలనిదర్శనము. ఇన్ని గుణము లొక్కనియందు కేంద్రీకృతములగుట మఱియొకచోటఁ గానము. ఇంతేకాదు. వీనినన్నింటిని మించిన యద్వైతభావము, బ్రహ్మజ్ఞానము, సర్వవిషయ సమన్వయబుద్ధి కలిగి, యొక వైపున నద్వైతానుభవానందమును గ్రోలుచు, మఱియొకవైపున కావ్యరసముం గొనియాడుచుండెను. ఈ విషయము లన్నియు తిక్కనార్యుని గ్రంథముల యవతారికలను సవిమర్శంబుగఁ జదువుటచేతనే మనకు స్పష్టం బగుచున్నవి. ఉత్తర రామాయణావతారికాంశములను భారతావతారికాంశములతోఁ బోల్చినప్పుఁ డాతని కళాప్రతిభలయందును, మతభావములయందును గలిగిన సక్రమపరిణామముయొక్క చిహ్నములు, కక్ష్యలు

(*stages in the development of his mind and art*) మనము గుర్తిం పఁగలుగుదుము.

తిక్కన యనంతరికులు

సామాన్యముగా విశేషప్రఖ్యాతిగాంచిన మహాకవులయొక్కయు [illegible], వారికిఁ బూర్వమునఁగల కవిశిఖామణుల కవితా సంప్రదాయములనే యనుసరించి రచింపఁ [illegible], కాలక్రమమున వారికి లోకానుభవము కలిగినకొలఁది, వారిబుద్ధియుఁ, బరిణతమగుచుండి, లోకతత్త్వమును, జీవితసమస్యలను సవగాహనచేసికొనుటచే వారి ప్రతిభ వికాసమును పొందుటయు, నప్పుడు వారు ప్రాఁచీనపుంతలను వదలి స్వీయభావములను, ఆత్మవ్యక్తిత్వమును, ప్రతిభా విశేషమును వెల్లడించుచు క్రొత్తమార్గములను రచించి తమ చాతుర్యమును వెలయించుచుండుట సారస్వతచరిత్రముల నింతకు పరిశీలించిన వారికిఁ దెలియని విషయము కాదు. ఒకకవి తనకాలమునఁ బ్రబలిన కవితాసామగ్రిని, సంప్రదాయములను నెట్లుపయోగించుకొని, వాని నాక్రమించి స్వీయచాతుర్యము నెట్లు చూపినాఁడనునది బట్టియే యాతని మహత్త్వము ప్రకటితమగుచుండును. షేక్స్పియర్, కాళిదాసాదుల పూర్వోత్తరకాల కవితా రచనలను బట్టి వారి కళాప్రతిభల సమగ్రవికాసవృద్ధిని గూర్చియు, భావముల పరిణామమును గూర్చియు ననేకులు సాహిత్యవిమర్శకు లనేకవిధములఁ నిరూపించియే యున్నారుగదా. తిక్కనార్యుని కళాచాతుర్యము, ప్రతిభామహత్త్వము మొదలగువాని క్రమాభివృద్ధిని, భావముల పరిణామమును అతనిరచనలలో వెల్లడింపఁగల మనుటలో సందేహములేదు. భారతరచనాకాలమునకు రామాయణరచనాకాలమునకంటె తిక్కన కవితాకాయం అత్యంతకౌశలము, స్వభాషయం దభిమానము, మనోధైర్యము, ఆత్మస్వాతంత్ర్యము, నిర్మలభక్తి, అద్వైతభావము బాగుగఁ గుదురుకొనినవని చెప్పఁదగియున్నది. స్వీయభాషాభిమానమే భారతగ్రంథాదిమంగళశ్లోకమునాంధ్రభాషలో రచింపఁజేసియుండును. ఇంతేగాక యాధిక్యము

తిక్కనార్యుని నిరూఢాద్వైతభావమును వేనోళ్ళ నుద్ఘోషించుచున్నది. నన్నయ భారతరచనను ప్రారంభించిన కాలమునాఁటి పరిస్థితులకును, తిక్కన దానిని మరలఁ జేపట్టి తుదముట్టింపఁగడంగిన కాలపు పరిస్థితులకును భేదము కలదు. వేదబాహ్యములగు మతములు ప్రబలినకాలమున వైదిక మతాధిక్యమును వ్యక్తము చేయుటయే నన్నయకుఁ బ్రధానకార్యంబైనది. కావున నీమతమునఁ బ్రధానదేవతలగు బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరు లను మూర్తిత్రయమే లోకస్థితికి ముఖ్యకారణ మనియు, వీరు వేదస్వరూపులే యనియుఁ జెప్పుచు వైదికమతాధిక్యము నుద్ఘోషించువాఁడువోలె 'తే వేద త్రయమూర్తయః' 'సంపూజితాపస్సురైః', అని మూర్తిత్రయమును స్తోత్రము చేసినాఁడు. తిక్కనకాలమునకు స్థితిగతులు మాఱినవి. త్రిమూర్తులలో నొకరిని కొందఱును, మఱియొకరిని కొందఱు 'మా దేవుఁడు గొప్ప. మా దేవుఁడు గొప్ప'యని కొట్టుకొనుచు రాజులనాశ్రయించి తమ తమ మతములలోనికి వారిని ద్రిప్పికొని, వారి యధికారబలము మూలముగాఁ దమమతమునఁ జేరనివారిని హింసింప మొదలుపెట్టిరి. తిక్కన యీమూర్తిత్రయభేదకల్పనము, తత్పూజావిధానము మూలముగా దేశమునఁ గలిగిన యల్లకల్లోలములను జూచి, శైవులు, వైష్ణవులును గూడ నా శ్రుతిస్మృతులనే యాధారముగాఁ జేసికొని, వాని యర్థభేదమును గల్పించి, స్వస్వమతానుకూలములగు వాక్యములనుగనఁబఱుచుచు వాదించుచుండుటను గ్రహించి, యిట్టి విభేదములను బోఁగొట్టి సర్వమతములకు సమన్వయమును గల్పించునది యొక్క యద్వైత భావమే యని నిశ్చయించి, పంచమ వేదం బనఁబరఁగు భారతంబును తత్ప్రతిపాదకంబే యని యెంచి, నన్నయ విడిచిన భాగమును దెనిఁగింప మొదలిడి, ఆదినే

"శ్రీయన గౌరినాఁబరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముఁ దాల్చి 'విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ' యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చు మెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

అను మంగళపద్యమునందే "హరిహరాదులకు భేదములేదు, వీరి నభేద
దృష్టితోఁ జూచి కొలుచుము జనులు పరస్పర ద్వేషమును పెంచుకొనుట
ముక్తిసాధనము గానేరదు. విష్ణు రూపుందే శివుఁడని తలంచి యద్వైత
బుద్ధితో నా పరతత్త్వమును ధ్యానించు భక్తజనులే యా పరమేశ్వరుని
మెప్పు వడయుదురు. అను నీ గంభీరార్థమును సూచించువాఁడువో త్రిసి
పద్యము సూక్ష్మముగా సవిస్పష్ట ప్రశంస చేసియున్నాఁడు. ఆ తిక్కన
హరిహరనాథు మున్నాఁడు. అది భిన్నాయితమూర్తి. శ్రీయన గౌరినాఁ
బరఁగు చెల్వారు చిత్తము పల్లవింపఁజేయునది. పుష్కరపలాశవన్నిర్లి
ప్తుఁడగు పురుషుఁడు ప్రవృత్తిచిత్తమును పల్లవింపఁజేసినప్పుడే శ్రీయని,
గౌరియని, హరియని, హరుఁడని భేదము బయలుదేరి సృష్టిక్రమము
నడుచుచుండును. ఆ పురుషుం డొక్కఁడె గావున నాతని భిన్నస్వరూప
ములనె పట్టుకొని మతభేదములను గల్పించుకొని దేశమును శోభపెట్ట
వలసిన యవసరము లేదు. "విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ" యని యుక్తి
కి నభేదమును గుర్తించి, యా పరతత్త్వమును గొల్చిన ముక్తిని
బొందుదురని ఘోషించినాఁడు. ఆ పరతత్త్వమునే తాను గొలిచినాఁడు.
తానిప్పుడు కావ్యసృష్టి చేయఁదలఁచినవాఁడగుటచే "సకలబ్రహ్మ"
ప్రార్థనమునే చేసినాఁడు. దాని ఫలముగా నాతఁడు కవిత్వతత్త్వాతిశ
యానుభవానందభరితాంతఃకరణుఁడైనాఁడు. అనఁగా నద్వైతభావ
నిరూఢితోపాటు అతనికిఁ గవిత్వతత్త్వనిరతిశయానుభవానందము కూడ
క్రమమునఁ గలిగినది. నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించిన కాలమున
కాతనికి "కవితావిలాసములే" కనఁబడినవి గాని కవితాతత్త్వము బోధ
పడినట్లు లేదు. ఆదికవులను, నూత్నసత్కవీశ్వరులను గొల్చునాదాకను
నతిక్రమింపలేదు. వారికృపచేతనే తాను 'కవితావిలాసవిస్ఫురమహనీయుఁడ'
నైతినని చెప్పినాఁడు. కాని భారతరచనాకాలమున కీతనికిఁ గవితావిలాస
ములేగాక, కవితాతత్త్వమే బోధపడినది. దానివలనఁ గలుగు నానందము
నకుఁ బరవశుఁడై భారతరచనకుం గడంగెను. కావున నాతనికి గోచరిం

చిన కవితాతత్త్వ స్వరూప మాతని భారతమునఁ బొడకట్టక మానదు. బాగుగా పరిశీలించినచో నుత్తమ కవితా ప్రధానలక్షణంబులగు రసా విష్కరణము, తత్తద్రసాభ్యుచితరచనాకౌశలము, ప్రౌఢత్వము, స్వభావోన్మీలనాశక్తి, ఉచితానుచిత పరిజ్ఞానము, నీమొదలగు నుత్తమ గుణంబుల సమానచాతుర్యముతో వెలయింపఁబడంజేసి భారతరచన కాయుపక్రమించిన కౌతని యంతఃకరణ మెట్టి మహత్పరిపాకమును బొందినదో తెలియఁ గలదు.

ఆతని భారతమున కళాసౌందర్యము, నద్వైతభావమును చక్కని సమ్మేళనమును బొందినవి. నన్నపార్యుఁడు కేవలకర్మపరముగ వైదికమతదృష్టితోఁ గొంతభాగమును రచించినను, ఈ భారతమును కృష్ణద్వైపాయనుఁడు అద్వైతార్థబోధకం బగునటులనే రచియించియున్నాఁడు గాని మతవైషమ్యములను బెంచుటకుఁ గాదు. వేదములోను, స్మృతులలోను వివాదాస్పదము లగు తావులయం దీ పంచమవేదము సమన్వయ మార్గమును దెలుపును. ధర్మార్థకామమోక్షములకు సూటిమార్గమును జూపును.

> "వేదములకు నఖిలస్మృతి
> వాదములకు బహుపురాణ వర్గంబులకున్
> వాదైన చోటులను దా
> మూదల ధర్మార్థకామమోక్షస్థితికిన్."

అని తిక్కనార్యుఁ డీభారతముయొక్క 'ధర్మాద్వైతస్థితి'ని వ్యక్తము చేసినాఁడు. ఇట్టి భారతమును భవ్యకవితావేశుండు, విజ్ఞానసంపద్విఖ్యాతుఁడు నగు కృష్ణద్వైపాయనుం డీ యద్వైతభావముతోనే రచించినాఁడు. దాని నీతఁడు ప్రబంధమండలిగాఁ దెనుఁగున రచింపఁబూనినాఁడు. ఆవేశమే (*inspiration*) కవితకుఁ గారణమని సూచించుచుఁ, దానట్టి కవితావేశముచేతనే యీ గ్రంథరచనకుఁ బూనితి నని చెప్పువాఁడువలె నాయావేశ ఫలమును తన గ్రంథముననే వ్యక్తపఱిచినాఁడు.

తిక్కన కవితావేశము

అట్టి కవితావేశసమయముననే యాతనికి స్వప్నముకూడఁ గలిగినది. కవితావేశమునకు భక్త్యావేశముకూడ తోడుపడియుండును. తాను చేయఁదలఁచిన మహాకార్యమునకుఁ దగిన పూర్వరంగమును గల్పించుకొనినాఁడు తిక్కన. ఇష్టదేవతను సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనినాఁడు. మనల నీలోకమునుండి యొక స్వప్నలోకమునకు హఠాత్తుగా నెత్తుకొనిపోయినాఁడు. స్వప్నము వైదికమార్గమునకు భక్తిమార్గమును గూడఁగలిపి రెంటికి సమ్మేళనము చేసి, యద్వైతానందానుభూతిలోను దానితోపాటు కావ్యరసానుభూతిలోను మనలను ముంచియెత్తినాఁడు. ఈ స్వప్నవృత్తాంతమనునది తాను కవితావేశముచే భారతరచనాకౌతుకమున మునిఁగియుండు సమయమున సంభవించిన యనన్యసామాన్య కారణంబగు పరవశత్వప్రకారంబుఁట. ఈ రెంటికి సమ్మేళనము చేసి యొక యద్భుత సన్నివేశము (romantic situation) కల్పించినాఁడు తిక్కన. దీని మూలమున స్వీయచరిత్రయం దనేక విషయములను వ్యక్తము చేసినాఁడు. మొదటి దత్యంత పితృభక్తి. తరువాత నాతని వినయసౌశీల్యములు. జ్ఞాన వైరాగ్యములు, వివేకము ఐశ్వర్యము నెంతవ్యక్తమగునట్లుగా పాఠకులయెదుటఁ బెట్టినాఁడో చూడుఁడు.

ఆ సర్వేశ్వరుండు సన్నిధిచేయుటయు, "ఏనును భక్తియుక్తుండనై సాష్టాంగ దండప్రణామం బాచరించి కొండొకవడి లేచి వినయావనతుండనై లలాటతటఘటితంబుగ నంజలిపుటంబు ఘటించి నయనంబులు నవయవంబులును ప్రమదబాష్పసలిలవిలులితంబులును బులకాంకురపరికలితంబులుంగా సంతసంబు నిలిచిన" నద్దేవుం డనుకంపాతిశయంబున దన దక్షిణనేత్రంబున సుధాలోచియగు నాతని చింతలేక చూచెనఁట. పరమేశ్వరుం డాశ్రితసులభుండు గావునను, నీతఁడు పరమభక్తుం డగుట వలనను, కిమస్థిమాలా మిత్యాదిశ్లోకములచే నిదివఱకు స్తుతింపఁబడి గాఢాదరంబున నాదరించియున్నవాఁ డగుటచేతను, తనకీ దేవుఁడు చిర

పరిచితుఁడే యని సూచించుచున్నట్లున్నాఁడు. పిదప నా హరిహరనాథుఁడే యీతని వైదికమార్గనిష్ఠమగు వర్తనమును, భేదములేని భక్తిని, నిర్మలమైన జ్ఞానమును బ్రశంసించి, యీతనియందు కర్మయోగ భక్తియోగ జ్ఞానయోగముల కెట్లు చక్కని పొందిక కుదిరియున్నదో తెలిపి యున్నాఁడు. దీనివలన తిక్కనార్యుని మతమెట్టి ప్రసారిణియో తెలియ వచ్చుచున్నది. (*His religion a thing of gradual growth*). పంచమ వేదంబగు భారతము జనుల కారాధ్యంబగుటచే దానిని దెనిఁగించుట భవ్య పురుషార్థ తరుపక్వఫల మగునని హెచ్చరించినాఁడు. అట్టి దానికిఁ దానె కృతిపతిత్వ మర్థించి వచ్చినట్లు చెప్పినాఁడు. వేదములనువలెనే యీ పంచమవేదమును గూడ నపభ్రంశభాష యగు తెనుఁగున రచించుట కూడదను ఛాందసుల వాదబలముచే, నన్నయ రాజాదరణముచేఁ బ్రారంభించి కొంత రచించి విడువఁగా, నా మిగిలిన భాగమును మఱెవ్వరు చేపట్టక భారతాంధ్రీకరణకార్యము నిలిచిపోఁగా, నీ కాలమున తిక్కన మరల దానిని చేపట్టి సర్వమతసమన్వయమును, చతుర్వర్గ సమన్వయమును గూడ దీనిచే సాధింపనెంచి, హరిహరనాథుఁడే దీని కృతిపతిత్వ మర్థించి వచ్చినాఁడనుటచేఁ దనకా పరతత్త్వమునఁగల భక్త్యావేశమును వెల్లడించుటయే గాక, తన కాలమున నీ యుద్యమమును బ్రతిఘటింప యత్నించు ఛాందసుల నోళ్ళు కట్టివేయుటకు యత్నించినవాఁడువలె గనఁబడుచున్నాఁడు. పరమేశ్వరుని యంగీకారమే దీనికిఁ గలదని ఘోషించిన వాఁడువలె నున్నాఁడు. ఆ దేవుఁడు ప్రత్యక్షమైనపుడీతఁడు చూపిన భయభక్తులు, వినయవివేకము లీతని యేకాంతభక్తిని, ఆత్మజ్ఞానసంపన్నత్వమును జాటుచున్నవి. ఆశ్రితులకుఁ బరమేశ్వరుఁడత్యంత సులభుం డని బుధులవలన వినియుండుటంజేసి తాను బాలస్వభావుఁడెయైనను నట్టి మహానీయ మహిమ దొరకొనుటయుఁ గలుగున కాకయని తలంచినాఁడు. తాను జేయంబోవు విన్నపమునకు ముందుగా కొమ్మనామాత్యు శావనం బాలోచించి యాతని యనుమతినిబడసి పితృభక్తి వెల్లడించినాఁడు. బాలస్వభా

పుడనే యని చెప్పుకొనుచున్నను యెట్టి మహత్తరంబైన విస్మయము చేసి నాఁడో చూడుఁడు :

"భూరి భవత్సాక్షాత్కా
రోదంచితి నాదు తుచ్ఛ చిత్తంబును సం
స్కార మహితముగ నొనరిచి
వారయ నచ్చెరువు గాదె యఖిలాండపతీ.

"ఇంతకు మేర్పు నీకు నొక యింతటిలోన సుధీయుపాధి న
త్యంత విభూతిఁ బెంపెసఁగునట్లు నిసుంగొని యంతఁ జేతఁ దా
నెంతయుఁ బెద్ద సేయుట నిట్లు సదస్యుఁడ నైతి నింక జ
న్మాంతర దుఃఖముల్ దొలఁగునట్లుగఁ జేసి సుఖాత్ముఁ జేయవే."

ఇట్లా యఖిలాండపతి యెదుట సాక్షాత్కరింపఁ సందర్భమునఁ దన యకించినత్వమును బహిర్గా వెల్లడిచేసినవాఁడై నను అట్టి తాను కోరిన వర మీతఁడు మహాజ్ఞాని యనియే తెలుపుచున్నది. ఇట్టి యకించనునకు తుచ్ఛచిత్తునకు, బాలస్వభావున కట్టి మహనీయమగు కోరిక కోరుట తగునా? అతఁడు కోరఁగలఁడా యను ప్రశ్నకు తానే సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు ఉపలాలితుండగు డింభుండు దనకొలంది యెఱుంగని మహాపదార్థంబు వేఁడు విధంబున తాను బ్రహ్మానందస్థితినే గోరినాఁడట. దీనివలననే యాతనికొలంది మన కెఱుకపడుచున్నది. ఎట్టి యెఱుక గలవాఁడో వ్యక్తమగుచున్నది. తిక్కనార్యుఁడు మహాజ్ఞాని, ముముక్షువు. ఇట్లు జనన మరణాదులైన సంసారదుఃఖములకు నగపడకుండునట్టి జ్ఞానతేజములు గాంచి.... అట్టి జ్ఞానసూర్యోదయంబగుటతోడనే.... మేల్కాంచినాఁడట. ఆ జ్ఞానసూర్యుని వెలుఁగులో నట్టిపదమును గాంచి, పుణ్యచరిత్రుఁడై తన భారతసంహితారూపం బగు కావ్యరచితమహావిభూతికి నా పరమేశ్వరుని బట్టముగట్ట సిద్ధపడినాఁడు. తానొక మహాభక్తుఁడుగావున నీ మహాకావ్యమున భక్తకోటికి వరణీయుం డయ్యెను. ఇతని వినయసంపద,

భక్త్యావేశము ఆత్మ స్వరూపజ్ఞానమునేఁ గలిగినవేగాని తెచ్చిపెట్టుకొనినవిగాఁ గనఁబడవు.

"ఏపట్టునఁ బూజ్యమూర్తియగు భారతసంహిత," "జనాభ్యర్చితమై" యున్నది గావున నాభారతామృతము కర్ణపుటంబుల నాంధ్రలోకి యాంధ్రావళి మోదముఁ బొరయునట్లుగ మహాకవిత్వ దీక్షావిశిష్టుండై పద్యములను గద్యములను కృతులు రచింతునని ప్రతిజ్ఞచేసినాఁడు. ఇతఁ డిప్పుడు జేయబూనినది కేవలము భారతాంధ్రీకరణమాత్రము కాదు. ఒక్క కృతియుఁ గాదు, కృతులు. భారత సంహితను కృతులుగా రచింపఁదొడంగెను. ఈ విషయ మింతకుఁబూర్వమే చెప్పియున్నాఁడు. "ఈ ప్రబంధ మండలి కధినాథునిగా నే పురుషునిఁ జేకొనువాఁడను" అని మొదట నాలోచించినాఁడు. కావున భారతరూపమున నితఁడు రచింపఁ దలఁచినది ప్రబంధమండలిగాని యొక్క కృతిమాత్రము కాదనుట స్పష్టమగుచున్నది. మొత్తముమీఁద సాత్వ తేయ సంస్కృతిగా శ్రీవిభవాస్పదంబయిన చిత్తముతోడ ధర్మాద్వైతస్థితిని భారతసంహితను దెనుంగుబాస రచింపుచున్నను, అందలి యే ఘట్టమున కాఘట్టము నొక ప్రబంధముగాఁ జేయఁదలంచినట్లు కనఁబడుచున్నది. విరాటపర్వ మొకప్రత్యేక ప్రబంధమేయనియుఁ నిందలి లక్షణములే తరువాతి ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకములైనవనియు మన మించుక పరిశీలనాదృష్టితోఁ జూచిన గోచరమగును. "హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్తికథోపేతంబు నానారసాభ్యుదయోల్లాసి" యని ప్రశంసించియే యున్నాఁడుగదా. ఏకకథమట్లు కాం థలో నొక విధమగువస్త్వైక్యము (*unity of plot*), పూర్వోత్తర సంబంధము, నాయాపాత్రల స్వభావసంభాషణాదికము దౌచిత్యము, నీ మొదలగు గుణములను పాటించుచు రచించెనేగాని మూలగ్రంథమునందలి యసందర్భములను దొలఁగింపక, భాషాంతరీకరణము నుద్దేశముతో మూలానుసారముగ మాత్రమే యితఁడు రచించియుండలేదు. తత్తత్పర్వము చివరకూడ నీ ప్రబంధపదమునే యితఁడు వాడియున్నాఁడు. కీచకవధ మొదలుగాఁగల రసవంతములైన యాయా ఘట్టములకు రచనా

కౌశలమునుబట్టి ప్రబంధములనియే పేరు పెట్టఁదగినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇట్టి ప్రబంధసంతతి సపాపరకృపాపారతంత్ర్యస్ఫూర్తిమైఁ బెట్టిన దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుటంజేసి యివి పుణ్యప్రబంధంబు లైనవి. ఇది యంతయు ననన్యసామాన్య కారణంబగు పరమధర్మప్రకాశంబైనది. ఈ భారతరచనావిషయము నెట్టి పూజ్యభావముల, నెట్టి ధర్మ్యావేశమును, ఎట్టి కవితావేశమును, ఎట్టి జ్ఞానసంపత్తిని, ఎట్టి సముచితత్వమును, ఎట్టి యద్వైతభావనిరూఢత్వమును, ఎట్టి వైదికమార్గనిష్ఠమగు ప్రవర్తనమును, ఎట్టి మాతృభాషాభిమానమును, ఈ యవతారిక మూలమున వ్యక్తము చేసినాఁడో పరికింపుఁడు. ఇట్టి మహాపురుషుఁ డాంధ్రదేశమున మరియొకఁడు బయలుదేఱలేదనుట యతిశయోక్తి కానేరదు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నిట్టి మహనీయగుణ సంపన్నుఁ డగు కవి మఱియొకఁడు లేఁడనుట సాహసముకాదు.

ఆంధ్రభాషాసతిని స్వస్వరూపమున నిలిపి యుద్ధరించినవారిలో నితఁ డగ్రగణ్యుఁడని చెప్పవలసియున్నది. ఇతని మూలమున నాంధ్రవాఙ్మయము, ఆంధ్రభాష, ఆంధ్రదేశము, ఆంధ్రప్రాంతము, ఆంధ్రజనము.... వేయేల, ఆంధ్రత్వమనునదే సుస్థిరత్వమును బొందుచున్నది. ఆంధ్రజాతీయ లక్షణముల నతిరమ్యముగా సందర్భానుసారముగా బొందుపఱచుచు శ్రీ భారత సంహితను ప్రబంధమండలిగా మార్చివేసినాఁడు. ఇట్టి ఈ పుణ్యప్రబంధములను, "అప్రతిమ[illegible] మహావిభూతి!" బట్టము గట్టి, కృతినాథునిగాఁ జేసిన యా దేవునిసన్నిధిని బ్రాపించుటంజేసి యది తిక్కనకొక్క యారాధన విశేషంబైనది. కావుననే నామార్చన చెప్పినట్లుగా షష్ఠ్యంత పదములతో నా హరిహరనాథునిఁ బూజించినాఁడు. అనగా దీని నొక యారాధనా విశేషంబుగా తిక్కన తలంచుటచే షష్ఠ్యంత పద్యము లావశ్యకము లైనవనుట. ఈ యాచారమే గతానుగతికంబుగ నవలంబింపఁబడి యాంధ్రప్రబంధ లక్షణమున కొక విశేష లక్షణముగాఁ బరిణమించినది. తిక్కనకు బూర్వమున షష్ఠ్యంతములను వ్రాసినవాఁడగు నన్నెచోడుఁడును కృతిపతియగు శివగురుపద

కును, పరమేశ్వరుఁడగు హరిహరనాథునకు నభేదప్రతిపత్తి గల్పించుకొని, యీ పరమేశ్వరుని కథలనే యాతని యెదుట విన్నవింపుచు నాతని నారాధింపఁ దలంచినవాఁడగుటచేతనే, యాతనికిని షష్ఠ్యంతములును, సంబుద్ధ్యంతములు నావశ్యకములైనవి. కాని యాతఁడావిషయమును బాగుగ వ్యక్తపఱుపలేదు. తిక్కనార్యుఁడాయా కథాసందర్భముల నెట్లు సువ్యక్తముగఁ జేయుచు రచించుచుండునో యట్లే యిచ్చట తన భావములను, ఉద్దేశములను గూడ సువ్యక్తముచేయక విడువలేదు. ఆరాధన విశేషము గావున షష్ఠ్యంతము లావశ్యకములైనచో సంబుద్ధ్యంతము లెందుకో చెప్పుచున్నాఁడు. తాను విన్నపంబు సేయు తెఱంగుగా నా దేవు నంతస్సన్నిధిం గలిగించుకొని 'యమ్మహాకావ్యంబు నర్థంబు సంగతంబు సేయు' నట. ఈ మహాకావ్యరచనా సందర్భమున హరిహరనాథుఁ డీతనికెప్పుడు ప్రత్యక్షంబై యుండుననియే తలంపఁదగియున్నది. ఈతఁడీ రచనా సందర్భముననే కాదు, కేతన చెప్పినట్లుగా, 'చిత్తనిత్య స్థిత శివుఁడెవ్వఁడనిన వీఁడను నాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు' గదా. ఆ దేవుని సంబోధించి "యమ్మహాకావ్యం"బు నర్థంబు సంగతంబు చేసెదనని చెప్పినాడు. 'భారత సంహిత' తాను రచింపఁబూను సందర్భమునకు 'మహాకావ్య'మైనది : సంహితార్థము వేద ప్రతిపాదితాంశము-దీనియందు సంగతంబై యుండినను, తిక్కనార్యుఁడు దీనిని మహాకావ్యముగనే యెంచియున్నాఁడు. కావుననే మొట్టమొదట "భవ్యకవితావేశుండు కృష్ణద్వైపాయనుఁ డర్థి లోకహితనిష్ఠంబూని ధర్మాద్వైత స్థిత లేఖ్యంబైన యామ్నాయమును రచించె"నని చెప్పినాడు. వేదములు అలేఖ్యములు, శ్రుతులు. కాని ఇది లేఖ్యంబైన యామ్నాయము, భవ్య కవితావేశముచే రచింపఁబడిన మహాకావ్యము. ఆ కావ్యము నాతఁడు యథామూలముగఁ దెనుఁగున రచింపఁ దలఁచుకొనెనా? లేదు. అందలి యర్థమును మాత్రము సంగతంబు చేసెద నన్నాఁడు. కావున నిది భాషాంతరీకరణమను తలంపుతో విమర్శింపఁబూనుట యుక్తముకాదు. ఈ మహాకావ్యమునందలి యర్థమును

సంగతము చేయు సందర్భములోనే యీతని ప్రతిభా విశేషముచే నట
ప్రబంధమండలిగా మారినది. వ్యాసభారతము నీతఁడు ముక్కకు
ముక్కగాఁ దెచ్చి తెనుఁగునఁబెట్ట దలంచుకొనలేదు. దాని యర్థము
మాత్రము సంగతంబుఁ జేయుచుఁ దన కవితా చాతుర్యమును జూపఁ
దలంచినాఁడు. కావుననే మూలము ననుసరించి రచింపఁబడినదేయైనను
భారత మొకవిధముగ స్వతంత్రగ్రంథమునంటిదియై, యాంధ్రవాఙ్మయ
ప్రశస్త సమూల్యాలంకారంబై, తరువాతి వాఙ్మయమున కంతకు మార్గదర్శ
కంబై వెలుఁగొందుచున్నది.

తిక్కనామాత్యుఁడు మహాకవిత్వదీక్షావిధినొంది యీభారతమ్మును
గద్యములను, పద్యములనే రచించుచున్నాఁడు గాని యాతని తొలిరచన
యగు నుత్తరరామాయణమువలె నిర్వచనముగా రచింపఁబూనుకొనలేదు.
అచ్చట నిర్వచనముగా రచించుట యొక గొప్పవిషయముగాఁ జెప్ప
కొనెనుగాని కాలక్రమమున నాతని బుద్ధి, కళాప్రతిభలును వికాసము
బొందిన పిదప నిట్టిస్వల్పనియమములను పాటించుట యొక గొప్పతన
ముగాఁ దలంచినట్లు కనఁబడదు. ఉత్తరరామాయణ రచనాకాలము
నాఁటి యతఁడు కవితావిలాసములోనే చమత్కారనియమముల యానందించుచు
ప్రగల్భములఁ గొట్టుకొనుచుండెనేగాని, ఆతఁడు భారతరచనాకాలము
నందువలె కవిత్వతత్త్వ నిరతిశయానుభవానందభరితాంతఃకరణుఁడు కాఁడే
దని యింతకుపూర్వమే గమనించియున్నాము. ఈ కవిత్వతత్త్వ స్వరూ
పము బోధపడినంతనే బాహ్యడంబరములు, బాహ్యనియమములును నీతని
వెగటై తోఁచినవి. రామాయణమందలి యవతారికా విషయముల నీ భారతా
వతారికావిషయములతోఁ బోల్చి చూచినచో తిక్కనామాత్యుని యనుభవపరి
పాకము, బుద్ధిపరిణతి, కళాప్రతిభలకుఁగలిగిన నూతనవికాసము నెట్టివో
మనకు స్పష్టమగును. అచ్చట నాతఁ డింకను బాహ్యచారములకే చిక్కి
యుండెను. కవిత్వరచనలో చూపవలసిన చాతుర్యమును దాని లక్షణమును
గూర్చి చెప్పుటలోఁ గనఁబఱిచినాఁడు. చూడుఁడు:

"భూరి వివేక చిత్తులకుఁ బోలు ననం దలఁపన్, దళంబులన్
సౌరభమిచ్చు గంధవహుచందమునం బ్రకటంబుచేసి యిం
పారెడు పల్కులం బడయ నప్పలుకుల్సరిగ్రుచ్చునట్లుగాఁ
జేరుప నేరఁగావలయుఁ జేసెద నేఁగృతియన్నవారికిన్."

అని సుకవిలక్షణమును జెప్పి "కుకవుల్ ధర దుర్నీటులట్ల చూడఁగన్" అని కుకవినింద చేసినాఁడు. పిదప,

"తెలుఁగు కవిత్వము చెప్పం
దలఁచిన కవి యర్థమునకుఁ దగియుండెడు మా
టలు గొని వళులుం బ్రాసం
బులు నిలుపక యొగిని బులిమి పుచ్చుట చదురే.

"అలవడ సంస్కృత శబ్దము
తెలుఁగుబడి విశేషణంబు తేటపడంగాఁ
బలుకునెడ లింగ వచనం
బులు భేదింపమికి మెచ్చుబుధజనము కృతిన్."

అని తెలుఁగుకవిత్వ మెట్లుండవలయునో సూచించినాఁడు. ఎట్టిపదము లెట్లుపయోగింపవలయునో సూచించినాఁడు. పిదప తనకావ్యము సరసకవుల మెప్పించవలయునఁట;

"ఎట్టి కవికైనఁ దనకృతి యింపుఁ బెంపఁ
జాలుఁ గావునఁ గావ్యంబు సరసులైన
కవుల చెవులకు నెక్కినఁగాని నమ్మఁ
డెందుఁ బరిణతి గలుగు కవీశ్వరుండు."

అని యిట్లు సత్కవీంద్రమార్గమును దెలుపుటచేఁ గానయూ దోషములను బరిహరించిఁ గుణముల నాదరించియే కవిత చెప్పుచున్నానని సూచించిన వాఁడైనను, తనకావ్య మితరుల మెప్పును బడయునా లేదా, యను సందేహము మాత్రము

"అపరితోషా ద్విదుషాం న సాధు మన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానం,
బలవదపి శిక్షితానా మాత్మ న్యప్రత్యయం చేతః"

అని చెప్పిన కాళిదాసునికి వలెనే యీతనికిని కలుగకపోలేదు. తిక్కన భారతము రచించునాఁటికి కృత్రిమనిబంధనలన్నిటిని దాటింపవలయు ననెడిభావము నతిక్రమించినాఁడు. ఇతరులు తన కవిత్వమును జూచి యేమందురో యను సందేహావస్థను దాఁటిపోయినాఁడు. ఆత్మవిశ్వాసము కుదిరినది. "అమలోదాత్తమనీష నేనుభయకావ్యప్రౌఢి పాటించు శిల్పమునం బారగుఁడన్ గళావిదుఁడ" అను నాత్మశ్లాఘాపరంబులగు వాక్యంబులను మాని,

"భారతసంహితఁ జెప్పఁగంటి నా పుట్టువు కృతార్థతం బొదవె" "నా నేర్పునం భంగిఁ జెప్పి పరఁతీయుఁడ నయ్యెద భక్తకోటికిన్;" "బాలస్వభావుఁడు"; "నాదు తుచ్ఛచిత్తమున" అని యిట్లతివినయావనతుండై పలికినాఁడు. కాని "రచించు టొప్పు బుధ సంతోషంబు నిండారఁగన్; "మోదమునం బొరయ" అనియు మహాకవిత్వదీక్షను బొంది కృతులు చెప్పెదననియుఁ జెప్పుటచే నాడంబరములేని యాత్మవిశ్వాసమును గూడ వెంటనే వ్యక్తము చేయుచున్నాఁడు. ఇక్కడ "మహాకవిత్వదీక్షావిధిఁ బొంది పద్యముల గద్యములన్ రచియించెదన్ గృతుల్" అనుదానికిని, తొలిగ్రంథమున జెప్పిన యీ పద్యములందలి భావమునకు నెంత వ్యత్యాసమున్నదో పరికింపుఁడు:

"జాత్యము గామినొప్పయిన సంస్కృతమెయ్యెడఁ జొన్పఁ: వాక్యముం
గత్యము సేయుచో నయిన గద్యము తోడుగఁ జెప్పి పెట్టి దా
ర్గత్యము దోఁపఁ బ్రాసము ప్రకారము వెలుగున శబ్దంబులన్
ప్రత్యమురూప మంచు నిడ మాటల కిప్పుడ యింపు బెంపదే.

"వచనము లేకయు వర్ణన
రచియింపఁగఁ గొంత నమ్ము [illegible]

ప్రచయముఁ బద్యము లన వెం
దుచితంబుగఁ జెప్పుటార్య లొప్పిద మనరే."

ఈ రామాయణమున నీతఁడు సుకవిస్తుతి, కుకవినింద మొదలగువాని మూలముగా వ్యక్తముచేసిన కవితాలక్షణమును బరిశీలించి చూచినచో నీతనిదృష్టి యప్పటి కింకను కవితాసతియొక్క బాహ్యస్వరూపముచేతను, బాహ్యవిలాసములచేతనే యాకృష్టంబయి యుండినదని స్పష్టమగును. కవితను గూర్చి చెప్పుచు, నెంత చెప్పినను పలుకులను, సరిగ్రుచ్చునట్లుగాఁ జేర్చుటఁ, బ్రాఁతవడ్డమాటలను బ్రయోగింపకుండుట, అర్థమునకుఁ దగియెడు మాటలను గ్రహించుట, వళులను బ్రాసములను నిలుపక పులిమిపుచ్చుట, గద్యములను రచింపకుండుట, ఈ రీతిగా కవితకు బాహ్య శరీరంబగు శబ్దములరక్షణమును గూర్చియె ప్రసంగించెను గాని, కావ్యాత్మగుణములను గూర్చి యేమియు చెప్పినవాఁడు కాఁడు. భారతమున నీబాహ్యాకారములన్నిటిని, అనఁగా కుకవినింద, సుకవిస్తుతి, కవితాలక్షణ ప్రతిపాదనము మొదలగువానిని వదలివేసి, స్వప్నవృత్తాంతకథనము మూలముగా మహాద్భుతము, నత్యంతపావనంబునగు నొక విచిత్ర సన్నివేశమును గల్పించి, కాళిదాసు శాకుంతలమున వాయుపథమున మారీచాశ్రమమునకుఁ గొంపోయినట్లు, ఊర్ధ్వలోకమునకు గొనిపోయినాఁడు. అక్కడ హరిహరనాథునియం దద్వైతస్వరూపమును గోచరింపఁ జేసినట్లే యీ యవతారికయందే, కవిత్వలక్షణ మిట్టిదియని చెప్పక, కవితాతత్త్వస్వరూపమునే చూపినాఁడు. ఈ యవతారికయందలి స్వప్నవృత్తాంతమును మన కన్నులముందర జరుగుచున్నట్లుగా నెంత రమ్యముగా వర్ణించిచూపినాఁడో అట్లే యీ గ్రంథమునందుఁ గూడ నెచ్చటనో జరుగు ప్రతి విషయమును గూడ నప్రతిమానంబగు తన ప్రతిభాశక్తిచే మన కన్నుల ముందర జరుగుచున్న దానివలెనే చేయును. అతిస్వాభావికముగా వర్ణించుచుండును. ఈ స్వాభావికత, లేదా ప్రత్యక్షత (*realism*). అనునదే తిక్కనార్యుని కవితామహత్త్వమునకు మూలకారణమని చెప్పవలసి

యున్నది. అనన్య సామాన్యములగు నీ విశేషగుణమే తిక్కనార్యుని విచిత్ర వర్ణనానైపుణ్యము, మనోవృత్తి విమర్శనశక్తి, సయుక్తిక పాత్రోచిత సంభాషణాయోజన చతురత, కథావస్తుసంఘటనా నైపుణ్యము, అప్రతిమానంబగు రసపోషణశక్తి, ఆంధ్రభాషాజాతీయప్రయోగనైపుణి, యీ మొదలగు విశేషగుణముల కన్నిటికిని మూలాధారంబై యున్నది. తిక్కనగారు ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకుఁడే యైనను, వారివలె నత్యంతాతిశయోక్తులకును, కృత్రిమభావములకును, సాంకేతిక (*conventional*) నియమములకును లోఁబడక, తన కవితయందంతటను స్వభావకవిత్వగుణమునే వెలయించినాఁడు. ఆ ఛాయలన్నియు నీ యుపకథలయందే మనకు గోచరించుచున్నవి. ఇఁక నీ గుణవాహిని భారతభారతంబునం దెట్లుగా విస్తరింపఁబడియున్నవో పరిశీలించి తెలిసికొందము గాక.

3

భాషాంతరీకరణము-తిక్కన

ఒకభాషలోనుండి యింకొకభాషలోనికిఁ బరివర్తింపఁబడిన గ్రంథములను గూర్చి మనము విమర్శింపఁ బూనుకొనినప్పుడా మూలగ్రంథము యొక్క స్థితిగతులను గూర్చియుఁగూడ కొంత తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకత కలుగుచుండును. ఏలయనఁగా నా మూలగ్రంథముతో నీ భాషాంతరీకృత గ్రంథమును సరిపోల్చి చూచినఁగాని యది మూలమునకు సరియగు భాషాంతరీకృత మగునో, కాదో, అందలి కవి యభిప్రాయములు, రసభావములు నీ భాషలోనికెంతవఱకుఁ దేఁబడినవో, ఎందు మార్పులేమైనఁ జేయఁబడినవో, అట్లయిన నద్దానికిఁ గలకారణం బెద్దియో, మూల

మును మక్కికిమక్కిగా భాషాంతరీకరించెనా, లేక యందలి కథామాత్ర మును గ్రహించి స్వతంత్రగ్రంథముగా రచింపఁగడంగెనా. మూలము నందు పెంచుటయుఁ గుదించుటయుఁ గలిగెనేని దానివలన గ్రంథప్రాశ స్త్యము తఱిఁగెనా, లేక పెరిఁగెనా కవిచేసిన మార్పులవలనఁగాని, యాతని భాషాంతరీకరణపద్ధతివలనఁగాని, యా కవియొక్క ప్రతిభ, స్వాతంత్ర్యము, శక్తి యెచ్చట నే విధముగా నెంతవఱకుఁ గనఁబడు చున్నది అను నీమొదలగు విషయములను కనుఁగొనుట కవకాశముండదు. పాఠకునకు నిది మూలగ్రంథమునందలి భావమేనా, లేక భాషాంతర కర్త తెచ్చిపెట్టినదా యను సందేహము కలుగుచునే యుండును. కావున తిక్కనాదుల ప్రతిభావిశేషము, కవితాకళాచాతుర్యమును దెలిసికొనవల యున్నచో మూలగ్రంథముతో సన్నిహితముగఁ బోల్చి చూడవలసిన యావ శ్యకత కలుగుచున్నది.

ఆంధ్రవాఙ్మయమందు అందు ముఖ్యముగా మొదటి యుగము నందు, బయలుదేఱిన గ్రంథములన్నియు భాషాంతరీకృతములే. ఈ వాఙ్మ యమునందు సుప్రసిద్ధులగు కవు లీభాషాంతరీకరణమూలముగాఁ బ్రసి ద్ధులైనవారే. ఆంధ్రభాషా వాగనుశాసనులు, ఆంధ్ర కవిబ్రహ్మలే సంస్కృతభాషనుండి యెరువుతెచ్చిన యర్థముతో స్వీయభాషాకన్య నలం కరింపఁజొచ్చిరి. అట్లైనను వీరు కవిబ్రహ్మలనియు, వ్యాసకల్పులని యును నెంచఁబడుచువచ్చిరి. వీరాడినమాట, పాడినపాట, వ్రాసిన వ్రాఁతను మీఱి వేఱొక్కటి చెప్పరాదను నియమము గూడ బయలుదేఱి నది. ఆంధ్రభాషాసతికి భారతకవులుపెట్టిన యట్టి యలంకారము మఱి యెవ్వరును బెట్టలేకపోయి రనునది యెల్లయెడల నంగీకరింపబడిన విష యమే. ఇది యిట్లగుటకుఁ గారణమేమియని విచారించుచో, నాదికవులు, ముఖ్యముగా తిక్కనాదులు, మూలమగు సంస్కృత గ్రంథమందలి కథను ముక్కకుముక్కగా నెరవుతెచ్చి తెలుగులోబెట్టి యాంధ్రభాషాకన్య కెరువు సొమ్ములు గూర్చినవారుగాక, యా సంస్కృత మూలఖనినుండి త్రవ్వి యెత్తిన బంగారమును దెచ్చికొని, యాత్మీయప్రతిభా మహాసముద్రమున

నుద్భవిల్లిన యమూల్య భావరత్నములతోఁ దొడిగి యప్రతిమాన శోభా విరాజమానంబులును, ననిదంపూర్వములు నగు దివ్యాభరణముల నొనర్చి యామె కలంకరించినవారని తెలియఁగలదు. కావున నీ భాషకుఁ బ్రతిమాలంకారమగు భారతమునందలి రచనారామణీయకత్వమును పరిశీలించు నపుడు, దీనికి మూలములోని బంగారమువలనఁ గలిగినశోభ యెట్టిదో అందుఁ దొడిగిన రత్నరాజములయొక్కయు, నా కుందనపు పనిచేసిన భాషారచనాకారుని నిర్మాణనైపుణ్యము యొక్కయు దివ్యకాంతు లెట్టివో తెలిసికొనగలిగినచో వీని సమ్మేళనమువలనఁ గలిగిన మహావైభవము గదా యిది యని మనము మహానందమును బొందుదుము. కుందనపు పని వాని పనివానితనమును బయలుపడును. ఆంధ్రభాషారచనాకారుని నిర్మాణ నైపుణ్యమును దెలిసికొనవలెనన్నచో, నేదోయొకటి రెండుఘట్టములను పరిశీలించి సరిగాఁ జేయబడినది కాదు — అని తేల్చినమాత్రమున నుపయోగముండదు. కొందరు కవులకు మూలమును సరిగా భాషాంతరీకరించు నుద్దేశము లేనపుడు, మూలమునందలి వ్యాసునిభావమును సరిగఁ జెప్పనివాఁడుగాఁ దిక్కన యని నిందించుటలో నర్థ మేమున్నది? విమర్శకుని దృక్పథము మారినఁ గాని యీ కవితయందలి విశేషగుణములు బయలు పడవు. ఒకఘట్టమునైనను సంపూర్ణముగా మూలముతోఁ గ్రమముగ సరిపోల్చిచూచినఁగాని, కవిచాతుర్యమును గనిపెట్టలేము. ఒకచో ! భాషాంతరీకర్త మూలములోని కథాంశములను వెనుకనున్నదానిని ముందు ముందుదానిని వెనుకగా గ్రహించి కథావస్తువు నందైక్య గుణమును (*unity*) సంపాదించుటకై యత్నింపవచ్చును. మూలమున నీరసఘట్టముల నతిరమ్యముగాఁ బ్రదర్శింపవచ్చును. మధ్యమధ్య నతికిన భావగర్భితములగు పదములచేతను, ఆకారవర్ణనలచేతను ఒక దృశ్యమును మన కండ్లయెదుట నడుచుచున్నదానినిగాఁ జేయవచ్చును. అట్లే కథాపురుషుల మనోవృత్తులను, భావవైఖరులను వర్ణించుచు నాట్యౌచిత్యమును పాటించి సంభాషణావైఖరులను మార్చుచు, భావోద్వేకరంజకములగు విశేషణములను జేర్చుచు, ఆకారేంగితాదులను సూచించుచు, మూలమునందలి

పాత్రలను నూతనజీవముతోఁ బ్రకాశించునట్లు ప్రవర్తించి స్వభావోక్తులనము విచిత్రముగా మూలమునందంటె గుణవత్తరముగా (*effectively*) నొనర్పవచ్చును. అక్కడక్కడ సందర్భానుసారముగా నూతనములగు ప్రకృతివర్ణనలను, భావచ్ఛాయ వర్ణనలను, అవస్థాబోధకములగు వర్ణనలను, మనోవృత్తిప్రకాశకములగు వర్ణనలను (*that reveal mental attitudes*) జేర్చి కావ్యమునకు నూతనశోభ నాపాదించవచ్చును. ఇట్టి సూక్ష్మవిషయములను గనిపెట్టి యీ కవులప్రతిభావిశేషమును, ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును భాషాంతరీకృత గ్రంథములనుండి విడఁదీసి చూపవలెనన్నచో, మూలముతోఁ బోల్చి చూచినఁగాని సాధ్యము కాదనుట స్పష్టము.

ఇట్లు మూలముతోఁ బోల్చి చూచుట యావశ్యకమైనపు డీమూలగ్రంథప్రతు లనేక రీతుల భిన్నపాఠములు కలవై యుండుటచే నేప్రతి నన్నయాదులు గ్రహించిరో తెలిసికొనుటయు నావశ్యకంబే యగుచున్నది. ప్రాచీనప్రతులను సరిపోల్చి చూచి యందు బహుసంఖ్యాకములగు వానిలోఁ గనఁబడినపాఠము ప్రాచీనపాఠముగను, ప్రమాణముగను గ్రహింపఁదగియున్నది. బహుసంఖ్యాకములగు ప్రాచీనప్రతులలోని పాఠమునకును వీరి భాషాంతరీకరణమునకును భేదము కనఁబడినపుడు [illegible]నది వీరు చేసినమార్పో, కాక వీరికాలమున వీరికి దొరకిన మూలప్రతిలో వీరి భాషాంతరీకరణమున కాధారములగు శ్లోకము లేవైన నున్నవేమో యను సందేహమును కలుగక మానదు. కావున భారతముయొక్క పరిశుద్ధమగు మూలగ్రంథపాఠ మేదై యుండును అను సమస్య యొకటి నిర్ధారణచేయఁబడవలసి యుండఁగా, నన్నయ తిక్కనాదు లేమూలప్రతి ననుసరించి రచించినారు అను మఱియొక విషయమాంధ్రభారత విమర్శకులు విచారింపవలసి వచ్చుచున్నది. అనఁగా నిప్పుడు మనకు లభించు సంస్కృత భారతప్రతులలో నేది నన్నయతిక్కనాదులు వారికాలమున గ్రహించినదానికి దగ్గఱగా నుండును అని ప్రశ్న. ఏలయన, నన్నయ

తిక్కనసోమయాజి వ్రాతప్రతి యేదియును మన కాలమున దొరకునని తలంచుట కవకాశము లేదు. ఇప్పుడు లభ్యమగుచున్న లిఖితప్రతులలో ప్రాచీనతమము లనదగు 500 సంవత్సరములక్రిందటి నాగరాక్షరములలో వ్రాయఁబడిన యొకటి రెండుమాత్రము కలవు. తెలుఁగులిపిలో వ్రాయఁబడిన ప్రతులలో నంత ప్రాచీనములగునవి యున్నట్లు కనబడదు. ఈ మధ్యపూనాలోని 'భండార్కర్ పరిశోధనాలయము' వారు దేశమున లభ్యములగు ప్రాచీనభారతప్రతుల నన్నిటిని పరిశోధించి, భారతము యొక్క మూలపాఠ మేదియో నిర్ణయించి ప్రకటింపవలయునని యఖండ ప్రయత్నము సలుపుచున్నారు. వీరు ప్రకటించిన విరాటపర్వమునుబట్టి చూడఁగా నీభారతప్రతులలో నుత్తరదేశమునందలి ప్రతులకును, దక్షిణదేశమునందలి ప్రతులకును పాఠములలో విశేషవ్యత్యాసము కనఁబడు చుండుటచే, నీ భారతమున నుత్తరదేశపాఠము, దక్షిణదేశపాఠమునని యీ నాఁడు రెండుపాఠము లేర్పడుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఒక్క విరాట పర్వ విషయమునఁ జూడగా నుత్తరదేశప్రతులలో 72 అధ్యాయములు, 2,272 శ్లోకములు నుండ, దక్షిణదేశప్రతులలో 78 అధ్యాయములు, 3,404 శ్లోకములును గలవు. ఇందేది ప్రాచీన మూలగ్రంథమునకు దగ్గఱగా నుండునో, ఏది తిక్కనార్యునిచే గ్రహింపఁబడినదో నిశ్చయించుట కూడ చిక్కైన విషయమే. చిరకాలమునుండి పవిత్రగ్రంథముగాఁ దలంపఁబడుచుండిన యీ భారతమువంటి గ్రంథములో, నాయాకాలములందు, దేశమున మతవిప్లవములు సంభవించినపుడు, కొందఱు తమతమ మతాభిప్రాయములకు భారతసంహితయం దున్న వన్నచో గౌరవము కలుగు ననునుద్దేశముతో స్వీయమతానుకూలమగు గ్రంథమును కొంత చేర్చిన చేర్చియుందురు గాని, సామాన్యముగా నున్న దానిని దీసివేయుట సంభవించు నని తోఁచదు. కావుననే భారతము కాలక్రమమునఁ బెరుఁగుచు బెరుఁగుచువచ్చి మహాభారతమగుట తటస్థించినదని పలువురు విమర్శకుల మతమైయున్నది. ఇట్లు వెనుకటికాలమునకుఁ బోయినకొలఁది భార

తముయొక్క మూలస్వరూపము మనకు దగ్గరగుచుండును. ఇందుకు నిదర్శనముగా 600 సంవత్సరములనాఁటివని చెప్పఁబడిన ఉత్తరహిందూదేశమునందలి ప్రాఁతప్రతులలోని యధ్యాయసంఖ్య, శ్లోకసంఖ్య దక్షిణదేశప్రతులలోనివానికంటె తక్కువగాఁ గనఁబడుచున్నది. తక్కువ సంఖ్య గల యధ్యాయములు కల ప్రతులే ప్రాచీనములనుటకు మఱి యొక నిదర్శనమేమనఁగా, నాదిపర్వమునందలి పర్వసంగ్రహాపర్వమునందుఁ దెలుపఁబడిన సంఖ్యలకీ సంఖ్యలే చేరువగా నుండుట. చూడుఁడు. ఆదిపర్వమున పర్వసంగ్రహ పర్వమునందు ప్రతిపర్వమునందలి యధ్యాయసంఖ్య, శ్లోకసంఖ్య తెలుపఁబడియున్నవి. అందు విరాటపర్వమున 67 అధ్యాయములును, 2,050 శ్లోకములును మాత్రమే యున్నట్లు తెలుపఁబడినది. విరాట పర్వమునుగూర్చి పర్వసంగ్రహ పర్వమున నిట్లు గలదు:—

"తతః పరం నిబోధేదం వైరాటం పర్వవిస్తరం
విరాటనగరే గత్వా శ్మశానే విపులాం శమీం
దృష్ట్వా సన్నిదధుస్తత్ర పాండవా హ్యాయుధాన్యుత
యత్ర ప్రవిశ్య నగరం ఛద్మనా న్యవసంస్తుతే
పాంచాలీం ప్రార్థయానస్య కామోపహతచేతసః
దుష్టాత్మనో వధో యత్ర కీచకస్య వృకోదరాత్.

....

చతుర్థమేత ద్విపులం వైరాటం పర్వవర్ణితం
అత్రాపి పరిసంఖ్యాతా అధ్యాయాః పరమర్షిణా
సప్తషష్టి రథో పూర్ణా శ్లోకానా మపి మే శ్రుణు
శ్లోకానాం ద్వే సహస్రేతు శ్లోకాః పంచాశ దేవతు."

ఈ యధ్యాయ శ్లోకసంఖ్య యుత్తరదేశ దక్షిణదేశ ప్రతులన్నిటిలోనుగూడ నాదిపర్వమున నొక్కరీతినే యుండెనుగాని, యాయా ప్రతులయందు ప్రక్షిప్తములుగాఁ జేర్పఁబడిన యధ్యాయముల సంఖ్యను జేర్చి యీ యాదిపర్వములోని సంఖ్యలను తదనుసార

ముగా నెవరును దిద్దియుండలేదు. ప్రక్షిప్తభాగములను జేర్చినవారే కారణముచేతనో పర్వసంగ్రహపర్వమునందలి యధ్యాయసంఖ్యజోలికి పోలేదు. వానినున్నట్లే యుంచిరి. ఈపర్వసంగ్రహపర్వము కుమారిలభట్టు కాలమునాఁటికి, అనఁగా నేడవశతాబ్దమున కట్లే మార్పులులేక యున్నదని నమ్ముట కాధారము కలదని బ్యూహలర్ పండితుఁడును, క్రీస్తుశకము 500 సంవత్సరముల కింకను పూర్వపుదే యైయుండునని హాప్కిన్సు పండితుఁడు నాంతరంగిక నిదర్శనములనుబట్టి తెల్పియుండుటచే, భారతమునందలి యధ్యాయ శ్లోకసంఖ్య నాకాలమున నిట్లే యున్నవని నమ్మఁదగియున్నది.* దీనినిబట్టి 5 అధ్యాయములు మాత్రమే యెక్కువగాఁ గల ఉత్తరదేశపు నాగరీగ్రంథపాఠమే పదునొకం డధ్యాయములు, 1,444 శ్లోకములు హెచ్చుగాఁ గనఁబడుచున్న దక్షిణదేశప్రతులపాఠము కంటె పర్వసంగ్రహపర్వమున సూచింపఁబడిన ప్రాచీన పాఠమునకు దగ్గరగా నుండునని తలంపవచ్చును. మఱియు నుత్తరదేశపు నాగరిప్రతులలోని యధ్యాయములలో ననవసర విభాగము కనఁబడుచున్నది. సుశర్మ భీమునిచేఁ బట్టుపడి యుధిష్ఠిరుని యాజ్ఞచే విడువఁబడెనను సందర్భమున, పట్టువడుటతో నొక యధ్యాయము ముగిసి, ధర్మజుని యాజ్ఞచే విడువఁబడి ఖిన్నుఁడై వెడలిపోయె ననునది మఱియొక యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ విషయమంతయు నొక్క యధ్యాయమందుండుటయే సమంజసముగదా. ఇట్లే ఉత్తరార్జునుల సంభాషణము, అర్జునుఁ డుత్తరునికి ధైర్యముచెప్పి సారథిగాఁ జేసికొనుట యను విషయముకూడ నొక్క యధ్యాయమునఁ జెప్పఁదగినది, రెండధ్యాయములఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లే మఱికొన్ని సందర్భములలోను నీయధ్యాయములు విభాగముచేయఁబడక, యొకే యధ్యాయముగానే కొన్ని ప్రాఁతప్రతులలోఁగూడ కనఁబడుటయేగాక, ప్రాచీనతమంబు లనుకొనుచున్న ప్రాఁతప్రతు లొకటి రెండిటిలో నీ పర్వసంగ్రహపర్వములోఁ జెప్ప

---

* *Hopkin's Great Epic. P. 398.*

బడిన రీతిని 67 అధ్యాయములే యుండుటచే నీ ప్రతులే మూలభారత గ్రంథమునకు దగ్గఱగా నున్నవని నిర్ధారణచేయుట కవకాశము కలుగు చున్నది. విశేష మేమనగా, నుత్తరదేశపాఠములోఁ బ్రక్షిప్తశ్లోక ములు సుమారు 220 మాత్రమే చేరఁగా దక్షిణదేశపాఠములో ప్రక్షిప్తభాగములు విశేషముగా ననఁగా సుమారు 1,400 శ్లోకములవఱకుఁ జేరిన ట్లగపడుచున్నది. కావున దక్షిణదేశపాఠములో నుత్తరదేశపాఠములో కంటె ప్రక్షిప్తభాగము విశేషంబై యున్నట్లు తేలినది. ఇఁక దక్షిణదేశపాఠముననే ప్రక్షిప్త భాగములు విశేషం బగుటకుఁ గారణం బేమో, యివి యేకాలమునఁ జేరియుండునో యను విషయము విచారణీయ మగుచున్నది. తిక్కన విరాటపర్వము ఉత్తరదక్షిణ పాఠములకు భేదము గలిగిన చోట్ల చాలవఱకు దక్షిణదేశముతోడనే పొందికగలదిగాఁ గనఁబడుచున్నది. మఱియు నతఁడు దక్షిణదేశమునం దలివాఁడే గావున నీ ప్రాంతములందలి ప్రతులనే యనుసరించి రచించి యుండుననియు తలంపవచ్చును. కాని కావ్యకళాదృష్టితో నీతఁడనేక సందర్భముల మూలకథను అందలి పాత్రల స్వభావమును సందర్భాను కూలముగ మార్చి మూలమునందుకంటె రమ్యతరంబుగా రచించుట చేతను, నిట్లీతఁడు కావ్యకళాదృష్టితోఁ జేసినమార్పు లాయాసందర్భముల నతి రమ్యములై యుండుటచేతను, నతని మార్పుల ననుసరించి ప్రాచీన పాఠమునకుఁ గొన్ని ప్రక్షిప్తభాగము లిటీవల కాలమున దక్షిణదేశ ప్రతు లలోఁ జేర్పఁబడినవా యను సందేహము కలుగక పోదు. తిక్కన రచన యిప్పటి దక్షిణదేశపాఠము ననుసరించినట్లే యుండినను, కొన్ని సందర్భములలో మాత్ర ముత్తరదేశపాఠమునకు దగ్గఱగా నున్నట్లు కనఁబడు చున్నది. ఉత్తరదేశప్రతులలోని పాఠముతో భేదించిన కొన్ని సందర్భములలో దక్షిణదేశపాఠమునకును, తిక్కనరచనకును దగ్గఱ సంబంధమే కనఁబడుచున్నను, ఇచ్చటి మూలగ్రంథము పూర్వోత్తర సంబంధము లేక చికమకలుగా నుండును. ప్రాచీన పాఠముతో నతుకని నూతన శ్లోకములు కొన్ని మధ్య చేర్పఁబడినట్లు గానవచ్చెడివి. ఈ కారణము

లచే తిక్కనకు లభించిన మూలప్రతి కేవల మిప్పుడు మనకు లభించుచున్న దక్షిణదేశపాఠముతోఁ గూడినదే కాదనియు, నది యిప్పటి యుత్తరదేశపాఠమునకు కొంత దగ్గఱగా నుండెననియు తిక్కన తరువాతి కాలమునఁగూడ మూలగ్రంథములోఁ గొన్ని ప్రక్షిప్త భాగములు చేరెననియు, నందులోఁ గొన్నియైనను తిక్కనార్యుని రచన ననుసరించి చేర్పఁబడినవై యుండుననియు నూహించుట కవకాశము కలుగుచున్నది.

తిక్కనార్యునకు లభించిన మూలగ్రంథప్రతి ఇప్పుడు దక్షిణదేశ పాఠముగా గ్రహింపఁబడుచుండిన పాఠముగలది మాత్రమే కాదనుటకు నొకటిరెండు నిదర్శనముల నీ విరాటపర్వమునుండి చూపవచ్చును. అందు పాండవులు విరటుని కొల్వు ప్రవేశించుటకు పూర్వము వేషయోజన సందర్భమునఁ జేసినట్లుగాఁ గనఁబడుచున్న దుర్గాస్తుతి యొకటి:

"విరాటనగరం రమ్యం గచ్ఛమానో యుధిష్ఠిరః,
అస్తువన్ మనసా దేవీం దుర్గాం త్రిభువనేశ్వరీం."

ఇత్యాది దుర్గాస్తోత్ర రూపంబగు 35 శ్లోకములు గల యధ్యాయమొకటి కొద్ది యుత్తరదేశ ప్రతులందును, దక్షిణదేశ ప్రతులలో పెక్కింటి యందును, కుంభఘోణాది ముద్రితప్రతులందును గానవచ్చుచున్నది. కాని యిది యాంధ్రభారతమునందుఁ లేకపోవుట తటస్థించుటచే నిది భాషాంతరీకరణకారుఁడు స్వతంత్రించి తెనిఁగించుట మానెనా, లేక యిది యాతఁడు గ్రహించిన మూలగ్రంథమున లేకుండెనా యను సందేహము కలుగకపోదు. కాని యీ దుర్గాస్తోత్రాధ్యాయము దక్షిణదేశప్రతులు కొన్నింటిలోను ఉత్తరదేశప్రతులలో ముఖ్యముగా నతిప్రాచీనములని తలంపఁబడిన వానిలోను లేకుండుటచేతను, క్షేమేంద్రుని 'భారతమంజరి' యందుఁ గాని (*IV-26-31*), అమరచంద్రుని బాలభారతమందుఁగాని (*IV-1-17*) దీని ప్రశంసయేమియు లేకుండుటచేతను, అకాలమున కిది యింకను మూల

గ్రంథమునఁ జేరలేదని తలంపవలసియున్నది. జావాద్వీపమున నాదేశ భాషలో రచింపఁబడిన భారతకథలోఁగూడ నీ దుర్గాస్తోత్ర ప్రసంగ మేమియు లేదు. ఇది పదియవ శతాబ్దమునాఁటిదిగా నిర్ణయింపఁబడి యుంటజేసి, సుమారు పదియవ శతాబ్దమునకు భారతములో నీ దుర్గాస్తోత్రాధ్యాయము చేరలేదని నిశ్చయింపవచ్చును. తిక్కనకాలమునకుఁగూడ నిది మూలప్రతులలోఁ జేరకపోవుటచేతనే యాతఁడు దాని విషయ మాంధ్రభారతమున స్మరింపకయుండును. కాని యిప్పుడు మనకు లభ్యమగుచున్న వ్రాఁతప్రతులనుబట్టిగాని, దక్షిణదేశ ప్రతుల పాఠము ననుసరించి ముద్రించినట్లుగాఁ దెలుపఁబడిన కుంభఘోణపు ముద్రిత ప్రతిని బట్టిగాని తిక్కనభారతమును సరిపోల్చిచూచినచో, నాంధ్రమున దుర్గాస్తవము లేకుండుటకు తిక్కనార్యుని యుచితజ్ఞతయో, లేక యాతనికి దుర్గాపూజావిషయమునఁగల యనాదరమో కారణమని చెప్పవలసి యుండెడిది. దీనినిబట్టి యాంధ్రభారతమును సంస్కృతమూలముతోఁ బోల్చిచూచి యాంధ్రభారతకవుల చాతుర్యమును, వారి ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును బయటికిఁదీసి చూపవలె నన్నచో, కేవలము కుంభఘోణ ప్రతివంటి ముద్రితప్రతులపై నాధారపడుట యుక్తముగానట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. అయితే ఈ ముద్రితగ్రంథము దుర్గాస్తవము మొదలగు నొకటి రెండు సందర్భములలో మాత్రమే యుత్తరదేశప్రతుల ననుసరించి నను విశేషముగా దక్షిణదేశ ప్రతుల పాఠమునే గ్రహించినట్లు చెప్పఁబడి యుండుటచే నించుక జాగరూకతతో మాత్రము పరిశీలింపవలసియున్నది. ఇట్లు తిక్కన దుర్గాస్తవరూపమగు ప్రక్షిప్తపాఠము లేని భారతమూల గ్రంథమునే గ్రహించి యాంధ్రమున రచించెనని చెప్పుట కవకాశము లేకపోలేదు. ఈ యధ్యాయము 14వ శతాబ్దమునాటిదైన యుత్తరదేశపు వ్రాఁత ప్రతిలోఁగూడ లేకపోవుటచే, నంతకంటె నర్వాచీనకాలమునఁ జేర్పఁబడి యుండునని తలంపవలసియున్నది.

భారతవ్యాఖ్యానములు కూడ నీ మూలగ్రంథనిర్ణయము విషయమునఁ గొంత తోడ్పడుచున్నవి. భారతవ్యాఖ్యానకర్తలు గ్రహించిన మూలగ్రంథమును బట్టియు, వారివ్యాఖ్యావర్యమును బట్టియుఁ జూచినచో

అర్వాచీన వ్యాఖ్యానకారునికిఁ దెలిసిన కొన్ని యధికపాఠములు ప్రాచీన వ్యాఖ్యాతలకుఁ దెలిసిన ట్లగపడుటలేదు. ఈ వ్యాఖ్యానములలో నీలకంఠీయము విశేషప్రాచుర్యము కలదై యుండుటయేగాక తక్కినవానికంటె నర్వాచీనమగుటచే దుర్గాస్తవాధ్యాయము దీనియందు వ్యాఖ్యాతంబై యుండ, తక్కిన వ్యాఖ్యానకర్తల కీయధ్యాయము విషయమే తెలియకుండిన ట్లగపడుటచేతను, ఇది యిటీవలకాలమునఁ జేర్పఁబడినదే యనియు, నర్జునమిశ్రుని కాలమున కింకను మూలమునఁ జేరలేదనియు నూహింపఁదగి యున్నది.

కీచకుఁడు సుధేష్ణామందిరమున ద్రౌపదిని జూచి యామె యెవరని సుధేష్ణ నడిగి తెలిసికొనుటకు యత్నింపక పూర్వమే ద్రౌపదితోఁ గొంత దీర్ఘ సంభాషణము జరిపినట్లుగా నుమారు యిరువది శ్లోకములు గల యధిక పాఠము కొన్ని యుత్తరదేశప్రతులలోను, చాలవఱకు దక్షిణదేశప్రతులలోనుగూడఁ గనఁబడుచున్నది. కాని యుత్తర దక్షిణపాఠశ్లోకములకును, మాత్రము కొంత భేదముకలదు. అట్లే యుత్తరగోగ్రహణ సందర్భమున నర్జునుని పరాక్రమమును వర్ణించుచు నింతకంటె నధికశ్లోకములతోఁ గూడిన యధికపాఠము మఱియొకటి కూడఁ గానవచ్చుచున్నది. ఈరెంటికి గూడ నీలకంఠీయ వ్యాఖ్యానము కలదు. అర్జునమిశ్రుని వ్యాఖ్యానములో మొదటిదాని ప్రశంసయే కలదుగాని రెండవదానినిగూర్చి లేదు. విషమపదవివరణ మను మఱియొక ప్రాచీన వ్యాఖ్యానములో నీరెంటిని గూర్చియును గూడ నేమియు ప్రశంసింపఁబడలేదు. అర్జునమిశ్రుఁడు విషమపదవివరణము నచ్చటచ్చట ననువదించియుండుటచే (*Quote*) నీతఁ డావ్యాఖ్యానము కంటె నర్వాచీనుఁడనియు, నీలకంఠుఁ డర్జునమిశ్రు ననువదించుటచే నీతనికంటె నాతఁ డర్వాచీను డనియు తేలుచున్నది. ఇట్లు ప్రాచీన వ్యాఖ్యానముల నీ యధికపాఠముల ప్రశంసయే లేకుండుటచే నివి తరువాతికాలపు ప్రక్షిప్తభాగములే యని నిశ్చయింపఁదగియున్నది.

ఇఁక నీ ప్రక్షిప్తభాగములకును తిక్కనార్యుని తెనిఁగింపునకును గల సంబంధమును విచారింతము. కీచక సుదేష్ణా సంవాదాధ్యాయమున

కథా సన్నివేశముననే దక్షిణపాఠమునకు నుత్తరపాఠమునకు భేద మేర్పడుచున్నది. ఈ భేదసందర్భమున తిక్కన తెలుఁగు రచన ఉత్తరదేశమునందలి ప్రతులలో ప్రాచీన ప్రతులని చెప్పఁబడిన వానియందలి పాఠమునకు, అనఁగా బండార్కరు పరిశోధనాలయమువారు ప్రాచీనమూలపాఠముగా గ్రహించిన పాఠమునకే, సరిపోవుచున్నట్లున్నవి. అం దిట్లు గలదు:—

"తథా చరన్తీం పాంచాలీం సుదేష్ణాయా నివేశనే,
సేనాపతి ర్విరాటస్య దదర్శ జలజాననాం.

తాం దృష్ట్వా దేవగర్భాభాం చరన్తీం దేవతా మివ,
కీచకః కామయామాస కామబాణప్రపీడితః

స తు కామాగ్ని సంతప్తః సుదేష్ణా మభితోగతః,
ప్రహస న్నివ సేనానీ రిదం వచన మబ్రవీత్.

నేయం పురా జాతు మయేహ దృష్టా,
కా దేవరూపా హృదయంగమా శుభా."

సుదేష్ణ యింటిలో ద్రౌపదిని చూచి కామమోహితుఁడై కీచకుఁ, డిట్లు సుదేష్ణ నడిగి, యామె యేమియు నుత్తరము చెప్పకుండుటచే గాఁబోలు,

"గతః సుదేష్ణా మభిమన్త్ర్య కీచకః
తత స్సమభ్యేత్య నరాధిపాత్మజాం,
ఉవాచ కృష్ణా మభిసాంత్వయం స్తదా."

సుదేష్ణయొద్దనుండి ద్రౌపదియొద్దకుఁ బోయి యామెతో సాంత్వవచనములు పలుకఁదొడంగెను. ఇట్లు కీచకుఁడు ద్రౌపదితో మాట్లాడిన సందర్భముననే, "కా త్వం కస్యాసి కల్యాణి కుతో వా త్వం

పరాననే° అనునది మొదలుగాఁగల 21 శ్లోకముల యధికపాఠము కనఁబడుచున్నది. ద్రౌపదీకీచకుల సంవాదరూపమగు నీ శ్లోకము సందర్భమును బట్టి ప్రక్షిప్తములుగా నెన్నవలసిన పనియేలేదు గాని, ప్రాచీనములగు నుత్తరదేశప్రతులలోను, దక్షిణదేశప్రతులలోను నివి వొత్తుగాఁ గానరాకుండుటయు, నీ సందర్భమున వేఱుశ్లోకములు మఱి కొన్ని దక్షిణదేశప్రతులలోఁ గానవచ్చుటయు దటస్థించుటచే నవియుఁ గూడ సందర్భానుసారముగాఁ దరువాతఁ జేర్పఁబడినవే యని తలంప వలసివచ్చుచున్నది. ఉత్తరదేశపాఠమున నిట్లుండఁగా, దక్షిణదేశప్రతుల లోను, అందు నొక మద్రాసు తెలుఁగుప్రతిలోనుగూడ కీచకుఁడు ముందు సుదేష్ణయొద్దకుఁ బోయి యామెను ద్రౌపదిని గూర్చి యడుగకయె, సరాసరి ద్రౌపదివద్దకే పోయి యామెనే నీవెవరని యడిగి యామెతో దీర్ఘ భాషణము సలిపిన ట్లున్నది. అంతేగాక, కీచకుఁడు ప్రవాసమునుండి యప్పుడె తిరిగివచ్చినట్లుకూడ చెప్పఁబడినది. ఇది యుత్తరదేశప్రతులలో లేదు.

"తస్మిన్ వర్షే గతప్రాయే ప్రవాసా దాగత స్తదా
కీచకో నామ మాత్స్యస్య శ్యాలో నిత్యం భృశం ప్రియః

....

తథా చరంతీం పాంచాలీం సుదేష్ణాయా నివేశనే

....

కీచకః కామయామాస కామబాణ ప్రపీడితః
స తాం సైరంధ్రివేషేణ వసన్తీం రాజవేశ్మని
ఉపగమ్యానవద్యాంగీం పాంచాలీ మిద మబ్రవీత్
కాసి త్వం చారుసర్వాంగి శ్యామా దేవి కృశోదరి
మన్యే త్వాం దేవలోకాచ్చ చ్యుతాం తారాం యదృచ్ఛయా.

....

దాసస్త వాహం పృథుతామ్రలోచనే
వశానుగో వారణఖేలగామిని,
కన్దర్పబాణాభిహతో స్మ్యనిందితే
ఖగో వసన్తే ష్వివ పుష్ప మూర్ఛితః."

....

....

అహం హి కాన్తే త్వదధీనజీవితః
త్వయావియుక్తో న చిరం జిజీవిషే"

ఇట్లు 15 శ్లోకములు గల యధికపాఠ మున్నది. ఇందు కీచకుఁడు మొదట సుధేష్ణయొద్దకుఁబోవుట, ఆమె నడుగుట, ఆమె నభిమంత్రించి ద్రౌపది యొద్దకుఁబోవుట—ఈ విషయ మేమియు నిందు గానరాదు. కాని తిక్కన తెలుఁగురచన యెట్లున్నదో, ఎంతరమ్యతరంబుగనున్నదో: ఆ సందర్భమున నాయాపాత్రల స్వభావపోషణ మెంతచక్కఁగాఁ జేసినాఁడో, ఆ గ్రంథము నామూలాగ్రముగఁ జదివి యానందింపవలసినదే. ఇక్కడ ముఖ్యవిషయ మేమనఁగా, తిక్కనరచన యుత్తరదేశప్రతులచే సూచింపఁబడిన ప్రాచీనమూలగ్రంథమునకే చేరువగానుండినది గాని దక్షిణదేశ ప్రతుల పాఠమునకేమియు సంబంధింపకున్నది. ఏలయనఁగా, కీచకుఁడు "తనయక్కసుధేష్ణకు మ్రొక్కంజనువాఁ డద్దేవి కనతి దూరంబున నున్న ద్రుపదరాజనందనం గనుంగొని" అని సుధేష్ణను మ్రొక్కుటకుఁగా నామె మందిరమునకు బోయెననియు, నాసందర్భమున ద్రౌపదిని జూచెననియు తిక్కన చెప్పినాఁడు. కీచకుఁడు సుధేష్ణను మ్రొక్కుటకుఁగా నామె యొద్దకుఁ బోయెనని చెప్పుటలోఁ గల యుద్దేశకల్పనము (*motive*) తిక్కన తెచ్చిపెట్టినదెగాని యుత్తరదేశపాఠములోఁగాని, దక్షిణ పాఠమునఁగాని లేనేలేదు. "తథా చరన్తీం పాంచాలీం సుదేష్ణాయా నివేశనే" అని మాత్రమె ప్రాచీనప్రతులలో నున్నది. తిక్కన మూలములలోలేని యీ యుద్దేశకల్పన మెందులకుఁ జేసినాఁడని విచారించినచో, నింత

కాలమునుండి....అనఁగా సుమారు 10, 11 నెలలనుండి ద్రౌపది సుధేష్ణ యింట నుండఁగా నీతఁ డింతకాలమునుండి చూడక, యిఁక పాండవుల యజ్ఞాతవాసకాల మొకపక్షము దినములుమాత్రమే కొలుపడియుండు సమయముననే యీతఁడెట్లు చూచుట తటస్థించినది- అను సందేహమును బాపుటకేయై యుండునని మనమూహింపవచ్చును. ఏలయనఁగా తఱచుగా నీమెను చూచుటకు వచ్చుచున్నవాఁ డైనచో ద్రౌపది నిదివఱకే చూచి యుండును. అట్లుగాక యీమెను చూచి చిరకాలమై యుండును కనుకనే ఇంతకాలమునుండియు నీతఁడు బహుశః ఊరలేకయుండును యవ్వం జూచి యామెకు మ్రొక్కఁబోవఁగా వచ్చినాఁడు- అనఁగా నీతఁడింత కాలమునుండి ప్రవాసమునం దుండెను- అని తిక్కన సూచనమాత్రము చేసినాడు- అట్లు గానిచో, నీతఁ డీదినమున ప్రత్యేకముగా మ్రొక్కం జనుటలో విశేషము కనఁబడదు. దీనిని జూచియే కావలయు, దక్షిణదేశ ప్రతులు కొన్నింటిలో "తస్మిన్ వర్షే గతప్రాయే ప్రవాసా దాగత స్తదా" అని యాతఁడు ప్రవాసమునుండి వచ్చినాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది కాని, తిక్కన కల్పించిన "మ్రొక్కంజను" నుద్దేశమును గూర్చి చెప్పఁబడలేదు. ఉత్తరదేశప్రతులలో లేనేలేని యీప్రవాస విషయము తిక్కనచేసిన సూచనను బట్టియే దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁ జేర్పఁబడి యుండును. తిక్కన యీ సూచనను చేయుటకు వేఱు కారణముకూడ కలదు. ఉత్తరదేశ ప్రతులలో విరటుఁడు జీమూతుఁడను మల్లునితో మొదట కీచకుని పోరించినట్లును, కీచకుఁడోడిపోఁగా తరువాత భీముఁడ వానితో పోరి చంపివేసినట్లును చెప్పఁబడినది. తిక్కన మల్లునితోఁ గీచకుని పోరించుట యుక్తము కాదని తలంచి, విరటుని యాస్థానములోఁ మల్లు లెవ్వరు నాతనితోఁ బోర నొల్లకుండుటచే విరటుని యుత్సాహము సన్నగిలుచుండుటను జూచి ధర్మజుఁడు భీమునిగూర్చి తెలుపఁగా, విరటుఁ డాతనిఁ బిలిపించి మల్లునితోఁ బోరించినట్లు చెప్పినాఁడు. మూలములో నున్న రీతిగా కీచకుఁడు పోరకుండుటకుఁ గారణముగా నాతఁ డా సమయమున నూరలేఁడనియు, కావుననే యింతకాలమునుండియు సుదేష్ణామందిరమున కాతఁడు రాలేదనియు, నిప్పుడూరినుండి వచ్చినాఁడు గనుకనే

సుధేష్ణకు ప్రమొక్కంజనువాఁడై యామె మందిరమునకుఁ బోవుట తటస్థించినదనియు తెలియఁజేయుచున్నాఁడు. ఇట్టి యుద్దేశకల్పనముచే తిక్కనార్యుఁడు రెండర్థములను సాధించినవాఁడైనాఁడు.

పిదప కందర్ప దర్ప గోచరుండగు కీచకుండు........దాని దెసం దగిలిన దృష్టి యెట్టకేనిం దిగిచికొని వచ్చి యద్దేవిం బ్రణమిల్లెను. అప్పుడామె చిరకాలమై తనను జూడవచ్చినవాడగుటచే నాతన్ను నాదరించి కాంచనపీఠంబువెట్టించి ప్రేమతో సంభావించుచుండ, నీతఁడు పాంచాలిం జూపి యీామె యెవరని యడుగఁగా, నా సుధేష్ణయు నీతని సైరిం గని పెట్టి కీచకుని మాటలు గిటునం బుచ్చి యొండుపలుకులు జరిపినట్లుగా తిక్కన వర్ణించినాఁడు. ఇది యెంత సందర్భానుసారముగను, స్వభావపోషకంబుగనున్నదో గమనింపుడు. ఉత్తరదేశ ప్రతులలోనైనను,

"గతస్సుధేష్ణా మభిమన్త్ర్య కీచకః"

అనియె గలదు గాని యామె యొండుపలుకుల జరుపుట యనునది లేదు. దక్షిణదేశ ప్రతులలో నీతఁడు సుధేష్ణయొద్దకుఁ బోయినట్లే లేదు.

"స తాం సైరంధ్రివేషేణవసన్తీం రాజవేశ్మని,
ఉపగమ్యానవద్యాంగీం పాంచాలీ మిద మబ్రవీత్."

అనియె కలదు. దీనినిబట్టి తిక్కన ఉత్తరదేశప్రతుల పాఠమునే యనుసరించి, యా సందర్భమును మూలమునకంటె రమ్యతరంబుగా రచించినాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. అనఁగా నీతని కాలమున నీతఁడు గ్రహించిన ప్రతి యిప్పుడు మన ముత్తరదేశపాఠ మనుకొనుచున్నదానికే దగ్గఱగా నుండియుండునని తోఁచుచున్నదనుట. ఇంకను దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁ గనఁబడుచు నుత్తరదేశ ప్రతులలోఁ గానరాని కీచకోత్పత్తి ప్రకరణ మొకటి తిక్కన బొత్తిగా వదలివేసినాఁడు. ఇదియు బహుశః తిక్కన కాలమునకు మూలగ్రంథములో జేరియుండలేదేమో. ధర్మరాజాదులు వ్యూహము పన్నుకొని విరటునికి సహాయులై సుశర్మతోఁ బోరినట్లుగా దక్షిణోత్తర దేశ ప్రతులలోఁ గొన్నిటిలోనుం, తిక్కన దాని వనున

రింపక, ధర్మరాజాదులు మఱియొకచోట యుద్ధము చేయుచున్నట్లును, విరటుఁడు సుశర్మచే పట్టుబడిన పిమ్మట ధర్మజుఁడు భీముని కద్దానింజూపి విరటుని విడిపింపుమని చెప్పి పంపినట్లును రచించినాఁడు. ఇది ప్రాచీన మూలపాఠము ననుసరించియుండుటచే తిక్కన దానినే యనుసరించినట్లు కనఁబడుచున్నది.

వీనినిబట్టి చూడఁగా తిక్కననాఁటి మూలగ్రంథప్రతి యుత్తరదేశ ప్రతులలో ప్రాచీనములగువానికిఁ జేరువగానుండుననియు, తిక్కన కాలమునకు పిదపనుగూడ ననేకవిధములగు ప్రక్షిప్త భాగములు చేరియుండు ననియు నూహింపఁదగియున్నది. ఉత్తరదేశప్రతులలోకంటె దక్షిణదేశ ప్రతులలో, ముఖ్యముగా తెలుఁగుప్రతులలోఁగూడ ప్రక్షిప్తభాగములు విశేషముగాఁ జేరియుండుటకు కావ్యకళాదృష్టితో (*from artistic point of view*) తిక్కనార్యుఁ డచ్చటచ్చట చేసిన మార్పులుకూడ కొంతకారణమై యుండుననియు నూహింపఁదగియున్నది. మూలగ్రంథమునకును తిక్కన తెలుఁగు రచనకును గల సామ్యమును, భేదమునుగూర్చి మఱి కొంత విచారించుటకు పూర్వము విరాటపర్వమును మొత్తముగా గ్రహించి యందలి కథాసంవిధాన విషయమున తిక్కన మూలము నెట్లు మెఱుఁగు పెట్టెనో యించుక పరిశీలింతము:

విరాటపర్వము - అందలి వస్త్వైక్యత

విరాటపర్వము తెనుఁగున నైదాశ్వాసముల గ్రంథముగా తిక్కన రచించినాఁడు. పర్వసంగ్రహపర్వమునఁగూడ నైదుపర్వములే చెప్పఁబడి యున్నవి. కాని కథా సంవిధానములోని యేర్పాటులో కొంతభేదమున్నది. ఆదిపర్వమున నీ పర్వములనుగూర్చి యిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

“ఆరణేయం తతః పర్వ వైరాటం తదనంతరం,
పాండవానాం ప్రవేశశ్చ సమయస్య చ పాలనం.

కీచకానాం వధః పర్వ పర్వగోగ్రహణం తతః,
అభిమన్యోశ్చ వైరాట్యాః పర్వ వైవాహికం స్మృతం."

ఇది యిట్లుండ వనపర్వములోని తుది యధ్యాయము కొన్ని దక్షిణ దేశపు వ్రాఁతప్రతులలోను, కొన్ని ముద్రితప్రతులలోనుగూడ విరాట పర్వమునకు ముందు, అనఁగా నీ పర్వములో మొదటి యధ్యాయముగాఁ జేర్పఁబడియున్నది. పర్వసంగ్రహపర్వము దీనిని వనపర్వ భాగముగనే చెప్పియుండుటచే (1-2-202) వనపర్వము చివరనే యుండవలసినదిగాన లూడర్స్ పండితుఁడు మొదలగు కొందఱిది ప్రక్షిప్తమై యుండునని తలంచియున్నారు. కాని యిందలి విషయములు ధర్మదేవతా సమాగమము, వరదానము మొదలగునవి తరువాతి కథ కత్యంతావశ్యకము లగుటచే నిది తరువాతి కాలమునఁ జేర్పఁబడియుండక వన పర్వాంతర్భాగంబై యుండు ననుటకు సందేహములేదు. ఇది దక్షిణదేశ ప్రతులలో విరాటపర్వాదిని జేర్పఁబడుటకుఁ దగిన కారణము కనఁబడుటలేదు. కాని తిక్కన తన రచన నీ పర్వముతోడనే ప్రారంభించినాఁడుగావున నరణ్యపర్వ విషయ మించుక యిందు తడవియుండును. క్రొత్తగా నొక గ్రంథమధ్యమునఁ బ్రారంభించి రచింప మొదలిడినవానికిఁ బూర్వవిషయముగూర్చి కొంత చెప్పుట స్వాభావికము. ఇట్లు పూర్వోత్తర సందర్భములను గలుపుటకుఁగా తిక్కన యరణ్యపర్వ విషయమును గొంత యిచ్చుట దలపెట్టియుండ, దీనిని జూచి దక్షిణదేశ ప్రతులలో నా యారణేయపర్వభాగమును విరాట పర్వాదిని తరువాత నెవరైనఁ జేర్చియుందురా యని సందేహము. ఇంక పూర్వపర్వములందలి కథకును, తన గ్రంథమునకు నెక్కుడైన భేదము కలిగిన కలుగవచ్చుననియు, భారతకథ జగత్ప్రసిద్ధమైనది గావున నింత కంటె పూర్వాపరార్థయుక్తి సేయునెడలఁ దానేమియు యత్నము చేయఁ దలంచుకొనలేదనియు, నా యా కథాసందర్భమునుబట్టియు, ఔచిత్య మునుబట్టియు, కావ్యకళాదృష్టితోఁ జూచినపు డావశ్యకములని తనకుఁ దోఁచిన మార్పులు నొనర్చి యాయా సందర్భములకు "వలసినట్లు చెప్ప వలసియుండు" ననియు ముందే తన రచనావిధానక్రమమును మన కెఱుక పఱిచియున్నాఁడు.

"కథ జగత్ప్రసిద్ధిగావున పూర్వాప
రార్థయుక్తి సేయునట్టియెడల
యత్నమించుకంతయైనను వలవదు
వలసినట్లు చెప్పవలసియుండు."

దీనికి దగినట్లుగానే హృదయాహ్లాది, యూర్జితకథోపేతంబునగు నీ నాలవపర్వము నొక ప్రబంధముగాఁజేయుటకై యిందలి యైదాశ్వాసముల కథలలో వస్త్వైక్యము నెట్లు సాధించినాఁడో చూడుఁడు. మూలములో మొదటిది పాండవప్రవేశపర్వము. రెండవది సమయపాలన పర్వము. మూఁడవది కీచకవధ పర్వముగాఁ జెప్పబడినది, కాని తిక్కన కీచకునివధను రెండవ యాశ్వాసముననే చేర్చి ముందు మల్లునితోడి యుద్ధముమూలముగా భీముని మల్లయుద్ధచాతుర్యమును మనకు వర్ణించి చూపి, రాఁబోవు కీచకసంహారమంత రహస్యప్రకారముగా జరుపుట యాతనికి సుసాధ్యమేయని మన మనుకొనునట్లు చేసినాఁడు. మొత్తముమీఁద నీ రెండవ యాశ్వాసము భీముని పరాక్రమమును వర్ణించు నాశ్వాసము. ఇందు భీముఁడే నాయకుఁడు. ఈ విషయమును మనకుఁ దెలుపనెంచినవాఁడు వలెనే తిక్కన యీ యాశ్వాసాంతమున కీచకవధానంతరము ద్రౌపదిచే నాతని నిట్లు స్తుతింపఁజేసినాఁడు: తిలకింపుఁడు.—

"చూడఁ దలపోయ మెచ్చ సంస్తుతి యొనర్ప
నాతరంబె నీ యుత్తమనాయకత్వ
మెఱిఁగి నినుఁగొనియాడ నే నెంతదాన
మహితవిస్మయానందనిర్మగ్న నైతి."

ఇట్లీ కీచకవధ ఘట్టమునకు భీముని నాయకునిగాఁ జేసి శృంగార వీరరసముల కంగాంగిభావము కల్పించి యనేకవిధములగు నూతన వర్ణనలఁజేర్చి యీ కథ నొక చక్కని ప్రబంధముగా రచించినాఁడు. మూలమున నుపకీచకులవధకూడ కీచకవధపర్వముననే చేరియుండ తిక్కన యద్దానిని మూఁడవ యాశ్వాసమున చేర్చుట యీ రెండవ యాశ్వాస

మున వస్త్వైక్యమును గూర్చుటకే యైయుండును. మూఁడవ యాశ్వాసము కీచకునివధ కారణముగాఁ గలిగిన సన్నిహిత ఫలములను, నసన్నిహిత ఫలములనుగూర్చి తెలుపుచున్నది. ఆ విషయమునే సూచ్యార్థసూచనగా —నుత్తరాంతార్థమును పూర్వాంకముననే సూచించురీతిని— సూచించుచు జనమేజయునిచే నిట్లడిగించినాఁడు :

"అనిన విని కీచకుఁడు చ
చ్చినపిమ్మటఁ బుట్టినవ్విశేషము లెల్లన్
విను వేడ్కఁ గమ మన మలరెడు
ననఘా యేర్పడఁగఁ జెప్పుమనుటయుఁ బ్రీతిన్."

దీనినిబట్టి మూఁడవ యాశ్వాసమున కీచకవధకారణముగాఁ బుట్టిన విశేషములేవో వర్ణింపఁబడినవని తెలియుచున్నది. మొదట యుపకీచకుల వధ కీచకవధ మూలమునఁ గలిగినదేగదా. ఇక్కడ మఱియొక విశేషమేమనఁగా, కీచకు డర్ధరాత్రమునఁ జంపఁబడఁగా నుపకీచకులు మొదలగువారందఱు తెల్లవారిన పిదప వచ్చిచూచి యాతనికి దహన సంస్కారము చేయఁదలంచి, ద్రౌపదినిగూడ నాతనితోఁ దుదముట్టింప నీడ్చికొనిపోయిరనియుఁ నా ప్రాతఃకాలసమయముననే భీముఁ డుపకీచకుల వధ గావించె ననియు నుండఁగా, తిక్కనార్యుఁ డద్దాని మార్చి యుపకీచకుల వధయుఁ దెల్లవారకపూర్వమే, చీఁకటిలోనే జరిగినట్లుగా వర్ణించినవాఁడై నను ఈ యుపకీచకవధ వృత్తాంతమును తరువాతి యాశ్వాసమునకుఁ ద్రోసివేయుట కీచకుని వధ కారణముగాఁ బుట్టిన విషయముల నన్నిటి నొక్క యాశ్వాసముననే చెప్పి కథాగమనమున నొకవిధమగు క్రమమును సూచించుటకే యని తలంపవలయును. మూఁడవ యాశ్వాసమునఁ గీచకవధ వృత్తాంతభాగమునకును గోగ్రహణ వృత్తాంత భాగమునకు నెట్లు సంధి, పొందికఁ గూర్చినాఁడో పరికింపుఁడు. సంస్కృతమూలమునను ప్రాచీనమని తలంపఁబడుచున్న యుత్తరదేశప్రతుల పాఠములఁ బొందిక కనఁబడదు. కీచకవధ వృత్తాంతము దేశముల వ్యాపింపఁగా దుర్యోధనునిచారు లావార్త నాతనికిఁ దెలిపిరనిమాత్రమే వ్రాసినను

నాతిమునఁ గలదు. దానిపై కీచకుని మరణమువలన విరటునికిఁ గలిగిన నిస్సహాయత్వమును దెలిసికొని సుశర్మ యాతనివలన నింతకుఁబూర్వము తాను బొందిన పరాభవములకుఁగాను పగఁ దీర్చుకొనఁ దలంచినవాఁడై తాను విరటునిపై నెత్తిపోవుదునని చెప్పఁగాఁ దుర్యోధనుఁ డంగీకరించిన ట్లున్నది. ఇట్లుత్తరదేశ ప్రతులలో గోగ్రహణ ప్రయత్నమునకు సుశర్మయే కారకుఁ డగుచున్నాఁడు. కాని, దీనిమూలమున దుర్యోధనుఁడు పాండవుల నన్వేషించి బయలుపఱుప నుద్దేశించిన ట్లెంతమాత్రమును గనఁబడదు. పాండవులకథకును గోగ్రహణకథకును సన్నిహితసంబంధ మెక్కడను కల్పింపఁబడలేదు. కాని తిక్కన యీ సందర్భము నెంత చక్కఁగాఁ జేయవచ్చునో గుర్తించినాఁడు. దుర్యోధనుఁడు కీచకవధ వృత్తాంతమును విని యందొక గూఢార్థమును గ్రహించినట్లుగాఁ దెలిపినాఁడు.

గీ. "ఇవ్విధంబునఁ దమతమయెఱుఁగుతెఱఁగు
లందఱును జెప్ప విని కురునందనుండు
దగ విచారించి కార్యంబు తెగువఁగాంచి
యెలమివారలఁ గనుఁగొని యిట్టు లనియె.

గీ. "సింహబలుఁడు భీమసేనుండు శల్యుండు
హలధరుఁడు సమానబలమువార
లొండొరులను గెలుచు నుత్సాహమును గల
రుద్ధతులును బాహుయుద్ధపరులు.

క. "ఏ నలువుర భుజశక్తుల
తో నెనయఁగఁ జాలునట్టి దోర్బల మెందుం
గానము గావున వీరల
లోనన యొండొరుల కని గెలుపు సమయూరుజా.

ఉ. "తక్కినవారి లాతనికి దవ్వులచోటులవారు వాయుజుం
డొక్కఁడ యింక సింహబలునుద్ధతి మాన్చిన మాన్పువాఁడతం
డక్కడ నిల్చె గావలయు నా సతి ద్రౌపది గాఁగ నోపు వే
ఱొక్కరుఁ డాజిఁ గీచకుల నోర్వఁగఁ జాలమి మీరెఱుంగరే.

క. "గంధర్వులను నెపంబున
నంధతమసగూఢవృత్తి ననిలసుతుఁడు గ
ర్వాంధమతియైన సూతు స
బాంధవముగఁ జంపెఁ గాక పరులకు వశమే.

వ. "పితామహుం డుపదేశించిన లక్షణంబు లద్దేశంబునం గలిగి యుండునని విందు. పాండవులు ప్రచ్ఛన్నవేషులై విరటుప్రోల వసియించినవారు గావలయు."

అని యిట్లు పాండవులు విరటుప్రోల నుండుటను దుర్యోధనుఁడే నిశ్చయించి, విరటుం డెప్పుడు ప్రతిభటులవలన భంగించుచుండుఁగావున నతనిపై నెత్తిపోయిన ధర్మతనయుండును, దమ్ములును నడ్డపడం బుఱతెంతురనియు, నయ్యవసరంబున సమయభంగంబు సెప్పి వారలం గ్రమ్మఱం బండ్రెండు సంవత్సరంబులు వనవాసంబు సలుపఁ బుచ్చవచ్చుననియు, మత్స్యపతి సమస్త వస్తువులను జూఱకొనవచ్చుననియు, నెల్లభంగుల నిప్పటి కదియె కార్యంబని దుర్యోధనుఁడే కార్యనిశ్చయము చేసినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఈ యూహ, కార్యనిశ్చయము, దుర్యోధనుఁడు చేసినట్లు ప్రాచీన మూలప్రతులలోగాని, యుత్తరదేశ ప్రతులలోఁగాని లేదు. దక్షిణదేశ ప్రతులలోమాత్రమే కలదు. ఈ దక్షిణదేశ ప్రతులలోనైనను, "పితామహుం డుపదేశించిన లక్షణము" ఇత్యాది తిక్కన వచనములోని యర్థము, అనఁగా దుర్యోధనుని యూహను సూచించు భాగము తెలుఁగు ప్రతులలోనే గానవచ్చుచున్నది. తక్కిన దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁగూడ లేదు. దీనినిబట్టి ఈ ప్రక్షిప్తభాగము క్రమక్రమముగాఁ జేర్పఁబడుచువచ్చిన ట్లూహింపఁదగియున్నది. తిక్కన రచనననుస

పంచియే దక్షిణదేశప్రతులలో దుర్యోధనుఁడీ యూహ చేసినట్లుగానున్న భాగము నొకకాలమునఁ జేర్పఁబడగా. మఱికొంతకాలమునకు తిక్కన భాగములో మఱియొక విషయము విడిచిపెట్టఁబడియుండుటను జూచి తెలుఁగుప్రతిలో

"పితామహేన మే ప్రోక్తాః దేశస్యాస్య జనస్యచ,
గుణాస్తే మత్స్యరాష్ట్రేషు బహుశోపి మయాశ్రుతాః.
విరాట నగరే రమ్యే పాండవా శ్ఛన్నచారిణః,
నివసన్తి పురే రమ్యే తత్ర యాత్రా విధీయతాం."

అను శ్లోకములుకూడ నెవరిచేతనో చేర్పఁబడినవి. అట్లుగానిచో నొక్క తెలుఁగుప్రతిలో మాత్రమే యీ శ్లోకములు కనఁబడుచు తక్కిన దక్షిణ దేశప్రతులలోఁ గానరాకుండుటకుఁ గారణ మగపడదు. తెలుఁగు మూలప్రతిలో నున్నదానికే తిక్కన భాషాంతరీకరణము చేసినాఁడన్నచో తిక్కన రచనాకాలమునకే మూలప్రతిలో నీ భాగమిట్లే యుండి యుండవలసినదిగదా. అట్లైనచో నుత్తరదేశప్రతులలో నొక్కదానిలో నైన వీనిని బోలిన శ్లోకములు గానరాకుండుటయేగాక, దక్షిణదేశప్రతులలోఁ గూడ నిన్ని భిన్నపాఠము లేర్పడుటకుఁ గారణమగపడదు.

ఇట్లుపకీచకులవధయు, పాండవుల యునికినిగూర్చి దుర్యోధనుని యూహయు, విరటునిపై నెత్తిపోవు విషయమున నిశ్చయమును, దాని మూలముగా జరిగిన దక్షిణగోగ్రహణము, నివియన్నియు రెండవయాశ్వాసమున "కీచకుడు చచ్చిన పిమ్మటఁ బుట్టిన విశేషములే" యగుచున్నవి. మూఁడవ యాశ్వాసమునఁగూడ మొదట నుపకీచకులఁ జంపినవాఁడును, తుదకు దక్షిణ గోగ్రహణ సందర్భమున శత్రువుచేఁ జిక్కిన విరటుని విడిపించి సుశర్మను ప్రాణావశిష్టునిగఁ జేసినవాఁడు నగు భీముఁడే ప్రధాననాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. భీముని చేఁజిక్కిన సుశర్మను సపరివారంబుగా విడిపించి యుధిష్ఠిరుఁడు విరాటాదులతోఁగూడి యా యుద్ధరంగమును జూచుచు చంద్రికా సుందరంబగు నొక్క సైకత స్థ

మున నా రాత్రి పుచ్చెనని చెప్పుచు నా దినచర్యతో నా యాశ్వాసమును తిక్కన ముగించినాఁడు. మూఁడవయాశ్వాస మిట్లు భీముఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలదై దక్షిణగోగ్రహణముతో ముగియుచున్నది. మఱియు నజ్ఞాతవాసమున జరిగిన భీముని కీచకవధనుబట్టి దుర్యోధనుఁడు చేసిన యూహామూలముగా, నైదాశ్వాసములుగల యీపర్వమునందలి మొదటి రెండాశ్వాసములకును, అర్జునుఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగిన తుదిరెండాశ్వాసములకును నీమూఁడవయాశ్వాస మొకవిధమగు సంధిని గూర్చు కొలికి (*Link*) వలె నున్నది. అంత జనమేజయుఁడు మరునాఁటి వృత్తాంతమును జెప్పుమనుటయు, నా మరునాఁటి సూర్యోదయ కాలముననే జరిగిన వృత్తాంతముతో నాల్గవయాశ్వాసము ప్రారంభింపఁబడినది. ఇం దుత్తరగోగ్రహణమే ముఖ్యాంశము. అర్జునుఁడు నాయకుఁడు. ఉత్తరగోగ్రహణము, అర్జుననిచే వాని మోక్షణమును మాత్రమే వర్ణించి గోగ్రహణకథాకథనమాత్రముచే నీ యాశ్వాసమున వస్త్వైక్యమును సాధించినాఁడు. యుద్ధప్రారంభము మాత్రము సూచింపఁబడినది. దేవతలు, పాండురాజు అర్జునుని జూచువేడుకతో వచ్చి యాకసమున నిలిచియున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇట్లు సన్నాహమంతయు నిందుఁ జేయఁబడినను యుద్ధముమాత్ర మైదవ యాశ్వాసమున వర్ణింపఁబడినది. ఈ దేవతల యాగమన ముత్తరదేశీయ ప్రతుల పాఠములోఁగాని, దక్షిణదేశపాఠములోఁగాని యిచ్చుటలేదు. కొంత యుద్ధము జరిగిన పిదప, అనఁగా నర్జునుఁడు కర్ణ, ద్రోణ, ద్రోణపుత్ర, కృపాదులతోఁ జేసినయుద్ధమైనపిదప, భీష్మునితో యుద్ధము చేయఁబోవు సందర్భమున జరిగినట్లుగా నొక ప్రత్యేకాధ్యాయములో వర్ణింపఁబడినది. అచ్చట భీష్మునితో నర్జునుఁడుచేయు యుద్ధమును జూచుటకే దేవతలందరు వచ్చినట్లు చెప్పఁబడినది. కాని తిక్కనార్యుఁడు యుద్ధప్రారంభమునకు, బూర్వముననే

"అరుదుగ నిట్టు లొక్కనికి నంతబలంబునకుం మహోగ్రసం
గర మగుడుం మనం బితులకౌతుకమొంది చనంగ నా సురే

శ్వరుఁడు సుదర్శనం బనఁ బ్రశంసితు నెక్కు విమాన మెక్కి యం
బరగతి వచ్చె దేవమునిపంక్తులు సిద్ధగణంబుఁ గొల్వఁగాన్."

అని దేవతలయాగమనమును గూర్చి చెప్పుటయే గాక, స్వర్గమున నున్న రాజులును, చక్రవర్తులునుగూడ వచ్చిరనియు, నందు

"పాండు మహీపాలుం డా
ఖండలు చేరువున పెద్దగద్దియ నమరీ
మండలి వీచోపులిడఁగ
నుండి కనుంగొనుచునుండె నుజ్వలభంగిన్."

అని పాండురాజు గూడ వచ్చి కనుంగొనుచున్నట్లుగాఁ దెలిపియున్నాఁడు. ఈ పాండురాజాగమన మత్తరదేశప్రతుల పాఠమునందే గాక దక్షిణదేశప్రతులలోఁగూడ కానరాదు. కాని ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకాలయమున బ్రౌను దొరగారిచే సంపాదితమగు తెలుఁగులిపిలోనున్న సంస్కృతభారతప్రతిలో మాత్రము కనఁబడుచున్నది. ఇది తిక్కనామాత్యుని రచనను బట్టి చేర్పఁబడి యుండినదనుటకు సందేహము కనఁబడదు. పసులు పట్టుపడుటచే నర్జునుని కౌరవసేనతోఁ గలిగిన యుద్ధము, దాని ఫలితముగా నర్జునుని విజయము, పాండవులు బయలుపడుట, దాని ఫలితముగా నుత్తరా వివాహము, ఇవి యన్నియు నైదవయాశ్వాసమున వర్ణింపఁబడినవి. ఇట్లీ పర్వమును వివాహముతో మంగళాంతముగఁ జేయుచు, తిక్కనామాత్యుఁడీ పర్వమునందలి పాండవుల యజ్ఞాతకథ నైదాశ్వాసములుగ విభాగించి మూఁడుమునకంటె రమ్యతరంబగునటుల పూర్వోత్తర సందర్భానుకూలముగ సమకూర్చి రచించుటలోఁ దన యసమానకళాచాతుర్యమును జూపియున్నాఁడు.

ఐదాశ్వాసములు నీ ప్రబంధమునందలి కథకంతకును (సామాన్యముగా భారతకథకంతకును నని) ద్రౌపదియే ... ఆమె యజ్ఞాతవాస సమయమునఁ గలిగిన పరాభవంబె ... మూలకారణంబగుటచే నావిషయమును ముట్టమొదటనే సూచ్యార్థ సూచనగా సూచింపవాఁడువోలె,

"మహితసముజ్జ్వలాకృతులు మానధనుల్ జనమాన్యు లంగనా
సహితముగాఁగ నేమిగతి సన్యగుపాయ నిగూఢవృత్తిమై
యహితుల కప్రభేద్యమగు నా పదుమూఁడగు నేఁడు పుచ్చిరా
మహాలు చరించి రంతయుఁ గ్రమంబున నా తెలుఁగంగ జెప్పవే"

అని జనమేజయుఁ డడిగినట్లు చెప్పినాఁడు.

ఇంతేగాక ఈ పద్యమునందీ విరాటపర్వ గ్రంథముచే సాధింప వలసియున్న "పాండవు లజ్ఞాతవాసదీక్ష నెట్లుగడిపి, తమ మాటను నెగ్గించు కొనియుందురు" అను సమస్యగూడ సూచింపఁబడియున్నది. పాండవు లొకరు నిద్దరు కారు. ఐదుగురు. వీరు సామాన్యులుకారు, మహితసము జ్జ్వలాకృతులు. వీరి యాకారము, తేజస్సునుబట్టియె చూచినవారెవ్వరైన వారిని గుర్తింపవచ్చును. మఱియు నెట్లో రహస్యముగ నెవ్వరియొద్దనో చేరి కాలము గడపుకొందురనుటకైనను వీరు మానధనులు, జనమాన్యులు. మఱియు వీ రంగనా సహితులుగూడనై యుండిరి. ఐదుగురు పురుషులు, నొక స్త్రీయుఁ గలసియుండినచో వీరెట్టి ప్రచ్ఛన్నవేషములనున్నను, ఇట్టి విపరీత సంబంధము పాండవులకుఁ దక్క నితరులకు లేదుగావున, వీరి రహస్యము బయలుపడకుండ నుండుట సాధ్యము కాదు. కావున నహితుల కప్రభేద్యమగు నా పదుమూఁడగునేఁడు గడచుట మరింత దుర్ఘటము. ఇట్లిన్ని చిక్కులతోఁ గూడుటచే దుర్ఘటమైన యీ యజ్ఞాతవాసము నెట్లు గడిపి బయలువడరి యనునదే యీ పర్వమునందలి ముఖ్యవిషయము. ఆ సమస్యనే యీ పద్యమున తిక్కనార్యుఁడు సూచించినాఁడు. ఇందలి చిక్కులకు ద్రౌపదియే ముఖ్యకారణంబనియు సూచించినాఁడు. పాండవు లను గూర్చిన యీ విశేషణములు గాని, వా రంగనాసహితులగుటగాని యుత్తరదేశప్రతులలో లేవు అందు

"కథం విరాటనగరే మమ పూర్వపితామహా,
అజ్ఞాతవాస మూషితా దుర్యోధన భయార్దితాః"

అని మాత్రమె కలదు. అక్కడ దుర్యోధనునివలనైన భయమే జనమేజయుని బాధించినట్లు కనఁబడుచున్నదిగాని, "మహిత సముజ్జ్వలాత్ములు మానధనులు, జనమాన్యులు" నగు పాండవులు బయలుపడకుండఁగా నజ్ఞాతవాసకాలము నెటుల గడపియుందురా యను సందేహము కలిగినట్లులేదు. కొన్ని దక్షిణదేశ ప్రతులలో ద్రౌపదీ ప్రశంసమాత్రము కలదు. దుష్టులవలన నీమె కెట్టిబాధయు లేకుండ, వీరల నీ యజ్ఞాతవాసకాలమున బయలుపెట్టి మరల నరణ్యవాసమునకుఁ బంపు నుద్దేశముతో దుర్యోధనుఁడు చేయు ప్రయత్నములచే నెట్టి బాధయుఁ గలుగకుండ, నెట్లు హితుల కప్రభేద్యమగు నీ పదమూఁడగు నేఁడు చరించిరి అని ప్రశ్న. దానికి వెంటనే ప్రత్యుత్తరముగాఁ బండ్రెండవ యేఁటి కడపటఁ "దమకు ధర్మదేవతా సమాగమంబయినఁ దత్ప్రసాదంబున నజ్ఞాత వాసంబునకు భంగంబు గాకుండ వరంబు వడసి" అని తెలుపుచు తిక్కన యరణ్యవాసాంతమున జరిగిన కథ నిందుకు తడవినాఁడు. ఇట్టి ప్రశ్నమూలముగా ముందుకథను సూచించుచు, వెనుకటి కథను గూర్చి యించుక జ్ఞాపకము చేయుట కవకాశము కల్పించుకొనినాఁడు. ఈ తిక్కన రచనను బట్టియే దక్షిణదేశ ప్రతులలో నంగనాసహితేత్యాది విశేషములు చిక్కియుండ వచ్చును.

కీచకవధపర్వమున ద్రౌపదీ పరాభవమునకు తిక్కన ప్రాధాన్యము నిచ్చినాఁడనుట నిశ్చయము. కన్నడభాషారచితంబగు పంపకవి కన్నడ భారతమునఁ గీచకుని గూర్చిన వృత్తాంతమే లేదు. భీముఁడు మల్లయుద్ధములో దుర్యోధనుని మల్లుఁడగు విషకర్పరుఁడనువానిని జంపుటచే దుర్యోధనునికి పాండవావాసమును గూర్చి యనుమానము కలిగినట్లుగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. కాని యీ కీచకవధఘట్టమును సందర్భానుసారములగు మార్పులతో నత్యంతరమ్యముగాఁ జేసి యొక ప్రబంధముగా రచించినాఁడు తిక్కన. కావున దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁ జేరిన ప్రక్షిప్తభాగములకు తిక్కన రచనలే మూలములై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. తిక్కన యేమి చెప్పినను, పూర్వోత్తర సందర్భము, పొందిక, ఔచిత్యమును పాటింపక

చేయఁడు. ఉత్తరదక్షిణదేశ ప్రతుల పాఠములు భేదించినచోట దక్షిణదేశ ప్రతులలో తిక్కనరచనలను బోలిన భాగములు కనుపట్టు స్థలములం దెక్కి పొందిక, పూర్వోత్తర సందర్భము లేక మూలము తికమకగా నున్నట్లుగ పడుచున్నది. ఇందుకుఁ గథానుసారముగాఁ గొన్ని సందర్భములను పరిశీలింతము.

యుధిష్ఠిరుఁడు విరాటనగరమున, తాను ప్రవర్తించు రీతిని గూర్చి తెలుపుచు

"కంకో నామ ద్విజో భూత్వా
మతాక్షః ప్రియదేవినః"

అని ద్విజుఁడనై ప్రవేశింతు నన్నట్లు బండార్కరు పరిశోధనాలయము వా రాదరించిన పాఠమునఁ గలదు. ఇం దెచ్చటనుగూడ నీతఁడు యతిగాఁ గాని, పరివ్రాజకుడుగాఁ గానికనఁబడఁడు, కాని దక్షిణదేశ ప్రతులలో

"సభాస్తారో భవిష్యామి విరాటస్యేతి మే మతిః
(తస్య రాజ్ఞో మహాత్మనః — పాఠాంతరము)
కంకో నామ బ్రువాణోఽహం మతాక్షః సాధుదేవితా
వైడూర్యాన్ కాంచనాన్ దాన్తాన్ స్ఫాటికాన్ రాజతానపి"

....

....

దేవిష్యామి యథాకామం సవిహారో భవిష్యతి."

అని యుత్తరదేశప్రతులతో బోలికగల నాలుగైదు శ్లోకముల తరువాత మరల

"కంకో నామ్నా పరివ్రాట్ చ విరాటస్య సభాసదః
జ్యోతిషే శకునజ్ఞానే నిమిత్తే చాక్షకౌశలే

బ్రాహ్మణో వేదమయాధీతే వేదాఙ్గేషు చ సర్వశః
ధర్మకామార్థమోక్షేషు నీతిశాస్త్రేషు పారగః
పృష్టోఽహం కథయిష్యామి రాజ్ఞః ప్రియతమం వచః
విరాటనగరే ఛన్న ఏవం యుక్తః సదావసే."

అని మఱి నాలుగు శ్లోకములు కలవు. ఇవి యుత్తరదేశప్రతులలోఁగాని బండార్కరు పరిశోధనాలయపు పాఠమునఁగాని లేవు. ఇచట రెండవసారి 'కంకోనామ, పరివ్రాట్ చ' ఇత్యాది శ్లోకములను జేర్చినవారు మొదటిని 'కంకోనామ బ్రువాణోఽహం' అని దిద్దినట్లు కనఁబడుచున్నది, ఈ రెండవ సారి చేర్పఁబడినట్లుగాఁ గనఁబడుచున్న శ్లోకార్థము తిక్కనార్యుఁడు "సన్యాసి వేషమున రాజున్కనిగని" అని రచించిన భాగముతో సరిపోవు చున్నది. ద్విజుఁడుగానైన ధర్మజుని తిక్కనయే సన్యాసిగా ముందు చేసినాఁడో, లేక అంతకు పూర్వమే యాతఁడు పరివ్రాట్టైనాఁడో నిశ్చయించుట కష్టమే యైనను, సంస్కృతమూలము కొన్నిచోట్ల పూర్వోత్తర సందర్భము లేక చెప్పినదే మరల చెప్పినట్లుండుటచే, ధర్మజుఁడు మొదటనే అనఁగా తెలుఁగుభారతమున సన్యాసియై, పిదప కొన్ని సంస్కృతప్రతులలోఁ బరివ్రాట్టుగ నయ్యెనేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. పిదప వేషములైన విషయ ముత్తరదేశపాఠములలో నేమియులేదు. అస్త్రములను శమీవృక్షమునఁ బెట్టిన పిదప,

"అజగ్ముర్నగరాభ్యాశం పార్థాః శత్రునిబర్హణాః,
జయో జయన్తో విజయో జయత్సేనో జయద్బలః,
ఇతి గుహ్యాని నామాని తేషాం చక్రే యుధిష్ఠిరః."

అని మాత్రమే కలదు. దక్షిణదేశప్రతులలో కృతాంజలియై దుర్గాదేవిని స్తుతించిన పిదప,

"స వై ద్విజాతి స్త్రరుణః శ్రీ వంపభృత్
కమండలుజ్ఞాష్షపరో వ్యజాయత,
సురక్తమాంజిష్ఠపరాంబరః శిఖీ
త్రివిష్టపాణి ర్దదృశే త దాద్భుతం."
"తతో విరాటం ప్రథమం యుధిష్ఠిరో
దదర్శ దూరా త్సుసమృద్ధతేజసం."

అని యిట్లు ధర్మజునకు పరివ్రాజకరూపం బలవడినట్లును, విరాటుని దూరమునసుండి సభలో నున్నవానిగా నాతఁడు చూచెననియు చెప్పఁబడిన యిదప సభాప్రవేశము రెండు మూఁడు శ్లోకములలోఁ జేయఁబడినది. కాని తిక్కన సులభముగా తేల్చివేసినాఁడు. పాండవాగ్రజునకు నున్నయునికిన సన్న్యాసిరూపం బలవడి ధాతుపటదండకమండలు కలిత మూర్తి యయ్యె నని చెప్పినాఁడు. ఇంతే కాక, "వారివారి కయ్యైవేషంబుల కనుగుణంబు లగు నాభరణాదులు సన్నిహితంబు లగుటకు సంతసిల్లి యెల్లవారిం గలయం గనుంగొని క్రమంబున నొంటిమైఁ జనుదెండని నియోగించి, దైవయోగంబున విరాటుండు వెడలివచ్చి బయలికొలు విచ్చుటంజేసి తదాస్థానంబు చేరంబోయె" ననియు రచించుటచే తిక్కనవారి విషయము మూలములో లేనిదానిని సందర్భోచితముగా గ్రహించి విరటుని దర్శనమంత సులభముగా నగుటకుఁ గారణము చేర్కొనినవాఁడైనాఁడు. ఇట్టి స్వల్పవిషయములను సంభావ్యమానములుగ నా యా పాత్రల యల్పకృత్యములను (minute actions) హావభావాదులనుగూడ వర్ణించుచుండుట చేతనే తిక్కనకవితకు స్వాభావికతాగుణము విశేషముగా నబ్బినది. తిక్కన పాండవులకు వారివారి వేషములకుఁ దగిన యాభరణాదులు సన్నిహితములగుటను గూర్చి మూలములో నేమియు లేదు. కావుననే స్వభావసంభావ్యమానములుగా తిక్కనచేసినమార్పులను జూచి, ప్రాచీనప్రతుల పాఠములను విశేషభేద మగపడకుండునట్లుగా సవరించుట కొన్నికొన్ని శ్లోకములను మాత్రమే తరువాతివారలు చేర్చిరని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. విరటుని సభను ప్రవేశించుట [illegible]

"స చ ద్విజోత్తమం ... ... ద్విజః
సతిః స్పృథివ్యాం ఇతి మే మనోగతం."
అని యున్నట్లు ప్రాచీనపాఠము. దక్షిణదేశప్రతులపాఠములో
"స తేన పూర్వం జయతాం ధనా నిహ
ద్విజాతి ... ... కృతాంజలిః."
అని ద్విజాతి యనికలదు. ... ధర్మజుండు ... చెప్పినట్లు ...

"ద్విజో ప్రతేనాస్తి సచ స్వధాపతిః ...
కింకో హి నామ్నా విషయం ...
ప్రతి ద్విజాతిః స్వకృతేన కర్మణా."
అని ద్విజాతిః యని మాత్రమే చెప్పఁబడిన ట్లున్నది. తిక్కన
"ద్విజుండు గురువిషయజాతుండ
మునిప్రియుండై స ధర్మసుతునకుం బరి
వ్రజనాశ్రమకలితుండ ను
మునివల్లభయోగ్య ... ."
అని మొదట జానువ్రించిన దాని కనుగుణముగా నాతని సన్యాసిరూపమును గూర్చి తిక్కన చెప్పుచున్నాఁడు. సంస్కృత దక్షిణపాఠములో మొదట కంకనాము 'పరివ్రాట్' అని యున్నను, ... వాత దానిని గూర్చి చెప్పఁబడలేదు.

సత్యమును పలుకుట విషయములో
"కృతంచ శీలంచ ... ...
సత్యప్రతిజ్ఞా హి ... ."
అని దక్షిణదేశప్రతులలోఁ గలదు. బం. పరి. వారి ప్రతిలో సత్య... పలుకుటను గూర్చి యేమియు లేదు. తిక్కన యెంత ...

పలికించినాఁడో చూడుఁడు: అన్నరవరాగ్రణి కయ్యతి ముఖ్యుఁడిట్లని
యెనటు:

"ఉన్నరూపు పలుకు నన్నరు లెక్కఁడఁ
గలరు తోఁచినట్లు పలుకు పలుక
నైనచంద మయ్యె నంతియ కా కంత
పట్టి చూడఁగలరె యెట్టివారు."

అని మందహాసంబు చేయుచు, మఱియు

"నానావిధ భూతమయము
మే నతిచంచలము మనము మెయికొని నిక్కం
బేనరునకు చెల్లింపం
గా నగు సత్యంబు నడపు క్రమ మట్లుండెన్."

కొన్ని దక్షిణదేశప్రతులలో గానవచ్చు

ఏవం బ్రువాణం తమువాచ పార్థివం
యుధిష్ఠిరో ధర్మ మవేక్ష్య చాసకృత్.
సత్యం వచః కో న్విహ వక్తు ముత్సహేత్....."

ఇత్యాదివాక్యములు తిక్కన యనుసరించినప్రతిలో నున్నవేమో యని
తుయనున్నను, తిక్కనరచన గుణవత్తరముగా నున్న దనుటకు సందే
హము లేదు. "అని మందహాసంబు సేయుచు"; "అనుచు మత్స్యమహీ
వల్లభు నవలోకించి" ఇత్యాద్యభినయ సూచనలచే సంభాషణకు స్వాభావి
కత్వగుణము (*realistic nature*) నాపాదించినాఁడు. భీము నకుల సహ
దేవులు తాము ప్రవర్తించు రీతిని దెలుపు సందర్భమున నుత్తరదేశపాఠ
మునందే గాక దక్షిణదేశపాఠమునఁగూడ కనఁబడని, వా రవలంబింపఁదలఁ
చిన వృత్తులకు సంబంధించిన కృత్యములను గూర్చి తిక్కన విశేష
ముగా వర్ణించి యావృత్తులఁగూర్చి తనకుఁగల విశేషజ్ఞానమును బ్రక
టించినాఁడు.

ఇఁక ద్రౌపది విషయమున ప్రత్యేకశ్రద్ధను వహించినవాఁడన వచ్చును. ధర్మజునిచే "నిది గడు ముద్దరాలు" అను పద్యమున నెంతయు మృదువుగఁ బలికించినాఁడు. అప్పుడాతని చిత్తమున వెనుబాటంతయును ఛాయా వెరవుకలిమి మెల్లను దెలియునట్లుగా "నుచితమగు భంగిని" పలికినదఁట ద్రౌపది:

"సైరంధ్రీవేషంబున
జేరుదు నంతఃపురంబు చెంతకు నన్నా
భూరమణి దేవి యెంతయు
గారవమునఁ బిలువ నంపఁగాఁ గందుఁ దగఁగా.

"కని కొలువు చేసికొని యా
లినినాఁ జని సాధ్వి యిది పలికినప్రవృత్తిం
బునవొంతఁ బోప దెన్నఁడు
నను ప్రేంకఁ దనంబు దోఁచునట్లు చరింతున్.

"గరువపుఁ బనులు నేర్చి చేయుదు నందున్."

అని యిట్టి "ప్రేంకదనము-గరువపుఁబనులు" అను మాటలచేతనే ద్రౌపదీ శీలమున కొకవిధమగు క్రొత్త గౌరవమును తెచ్చిపెట్టినాఁడు తిక్కన. భూరమణి దేవి తనను గారవమునఁ బిలువనంపినఁగాని యామె యొద్దకుఁ దాను బోవదఁట. ఈ విషయము లేమియు నిచ్చటఁ గాని, యామె సుధేష్ణ యొలువేరినప్పుడు గాని బం. పరి. వా రాదరించిన పాఠములో చెప్పఁబడలేదు. యుధిష్ఠిరుఁ డిచ్చట భార్యనుగూర్చి ప్రశంసించుటలో నెట్లు చెప్పునో చూడుఁడు.

"ఇయం తు నః ప్రియా భార్యా ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీ,
మాతేవ పరిపాల్యా చ పూజ్యా జ్యేష్ఠేవ చ స్వసా.

నహి కించి ద్విజానాతి కర్మ కర్తుం యథా స్త్రియః,
సుకుమారా సుబాలాచ రాజపుత్రీ యశస్వినీ."
"మాల్యాన్ గంధా నలంకారాన్ వస్త్రాణి వివిధానిచ,
ఏతా న్యేవహి జానాతి యతో జాతాహి భామినీ."

మూలమున ధర్మజుఁడు భార్యను గూర్చి పల్కుచు తల్లితో సాదృశ్యమును చెప్పుట యందలి యౌచిత్యము విచారణీయము. ఈ సందర్భమున మాల్యగంధాదులను తిక్కన తలపెట్టలేదు. కాని యామె చెప్పినుత్తరములో నిందలి సూచనను గ్రహించి కాఁబోలు, "కలహంస లట నవగంధంబులుగఁ గూర్చి" యను నొక సీసపద్యమున నతిరమ్యముగా నామెచేఁ బలికించినాఁడు. పిదప ధర్మజుఁడు

"యథా స దుర్మదః పాపా భవంతి సుఖినః పునః
కుర్యా స్తథా త్వం కల్యాణి లక్షయేయు ర్నతే యథా."

అని చెప్పఁగా ద్రౌపది బదులు పలికినట్లు లేదు. బం. వరి. వారి పాఠములో. కాని తిక్కన "యాజ్ఞసేని యనాదర మందస్మిత సుందర వదనారవింద యయి,

"అరయ నెందును గౌరవ
భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యా
చారము మైవర్తింతురు
సైరంధ్రీజాతివారు సౌజన్యమునన్"

అని తన గరువతనమునకుఁ దగినట్లుగా,— నీతఁడు తన విషయమై పాపభయమును శంకించి యిట్లు పలుక నవసరమే లేదన్నట్లుగా బదులు చెప్పినది. ఈ గరువతనమునకుఁ దగినట్లుగాఁ దనంతట తానే పోయి సుధేష్ణను కొలుచుటకు బదులు "మా రమణిదేవి యెంతయు గౌరవమునఁ బిలువ నంపఁగాఁ" బోవుదునని యుచ్చట పలికించిన దానికి సరిగా నుండు నట్లీమె ద్రుపదపురము సొచ్చి పౌరజనంబులు దన్ను మునుపు

కాని వచ్చుచుండ రాజమందిరము లిక్కటి కనుఁగొనుసమయంబున సుధేష్ణ తజ్జాలకములనుండి చూచి కుతూహలంబున

"ఎక్కడనుండి యెక్కడికి నేఁగెడినో యిది యొక్క కాంత దా
నెక్కుడు పెంపు సొంపు మన కేర్పడుచున్నది దా వినీతయై
ద్రొక్కుచు నీచభామినులచొప్పున బల్కెడుఁ బౌరులెల్ల గన్
నెక్కసమంది చూచెదరు వేగమ తోడ్కొని రండు నెచ్చెలుల్.

"అని పలికి పనుపఁ బ్రౌఢాం
గన లిరువురు వోయి ద్రుపదకన్యకతో ని
ట్లనిరి విరటమహిషి నినుం
దనపాలికిఁ బిలువఁ బంపె దయపెంపెసఁగన్.

"అనవుడు

"తనతలఁపేర యరసి య
వ్వనితారత్నంబు వినయవైభవము సతీ
తను వొందిన చందంబునఁ
జనియెం గేకయసుతానుచారికలఁబడిన్."

అని వెనుక తాను చెప్పినరీతినే సుధేష్ణచే పిలిపించుకొనినయే యప్పటికిఁ జనినట్లుగా తిక్కన చూపినాఁడు. అంతే గాక, "తాను చొచ్చినకతన మత్స్యక్షితిపునింతి నివ్వెఱఁ గ్రొత్తయొప్పెసక మెసఁగు నట్లుగా నీ సుదేష్ణ యొద్దకుఁ జేరఁగా నామె

"కనుఁగొని గారవంబున మొగంబున కేలఁ బురః ప్రసారమం
దనువున సంభ్రమమును దంతమరీచుల హాసనిర్గమం
బును దమలోఁ గడల్కొనఁగ బూరితరాదరరేఖనిందు ర
మ్యనఖ నంతసంత ద్రుపదాత్మజ పేర్మి నివీతి నిచ్చె" నఁట.

ఈమె ప్రవేశదినముదోఁచు 'తన బాహ్యప్రవర్తనము (deport-

ment) చేతనే యెట్టిగౌరవము, నాదరము సుదేష్ణవలనఁబొంది తాను ... యుదునని చెప్పినదో, అట్టి గౌరవాదరములను బొందుటయేగాక, సుదేష్ణ యాసమయమున 'నాపాదమస్తకము తద్రూపము వీక్షించుచు' నెట్టి నివ్వెఱపాటు, జెందినదో చక్కఁగా వర్ణించినాఁడు. ఈ భాగము చదివినంతనే యాద్రౌపది గంభీరప్రవర్తనము, సుదేష్ణ నివ్వెఱపాటు గల యాచిత్రమంతయుఁ గన్నులకు గట్టినట్లుగా నుండును. మూలములో బం. పరిశోధనాలయమువారి పాఠములో

"సైరంధ్ర్యో రక్షితా లోకే భుజిష్యాః సన్తి భూభృతామ్,
నైవ మన్యాః స్త్రియః సన్తి ఇతి లోకస్య నిశ్చయః,
యుధిష్ఠిరస్య గేహేఽస్మి ద్రౌపద్యాః పరిచారికా,
సుదేష్ణాం ప్రత్యుపస్థాస్యే రాజభార్యాం యశస్వినీమ్
సా రక్షిష్యతి మాం ప్రాప్తాం మా తేఽభూ ద్దుఃఖ మీదృశమ్."

అని మొదట ద్రౌపది చెప్పినట్లును, తరువాత సుదేష్ణ

"సా సమీక్ష్య తథారూపా మనాథా మేకవాససం,
సమాహూయాబ్రవీ ద్భద్రే కా త్వం కిం చ చికీర్షసి."

అనాథయగు నామెను జూచి సుదేష్ణతానే పిలిచినదనియు మాత్రమే కలదు. తిక్కన ద్రౌపది యొక్క గరువతనమునకు - నీ మూలమునందలి 'యనాథ' యగుద్రవుపదికి - నాదృశ్యమునకు నీ కథనమునకు నెంతవ్యత్యాసమున్నదో పరికింపుఁడు. ప్రాచీనప్రతులలో నంతమాత్రమే యుండఁగా, మొదట ద్రవుపదితనను పిలిపించునట్లుగా జేసికొని పోయెదనని చెప్పినదానికి సమానార్థము గలభాగము దక్షిణదేశప్రతుల పాఠములోఁగూడ లేకయే యుండ, ఇక్కడ మాత్రము ప్రాచీనప్రతులలో లేనట్టియు, తిక్కనభాగమునకు సరిపోవునట్టియు శ్లోకములు రెండు చేర్పఁబడినవి.

విరాటభార్యా తాం దేవీం కారుణ్యా జ్జాతసంభ్రమా,
సంప్రేషయ త్సమీపస్థా స్త్రియో వృద్ధాశ్చ తత్పరాః
అపనీయ తత స్సర్వా ఆనయధ్వ మిహైవ తాం."

ప్రాచీనప్రతులలో నీ విషయము లేకుండుటచే నిది ప్రక్షిప్తమనక తప్పదు. తిక్కనను జూచి రచింపఁబడిన దైనను గావలయు, లేదా యిచ్చట యిట్లుండుటఁ జూచి తిక్కన ద్రౌపదీ శీలమును గుణవత్తరముగాఁ జేయఁదలచినవాఁడు గావున దీనికిఁ దగినట్లుగా మొదటనూడ ధర్మజునితోఁ బలికించినాఁడని యైనను జెప్పవలసియుండును. తిక్కన తెలుఁగు రచనలోవలె పూర్వోత్తరసందర్భములకుఁ సంస్కృతమూలములో పొందికమాత్రము లేదనుట స్పష్టము. తిక్కన ద్రౌపదీ సుదేష్ణల శీలములను వనిపట్టి యాయాసందర్భముల కనుగుణములగునట్లుగా పోషించుచు వచ్చి, మూలమునందుకంటె నతి రమ్యముగాఁ జిత్రించినాఁడు. మూలమునందలి ద్రౌపదికి తిక్కనద్రౌపదియొక్క గరువతనంబుగాని, యందలి సుదేష్ణకు తిక్కన సుదేష్ణకుఁగల శాత్యము, గడుసుదనము గాని లేవు. నీవెవ్వరవని సుదేష్ణ యడిగినపుడు ద్రౌపది బదులుచెప్పిన రీతి గమనింపుఁడు. వెనుక ధర్మజుఁడు 'ఉన్నరూపు వలుకు నన్నరు లెవ్వరు-అంత వట్టి చూడఁగలరె యెట్టివారు' అని చమత్కారముగాఁ బలుకుచు,

"ద్యూతక్రీడకుఁ గొందొక
నేతుం గపటమున నొవ్వ నిజనంబులు నా
చేతిధన మెల్లఁగొని పరి
భూతి యొనర్చిన విరక్తి పొడమి వెడలితిన్."

అని వాస్తవార్థమే యెట్లు బయటపెట్టెనో, అట్లే ద్రౌపదియు నిచట, ఘన చమత్కార గూఢభాషణముచేఁ దనయున్నరీతి నంతయు బయలు పెట్టినది.

"నేను సైరంధ్రీజాతి సంభూత నభిదానంబున మాలిని. పురుషపంచక సనాథనై యుండుదు. నొక్క కారణంబున నుద్ధతులగు విరోధులచేతం బతులసన్నిధిం దలపట్టి యాడ్వంబడి వనంబున కరిగి వ్రతంబుమై వల్ల సహితంబుగా వన్యాహారంబులం గాలంబు గడపుచు బ్రహ్మచర్యంబున పితి. నిటమీఁద నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు గొంత

గలదు. నీవు ధర్మవర్తివని వినుటంజేసి నానేర్చుపనులవెంట నీకడ నిలు వందలంచి యిందువచ్చితి" నని పలికినది. ఏది కుల మేది నామము అని సుదేష్ణ యడిగినదానికి సమాధానమిది. అప్పుడు సుదేష్ణ నీవు ... గరుడఖచరవిద్యాధరతరుణులలో నొక్క-తెవై యుందువు, బొంకక, చెప్పు మనుటయు, దరహసితముతో పాంచాలి "నాకుఁ బ్రాణంబు ప్రాణమై నన్నుఁదన్నుకాఁగఁభావించి యాదేవి గారవించు"నని చెప్పినది. ఉత్తర దేశప్రతులలో నీసంభాషణక్రమమిట్లులేదు, మొదటనే

"కా త్వం బ్రూహి యథా భద్రే నాసి దాసీ కథంచన,
యక్షీవా యదివా దేవీ గంధర్వీ యది వాప్సరాః,"

అని యడుగఁగా,

"నాస్మి దేవీ న గన్ధర్వీ నాసురీ నచ రాక్షసీ,
సైరంధ్రీతు భుజిష్యాస్మి సత్య మేత ద్బ్రవీమి తే.
ఆరాధయన్ సత్యభామాం కృష్ణస్య మహిషీం ప్రియామ్,
కృష్ణాంచ భార్యాం పాండూనాం కురూణా మేకసుందరీమ్.
మాలినీ త్యేవ మేనామ స్వయం దేవీ సుదేష్ణే త్వన్నివేశనమ్."

అని మాత్రమే చెప్పినట్లున్నది. దక్షిణదేశప్రతులలోఁ గూడ నీ సంభాషణక్రమ మేమియు మారకయున్నదిగాని, "నాస్మి దేవీ నగన్ధర్వీ" యను పద్యము తరువాతనే,

"సైరంధ్రీనామ మేజాతి ర్వన్యమూలఫలాశనా,
పతీనాం ప్రేక్షమాణానాం కస్మింశ్చి త్కారణాంతరే
కేశపాశే పరామృష్టా సాహం త్రస్తా వనం గతా"

అని పైన తిక్కనార్యుని రచనలోని భాగమంతలి యర్థమంతయు జెప్పఁబడినది. పిదప

"మాలినీత్యేవ మే నామ స్వయం దేవీ చకార సా"

అనుపాదము తరువాత నాకుఁ బ్రాణంబు ప్రాణమె యన్నదానికి సమముగా

“కృష్ణా కమలపత్రాక్షీ సా మే ప్రాణసమా సఖీ”

అను పాదమున్ను, తరువాత

న చాహం చిర మిచ్ఛామి క్వచి ద్వస్తుం శుభాననే,
ప్రవాసం కిలైత దస్మాకం కులధర్మోయ మీదృశః

....

....

శృణోమి తవ సౌశీల్యం భర్తుర్మధురభాషిణి
మాహాత్మ్యంచ తతః శ్రుత్వా బ్రాహ్మణానాం సమీపతః
త్వా ముపస్థాతు మిచ్ఛామి తత శ్చాహ మిహాగతా”

అను నైదారు శ్లోకములుగలవు. దీనినిబట్టి మూలపాఠములోని శ్లోకముల మధ్య నచ్చటచ్చట సందర్భానుకూలముగ తిక్కనార్యుని రచనలోని యర్థమునుకూడ గ్రహించి పొందుగఁబడినట్లు కనఁబడుచున్నది. తెలుఁగురచన లోని సంభాషణాక్రమమునకును మూలమునందలి దానికిని విశేషభేదము కలదు. తిక్కన రచించిన సంభాషణములలో నొక విధమగు సక్రమత, పూర్వోత్తర సందర్భము, శీలానుగుణంబులగు హావభావాదుల సూచనలు, ఉద్దేశానుక్రమంబగు రచనా విధానము (*systematic arrangement of ideas with a motive behind it*) మొదలగు విశేషగుణంబులు మూలములో లేనివి గానవచ్చుచుండును. ఈ ద్రౌపదీ సుదేష్ణల సంభాషణమే యిందుకు నిదర్శనముగా గ్రహింపవచ్చును. ద్రౌపదిని చూచినతోడనే సుదేష్ణకుఁ దెలియకుండఁగనే మొగంబునగౌరవంబును, గేల పురఃప్రసారమును, దనువున నమ్రభావమును, దంతమరీచులసామి నిర్గమంబును దమలోఁ గడల్కొనినవి. అప్పు డత్యంత కుతూహల మదరఁగా నీ కుల మేది, నామ మెయ్యది యని యామె ద్రౌపదిని ప్రశ్నించినది. ద్రౌప

దియుఁ దాను సైరంధ్రీజాతి సంభూతనని చెప్పి, తన వృత్తాంతమంతయుఁ వా నే కారణములచే నచ్చటికి వచ్చినదియు తెలిపినది. ఆ విషయము విని సుదేష్ణ నమ్మలేక సురకన్యవో, గంధర్వవిద్యాధర కన్యలలో నొక్కతెవో బొంకక చెప్పుమన్నది. ద్రౌపది "దరహసితము మోమునకుఁ దొడవు గాఁగ" తాను సత్యభామా పాంచాలులయొద్ద పరిచారికగానుండుదునని చెప్పి, 'యిట్లు శైవజాతియని సందియము వాయంగఁ బలికిన' దఁట. తిక్కన ఎక్కడికక్కడ సంభాషణక్రమమందలి యుద్దేశముల నెట్లు సూచించు చుండునో గమనింపుఁడు. తాను పరిచారికనని చెప్పినంతమాత్రముచేఁ సామాన్య పరిచారికగాఁ దలంపవలదనియు, పరిచారికాధర్మముల నెల్లఁ జాలి వర్తించినను, పాంచాలి తొల్లి "నన్నుఁ దన్నుకా భావించి గారవించినదే" గాని నీచపుఁబనులకు జొనుపలేదనియు, నట్లే

"నీచము లయ్యెడు పనులకు
నాచాలమి యెఱిఁగి మన్ననకుఁ బాత్రముగా
నీ చిత్తంబునఁ గైకొని
యాచారము దప్పకుండ నరయుము నన్నున్."

అని తాను పరిచారికగదాయని సుదేష్ణ యొకవేళ నీచపుఁబనులకుఁ బంపు నేమోనని ముందుగనే సందేహించినదానివోలెఁ దా నెట్టి నీచపుఁబనులను జేయుదానను కానని స్పష్టముగాఁ జెప్పినది. ఈ విషయము సంస్కృతములో నెచ్చటను కానరాదు. నీచపుఁబనులుకాక యిఁక నెట్టి పనులను చేయఁదలంచినదో "మఱియును" నిట్లు చెప్పినది :-

"గలపములుగూర్ప బహువిధ
తిలకంబులువెట్ట వింత తెఱువునఁ బలు పు
వ్వులు గట్టఁగట్టి యొప్పుగఁ
దల ముడువఁగ నరులు గ్రువ్వఁ దద్దయు నేర్తున్."

ఇట్లిచ్చట తిక్కన పొడిమాటలతోడ నేపలికించినాఁడుగాని వెనుక ధర్మజునితోఁ బలికినట్లుగా పెద్ద సీసపద్యముతోఁ బలికింపలేదు. అచ్చట

"తను దా సవరించు చొప్పెఱుంగదు, తగ నొడ్లనుం గొలువఁగా వెర పెమ్మెయిఁ గల్గు నక్కటా" యని చింతించిన ధర్మజుని చిత్తంబున వెనుజాటంతయుఁ మాపుటకుఁగా నంతగాఁ దనకా పనులఁగల ప్రావీణ్యమును ప్రట్రించి "మత్స్యరాజమహిషి మనమున మెచ్చువ నెలకొనంగ నెట్లు మెలఁగనేర్తు" నని పలికినది. ఇచ్చట నీచములగు పనులను దాఁ జేయ నని చెప్పిన పిదపఁ దా నెట్టిపనులఁ జేయునో తెలుపుటయే ముఖ్య విషయము. అంత కేకయరాజనందన ప్రభూతాశ్చర్యయై "నే నెమ్మెయి నయినం బనిగొందుఁగాని నీ రూపము చూచి మా నృపతి "యువ్విళ్లూరుఁ గావున

"దుర్భర యగునినుఁ గర్కటి
గర్భము ధరియించునట్లు గైకొని నాకై
నిర్భర విధ్వంస దశా
విర్భావముఁ దెచ్చికొనుట వెరపై యున్నె."

అని తనకుఁగల భయమును వెలిబుచ్చినది. అప్పుడు ద్రుపది "నీవు తలంచినట్లు కా దేర్పడ దనుము." అని తన పతుల వెరపు లావును గూర్చి చెప్పుచు,

"నీచమతి నన్ను నెవ్వఁడు
చూచిన నారాత్రిలోనఁ జూతురు దెగఁ దా
రాచపలు హరిహరాదులు
గాచిన బలవిక్రమము లఖర్వములైనన్."

అని ముందు రెండవ యాశ్వాసమున జరుగఁబోవు కీచకవధను సూచించు నదివోలె, హరిహరాదు లడ్డంబైనను ఆ రాత్రిలోనఁ దెగఁ జూతురని వ్యక్తముచేసినది. ఈ సంభాషణలోను, అందు ద్రుపదిచేఁ బలికించిన మాటలలోను తిక్కన రెండవయాశ్వాసమున జరుగనున్న కథాంశములను నాటకమున సంకేత్యముచేవలె మొదటి యాశ్వాసాంతముననే సూచింపఁ దలఁచినవాఁ డనుటకు సందేహములేదు. మొదట ధర్మజునితో "గరువంపు

బనులను నేర్చి చేయుదు నందున్" అని చెప్పినదానికిఁ దగినట్లుగా 'నీచములగుపనులను నే చేయనని' యిచ్చట నుద్దేశ్యముతోఁ బలికించి ముఁ దామె ద్రౌపదిని కల్లుఁదేర పంపు సందర్భమును సూచించుచు, నచట నీ మాటలనే మురల లకించుచు

"....సీకడన సంతతము బహుమానపాత్రమై
తత్పరతఁ జరించి యుచితంపుఁబనుల్ దగఁ జేయుఁగాక దు
ష్కృత్పరివారయోగ్య పరివారముమైఁ జనునట్టి దాననే."
"ఎవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి
నన్నుఁ బంపఁదగునె నాఁడ నిన్ను
గొలుచునెడ నన్ను గొననె నీచములగు
పనుల కేను జాల కునికి చెప్పి."

అని పలికించినాఁడు. మూలమునఁ 'దాను దుష్కృత్పరివారయోగ్య'మగు నిట్టి యనుచిత కృత్యమునఁ బ్రవర్తింపఁ నొల్లకుండుటకంటె కీచకునివలనఁ దనకుఁ గలిగెడి యవమానమును గూర్చి విశేషముగా భయపడినట్లు కాన వచ్చుచున్నది.

"త్వమేవ దేవి జానాపి యథా స నిరపత్రపః,
కీచకశ్చ సుకేశాంతే మూఢో మదనదర్పితః,
సో ఉవమంస్యతి మాం దృష్ట్వా నయాస్యే తత్ర శోభనే."

బం. పరి. వారి పాఠమున నింతమాత్రమే యుండఁగా దక్షిణదేశ పాఠమున

"కథం ను వై తత్ర గతాం పశ్యన్ మే న్మా మబంధవామ్,
కీచక స్యాలయం దేవి న యామి భయకంపితా,
యద్య దన్యచ్ఛ మే కర్మ కరోమి చ సుదుష్కరమ్."

అని మఱికొన్ని శ్లోకములామె భయమునే సూచించుచుఁ బలికినట్లుగాఁ గలవు. తిక్కనరచనలో కీచకుని గూర్చిన ప్రశంస వ్యక్తముగాఁ జేయఁ

బడనేలేదు. తన గౌరవమునకుఁ దగనియట్టి పనియందు తన్ను నియోగించుట కూడదను విషయమునె నొక్కి చెప్పుచు నట్టికార్యములను జేయు సందర్భమున నేదైన నొక యాపద కలుగవచ్చుననియు, దాన నంచి పుట్టుననియు, నట్టి యాపద పుట్టకయుండఁ గాచు టొప్పనియు, కీచకుని పేరెత్తకయే మిగుల గడుసుదనముతో వాదించి, తుదకు సుధేష్ణ కూడ నీమె వాదమును "విని యనుచితమున కనయము శంకించు" నట్లుగాఁ జేసినది. ఇట్టే సుధేష్ణ యనుచితకృత్యమునఁ—లేదా, నీచపుఁబనులఁ బంపుట విషయమే కాక, కీచకవధను గూడ హారిహారాదు లద్దంబైన నా చపలుని నా రాత్రిలోనఁ దెగఁ జూతురనియు

> బంధుశతంబులు శౌర్యమ
> బాంధములై శక్తిసంపదాఢ్యులతమై
> సింధుర సదృశ్యత నున్నను
> సంధులు సంధులెడలించి చంపుదు రతని౯."

అను వానిచే సూచించినది. ప్రాచీనప్రతులలోను, బం. పరి. సా రాదరించిన పాఠమునను

> "యోహి మాం పురుషో గృధ్యే ద్యథాన్యాః ప్రాకృతాః స్త్రియః
> తామేవ స తతో రాత్రిం ప్రవిశే దపరాం తనుమ్."

అని మాత్రమే యున్నది. కాని దక్షిణదేశప్రతులలో తిక్కన రచన కనుగుణంబుగా పైశ్లోకము తరువాత

> "యస్యాపి హి శతం పూర్ణం బాంధవానాం భవేదపి.
> సహస్రం వా విశాలాక్షి కోటి ర్వాపి సహస్రికా.
> దుష్ట చిత్తశ్చ మాం బ్రూయా న్న స జీవే త్తథాగతః
> యోహి మాం పురుషో గృధ్యే ద్యథాన్యాః ప్రాకృతాః స్త్రియః,
> తామేవ స తతో రాత్రిం ప్రవిశే దపరాం తనుమ్,
> న చాప్యహం చాలయితుం శక్యా కేనచి దప్యుత."

అని యుండుటయేగాక యింతకు పూర్వమే

"యశ్చ దుశ్శీలవాన్ మర్త్యో మాంస్పృశే ద్దుష్టచేతసా,
సతామేవ నిశాం శీఘ్రం శయీత ముసలై ర్హతః."

అను మఱికొన్ని శ్లోకములును గలవు

ఇట్లు చెప్పినదే మరల చెప్పుచు సంభాషణ క్రమమునందును, భావములందు నొక దారి తెన్నులేక యుండుటచే ప్రాచీన మూలప్రతినే యనుసరించి తిక్కన తనకుఁ దోఁచినరీతిని పూర్వోత్తర సందర్భములకు పొందిక గూర్చుకొనుచు రచింపఁగా దీనినిబట్టి మధ్య మధ్య క్రొత్త శ్లోకములు గొన్ని మూలపాఠమునఁ జేర్పఁబడిన వా యని సందేహము.

ఇట్టి ద్రౌపదీవాక్యములు ప్రథమాశ్వాసముతుదిని వచ్చుటచే, వెంటనే రెండవయాశ్వాసమున జరుగఁబోవు కథకు సూచకములై యుండు నట్లుగా తిక్కన రచించినాఁడనిగదా తలంచియున్నాము. ఇది యిట్లే యైనచో తిక్కన యే కావ్యకళాదృష్టితో నీ ద్రౌపదీ ప్రవేశమునుగూడ నంతమునఁ బెట్టినాఁడని తలంపవలసియున్నది. ఏలయనఁగా పాండవ ప్రవేశ క్రమమున నుత్తరదేశ పాఠమునకును, దక్షిణదేశ పాఠమునకును గొంత భేదమగపడుచున్నది. ఉత్తరదేశ ప్రతులలో ధర్మజుఁడు, భీముఁడు ద్రౌపది, సహదేవుఁడు, అర్జునుఁడు, నకులుఁడు అను నీ క్రమమున —అనఁగా ద్రౌపది నకులార్జున సహదేవులకు పూర్వముననే విరటునికొల్వునందు ప్రవేశించినట్లున్నది. మొదట యుధిష్ఠిరుఁడు ఎవరెవ రెట్లు మెలంగుదురని యడుగుటలోని క్రమముమాత్రము భీముఁడు, అర్జునుఁడు, నకులుఁడు, సహదేవుఁడు, ద్రుపదిఅను నీ రీతినే యున్నది, కాని విరటుని యాస్థానమునఁ బ్రవేశించిన క్రమము క్షేమేంద్రుని భారతమంజరిలోఁగూడ నీ యుత్తరదేశ ప్రతుల పాఠములో నున్నట్లే యున్నది. జావాద్వీపము నందలి విరాటపర్వములోని క్రమమిందుకు దించినను, ద్రుపది మాత్రము చిట్టచివర ప్రవేశించినట్లు లేదు. అనఁగా యుధిష్ఠిర భీమార్జునుల ప్రవేశము తర్వాత ద్రుపదీ ప్రవేశము కలదు. అటుపైన సహదేవుఁడు,

నకులుఁడు ప్రవేశించినట్లున్నది. ఉత్తర దేశప్రతులలో నకుల సహదేవులకు మధ్యగా నర్జునుఁడు ప్రవేశించినట్లుండ, దీనిలో యుధిష్ఠిర భీములకుఁ దరువాతనే ప్రవేశించినట్లున్నది. ముద్రితముమీఁద నీ గ్రంథములన్నిటిలోను ద్రౌపదిమాత్రము చివర ప్రవేశించినట్లు లేదు. ఒక దక్షిణదేశ ప్రతులపాఠముననే పాండవులు జ్యేష్ఠానుక్రమముగాఁ బ్రవేశించినట్లును, చివరకు ద్రౌపది ప్రవేశించినట్లును కనఁబడుచున్నది. ఉత్తర దేశప్రతుల పాఠములో పురుషులందఱు నైదుగురు నొకరివెంబడి నొకరు ప్రవేశించిరని చెప్పుటలోఁగల విసుగుదలను (*monotony*) పోఁగొట్టుటకు ద్రౌపది మధ్య పెట్టఁబడినదనియు, నకుల సహదేవు లిద్దఱి యాకారములలోను, మాటలలోను గల సాదృశ్యము కనఁబడకుండఁ జేయుటకుఁగా నర్జునుఁడు వారిద్దఱికి మధ్యప్రవేశించినట్లుగాఁ జెప్పఁబడినదనియుఁ గొందఱు విమర్శకులు తలంచియున్నారు. వరుస నైదుగురు పాండవులు జ్యేష్ఠానుక్రమంబుగను, చివరకు ద్రౌపదియుఁ బ్రవేశించిరని చెప్పినచో, వీరు పంచపాండవులు, ద్రుపదియునని విరటాదులు గుర్తుపట్టుదురేమో యని సందేహముచే నిట్లొనర్పఁబడినదని చెప్పిన చెప్పవచ్చును గాని నిజముగా వీరు గుర్తు పట్టఁబడకుండుటకుఁ గారణము ధర్మదేవతయొక్క వరమే కాకపోయినచో, వీరు క్రమము మార్చుకొని వచ్చినను, వీరు చెప్పిన మాటలను బట్టి ముఖ్యముగా వీరందఱు తాము ధర్మజుని కొలువులోని వారమని చెప్పుకొనిన దానినిబట్టి వీరే పాండవులు, ద్రుపదియు నైయుందురేమోయని విరటాదులు తప్పక సందేహింపవలసినదే. ఎంత ధర్మదేవత వర మున్నను, తాము బయలుపడుదుమేమోయను భయము వారి కుండక తప్పదు గావున వారట్లు చేసియుందురని సమాధానము చెప్పుకొనవలసి యున్నది. ఇంక దక్షిణదేశప్రతులలో యథాక్రమంబుగఁ బ్రవేశించినట్లుండుటనుగూర్చి ప్రతివిషయమునను స్త్రీలకంటె పురుషులు ముందునడచుట స్వాభావికముగాన నట్లు మార్పఁబడినదని కొందరు విమర్శకులు తలంచుచున్నారు. ఇంతేగాక బ్రాహ్మణమతోజ్జృంభణమునకు

నీదక్షిణ దేశప్రతులలోని మార్పునకు నేమేని సంబంధ ముండునని తలంచినచో వీరెట్లు ప్రవేశించినను ధర్మదేవతయొక్క పరమమోఘము గావున, గుర్తింపఁబడుదు మను భయము వీరికి కలుగలేదని సూచించుటకే జ్యేష్ఠానుక్రమముగాఁ బ్రవేశించినట్లు చెప్పఁబడినదని తలంపవచ్చును. కాని జావాద్వీపము లోని విరాటపర్వమునందలి క్రమమునకు, నుత్తరదేశప్రతులలోని క్రమమునకు విశేషభేదము లేకుండుటచే సుమారు 10వ శతాబ్దమునఁగూడ నీపాఠ మిట్లే యుండెననియు, తిక్కన కాలమువఱకుఁగూడనిట్లే యుండఁగా, తిక్కనార్యుఁడే కావ్యకళాసౌందర్యసంపాదనదృష్టితో ద్రుపదిని చివరకుమార్చఁగా తరువాత దక్షిణదేశప్రతులలో నీక్రమమే యనుసరింపఁబడినదా యను సందేహము కలుగుచున్నది.

రెండవ యాశ్వాసమందలికథ యంతయుఁ జాలవఱకు ద్రుపదికి సంబంధించినదే కావున నచ్చటి కథాప్రవృత్తికి వలయుమార్గముల నన్నిటి నీప్రథమాశ్వాసాంతమువనే సూచింపఁదలఁచియు, ద్రుపదీస్వభావతత్త్వమును ముందుగనే మనకు బాగుగ నెఱుకపఱుపఁదలంచియు, మూలములో (నుత్తరదేశపాఠములో) నున్న దానికంటె నెక్కువగా విశేషాంశములను జేర్చి యాఱుపద్యములలో తిక్కన ద్రుపదిచే పలికించినాఁడు. ఎన్ని పర్యాయములైనను సుదేష్ణ తనను గౌరవముగ చూడవలయుననియు, పరపురుషులు దనకడం దేఱిచూడ వెఱతురనియు తాను మిగుల మహిమకలదానననియుఁ దెలియఁజెప్పుటకై యత్నించినట్లు కనఁబడుచున్నది. సుదేష్ణ తనభర్త యీమెకొఱకై యువ్విళ్లూరునని చెప్పినదానికి సమాధానముగా "కావున పురుషులు నాకడం దేఱిచూడ వెఱతు రదియునుం గాక" యని తనను గూర్చి యింక నిటు చెప్పుకొనం బొడఁగినది:—

"నాచిత్తము దాదృశులకు
గోచరమే యస్మదీయ కులజనసంర

కాచారమహిమ యట్టిది
యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్."

"మనమున నూఱడిల్లు మనుమానము మానుము నన్నునేలు నే
వనులు నుదాత్తనాగరికభంగుల నీ౯ది కెక్కినట్లు నే
ర్పును భయభక్తులున్ మెఱయ రూపుగఁ జేసెదఁ బట్టమైన స
జ్జనులు నుతింప వర్తనము సాధులు శిష్టులు మెచ్చ నల్పెదన్.

"ననుఁగుచ్చితంపుఁ బనులకుఁ
బనుపక యెంగిలికి లోనుపఱుపక తగుమ
న్ననతోడ నరయువారల
కనురాగము నెఱపి కొలుతు రస్మత్పతులున్."

ఈమెను గుచ్చితంపుఁబనుల నుద్దేశపంపుటయే రెండవయాశ్వాస కథకును, తరువాతికథకును గూడ కారణమైనదనుట వ్యక్తమే. కావున తిక్కనయే కావ్యకళాదృష్టితో నీమార్పుచేసి ద్రుపదిశీలము నద్భుతముగా పోషించి కథాప్రవృత్తిమార్గమును సూచించి పురాణకథాకథనమున నాటకరీతులను జూపినవాఁడని తలంపఁదగియున్నది.

ప్రథమాశ్వాసమున నుత్తరదక్షిణ దేశపాఠములు భేదించిన సందర్భములను మఱికొన్నిటిని గ్రహించి యచ్చట తిక్కనార్యుని తెలుఁగు రచనరీతిని పరిశీలింతము. విరాటనగరమున కనతిదూరంబగు కాంతారమున పథిశ్రమంబుచే నడువలేని ద్రుపది యారాత్రి యచటనే నివసింతమని చెప్పుచు,

"వ్యక్తం పురో విరాటస్య రాజధానీ భవిష్యతి,
వసామేహాపరాం రాత్రిం బలవాన్ మే పరిశ్రమః"

అని యన్నట్లుత్తరదేశ పాఠమునఁ గలదు, దక్షిణదేశ పాఠమునను గూడ నీశ్లోకమొమాత్రమే కలదు. కాని తిక్కనార్యుడు "బలవాన్

మే పరిశ్రమః" యనుదాని నాధారముగాఁ జేసికొని ద్రుపది సౌకుమా ర్యాదిగుణముల నెంతచక్కఁగా వ్యక్తము చేసినాఁడో చూడుఁడు;

"పథిశ్రమంబు నూని యాజ్ఞసేని యిట్లనియె;—

"దప్పి జనించె ప్రేఁకలపుటంబులు పొక్కఁదొడంగె గోళ్లలోఁ
జిప్పిలఁజొచ్చె నెత్తురులు చిత్తము నాకుఁ గడున్ వశంబుగా
దప్పుర మిచ్చటచ్చటను నానల వచ్చితి నెంతదవ్వొకో
యిప్పటిభంగి నొక్కఁడుగు నేఁగెడిదానికి నోర్వ నెమ్మెయిన్."

"అనవుడు తనమదిఁ గరుణయు ఖేదంబును బిరిగొనుచుండ ధర్మ పుత్రుఁడు నకులుని జూచి ద్రుపదాధిపనందనదెస నాతనికిఁ జూపి కడు దవ్వే నేఁ డప్పురము సొత్తమని తలఁచి తఱిమి నడచితిమి. ఇది వడ గొనియె. మోచితెమ్ము కొంతద"వ్వని పలికినాఁడు. ఇచ్చట ద్రుపది స్థితినే గాక యామె యవస్థను జూచిన ధర్మజుని మనోవృత్తి యెట్టిదో వర్ణించుచు, "ద్రుపదిదెస నాతనిం జూపుచు" నని యాయాపాత్రల యభినయమును గూడ సూచించుచుండుటచే, నాటకమునవలె నాదృ శ్యమునంతను మనకండ్లయెదుటఁ బెటినాఁడు. మూలమున నీవర్ణన మేమియు లేదు. మఱియొక విశేషమేమఁనగా నుత్తరదేశప్రతులపాఠ ములో ధర్మజుఁడు మొట్టమొదటనే యర్జునునితోఁ జెప్పినట్లు, నాతఁ డామె నెత్తుకొని వచ్చినట్లుగా నున్నది.

"యుధిష్ఠిర ఉవాచ;

"ధనంజయ సముద్యమ్య ద్రౌపదీం వహ భారత,
రాజధాన్యం నివత్స్యామో విముక్తాశ్చ వనా దితః"

"వైశంపాయన ఉవాచ;

"తా మాదా యార్జున స్తూర్ణం ద్రుపదీం గజరా డివ...."

....

కాని దక్షిణదేశప్రతులలో నీతఁడు మొదట చిన్నవాఁడని కాఁబోలును, నకులునితోఁజెప్పినట్లును, నకులుఁడు

"పుర్వావేష్టు మృగయాం కృత్వామయా విద్ధా మృగా వనే

....

సోహం ఘర్మాభితప్తో వై నా మాదాతు ముత్సహే."

అని పలుకఁగా,

"సహదేవత్వ మాదాయ ముహూర్తం ద్రౌపదీం నయ"

యని చెప్పఁబడి యు నాతఁడును

"అహమ ప్యస్మి తషితః క్షుధయా పరిపీడితః"

యని చెప్పినపిదప,

"ఏహి వీర విశాలాక్ష వీరసింహ ఇ వార్జున

ఇమాం కమలపత్రాక్షీం ద్రౌపదీం ద్రుపదాత్మజాం

పరిగృహ్య ముహూర్తం త్వాం బాహుభ్యాం కుశలం వ్రజ"

యని చెప్పఁగా,

"గురో ర్వచన మాజ్ఞాయ సంప్రహృష్టో జితేంద్రియః"

అర్జునుఁడు గురువచనమును దెలిసికొని, ద్రౌపదిని బాహువులతోఁ బట్టుకొని—"బాహుభ్యాం పరిగృహ్యైత" నగరసమీపమునకుఁ దీసికొని వచ్చినట్లుగాఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఇక్కడ తిక్కనమిగుల చమత్కారముగా రచించి ధర్మజుని యింగితజ్ఞతను వ్యక్తపఱిచినాఁడు. తాను ద్రౌపదిని మోచితెమ్మని చెప్పిన వెంటనే నకులసహదేవులు గ్రక్కునఁ జనుదేరమిం జూచి వీరు దప్పి రని గ్రహించి వెంటనే యర్జునుం జూచి, "యిమ్మదిరాక్షి దప్పె. నిక్కముగ నేమును డస్సితిమి. కావున నీవెమ్మెయినైన దీని ధరియించి పురంబు సమీపభూమికిం దెమ్మని" చెప్పఁగా నాతండు నామెను మోచికొని

వచ్చి యామె నొక్క శీతలసికతాతలంబున దించెనని చెప్పినాఁడు. మూల ములోవలె నకులసహదేవులును దాము నలయుటకుఁగాఁబడము మృగయు గాక పురము ప్రవేశించుటకుఁగాఁదఱిమినడచుటయే యను కారణమును వ్యక్తముచేసినాఁడు. ధర్మజుఁడు వారు (మూలములోవలె తమ యశక్తతను దెలుపక పూర్వమే) వెంటనే పనిపూనకుండుటనుబట్టియే తనవలనే వారు నలసియుందురని గ్రహించి, "నిక్కముగ నేమునుడస్సితిమి" యని చెప్పుటచే వారందరు నొక్కస్థితిలోనే యున్నట్లు సూచించుచు, తిక్కన యీసందర్భమున కెంతస్వాభావికత్వము నాపాదించినాఁడో గమనిం పుఁడు. మూలము చదివినచో నాసమయమున వారి వారి యనుభవము స్థితి యెట్టిదో మనకు గోచరమే కాదు. మార్గాయాసమున(మృగయచేఁకాదు) వీరే యింత దస్సియుండఁగా ద్రవుపది పైని చెప్పినరీతిగా నొక్కయడుగు నేఁగెడుదానికి నోర్వకుంటుటలో నాశ్చర్యము లేదు.

శమీావృక్షము పై నాయుధ నిక్షేపణము

ఇఁక నూరిబయటఁ జేరి యచ్చట శమీతరువు పై వీరి యాయు ధములను బెట్టు సందర్భమునఁగూడ తిక్కనామాత్యుని రచనానైపుణ్యము గాననగును. ఉత్తరదక్షిణ పాఠములకుఁ గలభేదమును గమనింపఁ దగి యున్నది. ఉత్తరదేశప్రతుల పాఠములో ధర్మజుఁడు తమ్ముల యాయు ధముల ప్రభావమును, వారికృత్యములను బ్రశంసించి యా యాయుధముల నొకచోఁ బెట్టించి తానును బెట్టినపిమ్మట

"తా ముపాసహ్య నకులో ధనూంష్యథ్యాదధ త్స్వయం
యాని తస్యావకాశాని దృశ్యరూపా ణ్యమన్యత
తత్ర తాని దృఢైః పాశైః సుగాఢం పర్యబన్ధత
శరీరం మృతని స్త్యైకం సమాదాయ న్యబన్ధత."

అని యాయుధముల నా శమీతరువుపైఁబెట్టి భద్రముగా వానిని కట్టు పని యంతయు నకులుఁడే చేసిన ట్లున్నది. పిదప శవ మచ్చట కట్టఁ

బడియున్నదని తలంచి జనులు దూరమునుండియే మరలిపోవుదురని తలంచుచు,

"అశీతిశత వర్షేయం మాతా న ఇతి వాదినః
కులధర్మోయ మస్మాకం పూర్వై రాచరితోపిచ
సమాసజానా వృక్షేస్మి న్నితివై వ్యాహరంతి తే
ఆ గోపాలా విపాలేభ్యః ఆచక్షేయుః పరంతపాః"

అని యది నూటయెనుబది యేండ్లుగల తమ జనని కళేబరమని యప్పటి గోపాలావిపాలురతోఁ జెప్పుచు పోయురని యున్నది. పదిమంది శ్రుతులు కొన్నిటిలో

"తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సహదేవ మువాచహ
అవ హ్యామాత శమీం వీర నిఖత్వ్యా యాయా ధాని నః
ఇదం గోమృగ మఖ్యాశే గతసత్వ మచేతనమ్
ఏత దుత్కృత్య వై వీర ధనూంషి పరివేష్టయ.

....

శమీ మారుహ్య త్వరితో ధనూంషి పరివేషయత్
తతః పరమదూరస్థ ముంభవృత్తి కళేబరమ్
తచ్చాపనీయ ధనుర్మధ్యే నిబంధుశ్చ పాండవాః.
అథాబ్రవీ న్మహారాజో ధర్మాత్మా స యుధిష్ఠిరః,
యాని తత్ర విశాల నిరూఢమూలాని మన్యసే
తేషా ముపరి బధ్నీహి ఇదం విప్ర కళేబరమ్
తచ్ఛ్రుత్వా సహదేవస్తు పర్యబధ్నత తచ్ఛవమ్."

అని యిట్లు యుధిష్ఠిరాజ్ఞచే సహదేవునిచే మొదట నౌకమాఱాయుధములను జెట్టి గోచర్మముతోఁ జూటి మనుష్యకళేబరముతోఁ గట్టెననియు, మఱియొకమారు పేరొక విప్రకళేబరము దొరకగా దానివిహాదినాయా

యుధములపైఁ జేర్చి కట్టెననియు, నీ రెండుపనులును సహదేవుఁడే చేసి నట్లును జెప్పఁబడినది. పిదప ధర్మజుఁడు శుచియై దేవత లందఱకు నమస్కరించి, వారినిగూర్చి

"నేయం భీమే ప్రదాతవ్య మయం క్రుద్ధో వృకోదరః
అపూర్ణకాలే ప్రహరేత్ క్రోధసంజాత మత్సరః
పునఃప్రవేశో నస్యాత్తు వనవాసాయ సర్వదా
సమయే పరిపూర్ణేతు ధార్తరాష్ట్రాన్నిహన్మహే."

ఇట్లు ప్రార్థించిన ట్లున్నది. తిక్కన తెలుఁగురచనలో నె ట్లున్నదో చూతుఁడు. ఇక్కడ శమీవృక్షము నెక్కి దానిపై నాయుధములను పెట్టినది నకులుఁడును కాదు, సహదేవుఁడును కాదు; ధర్మజుఁడే. అతఁడే పెట్టుటకుఁ గారణమునుగూడఁ దెలిపియున్నాఁడు తిక్కన. ఆ యాయుధములను మహోరగంబులఁ బెట్టి కట్టుచందంబున బంధించి వాసంగొనుచు నయ్యజాతశత్రుండు ధర్మదేవతా దత్తవరుం డగుటం జేసి నిశ్శంకంబైన యంతఃకరణంబుతోడ శమీవృక్ష సమారోహణం బాచరించి, దేవతాపితృస్తుతు లొనరించి దివియు భువియుఁ జూచి ప్రార్థించి యొక్కవిస్ఫురితాళి వాని ప్రేలఁగట్టెను. అట్లు గట్టి—యాచెట్టుపైన నుండియే—తదీయాధిదైవతంబుల నుద్దేశించి నమస్కరించి.

"నకులకు నాకును దక్కఁగ
నొరులకు మీరూపు చూప నున్నతవిషవి
స్ఫురిత భుజంగాకృతియుం
గరమూర్తులు దాల్చియుండఁగా నగుఁజూఁడీ.
"భీముఁడు ధార్తరాష్ట్రకులభీషణరోషుఁడు చిత్త మెప్పు డె
ట్లై మదమెత్తునో యతని యాగ్రహవృత్తికి లోను గాక మీ
రేమెయినైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమీహితం
బేమఱకుండఁగా వలయు నిర్విషమార్గములోన నాతనిన్."

అని పేర్కొని వృక్షంబు డిగ్గి దానికిఁ బ్రదక్షిణంబుగా వచ్చి ప్రేమ మెల్ల భీమసేనుని వెస మరలి చూచి పైనఁ దాఁ జెప్పిన మాటల కాతఁ డేమనుకొనునో యనిగాఁ బోలును, సాంత్వవచనసమేతంబుగా నతనిం గౌగిటం జేర్చికొని యనునయించెనఁట.

ఉత్తర దేశపాఠములలోను, కుంభఘోణప్రతి మొదలగు కొన్ని దక్షిణదేశప్రతులలోను నకులుఁడు, సహదేవుఁడు మరునగా శమీవృక్షము నెక్కి యాయుధముల నచ్చట పెట్టినట్లుగాఁ గనఁబడుచున్న ట్లింతకు ముందే చూచియున్నాము. కాని తెలుఁగులో మాత్రము ధర్మజుఁడే చెట్టెక్కి యాయుధము నచ్చటఁ బెట్టినట్లున్నది. తనకు, నిట్టుననే గాని భీమునికిఁ గనఁబడకుండుఁ డని ప్రార్థించి, తరువాత భీము ననునయింపఁ బూనెనవి, ధర్మజుఁడే ధర్మదేవతవలని వరమును బడసినవాఁడగుటని నాతఁడే యీ యాయుధముల నా చెట్టుపైని బెట్టినాఁడని దీనికొక కారణమునుగూడ చూపినాఁడు తిక్కన. దీనిని చూచియే గావలయు. దక్షిణదేశప్రతుల పెక్కింటిలో పూర్వోత్తర సందర్భము సరిగా కుదురని క్రొత్తశ్లోకములు కొన్ని తిక్కన రచనతో సమానార్థముగలవి మధ్య చేర్పఁబడి నట్లగపడు చున్నది.

"విహాతా క్షురధారాంశ్చ ధనుర్భిశ్ఛిద్దధుస్పృహ."

ఈ పాదము తరువాత కుంభఘోణ ప్రతిలో

"అథాబ్రవీ ద్ధర్మరాజః సహదేహం పరంతపః,
ఆరుహ్యేమాం శమీం వీర నిధత్స్వేహాయుధాని నః"

అని ధర్మజుఁడు సహదేవునితోఁ జెప్పినట్లుండగా, మఱికొన్ని తెలుఁగు ప్రతులలో ధర్మజుఁడే చెట్టెక్కిన ట్లగపడుచున్నది. దీనిలో నీ మొదటి పాదమునకు బదులుగా

"తాని సర్వాణి సన్నహ్య వాసోభిః పరివేష్ట్య చ,
ఆరుహ్య యావ దేతాని నిధాతుం విహాగై ర్వృతామ్."

అను రెండు పాదములును, వాని తరువాత

"శమీం ఆరుహ్య సుమహతీం నిక్షేప స్యాయుధాని నః"

అని పై శ్లోకమున రెండవ పాదముతోఁ జోల్పఁదగిన పద్య పాదములు గలవు. "నిక్షేప స్యాయుధాని నః" అను వాక్యము వేఱు వేఱు ప్రతులలో వేఱు వేఱుగా నున్నది. "నిక్షిపాద్యాయుధానినః", "నిక్షేపాన్యాయుధానినః" అను పాఠాంతరములు కలవు. ఎట్లైనను "ఆరుహ్య నిక్షిప" అని చెప్పిన దెవరో వ్యక్తము గాలేదు. ఉత్తర దేశపాఠములను, కుంభ ఘోణ ప్రతియందును ధర్మజుఁడు నకులునితోనో, సహదేవునితోనో చెప్పిన ట్లున్నది గనుక అందలి శ్లోక పాదములే యిందు చేర్చియుంచెను. తరువాత

"వైశంపాయన ఉవాచ

"తాన్యాయుధా న్యుపాధాయ కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః
స వచః పురుష వ్యాఘ్రః ప్రోవాచ మధురాక్షరమ్."

ఈ చెప్పుట చెట్టెక్కియో, క్రింద నుండియో చెప్పఁబడి యుండలేదు.

యుధిష్ఠిరః :

"బ్రహ్మాణ మింద్రం వరదం కుబేరం వరుణానిలౌ,

....

"సర్వాయుధానీహ మమానుజానాం
న్యస్యా మ్యహం దేవసమీపతో వై.
"ఏషన్యాసో మయాస్య స్త సూర్యసోమానిలాంతికే,
మహ్యం పార్థాయ వాదేయం పూర్ణే వర్షే త్రయోదశే;
నైవ భీమాయ దాతవ్యం అయం క్రుద్ధో వృకోదరః.

....

అమర్షా న్నిత్య సంక్రుద్ధః ధృతరాష్ట్ర సుతాన్ ప్రతి

అపూర్ణకాలే ప్రహరేత్ క్రోధసంరక్తలోచనః
సమయే పరిపూర్ణేతు ధార్తరాష్ట్రాన్ నిహన్మహే.

"వైశంపాయన ఉవాచ :

"సోఽవతీర్య మహాప్రాజ్ఞః పాండవ స్సత్యవిక్రమః,
భీమాం కంఠే పరిష్వజ్య చానునీయ పరాభిభః:
దైవతేభ్యో నమస్కృత్య శమీం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్."

ఇట్లు ధర్మజుండె చెట్టునుండి దిగినట్లు చెప్పఁబడినది గాని ధర్మజుఁడు "ఆరుహ్య నిక్షిప స్వాయుధాని నః" అని ఎవరినో గూర్చి చెప్పినట్లున్నదే కాని యాతఁడు స్వయముగాఁ జెట్టెక్కినట్లు పై శ్లోకములలోఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. ఇది యంతయు రెండుపాఠములలోని శ్లోకములను గుచ్చెత్తుటవలనఁ గలిగినచిక్కుగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఇంతేగాక ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకాలయమునందు బ్రౌనుదొరగారిచే సంపాదించి పెట్టఁబడిన తెలుఁగక్షరముల ప్రతిలో మఱియొక విశేషము కలదు. కుంభకోణ ప్రతిలో పాండవులు పట్టణము వైపునకుఁ బోవుచు నచ్చటి గోపాలాధిపాలురతో నది నూట యెనుబది సంవత్సరముల తమతల్లి కళేబరమని చెప్పుచు నగరమును బ్రవేశించిరని మాత్రమే చెప్పఁబడియుండఁగా, బ్రౌనుదొరగారి ప్రతిలో

"తమేవ మూచు ర్ధర్మజ్ఞా కులధర్మో న ఈదృశః"

అన్నదాని తరువాతనే (తిక్కన రచన కనుకూలముగా)

"అథాబ్రవీద్ధర్మరాజా.... పరంతప,
ఇదం నో మృగ మజ్ఞాతే గతసత్వ మచేతనమ్:
ఏత దుష్కృతక వై వీర ధనూంషి పరివేష్టయ.

"వైశంపాయనః

"ఏవ ముక్తో మహాబాహుః సహదేవో యథోక్తవత్,
శమీ మారుహ్య త్వరితో ధనూంషి పరివేష్టయత్:

పునఃపునశ్చ సంవేష్ట్య కృత్వా సుకృతకారిణః,
అథాపర సుదూరస్థం ఉంఛవృత్తి కళేబరమ్;
తచ్చానీయ ధనుర్మధ్యే వినిబధ్యంత పాండవాః,
అథాబ్రవీ న్మహారాజో ధర్మాత్మా స యుధిష్ఠిరః;
రజ్జుభి స్సంవృతం ప్రాజ్ఞ వినిబధ్నీహి పాండవ."

అని యీ పని యంతయు ధర్మజుఁడు సహదేవునిచేఁ జేయించినట్లు చెప్పు శ్లోకములు కలవు. ఈశ్లోకములు కుంభఘోణప్రతిలో సహదేవుఁడు తా నాయుధములను వృక్షముపైఁ బెట్టుటకు పూర్వమే చేసినట్లుగాఁ జెప్పుచు నింతకు పూర్వమే చేర్పఁబడినవి. అనఁగాఁ దెలుఁగు ప్రతులలో ధర్మజుఁడే చెట్టెక్కి యాయుధములను దానిపైఁబెట్టి దేవతలను ప్రార్థించినట్లును, ఆపైని శవాదులను సహదేవుఁడు వానిపై గట్టినట్లు నున్నను, తిక్కనరచనయందువలె నానుపూర్విగనఁబడకయుండ, కుంభఘోణప్రతి ధర్మజుఁడు చెట్టెక్కి పెట్టినట్లు చెప్పక క్రింద నుండియే దేవతలను స్తోత్రము మాత్రము చేసెనని తెలుపుచున్నది. తిక్కన శ్లోకము లాయా సందర్భములలో నద్దిపేయఁబడినవై యున్నవి. తిక్కన యానుపూర్వి బ్రౌన్‌దొరగారి తెలుఁగుప్రతిలో కనఁబడుచున్నది.

దీనిని బట్టి తిక్కన రచన దక్షిణదేశప్రతుల పాఠములో నెట్టి చిక్కుల కల్పించినదో స్పష్టమగుచున్నది. ఉత్తరపాఠములో లేని విషయములలోఁ గొన్నియైనను తిక్కన ననుసరించి రచింపఁబడిన ట్లూహింపఁదగి యున్నది.

బృహన్నలను వుత్తరుడు సారథిగా చేసుకొను విధము

బృహన్నల యుత్తరుని సారథిగాఁ గుదురుకొను మఱియొక సందర్భము పరిశీలింతము.

ఉత్తరుఁడు సారథికొఱకై వెదకుకొనుచు,

"పశ్యధ్వం సారథిం క్షిప్రం మమ యుక్తం ప్రయాస్యతః.

....

సంలభేయం యది త్వన్యం హాయయత్వా నరం.

....

పశ్యేయు రద్య మే వీర్యం కురవస్తే సమాగతః

కింను పార్థోఽర్జునః సాక్షాదయ మస్మాన్ ప్రబాధతే."

అని యుత్తరుఁడు ప్రగల్భములు పలుకుచు నర్జునునిపే రెత్తుట ద్రౌపది విని, సహింపక,

"తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా భాషతః స్మ పునః పునః;
నామృష్యత పాంచాలీ బీభత్సోః పరికీర్తనమ్:
అథైన ముపసంగమ్య స్త్రీమధ్యా త్సా యశస్వినీ,
వ్రీడమానేవ శనకై రిదం వచన మబ్రవీత్:
యోఽసౌ బృహద్వారణాభో యువా సు ప్రియదర్శనః
బృహన్నల ఇతి ఖ్యాతః పార్థ స్యాసీ త్స సారథిః"

అని బృహన్నల వెనుక పార్థునకు సారథిగా నుండెను గావున నాతని సారథిగాఁ బడసినచో కౌరవులను సులభముగా జయింపగలవని ద్రౌపదియే చెప్పినట్లుత్తర దేశపాఠమునఁ గలదు. మఱికొన్ని యుత్తర దేశ ముద్రితప్రతులలోను, దక్షిణదేశప్రతులలోనులోనుగూడ నుత్తరుని మాటల నర్జునుఁడే విని యుత్తరచేఁ జెప్పించి తనను సారథిగా నుత్తరుఁడు గ్రహించునట్లు చేయుమని ద్రౌపదిని ప్రేరేపించిన ట్లున్నది.

"శ్రుత్వాత దటునో వాక్యం రాజ్ఞః పుత్రస్య భాషతః,
అతీతసమయే కాలే ప్రియాం భార్యా మనిందితామ్:

....

ఉవాచ రహస్యకుప యుధిష్ఠి సర్వార్థకోవిదః,
ఉత్తరాం బ్రూహిగు స్వ్యణి క్షిప్రం మనాద్వచదిమమ్:

అయం వై పాండవ స్యాసీత్ సారథిః సంగతో దృఢః."

కుంభఘోణ ప్రతిలో నుత్తరదేశ పాఠ శ్లోకములతో సీ పైఁ జెప్పఁబడిన శ్లోకములు గుచ్చియెత్తఁబడినవి.

"తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా స్త్రీషు చాత్మ ప్రశంసనమ్,

నామర్ష యత పాంచాలీ బీభత్సోః పరికీర్తనం."

అను శ్లోకము తరువాత మరల అర్జునుఁ డాయుత్తరుని మాటలు విని ద్రౌపదితోఁ బలికె ననికూడఁ జెప్పఁబడినది.

"శ్రుత్వా తదర్జునో వాక్య ముత్తరేణ ప్రభాషితం."

ఇఁక తెలుఁగుప్రతిలోను, మఱికొన్ని దక్షిణదేశ ప్రతులలోను

"అత్రైవ ముపకసంగమ్య పార్థం పార్థప్రియా సతీ,

ఉత్తరస్య వచ స్సర్వం యథా తథ్య మథాబ్రవీత్;

తచ్ఛ్రుత్వా చార్జునో వాక్యం ద్రౌపద్యాః పరికీర్తితం."

....

ఇట్లు ద్రౌపది యుత్తరుఁడు పలికిన పలుకులు చెప్పఁగా విని యర్జునుఁడు వనవాసకాలమగుటను నిరూపించి తనను గూర్చి యుత్తరచే నుత్తరునితోఁ జెప్పింపుమని పలికినాఁడు. ఇది యంతయు తిక్కనరచనకు సరిపోవు చున్నది చూడుఁడు:

"అనునప్పుడు తత్ప్రదేశంబున నుపకింజేసి,

"విని ద్రుపదధరణిపతినం
దన సామర్షావహాసతరళహృదయ యై
చని తద్వృత్తాంతము నా
తని పలుకులు చెప్పె నింద్రతనయునితోడన్.

"అతం డజ్ఞాతవాసవత్సరం బతీతం బగుట నిరూపించి పాంచాలి కిట్లనియె. నీవు పోయి వారలతో నిట్లనుము . . ."

ద్రౌపది తనంతట తానే యర్జునునితో సంప్రతింపకయే బృహన్నల సారథ్యము చేయఁగలఁడని చెప్పుట యంత యుచితముగ లేదని తలంచి తిక్కన యిచ్చట మార్చియుండును. అజ్ఞాతవాసకాలము పూర్తి యైనదని యామెకును తెలిసియే యుండుటచే నీ యవకాశమును లోఁగి యని బృహన్నలకు వెంటనే తెలియఁజేసినది. అతఁడు నజ్ఞాతవాసవత్సరం బతీతంబగుట నిరూపించి యామెను వారలతోఁ దనను గూర్చి చెప్పుమన్నాఁడు. కాని ద్రౌపది సరాసరి యుత్తరుని యొద్దకే పోయి చెప్పక యుత్తర యొద్దకుఁబోయి యామెచే జెప్పింపఁదలఁచుటలోఁ దన తెలివి తేటలను గనుపఱిచినది. ఆమె యుత్తరతోఁ జెప్పుట నెంత సాభిప్రాయముగా రమణీయముగా నుచితభంగి రచియించినాఁడో తిక్కన చూడుఁడు:

"జనపతినందనుండు దగు సారథి నారయుచున్నవాఁ డెఱిం
గిన పని చెప్పఁగావలయుఁ గ్రీడి మనంబున మెచ్చినట్టి నే
ర్పును భుజశక్తియుం గలిగి రూఢికి నెక్కిన సూతవృత్తిమై
నని సడిసన్న యేర్పాటు బృహన్నలకుం గలదంబు జానవా.

"అర్జునునకు ఖాండవ దహనాద్యమైన
విక్రమములు నా బృహన్నల వెరవులావు
గాదె జయ మొనరించె లోకంబు లెఱుఁగ
నవిద దీని నెఱింగింత ముత్తరునకు."

అని మన మిద్దఱము పోయి యెఱిఁగింతము రమ్మని తీసుకొనిపోయినది. "ఎఱింగినపని చెప్పఁగావలయు" ననుటలో ద్రౌపదియొక్క గడుసుఁదనము వెల్లడియైనది. "నాకు తెలిసిన పనిగదా చెప్పకుండిన బాగుండదేమో యని చెప్పుచున్నానేగాని మఱియొకటి కాదు" అని అర్జునునికి తనకుఁగల సంబంధ మేమాత్రము స్ఫురింపకుండునట్లు చూచుకొన్నది. ఆ తెఱంగు సముచితంబుగ నెఱింగించుటయు నుత్తరుఁడు "అట్ల

సైరంధ్రి నన్ను నిట్లాలిగొనఁగ నేల... బృహన్నల సారథియైన నోని నవ్వరే" యని పలుకఁగా నాతనికి దగిన సమాధానముగా

"కౌరవసేన గాదు త్రిజగంబుల నొక్కట నెత్తి వచ్చినం
దేరు బృహన్నలావశగతిం జరియించిన గెల్వవచ్చుఁ ద
ద్వీరగుణంబుసొంపు పృథివీపరసంపద నే నెఱుంగుదున్
గారణజన్మమై తనువికారము వచ్చినఁ బెంపు దప్పునే."

అని పలికి యాతని నెట్లో యొడఁబఱిచినది.

ఉత్తర పోయి బృహన్నల నన్న సారథ్యమునకై వేఁడుటలో

"సైరంధ్రి రాఖ్యాతి బృహన్నలే తాకిం
సుశిక్షితాః సంగ్రహణే రథాశ్వయోః,
అహం మరిష్యామి న మేత్ర సంశయో
మయావృతా తత్ర నచే ద్గమిష్యసి."

నీవు వెళ్ళకపోయినచో నేను చచ్చిపోవుదునని, సంస్కృత మూలమున కుంభఘోణప్రతిలో కలదు. కాని తిక్కన యెంత ముద్దుగాఁ బలికించినాఁడో చూడుఁడు:

"నీ వొడంబడక తక్కుట నావలని వాత్సల్యంబుఁ గొఱంత పఱుచుట. యెల్లవిధంబులం బెత్తనమీ పూనిపట్టితి నీవును నా పలుకులు కొఱచసేయక నీ పెంపునుం బ్రకటంబుగా రథంబు గడప నియ్యకొనుము." అనిన నమ్ముదిత పలుకులు ముద్దుచేసి,

"భవదీయప్రార్థనచేఁ
దివిరి పరమదుష్కరములఁ దీర్చియయిన ను
త్సవ మొనరించెద నా
త్మ్యవిధం బొక దనఁగ నేల యంబుజవదనా."

యని తన ప్రభావమును బ్రకటించి ముందు తాను సాధింపఁబోవు పరమ దుష్కరకార్యమును సూచించినవాఁడుకూడ నైనాఁడు. ఇట్లె తిక్కన యెచ్చటికచ్చట నాయాపాత్రల సంభాషణలు వారివారి గుణశీలములకుఁ దగియుండి ధ్వనితోఁగూడినపై ఉత్తరకథార్థమును సూచించునవిగాఁ జేయుచుండును.

విరటుని కొల్వు-భీముఁడు

ఈ పై పద్యముచే నాలుగై దాశ్వాసములందలి కథయు, సందర్భనుఁడు నాయకుఁ డగుటయు సూచింపఁబడినట్లే, మొదటి యాశ్వాసము నంతమున ద్రౌపది పలుకుల మూలముగాఁ దరువాతి యాశ్వాసమున జరుగఁబోవు కీచకవధ వృత్తాంతము, భీముని నాయకత్వము గూడ సూచింపఁబడినవి. ఇంతకు పూర్వమే విరటుని కొల్వు ప్రవేశించిన సందర్భమున భీముఁడు పల్కిన

> "తలమును లావు విద్య మెయి దర్పముఁ బేర్చి పెనంగు జెట్టి మ
> ల్లుల విఱుతున్ వడిన్ గడియలోనన చూడ్కికి వేడ్క
> సేయుదున్."

అను పల్కులమూలముగా నా కీచకవధకు ముందు జరుగఁబోవు మల్ల యుద్ధప్రదర్శనముగూడ సూచితమైనది. ఇట్లే యాశ్వాసముననే గాక కీచకవధకు తరువాత ఫలితముగా సంభవించిన దక్షిణగోగ్రహణకథకుఁ గూడ భీముఁడే నాయకుఁడగుటచే రెండుమూఁడాశ్వాసములకు నీతఁడే నాయకుఁడు. ఈతనిని కేవలము నాయకునిగఁ జేయుటయే గాక, ద్రౌపది చెప్పినట్లుగా నుత్తమ నాయకత్వగుణము లాతనియం దాపాదించినాఁడు తిక్కన. కావుననే మూలమునందలి పాత్రకును, తిక్కన పాత్రలకును గొంత భేద మగపడుచుండును. తత్తత్పాత్రౌచిత్యలనమునకుఁ దగినట్లుగా మూలమున లేనివిషయములను గొన్ని యాతఁడు చేర్పవలసివచ్చుచుండును. "జెట్టి మల్లులను విఱుచు" విషయము మూలమునఁ గానరాదు.

"నియుద్ధ శీలోస్మి సదాహి పార్థివ
గజాంశ్చ సింహాంశ్చ సమేయివా నహమ్."

అని మాత్రమే కలదు. అతని యుత్తమ నాయకత్వమునుగూర్చియునేమి లేదు. విరటుని కొల్వులోఁ బ్రవేశించు సందర్భమున నీతని యాకారము నెట్లు వర్ణించి యాతనిచే తిక్కన యెట్లు పలికించినాఁడో చూడుఁడు:

"చూపఱెల్లను దన రూపంబు చూడ్కికి
ప్రేఁగైన నత్యంత విస్మయంబుఁ
బొందుచుండ సమీరణపుత్రుఁడగ్ర
జుండు పోయిన దెసఁ దప్ప నొండుపలన
సమదవారణపతి గమనమున మత్స్య
ధరణివల్లభుసభ చేర నరుగుటయును."

తిక్కన భీముని గమనమును వర్ణించినప్పు డెల్లను దానిని సమద వారణపతి గమనముతోడనే పోల్చుచుండును. తరువాత మల్లుని తోడి యుద్ధమునకుఁగా భీముఁడు మల్లరంగమునఁ బ్రవేశించినప్పుడు కూడ నాతఁడు "మెత్తన యియ్యకొని గర్జించి గజాలస్యంబున నంగణంబు సొచ్చి"నట్లుగా వర్ణించినాఁడు. అక్కడ మూలములో "శార్దూల శిథిలం చరన్" అని యున్నది. మల్లయుద్ధరంగములోనికి మల్లులు వచ్చుటను గజాలస్యగమనముతోడను పోల్చుటయే యుక్తతరంబను విషయ మాంధ్ర దేశమున కుస్తీ పందెములకు వస్తాదులు నడచురీతిని చూచినవారికిఁ దోఁచకఁపోదు. తిక్కన తన కాలమున నాంధ్రదేశమున విశేషముగాఁ బ్రబలియున్న యీ కుస్తీ పందెములను మనమున నిడికొనియే భీముని మల్లయుద్ధవర్ణనను రచించినాఁ డనుటలో సందేహములేదు. భీమునొక పెద్ద వస్తాదుగా నుద్దేశించియే యాతని నాయాసందర్భముల తిక్కన వర్ణించినట్లు కనఁబడుచున్నది. అయితే యిక్కడ బం. వరి. వారి పాఠములో, ననఁగా నుత్తరదేశ ప్రతులపాఠములో

"ఉపాయయౌ సింహ విలాసవిక్రమః"

యనియు, పిదప విరటుఁ డీతనిఁ జూచి,

"సింహోన్నతాంసో౽యమతీవ రూపవాన్,
ప్రదృశ్యతే కోను నరర్షభో యువా"

అని పలికినట్లుండఁగా, దక్షిణదేశప్రతులలో మొదట

"వృకోదరో దృశ్యత సింహవిక్రమః"

అనియే యున్నను, తరువాత నుత్తరదేశపాఠములలో లేని ప్రక్షిప్త శ్లోకములలో నొక దాని యందు

"సభాగతో వారణయూథపోపమః"

అను విశేషణ ముండుటచే నిది తిక్కనపద్యమును జూచి రచింపఁబడిన దేమో యను సందేహము కలుగుచున్నది.
భీముఁడు ధరణీవల్లభుని సభను ప్రవేశించిన రీతియే గాక యాసమయము నందలి యాతని రూపురేఖలు, గనువారి కెట్టి భావములు కలుగునో వర్ణించి చూపినాఁడు.

"ఉలుకును వెక్కసపాటును
దలకొను నెమ్మనముతోడ ధాత్రీరమణుం
డలఘుభుజ విపుల వక్ష
స్థల రేఖాకాంతిఁ బరవశత్వముఁ బొందెన్."

అతని పైవేషంబు చూచిన ఉలుకు, వెక్కసపాటును, విపులవక్షస్థల రేఖఁ జూచిన పరవశత్వము గలిగెననుటలో తిక్కన ఎంత తూఁచినట్లు వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. అట్లు భీముఁడు మనుజేంద్రు కడకుఁబోయి జయశబ్దయుతంబుగ, వినయంబున మ్రొక్కి విన్నుఁడై విన్నవించెనఁట. భీముని రూక్షత్వ దర్పములతోపాటు అతని వినయసంపదను వ్యక్తీకరించుటకు తిక్కన ప్రత్యేకశ్రద్ధ వహించినట్లు కనఁబడుచున్నది.

వెనుక భీముఁడు ధర్మజునితోఁ దాను మెలంగురీతిని జెప్పునప్పుడు కూడ "గర గరగా గూడుఁ గూర నరేంద్రుని చిత్తమునకు వచ్చిన యాచందమున నొనర్చి నేర్చి మెలఁగుదుఁ గరము వినీతి మెఱయ" యని పలికినాఁడు. 'నిభృతుఁడై' యను విశేషణమే యాతని వినీతత్వమును బహిర్గతము చేసి కార్యరూపమునఁ గనఁబఱుచుచున్నది. ఇఁక నాతఁడు విన్నవించినరీతిలో వినయము లేకపోలేదు గాని దర్పము, ననాగరకుని సరళత్వముతో (*simplicity*) గూడిన రూక్షత్వము (*rudeness*) వంటి రూక్షత్వము నెంత చక్కఁగాఁ గనఁబఱచినాఁడో చూడుఁడు. ఇచ్చట భీముని నోట శార్దూలవృత్తమును బెట్టిన తిక్కనార్యుని యౌచిత్యగ్రహణము నేమని కొనియాడవలసినది:

"దేవా, నాలవజాతివాఁడ నిను నర్థిం గొల్వఁగా వచ్చితిన్
సేవాదక్షత యొండు మై నెరుఁగ నీ చిత్తంబునన్ మెచ్చున
ట్లే వంటం గడు నేర్తు బానసమునం దిచ్చోటనే గాదు న
న్నేవీటన్ మిగులంగ నెవ్వఁడును లేఁ డెబ్బంగులం జూచినన్."

ఆభావములు, వానిని నిర్భయముగా తిక్కన చెప్పినట్లు "నిరర్గళాలాపముల" నున్న దున్నట్లు చెప్పినరీతి, వానిని శార్దూలవృత్తమునఁ జదువుటచేఁ గలిగిన యొకవిధమగు గాంభీర్యము, అన్నియు భీముని స్వభావమునకుఁ దగినట్లే యున్నవి. ఇంకను నాతని పైఖరి అభినయమును జూడుఁడు. మత్స్యభూరమణుం డెట్లు నిను శూద్రుఁగాఁ దలపఁగఁవచ్చు ధరణీభరణక్షమమూర్తి వీవు నీకుఁ దగిన యానము నాసనాదుల నిచ్చెద గజవ్రజముం బరికింపుమని పలికినమీఁదట

"....మొఱకుచందం
బున మోమడ్డము గదల్చి భూవిభుఁడు సభా
జనులు విన ననిలసుతుఁ డి
ట్లనియెన్ బ్రస్ఫుట నిరర్గళాలాపములన్."

మొఱకుచందమున మోఘమ్మగఁ గదల్చుట యెంత స్వాభావి ప్రవన్నమై యున్నది. అతని పలుకు లెంత నిర్గళములై యున్నవో చూడుఁడు:

"నా కవియెల్ల నేల నరనాథులకుం బ్రియమొందునట్లుగాఁ
బాకముసేయనేర్తు జనపాలక, ధర్మసుతుంను పెద్దయుం
జేకొనియుండు ....

"వలసిన నేలు మేను బలవంతుఁడ గాలెడుపోతు దంతి బె
బ్బులి మృగనాథునిం దొదరి పోరుదు భారత యుల్లసిల్లఁగాఁ
దలమును లావు విద్యమెయి దర్పముఁ జేర్చి పెనంగు జెట్టిమ
ల్లుల విఱుతున్ వడిన్ గడియలోనన చూడ్కికి వేడ్కసేయుదున్."

"కొలువుగొను మొల్లకుండుట
గలిగినఁ బొమ్మనుట యంతకంటెను మే లే
వలసినకడ కేఁగెద నీ
తల పెయ్యది యానతిమ్ము ధరణీనాథా"

ఈ భావములుగాని, యీరీతిని పలుకుటగాని ప్రాచీనోత్తర దేశపాఠమున లేదు. దక్షిణదేశపు ప్రతులలో మాత్రమే గానవచ్చు చున్నది. పిదప నతని యీ నిర్గళాలాపములఁ జూచి పరటుఁడు వెను కకుతగ్గి "మూర్ధం ఛందానువర్తీన" యనుసామెతననుసరించి కాటోఁలు

"ఇమ్మహనీయ రూపమున నేత్తెఱఁ గన్గొని నీకు వేడ్కమో
గ్యమ్మగుభంగిఁ జెప్పితిమి గాని నరోత్తమ, యొంటుగాదు నీ
వెమ్మెయినైన నిల్చుటయె యిష్టము"

అని "సానునయంబుగాఁ బలికె"నఁట. భీముఁడును మనమున సూపకేల్ల యుండెను.

అట్లు భీమునివలెనే తక్కిన వారందరును "దమతమవృత్తుల నెడల సకలజనములకు హృదయానురంజన మొనర్చి తాల్మిపూని లోట, యడఁకువ, తగవు, మెలపు నెఱిదెలుంగును పాటింప నేర్పు గలిగి" యుండిరఁట. పాండవుల యజ్ఞాతవాసకాల ప్రవర్తనమును గూర్చి యెట్టి సముచితంబులగు విశేషణములతో వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు:

"ఉన్నతఁతి వివిధదేశో
త్పన్నులు నద్భుత విధాయి బలవిక్రమసం
పన్నులు నగు మల్లులు విభ
వోన్నతుఁడగు విరటుపాల నుద్భటవృత్తిన్‌.

"తమలోన మాటలాడెడు
సమయంబున నొక్కరుఁడు విశాలోరస్కుం
డమితబలుఁడు పంచానన
సమభీషణమూర్తి యధిక సంరంభమునన్‌."

అని మల్లుని రాకను గూర్చి చెప్పుట నుపక్రమించినాఁడు తిక్కన. కాని మూలమున

"అథ మాసే చతుర్థేతు బ్రహ్మణః సుమహోత్సవః,
ఆసీ త్సమృద్ధో మత్స్యేషు పురుషాణాం సుసంతతః:
తత్ర మల్లాః సమాపేతు ర్నానా దిగ్భ్యః సహాగతాః

....

అసకృల్లబ్ధలక్షా స్తే రంగే పార్థివసన్నిధౌ
తేషా మేకో మహా నాసీ త్సర్వమల్లాన్ సమాహ్వయన్."

అని పాండవులు విరటుని కొల్వు ప్రవేశించిన నాల్గవ మాసమున నొక బ్రహ్మోత్సవమునకు మల్లులందరు విరటుని పట్టణమును జేరిరని

యున్నది. దక్షిణదేశపాఠములలో నిది "శంకరస్య మహోత్సవః" శంకర మహోత్సవమని యున్నది. తిక్కనార్యుఁడీ మహోత్సవ విశేషమే తలపెట్టలేదు. ఈ శంకరోత్సవము గాని బ్రహ్మోత్సవము గాని తెలుఁగుదేశములో జరుపునాచారము లేకుండుటచేఁ గాఁబోలు తిక్కన దీనిని వదలివేసినాఁడు. ఇంతేగాక యేదోయొక యుత్సవ సందర్భమున నూరిలో మల్లులు చేరిరనియు, వారిలో నొకరితో విరటుఁడు భీముని బోరించెననియుఁ జెప్పుట విరటుని "వైభవౌన్నత్యమునకుఁ" దగినది కాదని తలంచియుఁగూడ నా యుత్సవ విషయమును జారవిడచి మహావైభవోన్నతుఁ డగు విరటుఁడు వివిధ దేశములనుండి మల్లులను రప్పించి వారికి మడిమాన్యములిచ్చి వారొసఁగు మల్ల విద్యా ప్రదర్శనములను జూచు వేడుక గలవాఁడై యుండెనని సూచించినాఁడు. గొప్పసంస్థానములయందు రాజులు మల్లుల నాదరించుట సుప్రసిద్ధమే. మనుమభూపాలుఁడు గూడ నట్లు చేసియుండు నని తలంపవచ్చును. కావుననే తిక్కనార్యునకు మల్లయుద్ధ వినోదములం దాదరము, వానికి సంబంధించిన పేచీలను గూర్చిన సన్నిహితజ్ఞానము కలిగి యుండును.

ఆ బ్రహ్మమహోత్సవసందర్భమున వచ్చిన మల్లులలో నొకఁడు ప్రగల్భములు పలుకుచున్నఁ జూచి భయకంపితులై యచ్చట మల్లులందరు నోరు మెదపకయుండ, విరటుఁడు కోపముతో మీ మాన్యములను, వేతనములను తీసివేయుదునని బెదరించి నట్లును, ధర్మజుఁడది చూచి భీముని గూర్చి తెలిపినట్లును దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁ గలదు.

"విరాటో వీక్ష్య తాన్ మల్లాన్ త్రస్తాన్ వాక్యమువాచహ
అనేన సహ మల్లేన కో యోద్ధుం శక్తిమాన్ న్నరః
ఇత్యుక్తాస్తే విరాటేన సర్వే మల్లా విశాంపతే
తూష్ణీమాసన్ తతో రాజా క్రోధావిష్ట ఉవాచహ.

గ్రామాశ్చ వేతనాన్యేషాం మల్లానాం హారయా మ్యహామ్;
తతో యుధిష్ఠిరోఽవాదీత్ ప్రశాత్వామత్స్యపతే ర్వచః"

తిక్కన యీ విషయమంతయు వదలి వైభవోన్నతుఁడను టచే విరటుని గొప్పతనము సూచించినాఁడు. మాన్యములిచ్చి మరల తీసికొందునని బెదిరించునట్టి సులభ కోపుఁడును, లఘుహృదయుఁడును కాఁడని సూచించుటకే యీ విషయమును వదలి వేరు విశేషణములను వేసినాఁడు. విరటునకుఁ మల్లయుద్ధముల నేర్పాటుచేసి వేడుక చూచు నలవాటు కలదనియు, నిత్తెఱంగున భీముఁడితనికి వేడ్కనలుపుచుండుటే గాక చక్కని మల్లులు లేనితఱి నంతిపురంబులలోఁ గూడ నింతులు చూచుచుండఁగా నయ్యవనీకాంతుండు శార్దూల శుండాలాదులతోఁ బోరించుచుండెడి వాఁడనియుఁ దెలిపి యున్నాడు. విరటుని కిదియంతయు వేడుకయే. భీముఁడును దాను వేడుకకే పెనఁగుచున్నట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పినాఁడు.

"అధిప ధర్మజుపాల నున్నప్పు డతని
వేడుకకుఁ దగఁ బెనఁగెదు వింతలైన
జెట్టిమల్లులతో నిప్పు డట్టువోలె
నీదు వేడ్కకుఁ బెనఁగుదు నేర్చినట్లు"

అని ధర్మతనయుఁ కనుసన్నగనుంగొని, మెత్తన యియ్యకొనియెనఁట. మూలములో భీముఁడీసందర్భమున నెట్లు ప్రవర్తించినాఁడో చూడుఁడు.

"నరేన్ద్ర తే ప్రభావేన ప్రియా శక్త్యాచ శాసనాత్,
అనేన సహ మల్లేన యోద్ధుం రాజేన్ద్ర శక్నుయామ్,
మహాదేవస్య భక్త్యాచ తం మల్లం పాతయా మ్యహామ్."

"ఓరాజా, నీ ప్రభావముచేతను, శక్తి శాసనములచేతను ఈ మల్లునితోఁ బోరుటకు శక్తిగలవాఁడ నగుచున్నాను. మహాదేవుని యందలి భక్తిచేత నితనిని పడఁగొట్టఁగలను" అని యీ మూలమునఁ గలదు. రాజు శాసనమువలననే యీతఁడు పెనఁగుచున్నట్లున్నది.

భీముని గూర్చి రాజునకుఁ జెప్పుటలోఁ గూడ నెంత చమత్కారముగ రచించినాడో చూడుఁడు. విరటుని యొద్దనుండు మల్లులు తమలో మాటలాడుకొనుచుండెడు సమయమున "నొక్కరుఁడు విశాలో రస్కుం డమితబలుఁడు పంచానన సమ భీషణమూర్తి యధిక సంరంభమున" నానరపతి యెదుట నిల్చి మ్రొక్కి భుజాస్ఫాలనంబుచేసి,

"నేల నాలుగు చెఱఁగుల నృపులకొలువు
లందు నేను వర్తించితి నవనినాథ
యగ్గలించి నాయెదుర బాహాప్పళించి
కడఁగఁజాలెడు మల్లుఁడు గాన నెందు"

అని చెప్పినాఁడఁట. ఈ విషయము మూలమున లేదు.

"ఆగతం మల్లరాజం మాం కృత్స్న పృథివీమండలే:
సింహవ్యాఘ్రగజైస్సార్థం క్రీడంతం విద్ధి భూపతే"

అనిమాత్రమే యున్నట్లున్నది. "నేల నాలుగు చెఱఁగుల నృపుల కొలువులందు నేను వర్తించితి" నని యీ మల్లునిచే పలికించుటలో తిక్కన యీసందర్భమున నెన్ని విశేషగుణములను సాధించినాఁడో చూడుఁడు. ఆ జాతీయ ప్రయోగమువలన నామల్లుని దర్పము నౌద్ధత్యము నెంత సులభముగానో మన మనముల కెక్కునట్లు చేసి నాఁడు. ఈతఁడాగంతుకముగ నేయుత్సవసమయమునకో విరటుని పట్టణము చేరినవాఁడు కాక, ప్రసిద్ధులగు రాజుల కొలువులన్నిటిని జూచుకొనుచు, నచ్చటి ప్రసిద్ధమల్లుల నోడించుచు దిగ్విజయమునకై బయలుదేఱినవాఁడు. అట్టివాఁడు గనుకనే విరటుని యొద్దనున్న మల్లు రందఱు జంకినారు.

"....వాని సముదాకృతియుం బటువాక్యవృత్తియుం
గని విని మల్లులెల్ల భయకంపితమూర్తులు డాల్చి మాభవ
ల్కను గనువిచ్చి చూతను మొగం బెగయింపను జాలకున్నవారు."

అప్పుడా జనపతి వేడ్క ప్రోడుపడుచందముగాంచి యుధిష్ఠిరుండు భీముని విషయమును రాజున కెఱింగించెనని చెప్పుచు ధర్మజుఁడీ విషయమున తాను కలుగఁజేసికొనుటకుఁ గారణమును దెలిపినాఁడు. ఇక్కడకూడఁ జనపతివేడ్క ప్రోదుపడుట యని చెప్పుచు నిదియంతయు వేడుకకొఱకు జరిగినదనియే సూచించుచున్నాఁడు. మల్లుల యశక్తస్థితి మన కన్నులయెదుట రూపొందునట్లుగా (*Picturi sque*) వర్ణించినాఁడు. పల్కెను. జూడను, మొగమెత్తుటకైనఁ జాలకుండిరఁట. జనపతివేడ్క ప్రోడుపడుచందముఁ జూచియే యుధిష్ఠిరుఁడా వ్యవహారమునఁ బ్రసక్తి కల్పించుకొనెనను నుద్దేశము (*motive*) మూలమున లేదు. మూలపాఠముకూడ నిచ్చట రెండు విధములుగా నున్నది. ఉత్తరదేశప్రతుల పాఠములో ధర్మజుఁడు సలహా చెప్పుట యను విషయమే లేదు సరిగదా, మల్లులందఱు ముఖములు తేలవేయఁగా విరటుఁ డొస్సుడు సూతుని వానితోఁబోరించెననియు, సూతుఁడశక్తుఁడగుటను జూచి సూదునిచే పిదప పోరించెనని మాత్రమే కలదు.

> "యదా సర్వే విమనస స్తే మల్లా హతచేతసః,
> అథ సూతేన తం మల్లం యోధయామాస మత్స్యరాట్;
> కీచకోఽపి యదా మల్లం న విశేషయతే బలాత్,
> తదా సూదేన తం మల్లం యోధయాన మత్స్యరాట్;
> నోద్యమాన స్తథా భీమోదుఃఖేనై వాకరో న్మతిమ్,
> నహి శక్త స్స దాక్షిణ్యాత్ ప్రత్యాఖ్యాతుం నరాధిపమ్."

ఇచ్చట నీపాత్రలఁగూర్చిగాని, వారిచర్యలనుగూర్చిగాని మన కెట్టి యుత్సాహమును కలుగుటలేదు. అవి కోయ్య బొమ్మలవలె నుండెనేకాని వానియందు జీవకళ, చైతన్యము నగపడదు. ఇఁక దక్షిణదేశ పాఠమునందలి కథ యింతకంటె తిక్కనకథకు దగ్గఱగా నున్నది. ఇందు మల్లయుద్ధరంగమునకు కీచకుఁడు రానేరాఁడు, వాని ప్రశం

నయే లేదు. రాజునెదుటకు వచ్చిన భీముని యాకారము మనకు మూలములో నేమియుఁ గనఁబడదు. తిక్కన మనకు చక్కగాఁ జూపినాఁడు.

"....అతఁడు భయభక్తులతోఁ
జనుదెంచి మల్లవర్గముఁ
గని మై వెలుగంగ నిలిచె కౌతూహలియై."

రాజునొద్దకు వచ్చినపుడు భయభక్తులతో వచ్చి నిలిచినను మల్లులను జూచినతోడనే వారితోఁ బెనఁగవలయు ననెడి కౌతూహలముతోపాటాతని మెయియుఁ బెరిగినదఁట. భీముని శీలమువల్ల నీ యభినయసూచన యెంత సముచితంబైనదో గమనింపుఁడు. కాని రా జామల్లముఖ్యుం జూపి యితనితోడి కయ్యంబునకు నన్నద్ధుండవు కమ్మని చెప్పినను ధర్మతనయుని కనుసన్న గనుంగొనక మారుపలుకలేదు. పలికినపుడైనను సంస్కృతమునందువలె "తంమల్లధిపాతయా మహ్యం" "మల్లేన యోద్ధుం శక్నుయాం" అని చెప్పక "ధర్మజునిపాలను వింతలైన జెట్టిమల్లులతోఁ బెనఁగుచుండును. ఇప్పుడట్టివాలె నీదువేడ్కకుఁ బెనఁగెద నేర్చినట్టు" అని వినయము దోఁపఁ బలికినాఁడు. "అని మెత్తన యియ్యకొనినాఁడు." సామాన్యముగా భీముఁ డెవ్వరిమాటలను లక్ష్యపెట్టక సమయము సందర్భమును లేక ప్రతిపనికిని తన శరీరబలంబుపైననే యాధారపడు మోటమొద్దు వంటివాఁడను సామాన్యాభిప్రాయముఁ బోఁగొట్టి, యాతని శరీరబలమును, పట్టుదలను యుక్తాయుక్తవిచక్షణ లేక ప్రయోగించువాఁడు కాఁడని చూపుటకే తిక్కన యత్నించుచున్నట్లున్నాఁడు. వాని సహజగుణములను జూపుచునే వినయాదిగుణములను మఱికొన్నిటి నాపాదించి భీముని శీలము వించుక సంస్కరింపఁదలచి (*tone down*) నట్లు కనఁబడుచున్నాఁడు. కావుననే భీముఁ డన్నగారి కను సంజ్ఞ గైకొననిది మాటలాడనైనలేదు. "భవదాజ్ఞా దృఢబంధ సంయమిత శుంభద్వేగమై" యున్న దాక యష్టనద్వ్యపమే కాదు, శు

శ్రీమహాశార్దూలముకూడ నట్టిదే యని సూచింపఁదలఁచిన ట్లున్నాఁడు. అట్లు 'మెత్తన' యియ్యకొనినను, వెంటనే గర్జించి, గజాలస్యంబున నంగణంబు సొచ్చి, భూపాలునిముంగట భుజాస్ఫాలనంబు చేసి, మ్రొక్కి, మరలినాఁడట. ఈ కృత్యము లన్నియు మనకు నిత్యపరిచితములగు మల్లయుద్ధ సంప్రదాయముల కెట్లు తగినట్లున్నవో చూడుఁడు. ఈ మల్లయుద్ధమునంత నొక నాటకరంగమునందువలె మనకన్నుల యెదుటఁ బెట్టుచున్నాఁడు. తిక్కన మల్లులు కుస్తీకిఁ బోవునప్పటి యాటోపంబుతోఁగూడిన వికారపు నడకను "గజాలస్యంబున" అను పద మెంత చక్కఁగా వ్యక్తము చేయుచున్నది. ఈతఁడు రాజునకు మ్రొక్కి మరలునప్పటి కారెండవ మల్లుఁడంతకుమున్నె కృత పరికర బంధుండై యచ్చట నుండుటచే నాతని కెదురుపడినాఁడు. అప్పుడు వారిద్దరు పరస్పరమూర్తుల నవలోకించుకొనుట, యుద్ధరంగంబు మన్ను ఫాలప్రదేశంబున ధరియించి శరీరంబులఁ బైజల్లుకొనుట. (ఈ సందర్భమున

"యోద్ధుం వ్యవస్థితౌ వీరౌ రేణుం సంస్పృశ్య హస్తయోః"

అని యొకపద్యపాదము మాత్రమే దక్షిణదేశప్రతుల పాఠములోఁ గలదు, రెండుచేతుల మునివ్రేళ్ళను గొందొక పుచ్చికొని యొండొరులదెసకు వైచికొనుట, యున్నతంబులగు నపసవ్యకరంబుల నాడుచింత సవ్యబాహుతలంబు లప్పళించు చప్పుళ్ళు గలసి యొక్కరుండ మల్ల సఱచిన చందంబున నీలెంచుట, పిదప పింతజానకంబుల నిలిచి కదియుట, యీ మొదలగు కృత్యంబుల వర్ణన నొక్కమాఱు చదివినంతనే భీమ మల్లులయుద్ధసన్నాహం బంతయు నాట్యరంగంబునవలె నెదుట కనఁబడుచునే యుండును. మూలమున చేతులకు మట్టి రాచుకొనుట తప్ప మఱేమియులేదు. ఆంధ్రదేశాచారములనే తిక్కన యిచ్చట వర్ణించినాఁడని చెప్పవచ్చును. ఈ మల్లయుద్ధాచారములనే గాదు, వారు పట్టినపట్లనుగూడ వర్ణించినాఁడు; గాని యివియీ కాలమున విశేషముగా ప్రచారములో లేకుండుటచే నాయాపదము

ఇట్టి పేచీలను దెలుపునో తెలుసుకొనుటకు వీలులేకపోవుటచే నన్నిటికిఁ గూడ "మల్ల బంధ విశేషము"లె యని యర్థము చెప్పుకొనవలసి వచ్చినది. మొన్న మొన్నటి వఱకు మన దేశపు స్త్రీలు ధరించు నగల పేర్లు, పిల్లల యాటలపేర్లు ఇప్పటి నాగరక స్త్రీ పురుషులకుఁ దెలియుట కవకాశము లేనంతటి స్థితి యేర్పడుచుండఁగా, నవనాగరకతా ప్రవాహమంతవేగముగ మనలను ముంచివేయుచుండఁగా, తిక్కననాఁటి వస్తాదులు చూపిన మల్లబంధ విశేషములు సాండోదండెల్సు మొదలగునవి ప్రబలిన మనకాలమున సులభముగ నర్థమగుట యెట్లు తటస్థించును, కావున తిక్కన రచించిన "ఉపాయిలోఁ దన కొదవినతోరహత్తముఁ జూపి ప్రేయక సముదవృత్తి" అనుసీస పద్యములోని మల్లయుద్ధ వర్ణనను, నందలి యుపాయి, తోరహత్తము, సీసానఁబట్టుట మొదలగు బంధ విశేషములను చదువుకొని సంతోషించవలసిన స్థితి కలుగుచున్నది. ఇట్టి మల్ల బంధములఁ జూపి యనేకగతుల యోజలు మెఱయుచు విరాటునకు వినోదంబు సలిపి......(అతని వినోదముకొఱకే భీముఁడీమల్ల బంధములను...పేచీలను...చూపినది అని తిక్కన మరల జ్ఞాపకము చేయుచున్నాఁడు). తుద కాతని కచ్చఁబట్టి కాళ్ళుచేతులు వ్రేలాడుచుండఁ బైకెత్తి ముక్కున నోటను నెత్తురు గ్రక్కుకొనునట్లు విసరి నేలఁబడ వైచి వీపునమండి పెట్టి గూరుచుండెను. అపుడామల్లుండు వెలుతుల—విహ్వలతఁ జెంది. కాళందియు మదివలఁచియు వీలులేకపోవుటచే నేలను చేతులతోఁ గొట్టసాగెనఁట. "ధరణీ తలంబు గరతలంబులప్పళించె." కాళందిచ్చుట యనునది 'మల్లబంధ విశేషం' అనియే శబ్దరత్నాకరమునఁ జెప్పఁబడినను, ప్రస్తుత సందర్భమునుబట్టి, బోర్లఁబడవేసి వీఁపున మండిపెట్టి పైన గూరుచున్న వానిని క్రిందఁబడి యున్నవాఁడు ముందరి భాగమునఁ గొంత పైకిలేచి తనచేతులు రెంటితోఁ బైన గూరుచున్న వానిని కాళముపేసినట్లు పట్టుకొన యత్నించుటయే కాళందిచ్చుట యను దానియర్థము గానోపునని తలంపవచ్చును. వాఁడట్లుచేయ కాళందియ చేతఁగాక ధరణీతలముఁ గరతలంబుల నప్పళించుటయే కానోపును

నోడితినని యంగీకారమును దెలుపు చిహ్నము కాఁబోలును. తిక్కన కాలమున నీ కాలపున "పీటీమన్ను" చేయుటయే అనఁగా వెలకిలఁ బడునట్లు చేయుటయే దానికి చిహ్నముగా గ్రహింపఁబడుచు వచ్చి నట్లున్నది. అట్లు వాఁడు నేల నప్పళించుటతోడనే వాఁడోడెననియు, భీముఁడు గెలిచెననియుఁ దెలిసికొనిన యాకొలువులోనివా రార్చుటయు నా భీముఁడు వానిని విడిచివేసెనఁట. ఆకొలువులోని వారికు స్తీపందెమును జూచుచు గెలుపోటములను నిశ్చయించుటలో నెంత కౌతూహలాయత్త చిత్తులై యుండినట్లు తిక్కన చూపినాఁడో చూఁడుడు. ఇదియంతయు తిక్కనార్యుఁడు స్వయముగాఁ దెచ్చిపెట్టినదే. మూలములో వీరి యుద్ధము గుద్దుకొనుట, తన్నుకొనుట, మొదలగువానితోఁ గూడియున్నదేగాని, వేడుకగాఁ జూచుటకుఁ దగిన పేచీలతోఁ గూడి యుండలేదు. అంతేగాక యామల్లుఁడు భీమునిచేతులో హతుఁడై గతజీవుండగుటచే తిక్కనార్యుఁడుద్దేశించిన వేడుకకే యవకాశము లేకపోయినది. కాని దీనిని చూచియే విరటుఁడు సంతోషించినట్లు మూలములోఁ గలదు.

"ఉత్క్షేపణై క్షేపణై చ పార్శ్వ పేషణమేవచ,
కీలై ర్వజ్రనిపాతైశ్చ లాగోద్యోతైశ్చ కర్కశైః
బాహుబంధై స్తథాక్షేపైః పాదబంధై స్తథైవచ,
ప్రకర్షణా ప్రకర్షాభ్యాం అభ్యాకర్ష వికర్షణైః
అకర్షతా మథాన్యోన్యం జానుభిశ్చాభి జఘ్నతుః."
"భ్రామయిత్వా శతగుణం గతసత్వ మచేతనమ్
ప్రత్యపింషన్ మహాబాహుః మల్లం భువి వృకోదరః
తస్మిన్ వినిహతేమల్లే జీమూతే లోకవిశ్రుతే
విరాటః పరమం హర్షమగచ్ఛ ద్బాంధవై స్సహ"

రాజు దీనిని జూచి సంతసించి బహువిత్తమునుగూడ నిచ్చి నాఁడఁట. ఈసందర్భమున నుత్తరాది పాఠములో లేని విశేషమొకటి దక్షిణపాఠములోఁ గలదు. అది యేమనఁగా నచ్చటి జనులు (తిక్కన

జనసభలోపల నక్కొలలు వార్చుటకు బదులుగా) పలువురి ట్లీహింస యొనర్చుట మల్లధర్మము కాదని పలికినదియు, వారట్లు పలుకఁగా భీముడుఁ "నేను వల్లవుఁడను గాని మల్లుఁడనుకాను. మల్లధర్మమేమో నాకుఁ దెలియ"దని బదులు చెప్పిపోయినట్లున్నది.

> "నహ్యేతద్యుద్ధ ధర్మోఽయం ఇతి సర్వే బ్రువంతి తే,
> మల్లానామితి తచ్ఛ్రుత్వా భీమస్తం వల్లవో స్మ్యహమ్;
> న మల్లో మల్లధర్మజ్ఞో రాజ్ఞః ప్రీతికరో బ్రవీత్,
> తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తథ్య మితి సర్వే బ్రువంతి తే,"

తిక్కనసలో వలెనే మల్లసంప్రదాయ కృత్యముల నీ పిల్లవీరు లిద్దరు చేసినట్లుగా వర్ణించి నేను మల్లుఁడను కానని పలికించుట నెట్టి పూర్వోత్తర విరోధ మేర్పడుచున్నదో గమనింపుఁడు. మూల శ్లోకము లట్లె యుండఁగా, మధ్య మధ్య తిక్కన రచనను జూచియో, వర్ణనను గుణవత్తరముగఁ జేయవలెననియో, తమ తమ యిష్టము వచ్చినట్లు పలువురు పలు శ్లోకములను మధ్య మధ్య చేర్చుచు వచ్చిరనుటకు సందేహము లేదు. ఈ పై శ్లోకములు దక్షిణదేశ ప్రతులన్నిటిలోఁగూడ గానరావు. కొన్ని తెలుఁగు ప్రతులలోనే కలవు. కావ్యకళా దృష్టితో రచింపఁ దొడఁగిన తిక్కన కీహింసాకృత్య మసహ్యముగాఁగ దోఁచుటచే దీని నంత నొక వినోదాత్మకమైన మల్లయుద్ధప్రదర్శనముగా మార్చివేసి, భీముని వినయసంపన్నునిఁగను తన బలసామర్థ్యములచే నితరుల కానందమును, వినోదమును గూర్పఁగలిగిన వానిగాను జేసిచూపినాఁడు. విరటుని శీలముకూడ కళంకరహితమై, యాతని యౌదార్య గౌరవాతిరేకముతోఁ గూడిన విభవోన్నతి ప్రకటితమైనది. ఈ మూలమున తిక్కన కాంధ్రదేశమందలి మల్లయుద్ధవినోదములను గూర్చిన సంప్రదాయములను, విశేషములను శాశ్వతంబగు వాఙ్మయరూపమునఁ జిత్రించి పెట్టుటకు మంచియవకాశము దొరికినది. పట్టి జగద్విఖ్యాతుఁడగు మల్లు నవలీలగ నెత్తివైచి ప్రాణావశిష్టుఁగఁ జేసి విడిచిన భీమునికి కీచ

కునివధ దుస్సాధ్య మెంతమాత్రము గాదను భావము చదువరులకుఁ గలుగఁజేయుచు నిచ్చట తిక్కన భీముని మల్లయుద్ధనైపుణ్యమును రుచిచూపినాడు.

ఇట్టి యసాధారణ కృత్యములను జూచి యెవరైన వీరినిగూర్చి సందేహింపలేదా యను ప్రశ్నను వారించుచు, తిక్కన ముందే జాగ్రత్త పడి,

"పెఱవారలు దమ మెలఁగెడు
తెఱఁగుల దొరఁకొన్న వింత తెఱవుల నేర్పుల్
మెఱయుచు బతిచిత్తముఁ గొని
నెఱపు గలిగి మాన్యవృత్తి నుండుదురు దగన్."

అనిచెప్పి మూలములో లేకున్నను తానొక సమాధానము కల్పించి పెట్టినాఁడు. దీని మూలమున ముందు జరుగనున్న కథార్థమునుఁ గూడ సూచించినాఁడు.

పెఱవారలు దమమెలఁగెడు తెఱఁగుల దొరకొన్నచో వింత తెరవుల నవలంబించి, యత్యంత నైపుణ్యముతో బయలుపడకుండ రాజు చిత్తమున కనుకూలముగా నీపాండవులు దమగౌరవమునకుఁ దగినట్లు ప్రవర్తించుటలో మిగుల జాగరూకులై యుండిరఁట. దీనివలన కీచకుని వలనఁ గలిగిన యవరోధమునుండి తాము బయలుపడకుండఁ దప్పించుకొనుటకై యవలంబించిన వింత తెరవును, నేర్పును, దుర్యోధనుఁడు తమసంగతినిఁ దెలిసికొనుటకుఁగాఁ జేసిన ప్రయత్నముఁ దాము బయలుపడకుండ రాజునకు సహాయముచేసి యాతని చిత్తమును గొన్నరీతియు, తుదకు విరటుఁడు పాచికతోఁ గొట్టినపుడు గూడ తాము బయలుపడక యాతని కపకారము గాని తెరవున వింత నేర్పుల మెఱసి తుద కాతని చిత్తము గొన్న రీతియు మొదలగువాని నీపద్యముచే తిక్కన సూచించువాఁడువలెనున్నాఁడు.

కీచకవధఘట్టమునందు తిక్కనార్యుఁడు చూపినరచనా కౌశలమును, మూలమునుండి యీతనిరచన భేదించిన సందర్భములను పరిశీలింతము.

కీచకుని వధ

తిక్కనార్యుఁడు కీచకవధఘట్టమును గేవల మొక ప్రబంధముగా రచింపఁదలఁచినవాఁడై, "ఇట్లు పాండవులు పాంచాలీసహితంబుగా విరాటనగరంబున వర్తించుచు" అని చెప్పి తిక్కన పాంచాలీసహితులైన పాండవుల వర్తనమును గూర్చియే మరల నిచ్చట నెత్తినాఁడు. పాండవులు పాంచాలీసహితులై యుండుటచే వారికిఁ గలిగిన చిక్కులవైపునకు మనమనముల నాకర్షించుటకును, ఆచిక్కులను వారెట్టి వింత తెలివుల మెఱసి దాఁటినది సూచింపఁదలఁచినవాఁడువలె నీవిశేషమును వేసినట్లున్నాఁడు. ఇట్లు జాగరూకులై వర్తింపుచుఁ గతిపయదివసంబులు గొఱంతగా నేఁడుకాలంబు గడపిన సమయంబున నొక్కనాఁడు సింహబలుండు తనయప్ప సుదేష్ణకు మ్రొక్కంజనువాఁడద్దేవి కనతి దూరంబుననున్న ద్రౌపదిని గాంచుట తటస్థించినదని చెప్పినాఁడు. ఇందలి కాలవిషయమున ప్రాచీనప్రతులలో బం. వరి. వారాదరించిన పాఠములో పదినెలలు మాత్రమే గడచినవని యున్నది.

"ఏవం వసత్సు పార్థేషు మత్స్యస్య నగరే తదా,
మహారథేషు చ్ఛన్నేషు మాసాదశ సమత్యయుః;
యాజ్ఞసేనీ సుదేష్ణాంతు శుశ్రూషన్తీ విశాంపతే,
అవసత్పరిచారార్హా సుదుఃఖం జనమేజయ."

దక్షిణదేశపు ప్రతులలోను, కొన్ని యుత్తరదేశప్రతులలోను

"తస్మిన్ వర్షే గతప్రాయే కీచకస్తు మహాబలః"

అవియు, బ్రౌన్‌దొరగారి తెలుఁగుప్రతిలో మాత్రము

"పశ్చాత్తు ద్వాదశే మాసి వీర్యోన్మత్తో మహాబలః,
తస్మిన్ వర్షే గతప్రాయే ప్రవాసా దాగతస్తదా;
కీచకో నామ మాత్స్యస్య శ్యాలో నిత్యం భృశం ప్రియం."

అనియుఁ గానవచ్చుచున్నది. ఈ తెలుఁగుప్రతితో మొదట 'పశ్చాత్తు ద్వాదశేమాసే' అని చెప్పి మరల 'తస్మిన్ వర్షే గతప్రాయే' అని చెప్పుటచే నీరెండుపాదములు నొక్కసారి రచింపఁబడలేదేమో యనుసందేహమున కవకాశమున్నను, మొత్తముమీఁద నిదియే తిక్కన రచనకు దగ్గఱగా నున్నట్లు కనఁబడుచున్నది. ఉత్తరదేశ పాఠములోని "మాసాదశ సమభ్యయుః" అను కాలసూచనకు ముందరి గ్రంథముతో పొందిక కనఁబడుట లేదు. ఏలయనఁగా, కీచకవధయైన మఱునాఁడే ద్రౌపది సుదేష్ణయొద్దకుఁబోయినపుడు "రాజు గంధర్వులవలని పరాభవమునకు భయపడుచున్నాడు. కావున నీ వెచటికేనిం బోవుమ"దని పలుకఁగా, ద్రౌపది

"త్రయోదశాహ మాత్రం తు రాజా రక్షతు భామిని,
కృతకృత్యా భవిష్యంతి గన్ధర్వాస్తే న సంశయః;
తతో మా ముపనేష్యంతి కరిష్యంతి తవ ప్రియమ్,
ధ్రువం హి శ్రేయసా రాజా యోక్ష్యతే సహబాన్ధవైః"

అని యింక పదుమూఁడుదినములు గడువుపెట్టినట్లు కనఁబడుచున్నది. అనఁగా కీచకవధ జరిగిన నాఁటికి పాండవుల యజ్ఞాతవాసకాలమింక పదునాలుగు దినములు మాత్రము శేషించియున్నట్లు తెలియుచున్నది. వధకుఁ బూర్వదినముననే కీచకుఁడు సుదేష్ణయింట ద్రౌపదిని జూచి మోహించుట, యాదినముననే సుదేష్ణ ద్రౌపదిని కల్లుదేరఁ గీచకునింటికిఁ బంపుట, ద్రౌపదీపరాభవము మొదలగునవి జరిగినవి. ఆరాత్రియే ద్రౌపది భీముఁనొద్దకుఁబోయి తన పరాభవమునుగూర్చి తెలిపి మఱునాడు కీచకుని సంకేతస్థలమునకు రమ్మని చెప్పగాఁ నారాత్రి వాఁడచ్చటికి వచ్చుటయు, వధింపఁబడుటయు జరిగినవి.

ఉపకీచకులు కీచకున కగ్ని యిచ్చుట, యుపకీచకులవధ, ద్రౌపదీమోక్షణమే కాక విరటుఁడు దీనినంతను విని భార్యతో ద్రౌపదిని బొమ్మని చెప్పుమనుటయుఁ గూడ నారాత్రియే జరిగినట్లు తిక్కన తెలిపియున్నాఁడు. పిదపనే ప్రభాతం బయినది.

మఱునాఁడు ప్రాతఃకాలమున ద్రౌపది సుదేష్ణను జూడఁబోయి నప్పుడే యామె "మాపురము రాష్ట్రంబు వెడలిపొ మ్మెందైనఁ" అని చెప్పుటయు, ద్రౌపది

"ముందటియట్ల యింక పదుమూఁడుదినంబుల మాత్రకుం భవ
న్మందిరవాస మియ్యకొనినం గడతేఱు మదీయవాంఛ"

యని బదులుచెప్పినట్లు తిక్కన రచించినాఁడు. దీనికి వెనుకటి దినము గాక నా ముందు దినముననే కీచకుఁడు ద్రౌపదినిజూచుట తటస్థించినది గావున నజ్ఞాతవాసము 16 దినముల కంతమగు ననఁగా ద్రౌపది కీచకుని కంట బడిన ట్లగుచున్నది. దీనినిబట్టి చూడఁగా బండార్కరు పరిశోధనా లయమువా రాదరించిన పాఠములోనే "మాసా దశ సమభ్యయుః" అని అజ్ఞాతవాసకాల మింకను రెండునెలలున్నట్లు సూచించియు, "త్రయో దశాహమాత్రంతు రాజారక్షతు భామిని" యని ద్రౌపది పలికినట్లుగాఁ జెప్పబడుటచేఁ పూర్వోత్తర సందర్భ మేమియు కుదురుటలేదు. తెలుఁగులో కతిపయదివసంబులు కొలఁతిగా నొకయేఁడు గడచినట్లు చెప్పుటయేకాక, ద్రౌపదిని కీచకుఁడు చూచునప్పటికి మిగిలియున్న యా కతిపయదినములు పదునేడైనట్లు సూచించుచు, దానికిఁ దగినట్లుగా నప్పటనచ్చుట కాలస్థితిని సందర్భానుకూలముగా తిక్కనార్యుఁడు వర్ణించుటం జేసి, యీమార్పు తిక్కనార్యుఁడే చేసియుండెనని నమ్మఁదగియున్నది. 'వర్ష గతప్రాయే' యన్న పాఠము తిక్కన తెలుఁగును జూచి రచింపఁబడి యుండవచ్చును.

ఇట్లు కీచకుఁడు ద్రౌపదిని జూచిననాఁటికి వీరి యజ్ఞాత వాసము 16దినము లుండునని ద్రౌపది పెట్టిన గడువునుబట్టి నిశ్చయించినాము గదా. అనఁగా కీచకుఁడు ద్రౌపదిని చూచిననాఁటినుండి యుత్తరగోగ్రహణ సందర్భమున నర్జునుఁడజ్ఞాతవాసదీక్ష వదలి బయలు పడిన నాఁటికి 16 దినము లైనవనుట. ఉత్తరగోగ్రహణము, అర్జునుఁడు బయలు పడుట, దుర్యోధనాదుల సందేహమును దీర్చుటకుఁగా ద్రోణుని ప్రార్థన

పైని భీష్ముఁడజ్ఞాతవాస వత్సర వ్యాప్తిని నిష్కర్షచేసి "వాదుమూఁడు హాయనములు దప్పక విన్నటితోడన నిండె" నని చెప్పుట యివి యన్నియు తెలుఁగు భారతము ప్రకారము నొక బహుళ నవమినాఁడు జరిగినట్లు కనఁబడుచున్నవి. ఏల యనఁగా, దుర్యోధనుఁడే

"బహుళాష్టమి యాతఁడు స
న్నహనముతో బసులఁ బట్ట నవమిని మన గో
గ్రహణ మని నిశ్చయించి"

యున్నట్లు చెప్పఁబడినది. మూలములోను త్తరదేశ పాఠమున

"అదత్తగాః సుశర్మావై ఘర్మపక్షస్య సప్తమీమ్.
అపరం దివసం సర్వే రాజన్ సంభూయ కౌరవాః
అష్టమ్యాం త్వనుగృహ్ణంత గోకులాని సహస్రశః"

అని సుశర్మ దక్షిణగోగ్రహణము ఘర్మపక్షమున సప్తమి దినమునను, కౌరవుల యుత్తరగోగ్రహణ మష్టమినాఁడును జరిగినట్లున్నది. ఈ శ్లోకములు దక్షిణదేశ పాఠములో

"అదత్తగాః సుశర్మాథ కృష్ణపక్షస్య చాష్టమీమ్,
అపరే దివసే సర్వే రాజ న్సంభూయ కౌరవాః
నవమ్యాం తే న్యగృహ్ణంత గోకులాని సహస్రశః"

అని మార్పఁబడి యున్నవి. అక్కడ "ఘర్మపక్షస్య సప్తమీం" అని యుండఁగా నిచ్చట "కృష్ణపక్షస్య చాష్టమీం" అని యున్నది. ఘర్మపక్ష మనఁగా నిదాఘము: ఆషాఢమని యర్జునమిశ్రుని వ్యాఖ్యానము వలనఁ దెలియుచున్నది. కాని గ్రీష్మఋతువునందలి సప్తమి దినమైనచో ఏపక్షమందో వ్యక్తముగాలేదు. అక్కడ సప్తమి, అష్టమి అని యుండఁగా, దక్షిణదేశపాఠములో కృష్ణపక్షమందలి అష్టమి, నవమి యని కనఁబడుటకుఁ గారణము కూడ తెలియవచ్చుట లేదు. కాని తిక్కనార్యుఁడు మాత్రము కృష్ణపక్షమునందలి అష్టమి నవములనే గ్రహించి

తదనుగుణంబుగా కాలసూచనలను జేసి యున్నాఁడు. అర్జునుని విజయము. అతఁడు తక్కిన పాండవులతోడి బయలు వడుటయు దశమి దినమున జరుగుట సంభవించినట్లుగా సూచించుటకొఱకే తిక్కన యుత్తరదేశ పాఠమునందలి సప్తమ్యష్టములను, అష్టమినవములుగా మార్చియుండును. విజయునకు విజయము సమకూర్చిన దశమి గనుకనే,—లేదా విజయుఁడు విజయముతో శోభిల్లి బయలువడిన దశమి గనుకనే, విజయదశమి యనునది జాతీయోత్సవ దినము (*national festivol*) గాఁ బరిగణింపఁబడుచువచ్చినది. నవమినాఁడు శమీపూజచేసి ఆయుధముల చేకొని విజయమునుబడసి, దశమినాఁడు మత్స్యరాజ సింహాసనము నాక్రమించి అర్జునుఁడు, పాండవులును కొలువు దీర్చియుండుటచే నదియొక సంప్రదాయముగ గ్రహింపఁబడి యీనాఁటికిని ఆయుధపూజ, శమీపూజ, సింహాసనారోహణము (దర్బారు) మొదలగు లాంఛనములు విజయ దశమి దినమున దేశీయప్రభువులచే జరుపఁబడుచున్నట్లగపడుచున్నది. విజయునకు విజయము నిచ్చిన శమీవృక్షమే (విజయం దదాతీతి– విజయదా–శమీ) విజయదశమినాఁడు రాజులకుఁ బూజార్హంబై యున్నది. ఈజాతీయ సంప్రదాయమును సూచించుటకొఱకే తిక్కన దినములను ముందుకు జరిపియుండును. అయితే యీమార్పు దక్షిణదేశప్రతులలో తిక్కనకు పూర్వమే చేయఁబడియుండ నాతఁడనుసరించె ననరాదా? అంటే, దక్షిణ దేశ ప్రతులలోని పాఠ మొక్కరీతి నుండి, పూర్వోత్తర సందర్భము క్రమముగా నుండినచో నట్లే యనవచ్చును. కాని యట్లు కనఁబడదు. ఈప్రతులలో నుత్తరదేశప్రతులలో వలె "అదత్తగాః సుశర్మాపై"—సుశర్మ గోవులను గ్రహించెను–అని వైశంపాయనుఁడు చెప్పినట్లుగా భూతక్రియయే యున్నను, తరువాత శ్లోకములలో "నవమ్యాం త్వనుగృహ్ణంతు," నవమ్యాం తత్ర గృహ్ణంతు." "నవమ్యాం త్వనుగృహ్ణాతు" అని భిన్నపాఠములు కలవు. "అనుగృహ్ణంతు" అనునది విధ్యర్థమగు (లోట్) క్రియారూపముగా నుండుటచేతను, పైని 'అదత్త' అని భూతార్థక్రియ యుండుటచేతను, ఇవి యెవరు చెప్పిన మాటలో

వ్యక్తమగుటలేదు. పై శ్లోకములకు క్రిందిశ్లోకములకు పొందిక కనఁబడదు. కావుననే యొకవేళ తెలుఁగు భారతములో దుర్యోధనుఁడే కార్యనిశ్చయమునుచేసి 'నవమిని మనగోగ్రహణ' మని చెప్పినట్లుగా నున్న దానిని జూచి, పై 'ఆదత్త' అనుక్రియను పాటింపక, తెలుఁగునకు సరియగు గ్రంథమును, విధ్యర్థక్రియతోఁగూడినదాని నెపరైనఁ జేర్చి యుందురేమో యని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది.

ఇటు 15 దినములుమాత్రమే యవశిష్టంబై యున్న కాలమున రాజునకు శ్యాలుఁడు, ప్రియుడు, సేనాపతియునగు కీచకుఁడు జలజేక్షణను జూచెనని యున్నది, మూలమున. ఈవిశేషణములు కీచకునకు విరటునితోఁగల సంబంధమును మాత్రము సూచించుచున్నవిగాని కీచకుని స్వభావము నేమియు విశదీకరించునవిగా లేవు. కాని తిక్కనార్యుఁడు మూలములోని విశేషణములను గ్రహించియు, నింక "రూపాభిమానియు, నానాభరణ ధరణ శీలుండును, దుర్విదగ్ధుండును, బలగర్వితుండును నగు సింహబలుండు" అని క్రొత్తవిశేషణములచే నాతని స్వభావమంతయు ముందే పూసగ్రుచ్చినట్లు మనకు వివరించి తెల్పినాఁడు.

ఈ విశేషణములచేతనే యీతనిఁగూర్చినకథ యెట్లుండునో సూచించు, ముందాతనికృత్యములీవిశేషణముల నెట్లు సార్థకపఱుచునో వ్యక్తీకరించును. అప్పుడు మొక్కఁజనిన కీచకుఁడామె కనతిదూరమున నున్న ద్రౌపదిని జూచినాఁడు. మూలములో ద్రౌపదిని సుదేష్ణయింటిలో నెచ్చటనో తిరుగుచుండఁగాఁ జూచినట్లు చెప్పఁబడియున్నది: "తథా చరంతీం పాంచాలీం సుదేష్ణాయా నివేశనే." చూచి యామెతో వెంటనే సంభాషించినట్లున్నది. తిక్కన దానినిమార్చి సుదేష్ణ యొద్దనుండఁగానే చూచినాఁడని చెప్పి యాసందర్భమున కొకవిధమగు రూపకత్వయోగ్యత (*dramatic turn*) ను కల్పించినాఁడనవచ్చును. ఇట్లామెకు మ్రొక్కంబోవు సందర్భమున నామె కనతిదూరమున నున్న ద్రౌపదిని జూచిన కీచకుని యాంతరంగికభావములను, మానసికవృత్తులను, హృదయా

వేగమును నత్యద్భుతముగాఁ బదిపం్రదెండు పద్యములలో వర్ణించినాఁడు తిక్కన. ద్రౌపదికీచకులచే పైకొక్క పలుకైనఁ బలికింపక వారి యింగి తాకార చేష్టాదులను వర్ణించుచునవి యెుండొరులపై నెట్లు తమతమ ప్రభావముల నెఱపి వారివారి మనోవృత్తులను మార్చుచు వచ్చినవో వ్యక్తము చేయుచు నొక కొంతసేపు మాటలులేని యతిరమ్యంబగు సినీమాచిత్రమును మనకండ్ల యెదుటఁ బెట్టి కేవల హావ భావాదివర్ణనము చేతనే కథ నడిపించినాఁడు. యత్యద్భుతంబగు మానసికవృత్తి వివరణము, చిత్రకల్పనము నాంధ్రవాఙ్మయమున మఱియెచ్చటను గానము. ఈ విష యమున నీతఁడొక్కఁడవును షేక్స్పియర్ కాళిదాసాదిమహాకవులఁగూడఁ దలదన్నుచున్నాఁడాఁయనిపించును. తిక్కనార్యునికవితలోని ముఖ్యమైన విశేషగుణ మీ మానసికవృత్తి వివరణమనునదే. ఆంధ్రకవులలో నెవ్వరు నీతనితో నీగుణమునఁ బోల్పఁదగినవారు కనఁబడరు. తిక్కనలోని యీ విశేషలక్షణము నాంధ్రకవితావిమర్శకు లవశ్యము గమనింపఁదగియున్నది. ప్రబంధకవులవలె తిక్కన 'నన్నుఁ జూడుఁడు, నాకవితను జూడుఁడు' అని పైకిరాఁడు. ఏదో భారతకథను జెప్పికొని పెప్పిపోవుచున్నాఁడనిపిం చునే గాని, సందర్భముతోను, ఔచిత్యముతోను అవసరముండినను లేకు న్నను, ఆహా! ఈపద్య మెంత బాగుగా రచించినాఁడు అని యనిపించు నట్లు చేయుఁడు. అతని కవితాచాతుర్యమంతయు కళాగోపనమందే యున్నదని చెప్పవలసియున్నది (*His art lies in concealing art*).

"గగనకల్లోలినీ కల్లోలమాలికాహల్లీసకంబుల నవఘళించి—"

"తపనీయదండైక ధవళాతపత్రితోద్దండ కేళికీర్తి

మండలుండు—"

ఇత్యాది శ్రీనాథాదుల పద్యములవలెనే సందర్భమక్కఱలేకయు పద్యమెంత బాగుగా నున్నదని సంతోషించు నట్టఁడు చేయఁడు. తిక్కనార్యుని కవితాకళాభావము క్రింద మఱుఁగుపడియే యుండును గాని నన్ను చూడు మని పైకి రాదు. పై సందర్భమున తిక్కన చేసిన మానసికవృత్తుల వర్ణనయంతయు మూలములో నేమియులేదు. అంతయు స్వకల్పితమే.

ద్రౌపదిని జూచినతోడనే కలిగిన యాతనిస్థితి నెంతస్వాభావికముగా వర్ణించినాఁడో చూఁడుఁడు:

"అక్కజమైన చెల్వమున నాత్మకు వేఁగయి పొల్చుపొల్తిపై
నెక్కొనుచూడ్కిఁ గ్రమ్మఱుపనేరక యూరక నివ్వెఁ గాముచేఁ
జిక్కిననెమ్మనంబు గడుఁ జేడ్పడుమానసము చేష్టితంబులన్
దక్కినయంగముం దలఁకుధైర్యము నై యుతఁ దప్పుడయ్యెడన్."

కీచకుఁడు సహజముగా రూపాభిమాని. రూపవతులగు స్త్రీల ననేకుల నీతఁ డెఱుంగును. తలవనితలంపుగా నిట్టియపూర్వ సౌందర్యభాజనంబగు నీమెను చూచుట యాతనియాత్మకు వేఁగయినది. అట్టి యాశ్చర్యకారణమునఁ దగులుకొనిన చూపును మరల్పలేక యట్లే నిశ్చేష్టుఁడై నిలిచిపోయినాఁడు. మనస్సు మన్మథాధీనమైనది. అట్లగుటచే చిత్తౌన్నత్యము చెడినది. కావున ధైర్యము చలించినది. ఫలితము నిశ్చేష్టతయే. అత్యాశ్చర్యకరమైన స్త్రీసౌందర్యమును హఠాత్తుగాఁ జూచిన వానిస్థితి వానిచిత్తవికారమునందలి యంతరువులు (stages) కీచకునికిఁ దగినట్లుగా నింతచక్కఁగా వర్ణించుట సామాన్యకవులకు సులభసాధ్యము కాదు. ఇదియంతయు నామెను జూచినతోడనే గలిగినస్థితి. పిదప నానిశ్చేష్టత కొంత వదలునప్పటి కాసింహబలుఁడు తన హృదయము ద్రౌపదీరూపమను సురిఁదగిలి మిగుల పరితాపపడుచుఁ గాముఁడను బల్లిదపుఁ జేటుకాని బారిఁబడినట్లుగాఁ దెలిసికొనెను. ఇది రెండవస్థితి (stage) అప్పు డాసింహబలుఁడు తలఁకి సంభ్రమించి నిజాంతర్గతంబున నిట్లు చింతింప మొదలుపెట్టినాఁడు. అతని మనోవృత్తులయొక్క క్రమాంతరములను (stages) ఎట్లు తిక్కన వర్ణించుచున్నాఁడో గమనింపుఁడు: కీచకుఁడు రూపాభిమాని యనిగదా చెప్పఁబడియె. తాను రూపవంతుఁడనని తనరూపమందే విశేషాభిమానము కలవాఁడగుటయే కాక, ఇతరుల రూపసంపదయందు నీతని కభిమానదృష్టి కలదు. కావున ద్రౌపది రూపమే

కీచకుని నింతగా మొదటనే యాకర్షించినది. ఆరూపమును గూర్చియే యింకను దలంచుచున్నాఁడు.

"ఎందును నిట్టిరూపు నరు లెవ్వరుఁ గాంచిరె యేన కాదు సం
క్రందనసూతికిన్ దగిలి కన్గొనఁజాలదె."

వెయ్యి కన్నులకలవాఁడైనను తగిలి కన్గొనవలసినదే. తనలెక్క యేమి యని యాతని భావము.

"..... .... ఇందిరా
నందనునాజ్ఞ యేచి భువనంబులఁ బ్రబ్బెదె, యుత్తరోదరిం
జెందఁగఁ గామ్ము గాదె ఫలసిద్ధి పురాతన పుణ్యవృద్ధికిన్"

ఇట్లామె రూపాతిశయము నొకసారి వర్ణించుకొనినాఁడు. ఇంతను దనివితీరలేదు. ఆశ్చర్యాతిరేకము పల్లారలేదు. దేవతలందరును గూడ నీతనివలెనే యీమెముందు లొంగిపోవలసినవారే.

"ఇయ్యింతి ప్రాపున నయ్యనంగుఁడు పార్వ
తీశునైనను దక్క నేలకున్నె
యిన్నాతి చెలువంబు గన్న శచీప్రియుం
డైనను గనుకని నలయకున్నె
యిత్తన్వి కెనలేమి కెదిరిపన్నిదము కా
షావిభుకోనైనఁ జెలువరాదె
యుత్తరోదరి జీవితేశున కిందిరా
పతినైన మెచ్చుర పలుకఁజనదె
కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదు
కరఁగి నేరిమివాటించి కరువుగట్టి
పోసి చేసి చైతన్యసంపుటముఁ దగ ఘ
టించిరో కాక యిట్టిచేడియలు గలరె."

ఇట్లు దేవతలను, ప్రాచీన నైతిహాసికపురుషులను సాటికిఁదెచ్చుచు, నీమెను జూచినచో వారును దనవలెనే ప్రవర్తింపకుందురా యని తన ప్రవర్తనను సమర్థించుకొనువాఁడువలె పలికినాఁడు. ఇట్టి యింతను నతిశయోక్తులతోఁ గూడిన భావములను, ఉత్ప్రేక్షోపమాద్యలంకారాదులతోఁ గూర్చి సమాంతరములగు *periodic structur*) వాక్యరచనగల పద్యములలో వర్ణించి మూలమున లేవి యీ యాంతరంగిక శృంగార భావాతిశయమును వెలిపుచ్చినాఁడు తిక్కన. ఇట్టి వర్ణనయందే యాంధ్రప్రబంధ మహావృక్షమూలబీజం బగపడుచున్నదని చెప్పవచ్చును. పై పద్యము నెత్తుగీతిలోని భావముయొక్కయు, వాక్యరచన యొక్కయు ఛాయయే పెద్దనార్యుని

"నేరెటేటియసల్ దెచ్చి నీరజాప్తు
సానఁబెట్టిన ంబొడి చల్లి మెదిపి
పదను సుధ నిడి చేసెనో పద్మభవుఁడు
పిడిఁ గాకున్నఁ గలదె యీమేనికాంతి."

అనుపద్యమునఁ గనఁబడుచున్నది గదా। ఇంద్రాదిదేవతలమాట యటుండ నీమెరూపము చూచిన మన్మథునికే విరహతాపము కలుగక మానదఁట.

"ఈనెలఁతఁ గన్న మన్మథుఁ
డైనఁ జిగురు గొడుగు పువ్వుటమ్ములు పొదలుఁగా
లోనుగ సెజ్జలు సేయం
దా వియమింపఁడె విరహతాపము పేర్మిగా"

ఇంతవఱకు కామెరూపాతిశయమును గూర్చి మనంబునఁ దలపోసినాఁడు. అక్కడి కావిషయమైనది. కావుననే తిక్కన 'అని వెండియు' ననుదానితో విషయభేదమును, లేదా భావభేదమును సూచించుచున్నాఁడు. ఇప్పటికి సంభ్రమాశ్చర్యములు కొంత యుపశమించినవి. ఇఁక నామె స్థితిగతులను గూర్చిన విచారము. ఆమెను తాను పొందఁగాంచు తెఱఁగు, అందులఁ దనకు సాయపడువారు, వీనినిగూర్చి భావింపఁ దొడంగెను.

"దీనిజన్మంబునఁ దేజంబు నొందిన
యింతియుఁ బతియును నెవ్వరొక్కొ." మొ.

ఇట్లొక్కొఁ ఒక్కొ యని వితర్కసూచనాపద్ధతిని జేసిన పద్యరచనయు ప్రబంధరీతికి దారిచూపినది. తరువాతి ప్రబంధకవులు దీనిని విశేషముగా ననుసరించిరి. ఇదియదియననేల? శృంగారఘట్టములోని రచనాచ్ఛాయ లన్నియు తరువాతిప్రబంధములఁ గనఁబడుచునే యుండును. కాని కొన్ని చోట్ల వీనియందలి యౌచిత్యసంగ్రహణము మాత్రము కానరాకుండును. పిదప మనోజవికారవశుఁడై యున్న యాతని యాంతరంగిక చేష్టలను, హృదయావేగమును, మనమునందలి త్రొక్కుడుపాటును, ఎట్లు వ్యక్తము చేసినాఁడో చూడుఁడు:

"అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడిన తల్లడించుఁ బై
కొను తలఁ పోరగించు మదిఁ గోర్కులు పేర్చిన నప్పళించు నె
ట్టన తెగ నగ్గలించు నవలా జనులం బరికించు బుద్ధిపూ
లిన వెస నెంతయుం గళవళించు మనోజవికారమగ్నుఁడై."

అనియని యేమేమో చెప్పుచు నుగ్గడించు"—'అనియని' యనుటచే నాతని కెంతచెప్పినను ఇంకను జెప్పవలె ననియె యున్నట్లు కవి సూచించుచున్నాఁడు. ధైర్యము చలించుటచే మనసును చలించును. పైకి పొంగివచ్చు భావమును—ఆమెను చేపట్టవలెననెడి భావమును—తొలఁగించి వేయుచున్నాఁడు. కాని మనమున నామెవిషయమగు కోర్కులు పెచ్చు పెరుగఁగఁగా నూటలూరుచున్నాఁడు. కోర్కె పెచ్చుపెరుగుటచే నిఁకనాఁగలేక చివరకు సాహసించి తన కోర్కెను కార్యరూపమును బొందించుటకు సిద్ధపడి యుత్సహించును. కాని యాంతరంగికమగు కోర్కెను బాహ్యంబగు కార్యరూపమును బొందించెడి సమయమున నచ్చట నితరజనులుండుటను బరికించినాఁడు. ఇదియెంత స్వాభావిక మైనదో పరికింపుఁడు. ఎట్టిదుర్మార్గుఁడైనను బాసు చేయు దుష్కార్యమున కేదో యొకమఱుఁగును జూచుకొనునేగాని యితరులు చూచుచుండ నిపా

తంగముగాఁ జేయనొల్లఁడు గదా. అంతరంగికములగు కోర్కెలను బాహ్యవిషయము లేమియు నడ్డుపెట్టఁజాలవు. కాని యవి క్రియారూపమును దాల్చినపుడు మాత్రము, బాహ్యప్రపంచ పరిస్థితులతో వానికి సంబంధము కలుగకమానదు. కావున నవి తదనుగుణముగ మార్పుచెంద వలసి వచ్చుచుండును: కీచకుని ద్రౌపదివిషయమగు కోర్కెలు బలవంత ములవఁగా సాహసించి వానిని క్రియారూపమును బొందింపఁదలఁచెను గాని అవి క్రియారూపమును బొందు సమయమునకు బాహ్యప్రపంచమర్యాదతో వానికి సంఘర్షణము ప్రాప్తించినది. అంతరంగిక భావప్రపంచ మర్యాదకును, బాహ్యప్రపంచమర్యాదకును పొందికలేకుండుట తటస్థించినది. ఆ విషయ మాతనికిఁ దెలియవచ్చినంతనే—అనఁగా "తెగనగ్గలించియు", సాహసింప యత్నించియు నచటిజనులం బరికించినంతనే, బాహ్య ప్రపంచమర్యాదకు విరుద్ధంబుగఁ బ్రవర్తించుచుంటిమను భావము పొడ ముటతోడనే—ఈసంఘర్షణము మూలమునఁ దానుతలఁచిన కార్యము కాకపోవుటచే బుద్ధిమాలినది; నశించినది; చెడిపోయినది. ఇంతకాలము నుండియుఁ బనిచేయుచున్నది యాతని మనస్సు; అమనోరథముపై నెక్కి యింద్రియము లను హయంబులు తీసికొనిపోయిన పెల్లపోయినాఁడు. వెళ్ళి వెళ్ళి యది బాహ్యప్రపంచమను పెద్దరాతికి టక్కునకొట్టుకొన్నది. ఆకారణముచే రథము బోర్లఁబడి బుద్ధి క్రిందపడి చెడిపోయినది. ఇంక నీరథికుఁడు మనోజవికారమగ్నుఁడై యేమిచేయుటకును దోఁచక 'కళ వళించె' నఁట. ఈపద మాతనిస్థితినెంత చక్కఁగా స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. ఈపద్యమున తిక్కన మానవ మనో వ్యాపారలక్షణములను గూర్చి (*workings of the human mind*) చూపిన జ్ఞాన మప్రతిమానము, నతిగంభీరమునై యున్నది. ద్రౌపదీరూప మోహితుండగు కీచకుని మనోవ్యాపారములందలిభిన్నకక్ష్యలను (*stages of his mental attitude*) వాని క్రమపరిణామమును (*progression of those stages*), దానివలన సహజముగఁ గలుగు ఫలితమును సువ్యక్తముచేసినాఁడు. కేవలబాహ్య చేష్టలను గూర్చిన వర్ణనలు, లేక కృత్రిమభావములతోఁ గూడిన వర్ణనలనే

గాని, యిట్టి యాంతరంగిక భావచేష్టలను వివరించి మనోవృత్తులనిట్లు విప్పి చూపఁగల వర్ణనల నాంధ్రకవితలో విశేషముగాఁ గానము. ఈ పద్యమునందలి ప్రతిపదము నర్థగాంభీర్యముకలదై తూఁచినట్లర్థస్థానమున సమర్చఁబడియున్నది. ఆయా భావభేదములను సూచించుట కెట్టి సముచితపదపరికరమును సమకూర్చినాఁడో చూడుఁడు. "ఉగ్గడించు, తల్లడించు, ఓరగించు, అప్పళించు, తెగనగ్గలించు, పరికించు, కళవళించు" 'తెగనగ్గలించు' అన్నప్పుడు 'తెగఁ' అనునది తెగత్రావు, తెగ వేయు, తెగఁబడి. మొదలగు పదబంధములలోఁ గానవచ్చుచున్నను, ఇందలి మూలార్థమిప్పుడు గమనింపఁబడుటలేదు. ఇట్లే యింక ననేక ప్రదేశముల నీమహాకవి సూక్ష్మతరంబులగు భావభేదములను, భావచ్ఛాయలను సూచించుటకుఁగాఁ బ్రయోగించు దేశియపదజాలమును బరికించినచో నీభాషయం దెట్టి పదపరికర మాకాలమున వెలసియుండెనిదో తెలియఁగలదు.

అట్లు కీచకుడు నిజాంతర్గతంబగు ద్రౌపది రూపమునుగూర్చి తలపోయఁగా తలపోయఁగా నాతనిబుద్ధి చెడినదని గదా చెప్పినాఁడు. ఈ సూచన భావగర్భితముగాని కేవల తాత్కాలికావస్థను సూచించునది మాత్రము కాదు. దీనిఫలితమును ముందు రెండు పద్యములలో సూచింపుచున్నాఁడు:

"మాసినచందముఁ దనుఁ గని
రోసినడెందంబుఁగల తరుణి నెఱుఁగఁడ ని
ట్లేసిన మదనునిచే ధృతి
వాసిన తెగడొందు సింహబలుఁ డట్టియెడన్."

బుద్ధిమాలినవాఁ డగుటచేతనే యా ద్రౌపదియొక్క మాసిన చందమునుగాని, ఈతని వికారచేష్టల నపుడే గ్రహించి తన యేవగింపు సూచించుచు నాతనిఁ జూచి రోసిన డెందముగలదై యున్న యాతరుణి వైఖరిని (ముఖవికారాదులను, చేష్టలను) బట్టి యామె యభిప్రాయమును గాని, తెలిసికొనలేకపోయినాఁడఁట. ఇక్కడఁ దిక్కన యాంతరంగిక

భావములకు బాహ్యాకారమునకు గల సంబంధమునే గాక, యొకరి యింగితాకారములు మఱియొకరిపై నెట్లు పనిచేయుచున్నవో (*reflective action*) చూపుచున్నాఁడు. కీచకుని మనోవికారములు ద్రౌపది మనమునఁ బ్రతిఫలించి యామెను రోసిన దెంపముతల దాసినిగాఁ జేసినట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు. నాటకరంగమున మనకనుల యెదుట నభినయించు పాత్రలలో నొకపాత్రయొక్క యాకారేంగిత చేష్టాదు లితరపాత్రల మనోవృత్తులపై నెట్లు పనిచేయుచున్నవో వారి వారి ముఖలక్షణాదులనుబట్టి మనమెట్లు గ్రహింపఁగలుగుదుమో, అట్లే తన వర్ణనానైపుణ్యముచేతను. భావద్యోతకములగు విశేషణ పదసంయోజనము చేతను మాత్రమే, తిక్కనార్యుఁడు నాటకరంగమునందువలె నాయాపాత్రలను వారివారి మనోవృత్తులతో, ముఖలక్షణములతో, ఆకారచేష్టాదులతో మన కనులయెదుటఁ బెట్టి గ్రహింపఁజేయుచున్నాఁడు.

"తనుగనిరోసినదెంద" మనుటచే ద్రౌపది యాతని వికారముల నన్నిటిని గని పెట్టుచున్నదనియు, వానిని జూడ నామె కేవగింపు పుట్టినదనియు, ఆహృద్గతమగు భావమును ముఖవైఖరిచే వెల్లడిచేయుచునే యున్నదని యు తిక్కన తెలుపుచున్నాడు. కానీ కీచకుఁడిప్పుడద్దానిఁ దెలిసికొనుస్థితిలో లేఁడు. బుద్ధిమాలినవాఁడు, వివేకవిదూరుఁడునై నాఁడు కావున నామె చూపిన యేవగింపుభావమునే

"మదనవికృతియగాఁ దనపైఁ దలంచి
రాగసాగర పూరనిర్మగ్నుఁ డయ్యె" ను.

ఇంతకు పూర్వము నిజాంతర్గతంబున నామెనుగూర్చి తలపోసినంతవఱకు మనోజవికారమగ్నుఁడు మాత్రమయ్యెను. కాని 'బుద్ధిమాలిన' పిదప మఱియొక్క మెట్టెక్కినాఁడు (లేదా దిగినాఁడని యనుటయే సమంజసము). రాగసాగరపూర నిర్మగ్నుఁడైనాఁడఁట. ఇది యాతని మానసికావస్థయందు రెండవ యంతరము (*2nd stage of his mental state*). ఇప్పుడాతని నెట్లు వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. నరాధముఁడఁట. వివేక

విదూరుఁడు నరాధముఁడే యగుఁ గదా? రోసిన డెందముగల ద్రౌపది యొక్క హృదయాంతరాళంబున మెలఁగు భావములు ఎట్లు బహిర్గతములైనవో, బాహ్యాకారచేష్టాదులం దెట్లు ప్రతిఫలించినవో, యీ క్రింది పద్యమున వర్ణించినాఁడు:—

"వెఱవక నను జూచె వీఁడని యెదఁ గలు
షించిన నొండొండ చెమట పొడమ—"

"పొత్తిపైనెక్కొనుచూడ్కి గ్రమ్మఱుపనేరక యూరకనిల్చె" నని వర్ణించినదానికిఁ దగినట్లుగా నిచ్చట దాని ప్రతిఫలక్రియ(*refective action*) వర్ణింపఁబడినది.

"ననుచితకృత్యంబు లాచరించు విధాతృ
బలిమికి నివ్వెఱపాటు దోఁప
నిచ్చట దిక్కులే రెవ్వరు నా కను
భయమున మేనఁ గంపంబు పుట్టఁ
జేయంగ నేమి యుపాయంబు లేమి నా
ననమున వెల్లఁదనంబు గదుర
నన్ను బాంచాలిఁ గనుఁగొని యన్నరాధ
ముఁడు వివేకవిదూరుఁడై ముదితుఁడగుచు
మదనవికృతియగాఁ దనమదిఁ దలంచి
రాగసాగరపూరనిర్మగ్నుఁడయ్యె."

ఇచ్చట హృదయమునందలి కలఁతకు—శరీరమున చెమట, విధికృతంబును, తన యశక్తతను దలఁచినపుడు నివ్వెఱపాటు, దిక్కు లేరను భయముచేఁ గంపము. ఏమిచేయుటకుఁ దోఁచమియప్పుడు తెల్లఁబోవుట, అను నీయాభ్యంతర బాహ్యవృత్తులకుఁగల పొందిక వెలిపుచ్చుచు నెంతయు రమ్యముగా వర్ణించినాఁడు. మనోవికారమగ్నుఁడగు కీచకుని యొక్కయు, భయకంపిత యగు ద్రౌపదియొక్కయు రసానుగుణంబగు,

మానసికవృత్తి విపరణ మనన్యసామాన్యంబని చెప్పవలసినదే. ద్రౌపదికి భయకారణమున బయలువెడలిన స్వేదప్రళయవైవర్ణ్యవేపథులను సాత్త్వికభావములను శృంగార రసప్రేరితములగు మదనవికారములని తలంచుట కీచకుని కిపుడు ప్రాప్తించిన వివేకవిదూరత్వము యొక్క ఫలమే. అట్లు తలఁచి యాతఁడు రాగసాగరమున నిమగ్నుఁడైనాఁడు. వెంటనే యించుకసేపు తన్మయత్వమును బొందినాఁడు. కావుననే అయ్యవసరమున

"పొలఁతుక కాంతి యింత పొలివోవఁగనీ కెనలారఁ దార వి
శ్చలతఁ గడంగి క్రోలికొనఁజాలుట, కీచకముఖ్య లోచనం
బులు నయనంప్రధానమను పూర్వపదస్థితి దప్పకుండఁగా
నెలమివహించెఁదక్కఁగల యింద్రియవర్గముధిక్కరించుచున్."

ఇది యించుక తరువాతి ప్రబంధకవుల వర్ణనరీతినే యున్నట్లగపడినను, వాని యందువలెఁ గృత్రిమ భావలముల నతిశయోక్తిచే వర్ణించునది గాక, ఎంత సముచితమై సందర్భానుకూలమై వస్తుస్థితినే వర్ణించునదై యున్నదో గమనింపుఁడు. ఆతని తన్మయత్వ మెంతచక్కఁగా వర్ణింపఁబడినది! కీచకునిలోచనంబు లామె తనుకాంతిని విశేషముగాఁ గ్రోలఁదలంచి తత్కార్యమునంద గాఢముగ నిమగ్నము లగుటచే నిశ్చలత్వమును బొందినవి. ప్రస్తుతస్థితిలో నితరావయవములేవియు నా రాగరసమును గ్రోలు వ్యాపారమున వ్యగ్రములగుట కవకాశము లేకుండుటచే, సర్వేంద్రియములకు నయనము ప్రధానముగావున వానికార్యములన్నిటిని నయనములే చక్కఁబెట్టుచున్నవఁట. సర్వేంద్రియముల మూలమునఁ గలుగు ననుభవమును నయనముల మూలముననే యనుభవింపఁదొడంగెనని యింతయు గంభీరముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఆసమయమునఁ దనయప్పయుఁ, బరిజనములును దనను, దనచేష్టలను జూచుచున్నారను సంకోచమైన నాతనికిఁ గలుగలేదు. ఆకాంతిఁ గ్రోలినకొలఁదిని కరంబొప్పని తమక మాతని చిత్తము గప్పివేసి యాతనికి మఱింత పరితాపమును గలుగఁజేసినది. మనోవికారముల క్రమాభివృద్ధి (*development*) నెంతరమ్యముగా

వర్ణించుచున్నాఁడో చూడుఁడు. మొదట మనోజవికారమగ్నుఁడు, పిదప రాగసాగరపూరనిర్మగ్నుఁడు, అనంతరము తమకము మనమును గప్పి వేయఁగాఁ బరితప్తుఁడు, ఆమెనుత బెగ్గలం బంతకంతకు నగ్గలింప నొదవు చెమటతోఁ జిత్తంబు చెదరినవాఁడునై తుదకు నెందుమెలఁగఁ దలఁపేది యాసింహబలుఁడు అనంగు పట్టి యాడెడు జంత్రంబుపగిది నుండెను. మొదట నా "పొలఁతుక కాంతినే రూపాభిమానియగు నాతఁడు నిశ్చలముగాఁ గ్రోలినను, తమకము హెచ్చినకొలఁది ఆ నిశ్చలత జారి, యాతనిదృష్టి యామె ప్రత్యేక శరీరావయవములమీఁదికి వ్యాపించినది. అప్పుడు

"తన్వంగి మవ్వంపుఁ దనులత నెసఁగెడు
నునుగాంతి వెల్లువ మునుఁగఁబాఱె"ను;
"కిసలయహస్త కెంగేల నేపారు క్రొ
మ్మించను లేయెండ మిగులఁ బర్వె"ను;
"కమలాస్య ముద్దుమొగంబు లేమెఱుఁగుల
మొత్తంబడరి చుట్టుముట్టుకొనియె;"
"ధవళాక్షి తొంగలితఱుచు రెప్పలచెన్ను
కప్పను చీఁకటి కవియుదేరె."

దీనిని జూచినకొలఁది బెగ్గలంబంతకంతకు నగ్గలించినది. దానిఫలముగాఁ జెమటపట్టినది. అతని యప్పటిస్థితి మనకు గోచరింపఁజేయుటకుఁగా నెట్టి సూక్ష్మవిషయములను గూడ విపులత సూచించుచున్నాఁడు. రాగసాగర నిమగ్నుఁడు, వివేక విదూరుఁడు, బుద్ధిమాలినవాఁడు నైనను, కీచకుని దృష్టి నెచ్చట ప్రసరించునట్లు చేసినాఁడో తిక్కన చూడుఁడు. తన్వంగి తనులత, కిసలయహస్త కెంగేలు, కమలాస్య ముద్దుమొగము, ధవళాక్షి తొంగలిరెప్పలు అని భావగంభీరములగు విశేషణములతో ప్రధానావయవములను బాహ్యదృష్టికిఁ గనఁబడెడు ముఖ్యావయవములను మాత్రమే

వర్ణించెనుగాని తరువాతి ప్రబంధకవులవలె నఖశిఖ పర్యంతము వివస్త్రయగు స్త్రీని వర్ణించినట్లు వర్ణించలేదు. తిక్కనార్యుని శృంగారవర్ణనలలోని విశేషము లతిగంభీరములు, నతి రమణీయములు. కీచకుఁడుచేయు శృంగార వర్ణనములోనైన నెచ్చట నసభ్యశృంగారపు సొత్తైనను గానరాదు. ఎన్నిసారులు వర్ణించినను కనుగవ తనులత ముద్దుమొగము, పదతలములు, మృదుకరములు వీనినే వర్ణించుచుండును. పరిహృతవస్త్రలగు వారలయవయవములలో బాహ్యదృష్టికిఁ గనఁబడు నవయవము లివియేగదా. ప్రబంధకవు లాంతరంగిక దృష్టి, లేదా మనోదృష్టితో వారుకట్టిన యుడుపుల లోపలఁ దూటి నూఁగారు, వళులు, ఊరువులు, బాహువులు మొదలగు వానిని వర్ణించుచుందురు. శృంగార మనునది యవయవముల యొప్పులోనేకాక, వానివలనఁ బైకి ప్రసరించు కాంతి విశేషము, లావణ్యతేజమునందును, వానివలన వ్యక్తము చేయఁబడు నాంతరంగిక గుణసంపదయందునే యున్నదని ఘోషించువాఁడు వలెనే, తనులత కాంతి, కెంగేల నేపారు క్రొమ్మించు, మొగంబులే మెఱుఁగుల మొత్తము, తెప్పలచెన్ను, వీనినే ప్రశంసించినాఁడు. కీచకునివంటి వివేకమూఢుఁడు-కీచకాధముఁడు గూడ, నీయవయవముల మూలమున వ్యక్తమగు రేఖ, గరువతనము, చెన్ను మొదలగువానినే ప్రశంసించునట్లు చేసినాఁడు తిక్కన. తిక్కనార్యుని శృంగారవర్ణన లపూర్వములు, ననన్యసామాన్యములు ననుటకు సందేహములేదు.

ఇట్లింతవఱకు ద్రౌపదీకీచకులచే నొక్కపలుకైన పలికించక వారి యింగితాకార చేష్టాదులను మాత్రము వర్ణించుచు నవియొండొరుల మనోవృత్తుల నెట్లు మార్చుచున్నవో సినిమాచిత్రమునవలెఁ జూపుచు నొకవిధమగు మూఁగనాటకమును బ్రదర్శించినాఁడు. ద్రౌపదీ కీచకులను గూర్చిన యీమనోవృత్తివర్ణనమంతయు తిక్కనార్యునిచేఁ గల్పితమె గాని మూలమున నేమియుఁ గానరాదు.

"తాం దృష్ట్వా దేవగర్భాభాం దర స్త్రీం దేవతామిశ,
కీచకః కామయామాస కామబాణేన పీడితః."

'తాం దృష్ట్వా' అనుదానినిబట్టి ఎట్లు చూచినాఁడో, కీచకుఁడు చూచి యేమైనాఁడో చెప్పుటకు తిక్కన 12 పద్యముల గ్రంథమును పెంచినాఁడు. పైశ్లోకము తరువాత కీచకుఁడు సుదేష్ణ యొద్దకుఁబోయి యామెను గూర్చి యడుగకయే, ద్రౌపదియొద్దకే పోయి పలికినట్లు దక్షిణదేశ ప్రతులలో నీక్రింది శ్లోకములు కనఁబడుచున్నవి:—

"సతాం సైరంధ్రివేషేణ వసంతీం రాజవేశ్మని.
ఉపగమ్యానవద్యాంగీం పాంచాలీ మిద మబ్రవీత్:
కాసి త్వం చారుసర్వాంగి శ్యామావేది కృశోదరి."

బ్రౌన్‌దొరగారి తెలుఁగుప్రతిలో మాత్ర మీ శ్లోకముల తరువాత నిట్లు కలదు:—

"వైశంపాయనః

తదాతు దృష్ట్వా చలతీం చ కీచకః
తత స్సమభ్యేత్య నరాధిపాత్మజామ్,
ఉవాచ కృష్ణా మభిసాంత్వయం స్తదా
మృగేంద్రకన్యామివ జంబుకో వనే.

కీచకః

న త్వం పురా జాతుమయేహ దృష్ట్వా
రాజ్ఞో విరాటస్య నివేశనే శుభా,

....
....

దాస స్తవాసాం పృథుతామ్రలోచనే
వశాను గోచారణభేల భామిని." మొ.

ఉత్తరదేశ పాఠమును, కుంభఘోణ ముద్రితప్రతిలోను (ఈవిషయ మున నిదియుత్తరదేశపాఠము ననుసరించినట్లున్నది)——

"సతు కామాగ్ని సంతప్తస్సు దేష్ణా మభితోగతః,
ప్రహసన్నివ సేనానీ రిదం వచన మబ్రవీత్,
నేయం పురా జాతు మ యేహ దృష్టా
రాజ్ఞో విరాటస్య నివేశనే శుభా,
. . . .
శా దేవరూపా హృదయంగమా శుభా"

అను శ్లోకముల తరువాత

గత స్సుదేష్ణా మభిమన్త్ర్య కీచకః
తత స్సమభ్యేత్య నరాధిపాత్మజామ్,
ఉవాచ కృష్ణా మభిసాన్త్వయం స్తదా,
మృగేంద్రకన్యామివ జంబుకో వనే."

అను శ్లోకము కలదు. ఈ సందర్భమున తిక్కన రచనలో మొదట కీచకుఁడు సుదేష్ణకు మ్రొక్కఁజనువాఁడై యామెయొద్దకుం జని, ద్రౌపదిని గూర్చి యడుగ నామె యాతని పలుకులను గిటునఁబుచ్చిన పిదప ద్రౌపది ననునయించినట్లుగా నుండుటచే నుత్తరదేశమునే యనుసరించినట్లున్నదని యిదివఱకే మఱియొక సందర్భమునఁ దెలుపఁబడియున్నది గదా. అట్లు కందర్పదర్పగోచరుండైన కీచకుండు, భావప్రపంచమును వీడి బాహ్య ప్రపంచమునఁ బడి యక్కోమలి కలరూపు నిజసహోదరివలనం దెలియం దలంచిఁ దానిదెసం దగిలినదృష్టి యెట్టకేనియుం దిగిచికొని, చని యద్దేవికిం బ్రణామిల్లినాఁడు: ఆమెయు భ్రాతృప్రేమ విశేషముగాఁ గలది యగుటచేతను, నింతకాలమునుండి యాతఁడూరలేక యిప్పుడే వచ్చిన

వాఁడగుటచేతను, నత్యాదరముతో "కాంచనపీఠము వెట్టఁగఁబంచి ప్రియము చూడ్కిఁ మునుఁగువడ" నాతనిని సంభావించినది.

ఆమె యిట్లీతనియెడఁ జూపిన ప్రేమయు, చనవునే ద్రౌపది విషయమున నాతఁడు సంకోచింపక సంపూర్ణముగా నడుగుటకు మఱింత యవకాశము నిచ్చినవి. అదనపు సంపగాఁ జేసికొనినాఁడు గనుకనే మఱేమియు కుశలప్రశ్నచేయకయే, యాతఁడప్పుడుఁ దాంపాలింజూపి వేగపడి యామె కులము చరిత్రమునడిగి, "దీనిపై నెయ్యముకల్మి యేకొలఁది నీమది కింతయు నాకు నెఱుంగఁజెప్పుమా" యని యాతురముతో నడిగినాఁడు. ఇచ్చట తిక్కన సంస్కృతమునందువలెఁ గీచకుఁడు ముందే బయలుపడునట్లు చేయక మాటలలోనైనను గొంత నిగ్రహ మవలంబించునట్లు చేసినాఁడు.

"రూపేణ చోన్మాదయతీవ మాం భృశం-
దృఢంహి కామస్య కరోతి మాం వశే,
నవాన్య దత్రౌషధ మద్య మే మతం-
అహోను మే స్యాత్పరిచారికా శుభా."

అను మూలమునందలి వానిపల్కులను వదలివేసి, సుదేష్ణను మూలములో కన్న గడుసుదానిఁగా జేయఁదలంచినవాఁడు గావున, నాతని ప్రసంగ ధోరణిని బట్టియు, నింతసేపటినుండియు ద్రౌపదిని తేఱపారి చూచుచుంటను బట్టియు, నయ్యంగన "యితఁ డనంగశరదళిత హృదయుఁ డయ్యె నకట, యీతని చిత్తవృత్తి మరలుప ననురూపంబగు నుపాయమది యెయ్యదియో" అని తలంపసాగినదని తెలిపి, అప్పుడే యీమె ముందు సంగతి నాలోచింపఁ గడంగినట్లు సూచించినాఁడు. తిక్కన మొదటనే యీఁతడు దుర్విదగ్ధుఁడు, బలగర్వితుఁడు నని చెప్పియే యున్నాఁడు. పట్టినపట్టు వదలువాఁడు కాఁడని యప్పుడుఁ దెలియును. కావున దీనినుండి మరల్చునుపాయమేమా యని చింతింపసాగినది. తాత్కాలికముగా నొక యుపాయమును బన్నినది. అప్పటి కాతని మాటలు గిటునంబుచ్చి వినీ

విననట్లు నటించి యొండు పలుకులు జరిపినదఁట. సుదేష్ణ నెంతగడు సరిగను, ప్రౌఢగను సూచించినాఁడో తిక్కన గమనింపుఁడు. ఇట్లిప్పటికి సుదేష్ణ యెట్లో గడుసుదనముచేఁ దప్పించుకొన్నది. ఈతండును "సత్వ హీనుండు" గావున.— మనోనిగ్రహము లేనివాఁడగుటచే, హృదయా వేగము నరికట్టుటకుఁ దగిన బలములేని వాఁడగుటచేఁ, దనయప్ప యుద్దేశమేమో కనుఁగొనుటకై నిరీక్షింపక, క్రమ్మఱి, ద్రౌపదియొద్దకే పరుగెత్తినాఁడు. అచ్చట 'నట్టాడుచు' నామెతోఁ బలికినాఁడఁట. ఈ 'అట్టాడుచు' ననుపద మా సందర్భమున నాతఁడు సంకోచభావముతో పలుకఁ జూచుచు నాచుట్టుపట్ల తిరుగుచుండుటను ఎంతయోచక్కఁగా మన కనుల యెదుటఁ బెట్టుచున్నది. ఇట్టి చిన్నిచిన్ని పదములను సమయానుకూల ముగఁ బ్రయోగించుటచేతనే తిక్కనార్యుఁ డాయాపాత్రల స్వభావోక్తు లనమును, ఆయా కథావస్థల (*situations in the story*) దృశ్యత్వమును సాధించుచున్నాఁడు.

ద్రౌపదీకీచకుల సంభాషణక్రమమునఁ గూడ మూలములోని దానికిని, తెలుఁగునందలి దానికిని విశేషవ్యత్యాసము కలదు. అందలి యత్యుక్తులు, అనుతాపవాక్యములు "దాసస్తవాహం పృథుతామ్రలోచనే" యను దానోహాములు నిందేమియు లేవు. బందార్కరు పరిశోధనాలయము వారాదరించిన ప్రతిలో కీచకుఁ డేమియు నత్యుక్తులకు దిగనేలేదు.

"ఇదంచ రూపం ప్రథమంచ తే వయః
నిరర్థకం కేవల మద్య భామిని"

అని రెండు పొడిమాటలను మాత్రమే చెప్పినట్లున్నది. తక్కిన యుత్తర దక్షిణదేశ ప్రతులలో ననేక శ్లోకములు చేర్పఁబడినవి. కాని తిక్కన రచనకును వానికి నెట్టిపోలికయుఁ గనఁబడదు.

కీచకుఁడట్లు ద్రౌపదియొద్దకే పోయి తనయప్పవలనఁ దెలిసికొనఁ దలఁచిన విషయమునుగూర్చియే ప్రశ్నించినాఁడు.

"ఇవ్వసుమతి నేపొలంతుల
కివ్విధమునఁ జెలువు గలదె యెన్నంగను నీ
వెవ్వరి తనయవు నీపతి
యెవ్వఁడు పేరేమి చెప్పు మిందునిభాస్యా."

రూపాభిమాని గావున 'నామె చెలువమును' గూర్చియే ప్రశంసించినాఁడు. నీపతి యెవ్వరు, నీవెవ్వరితనయ వని యడిగినాఁడు. మూలములో వలె

"మన్యే త్వాం దేవలోకాచ్చ చ్యుతాం కాలం యదృచ్ఛయా,
అభాషితాపి జ్వలసే కాత్వం సౌదామనీ యథా"

అని యత్యుక్తులకు నలంకారములకు దిగలేదు. మఱియు నామె తాను చెప్పుమాటలను వినుచున్నదా లేదా యను విషయమునే గమనింపక 15, 20 శ్లోకములు చదువ మొదలుపెట్టలేదు. తిక్కనార్యుఁ డెప్పటి కప్పుడు నాటకములోవలెనే యొకరు మాటలాడుచుండ వీరిమాటలు విను వారి మనోవృత్తుల నెట్లెట్లు మార్చుచున్నవో, వా రేమని తలంచుచుండిరో యను విషయమును వెంటనే తనఁబఱచుచుండును. కీచకుఁడు ప్రశ్నింపఁగా ద్రౌపది ప్రత్యుత్తర మీయలేదు. కాని వినలేదా? కాదు. వినియు విననిదిగా భావించి నిర్వికారయై యూరకున్నదఁట. అతఁ డడిగిన ప్రశ్నల కప్పటిస్థితిలో నామె కుత్తరమిచ్చుట కవకాశములేదు. ఇంతేగాక యాతని వైఖరి నంతను గనిపెట్టినది గావున, ధీరయగు నామె యుత్తరంబీయక యాతని మాటలను లక్ష్యపెట్టని దానివలె నిర్వికారయై యుండుటచేతనే కీచకుని చాపల్యమును హెచ్చినది. కావున నా చపలుఁడు వెండియుఁ బలుకసాగెను. చపలుఁడను విశేషణ మీసందర్భమున నాతని కెంత సము చితంబై యున్నదో పరికింపుఁడు. అతనిపలుకులు, నాచాపల్యము నెంత చక్కగా సూచించుచు నామె సౌందర్యమునుగూడ వర్ణించునవై యున్నవో చూడుఁడు.—

"తెలిగన్నుఁగవ కాంతి పొలుపార నించుక
గను విచ్చి చూచినఁ గాదె యబల
చెలువంపు నెమ్మోము నెలమి సొం పినుమడి
గా నల్ల నవ్వినఁ గాదె యింతి
దంతమౌక్తికరుచి దలకొన ముద్దుమాట
పలికినఁ గాదె యుత్పలదళాక్షి
యుల్లంబు సరసత దెల్లంబుగా లీలఁ
గై కొన్నఁ గాదె పంకరుహవదన
అనుచుఁ జూచుఁ జేరు నమ్ముగ్ధ పలుకులు
వినఁగఁగోరుఁ గేలు వనదు కేలఁ
గీలుకొలుపఁ దలఁచు గీచకాధముఁడు ని
జానురక్తిఁ దెలుప నప్పళించు.

ఈ సీసపద్యములోని మొదట నాలుగు పాదములలో పాంచాలి తానుపల్కిన పల్కులను వినమిభావించి నిర్వికారయై యుండుటను దెలిసి కొనిన కీచకుఁడు, లేదా-తననుజూచి మోహమును జెందుటచే నర్ధాంగీకార మౌనమును వహించినదని భావించిన కీచకుఁడు-విలాసచేష్టల నేమైన చేయవలదేయని ప్రార్థించినట్లుగా నామె సౌందర్య వర్ణనము చేసినాఁడు. ఆ భావగర్భితములగు విశేషణములు, అభావములయందలి సక్రమత ఆయాంతరంగిక భావములకును, బాహ్యకృత్యములకును గనపఱచిన పొందికయును ప్రతేకముగా గమనింపఁదగియున్నవి. నీవు అబలవైనచోఁ గన్ను విప్పిచూచిన చాలుగదాఁ యని ప్రశ్నించి యామె చూచునేమో యని తా నామెవంక తేఱిపాఱఁజూచును. కొంచెము ప్రౌఢవైనచో నించుక చిఱునవ్వైన నవ్వరాదా యని కొంచెముదగ్గఱకుఁజేరును. ధీరవే యైనచో ముద్దుమాట పలుకఁగూడదా యని ప్రశ్నించి పలుకునేమో

యని వినఁగోరుట నభినయించును. ఇంకను సరసురాలపై నచో హృదయమునందలి యాసరసత్వమును బయలుపఱుచు శృంగారవిలాసముల నేమైనఁ జూపుచు నాకయిఁగొనరావా యని పలికి యామెకేలు తనదుకేలఁ గీలుకొలుపఁదలఁచు. ఇంకను నామె యేమియు నుత్తరంబీయక పోవుటచే తానె సాహసించి నిజానురక్తిని వెళ్ళఁబోసుకొన నుబలాటపడుచున్నాఁడు. ఎవరు? సాహసింపఁదలఁచిన 'కీచకాధముఁడు'. ఎట్టి యభిప్రాయ గర్భితమగు విశేషణముచే నాతనిని పేర్కొన్నాఁడో తిక్కన! పరాంగనపైఁ దనచూడ్కి నెక్కొల్పుటయేగాక, కేలు దనకేలఁ గీలుకొలిపి, నిజానురక్తిఁ దెలుప సాహసించినవాఁడు గనుకనె 'కీచకాధముఁడని' యాతనిని పేర్కొన్నాఁడు. నిజానురక్తిని దెలుపఁదలఁచిన వాఁడయ్యును తమకము హెచ్చుటచేఁ గలిగిన యావేగమున నామె పలింపకుండుటలో సయ్యంగన హృద్గతాభిప్రాయమేమో యూహింప నెరవుమాలినవాఁడై, తాను చేయఁదలఁచిన పనిని గూడ చేయలేక, చెప్పఁదలఁచిన మాట చెప్పలేక, యొడలు కంపింప, నెన్నిరీతుల నారసిన నామె మనము పట్టువడకుండుటను, నామె యనాదరమునె చూపుచు నిర్వికారయయి యుండుటను గాంచి తుద కెట్లో

"చెలువ యింక నొక్కించుకసేపు నీవ
నాదరంబున నెప్పటియట్ల యున్న
మన్మథుఁడు సమయించిన మగుడ నన్నుఁ
బడయవచ్చునె యెన్ని యుపాయములను"

అని దొంకతిరుగుడుగా నెట్లో మొండిచేతిని బయలుపెట్టినాఁడు. దీనిలోఁ గూడ నాతని రూపాభిమానిత్వము, దుర్విదగ్ధత్వము కనఁబఱచినాఁడు.

ఇట్లు కీచకుఁడు తనయభిలాషను దేటపడం బలుకుటచే నింతసేపు నిర్వికారయై తనను గానట్లూరకుండిన ద్రౌపది కలుషించినది. ఈ పరిభవవికారం బామెకు దుర్వారంబే యైనది. కాని యా వికారము పైకిఁ

పోఁపకుండఁ దన్నుందాన యుపశమించుకొనినది. అంతనప్పటి స్థితిని గూర్చియుఁ, దానప్పుడు చేయఁదగిన కార్యములను గూర్చియు నాలోచించుకొనఁ దొడంగినది. కాని తొందరపడలేదు. ఎట్టి శాంతచిత్తత్వము—సంసిద్ధత్వము (*preparedness*); కష్టములయందు, పనిమీఱి వచ్చినపుడు తాను జేయవలసిన దానినిగూర్చి యాలోచన, ధైర్యస్థైర్యములు, నేర్పరితనము—ఎట్టిగుణములను తిక్కన యీ ద్రౌపదియందు సూచించినాఁడో చూఁడుఁడు. "వీఁడు దురభిమానియై యున్నవాఁడు. వేగిరపాటు వలనుగాదు; నేరుపుతోడన తప్పించుకొనవలయు" నని తలంచినది. కీచకుఁడు రూపాభిమాని. "మన్మథుఁడు నమయించిన మగుడ నన్నుఁ బడయవచ్చునె" యను నాతని దురభిమాన పూరితములగు వచనములకుఁ ప్రత్యుత్తరముగా "నీరూపమునకుఁ దగినట్లుగా నారూపములేదు. నాజోలికి రాకు" మని చెప్పి వారింపఁజూచినది.

"నాయున్న బాముఁ దలఁపవ
యీయెడ కీచక యిట్టి యేవపుఁజందం
బోయన్న! మదనవికృతిం
జేయుననుట యెంతయును నిషిద్ధముగాదే."

'ఓయన్న' యని సంబోధించినది. నీవు నాఁడుపుట్టువులతోడఁ బుట్టినావు గిదాయని యనునయించినది. తన హీనరూపమును, నేవపుచందమునే గాక, హీనవంశాభిజాతత్వమును, సతీత్వమును గూడఁ దెలిపి, 'యిట్టి నన్నడుగఁదగునే' యని తగవుతోఁ ప్రతిమాలుకొనినట్లు పలికినది. ఈ సందర్భమున నాఁడుఁ బుట్టువులతోడ నీవునుబుట్టినావు అను తెనుఁగు నానుడి (బహుశః అనతిదూరముననున్న సుదేష్ణను జూపుచు) యెట్టి సమయమున నెంత యర్థవంతముగా, నెంత గుణవత్తరముగా (*efflective*) తిక్కన ద్రౌపదిచేఁ బ్రయోగింపఁ జేసినాఁడో గమనింపుఁడు.

ఇట్లు ద్రౌపది తన యుద్దేశమును "వీడఁగబల్కిన"ది. ఇంతసేపటి నుండియు ద్రౌపది మాటలాడకపోవుటచే "నయ్యంగన యింగితం

ఊహింప వెరవుమాలి "కామీస్వతాంపశ్యతి" యన్నట్లుగా నున్నాఁడు కీచకుఁడు. ఈమాట లతని సంశయమును విడఁగొట్టి కొంచెము మేల్కొల్పినవి. తనరూపమును జూచి ద్రౌపది తనను మోహింపకుండునా యను సంశయ మిప్పటికి కొంచెము తగ్గినది. కావున "మన్మథుఁడు సమయించిన మగుడ నన్నుఁ బడయవచ్చునే" యన్నఁవాడు గారవంపుఁ బలుకుల లోనికి దిగి యామె సౌందర్యమును వర్ణించుచు నామె తనను గూర్చి చెప్పుకొనిన మాటలను ప్రత్యాఖ్యానము చేయవలయునని తలంచినాఁడు. ఆమె సౌందర్యమును వర్ణింప మొదలు పెట్టినాఁడు.

"నెత్తమ్మిరేకుల మెత్తఁదనముఁ దెచ్చి
యచ్చునఁ బెట్టిన ట్లంద మొంది
చక్రవాకంబుల చందంబు గొనివచ్చి
కుప్పలుచేసిన ట్లొప్పు మెఱసి
చందురు నునుఁగాంతి కందేర్చి తార్చి తా
గునకుఁ దెచ్చినయట్లు కొమరుమిగిలి
యలికులంబుల కప్పు గలయంతయును దెచ్చి
నారువోసినభంగి నవకమెక్కి

యంఘ్రితలములు కుచములు నాననంబు
కచభరంబును నిట్లున్న రుచిరమూర్తి
యనుపమానభోగములకు నాస్పదంబు
గాదె యీత్రిప్పుతేటికి కమలవదన."

ఇక్కడ ద్రౌపదీ సౌందర్యమును కీచకునిచే వర్ణింపఁజేసిన రీతిని బట్టి తిక్కన ప్రబంధముల శృంగారవర్ణన పద్ధతికి దారితీసినవాఁడై నాఁడు. ఇక్కడ విశేషమేమనఁగా నిది రాగపరవశుఁడైన కీచకుఁడు చేసినదిగాని తిక్కన స్వయముగాఁ జేసినది కాదు. కీచకుఁడైనను ద్రౌపది

తన వేషచ్ఛందంబు మదనవికృతిం జేయునా యని పలికిన దానికి ప్రత్యుత్తరమునిచ్చు సందర్భమునఁ జెప్పినది. అట్టి స్థితిలో కీచకుఁడైనను నఖశిఖపర్యంతము నామె యవయవ వర్ణనకు దిగక, పైకి ప్రధానముగాఁ గనఁబడుచు నామె సౌందర్యమూర్తిని స్ఫురింపఁజేయు నంగములనే వర్ణించినాఁడు. కీచకునికిని తిక్కనార్యునికి వలెనే యంగనా సౌందర్య వర్ణన విషయమున 'నా రుచిరమూర్తి' యొక్క లావణ్య స్ఫురణము నందే దృష్టిగాని, ప్రత్యేకావయవములయం దంత విశేషముగాలేదు. కీచకుఁడు తన రూపమందేగాక యితరులయొక్కయు సుందరరూపసామాన్యమం దభిమానము కలవాఁడనుట కీవర్ణనమునం దామె రుచిరమూర్తి నాతఁడు ప్రశంసించుటయే తార్కాణము. తిక్కన తాను మొదట వేసిన విశేషణములను సార్థకములుగాఁ జేయుటలో నెట్టి జాగరూకత వహించునో గమనింపుఁడు. ఇట్లామెరుచిరమూర్తిని వర్ణించి నేరుపుతో స్వాధీనము చేసికొనవలెనని ద్రౌపదియుక్తులకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁ డిక్కడ కీచకుఁడు. కాని సంస్కృతమునందువలె మహోపన్యాసమును జేయలేదు.

“ఈ యొడ లీచీర యిట్టియేవపుచందంబని” పలికినదానికి బదులుగా నామె సౌందర్యమును వర్ణించి, నేరుపుతో తప్పించుకొనుటకుఁ బలికినదని గ్రహించినవాఁడువలెనే “యీ త్రిప్పులేటికి కమలవదన” యని బదులు చెప్పినాఁడు. “హీనవంశాభిజాత”ను, “పతివ్రత నన్నడుగఁదగునే” యను నీరెండు విషయములకును రెండుత్తరము లీక్రింది పద్యమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. తిక్కన సంభాషణను యుక్తిప్రత్యుక్తిరూపముగా నడిపించునేగాక సబబు సందర్భము లేకుండ మాట్లాడింపఁ డనుటకుఁగా నిది యింతగాఁ దెలుపఁబడుచున్నది.

“నీవు దుర్జాతి గామికి నీవ సాక్షి
పరసతీ సంగమున వచ్చు పాపమునకు
నోర్తుఁ గాని సైరింపఁగా నోపఁ బచ్చ
విలుతు తూపుల తాఁకున కలరుఁబోఁడి.”

ఇంతకుఁ బూర్వము కేవలము తన యభిలాషను మాత్రము దెలిపినాఁడు. ఇప్పుడు మఱియొక మెట్టెక్కిన దీతని సంభాషణక్రమము. పాపచింత లేక యెట్టి సాహసమునకైన సిద్ధపడున ట్లగపడుచున్నాఁడు. నేర్పుతోఁ దప్పించుకొనుట కవకాశమిచ్చునట్లు కనఁబడదు. కావున నీమారు ద్రౌపదికి బాగుగఁ గోపము గదిరినది. వీఁడు నీచుఁడు గావున బెంకించిన గాని పోఁడని తలంచినది. ఆ స్థితిలో కీచకుని బెంకించుటకును, ద్రౌపదికి గదిరిన కోపమును వెలిపుచ్చుటకును తిక్కన యెట్టి గంభీరమగు శైలిని, దానికిఁదగిన వృత్తము నవలంబించినాఁడో చూడుఁడు. శార్దూల వృత్తమును వాడినాఁడు.

> "దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర
> ద్గర్వాంధప్రతిపక్ష నిర్మథన విద్యాపారగుల్, మత్పతుల్
> గీర్వాణాకృతు లేపు రిప్డు నిను డొర్లింపఁగా వెసం గిట్టి గం
> ధర్వుల్ మానము ప్రాణముం గొనుట తథ్యంబెమ్మెయిన్
>
> కీచకా!"

'కీచకా' యని సంబోధించినది. 'ఓయన్న' యనుసమయము దాటినది గదా యిపుడు. అత్యంతగంభీరము, భయంకరమునగు 'దుర్వారోద్యమేత్యాద్యతి దీర్ఘసమాసముతో పాటు మత్పతుల్, గీర్వాణాకృతుల్, గంధర్వుల్, అను నీ హలంతపదములన్నియు నెదుటివానిని బెంకించి యదల్చివేయుటకుఁ దగినవియై యున్నవి. అవసరము కలిగినఁగాని, తిక్కన ప్రౌఢసంస్కృత దీర్ఘసమాసములను వాడఁడు. ఈ సందర్భమున నీ పద్యమును ద్రౌపదిచే పలికించి దాని కంఠమును గంభీరంబగు నామె స్వభావమును వెల్లడిచేసినాఁడు. మఱియు నామె చెప్పవలఁచిన విషయము నంత నొక్క పద్యముననే యిమిడ్చినాఁడు. అసంగ్రహ నైపుణ్యము (*brevity of expression*) బరికింపుఁడు. ఇట్టి సమాసములనే కాక యీ శార్దూలవృత్తము సైతము తిక్కన చాల అరుదుగనే వాడినట్లున్నాఁడు. తిక్కన కవిత యందు దాయావృత్తముల వాడుకను గూర్చి ప్రత్యేకముగా

బరిశీలింపవలసి యున్నది. ఏయే సందర్భములయం దేయే వృత్తములను వాడి రసము నెట్లు పోషింపవలయునో తిక్కనకు బాగుగాఁ దెలియును. దాత్తత, గాంభీర్యము, మొదలగు గుణములు కావలసినచోట నీశార్దూల వృత్తము నీతఁడు ప్రయోగించుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.

సంస్కృతమూలమున ద్రౌపది పలికిన పలుకులను, దిక్కన రచనకును విశేషభేదము కలదు. అక్కడ ద్రౌపది ధర్మాధర్మవిచారణతోఁ గూడినయొక ధర్మోపన్యాస మిచ్చినది.

"స్వేషు దారేషు మేధావీ కురుతే యత్నముత్తమమ్;
స్వదారనిరతో హ్యాశు నరో భద్రాణి పశ్యతి.
స్వదారేషు రతిర్ధర్మ్యో మృతస్యాపి నసంశయః;
అకర్మ మయశశ్చాపి ప్రాప్నుయాశ్చ మహద్భయమ్.

ఇట్లుచెప్పుచుఁబోయి

"కామవేగోద్ధతాంగేన గంధర్వాః పతయో మమ;
తే త్వాం నిహన్యుః కుపితా స్సానుబంధ మమర్షిణః
దుర్లభా మభిమన్వానో మాం వీరై రభిరక్షితామ్;
పతిష్య స్యవశస్తూర్ణం పక్వం తాళఫలం యథా.

"గంధర్వాఃపతయోమమ— తేత్వాంనిహన్యుః" అను దానికిగాను తిక్కనార్యుఁ డీ దుర్వారోద్యమేత్యాది పద్యమును రచించినాఁడు. ఈ సందర్భమున సామాన్యముగా పురాణాదులయందుఁ గానవగు నుపమాద్యలంకారములతోఁ గూడిన పద్యములనేకములు దక్షిణదేశోత్తరదేశ పాఠములలోఁ గలవు.

"త్వం కాలపాశం ప్రవిముచ్యకంఠే
ప్రవేష్టు మచ్ఛ న్నథదుష్ప్రవేశమ్;
హుతాశనం ప్రజ్వలితం మహావనే
నిదాఘమధ్యాహ్న ఇవాతురస్స్వయమ్;

"త్వం తారకాణా మధిపం యథాశిశుః
తథాహి మాం ప్రార్థయసే సుదుర్లభామ్"

కాని తిక్కనార్యుఁడు వీనిజోలికి బోలేదు. ప్రాచీనమూలపాఠమని బం. పరి. వారు గ్రహించినపాఠములో ద్రౌపది సంభాషణమంతయు 9 శ్లోకములలో మాత్రమే మిగుల సంగ్రహముగా నున్నది. తుదిశ్లోకము లలంకార సహితములైనవియు కొన్ని గలవు. తిక్కనార్యుఁడీ పాఠమునే యాదరించినాఁడనుకొన్నను అందలి

"త్వం కాలరాత్రిమివ కశ్చిదాతురః
బలాదివ ప్రార్థయసేఽద్య కీచక!
కింమాతరం క్లేశయతో యథా శిశుః
చన్ద్రం జిఘృక్షన్నివ మాం జిఘృక్షసి."

ఇత్యాది శ్లోకములలోని యుపమానముల నేమియు గ్రహింపనే లేదు. అలంకారముల నాదరించుట కేవల స్వాభావిక రచనాశీలుఁడగు (*realistic style*) తిక్కనార్యున కిష్టమే లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. అందు ముఖ్యముగా సంభాషణ సందర్భమున వాదప్రతివాద యుక్తి ప్రత్యుక్తి కల్పనా రీతినే (*argumentative style*) యవలంబించును గాని అలంకార భూయిష్ఠ మగు భాషతో నాయాపాత్రలచే మాట్లాడింప యత్నింపఁడు. మూలములో కవితా సౌందర్యమును బెంపొందించు నుద్దేశముతో గొన్నిటిని, భారతము పంచమవేదంబై ధర్మబోధక గ్రంథముగాఁ బరిగణింపఁబడుటచే, ధర్మబోధకములగు శ్లోకములను గొన్నిటిని, సమయము దొరకినప్పుడెల్ల నాయాపాత్రలచేఁ బలికింపుచుండుట నాచారమైనట్లున్నది. అట్లే యిచ్చట ద్రౌపదిచే పరదారాభిమర్శనము పాపమని బోధించు నొక యుపన్యాసమిప్పించినారు. కాని తిక్కనార్యుఁడీభారతమును కేవలధర్మబోధకం బగు గ్రంథముగఁ జేయుట కెప్పుడును బ్రయత్నింపలేదు. సందర్భానుకూలముగా నీతిబోధ యావశ్యకమైనపుడు, ధౌమ్యాదుల నీతిబోధనల వలె చక్కగా రచియించునే కాని సమయము దొరకినప్పుడెల్ల ధర్మబోధకుఁ

గడంగఁడు. ఆతనిదృష్టి యెల్లపుడును రసపోషణమందును, ఔచిత్య ముతోఁ గూడిన శీలభావపోషణమునందును, ఆయాపాత్రల మానసిక వృత్తి వివరణమునందును, కథాప్రవృత్తికి స్వాభావికత్వగుణ సంపాద నమునందును (*make the movement of the story realistic*) కావ్య కళా సౌందర్యమునందునే, నిశితవ్యగ్రంబై (*keen*) యొప్పుచుండును కావుననే యాతఁడు మూలములోని యలంకారముల జోలికిఁబోనేలేదు.

అట్లు ద్రౌపది పరుషవాక్యములతో కీచకుని జంకించి యావలకుఁ బంపివేయవలయునని తలఁచి యతిభీకరంబుగఁ దన పతుల ప్రతాపము వర్ణించినది. కాని సింహబలుఁడు కేవలము రూపాభిమానియేగాఁడు. స్వబల గర్వితుఁడుగూడనై యున్నాఁడు. తిక్కన ముందుగనే యాతని స్వభావగుణములను సూచించి, యాగుణముల నీతని సంభాషణమునను, చర్యలలోను గనుపఱుపకుండునా? సంస్కృతమూలలో నీ సంభాషణ క్రమమేలేదు. మూలములో నొక్కసారియే తన యభిలాషను దెలుపుచు నొకగొప్ప కామోపన్యాసమును జేసినాఁడు. దానికిఁదగిన ధర్మోపన్యాస మును ద్రౌపది చేసినది. అంత

"ప్రత్యాఖ్యాతశ్చ పాంచాల్యా కీచకః కామమోహితః,
ప్రవిశ్య రాజభవనం భగిన్యా అగ్రతస్థితః."

ప్రత్యాఖ్యాతుఁడై అక్క యొద్దకుఁ బోయినాఁడు. ఇదియే మొదటిసారి పోవుట. ఈయుపన్యాస భాగమునంతను తిక్కన నాటక భాగముగ మార్చి వీరిసంభాషణ నెంతరమ్యముగ నడిపించినాఁడో గమనింపుఁడు. ద్రౌపది జంకించినను బలగర్వితుఁడగు కీచకుఁడు జంకువాఁడు కాఁడు.

"అనుఁడు నతఁ డిట్టులనియె నా యలఘుబాహు
బలముఁ జెనయంగ భవదీయ పతుల కారు
మూఁడులోకంబులందు నెవ్వాఁడు లేమి
నిక్కువంబింత నమ్ముము నీరజాక్షి."

ద్రౌపదియొక్క యీయభిప్రాయముకూడ గీచకునియొద్ద పనికిరాలేదు: కావున నిఁక సహింపలేని స్థితి వచ్చినది. ద్రౌపదికి నది నాల్గవస్థితి— మొదట నిర్వికార; పిదప కలుషించియు నుపశమించుకొనిన నేర్పరి: పిదప కుపితయై జంకింపఁదలఁచినది. చివరకు 'సైరంధ్రికి' ధిక్కరించుచు రావణాదుల సాదృశ్యమును జూపి యందని ద్రాక్షపండ్లు గోయఁదలఁచుట హితవుగాదని తూలనాడి పొమ్మన్నది. "వివేకవిహీనా" యని సంబోధించినది. ఇది యెంత సాభిప్రాయ సంబోధనమో గమనింపుఁడు. వివేకవిహీనుఁడు గనుకనే తాత్కాలిక ప్రియమును బడయఁగోరి యందని ద్రాక్షల పండ్లుగోయఁదలఁచి హితవును—అత్యంతిక సుఖమును గలుగఁజేయు మాటలను జెవినిబెట్టకున్నాఁడు. ఈ సంబోధనలలోఁ గూడ తిక్కనార్యుఁ డెట్లు సంభాషణక్రమమునకుఁ దగిన యౌచిత్యమును పాటించినాఁడో చూడుఁడు. మొదట మాటలాడనేలేదు. తరువాత 'ఓయన్న' యని యనునయించినది. పిదప 'కీచకా' యని యని జంకించినది. చివరకు 'వివేకవిహీనా' యని ధిక్కరించి తిట్టినది.

ఇటుధిక్కరించిన యింతి "పలుకులయందలి యర్థమును గాననేరక" నెవ్వగ మనమునఁ బిరిగొన, జిన్నఁబోయిన మొగముతో నా సింహబలుఁడు తన యక్కకడకు మగుడ జనియెను. మూలములో "భగిన్యా అగ్రతస్థితః" అని మాత్రముండగా 'మగుడ' యని తిక్కన యెంతయు జాగరూకతతో రచించినాఁడు.

"సతు మూర్ధ్న్యంజలిం కృత్వా భగిన్యాశ్చరణౌ పునః
సమ్మోహాభిహతస్తూర్ణం వాతోద్ధూత ఇవార్ణవః
స ప్రోవాచను దుఃఖార్తో భగినీం నిశ్వసన్ ముహుః."

మూలములో కీచకుఁడు సుదేష్ణకిప్పుడే మ్రొక్కినట్లున్నది. ఈపాదముల మీఁదఁబడి మ్రొక్కుట నింకను తిక్కన వెనుకకుఁ బెట్టినాఁడు. ఈమధ్య వీరిద్దఱికిని గల సంభాషణము నతిరమ్యముగ బెంచినాఁడు. సుదేష్ణ శీలమును మూలమునందు కంటె కొంతమార్చి విచిత్రముగఁ బోషించినాఁడు.

ఆమె తుదకుఁ దమ్మునికిఁ దోడ్పడ నిశ్చయించికొని యకృత్యంబున కొడఁబడుటకు బూర్వ మామె వానిని వారించుటకై చేసినయత్నములను వివరించి కథనంతను గ్రమపద్ధతిని నడుపుకొనుచువచ్చి తుదకొక యుచ్చస్థానమునెక్కించి (*he gradually worked up the story to a climax*) యిప్పుడు కీచకుఁడు సుదేష్ణ పాదములపైఁ బడినట్లు తెలిపినాఁడు.

కీచకుఁడు మదనాగ్ని జ్వాలలు, దనుకఁగ నిట్టూర్పు గాడ్పుదండడి నిగుడ నాసుదేష్ణ యొద్దకుఁ బోయినను, నింతకుఁ బూర్వమాతఁడు ద్రౌపదిని గూర్చి యడిగినపుడే యాతని సంగతి గ్రహించి యాతని చిత్తవృత్తి మరలుప ననురూపంబగు నుపాయముఁ గానలేనిదగుటచేఁ, నిప్పుడు నేమియు మార్గముదోఁచకుండుటచేఁ గాఁబోలు తననుగాన ట్లూరకొనినది. కాని యూరార్పదొరకొనలేదు. పైగా తప్పించుకొన దలఁచిన దానివలె నావలకుఁబోయినదట. మూలములోవలె "సప్రోవాచసు దుఃఖార్తా" అని కీచకుఁడు వెళ్ళినతోడనే యామెకు నమస్కరించిన తన సంగతి చెప్పుకొనుట కవకాశ మిచ్చుట కలుగలేదు. సుదేష్ణ విషయమునఁ గొంతయవినయము సూచించినాఁడు తిక్కన. ఇదియు నిచ్చటి యామె శీలమునకుఁ దగియేయున్నది. తమ్మునియెడల మిగుల సోదరప్రేమ కలదేయైనను తానీ విషయమున జోక్యము కలుగఁజేసికొనకుండ తప్పించుకొనఁ జూచుటవలనే యీమె గడుసుదనము ప్రౌఢత్వమును వెల్లడియగుచున్నవి. కాని కీచకుఁ డేమిచేయఁగలఁడు. ఆమె వెంటబడినాఁడు. ఇప్పుడా ద్రౌపది యామెయొద్ద లేదన్నసంగతి తెలిసియు "ఏనప్పుడు నీకుంజూపి యన్వయ నామధేయంబు లడిగిన యప్పొలఁతివలనం జిక్కి చిత్తంబు త్తలపడుచున్నది. యెటమీఁద నీవ యెఱుంగుదు. అయ్యింతి యింతసేపు నీచేరువ నుండి యిప్పు డెటమెలఁగె" నని యేమియు నెఱుఁగనట్లు తానామెచే ప్రత్యాఖ్యాతుఁడగుటను గోపనముచేసి యామెనడిగినాఁడు. మూలములో నీ గుప్తభాషణం బేమియులేదు.

"యథాసుదేష్ణ సైరంధ్ర్యా సంగచ్ఛేయం సకామయా;
తథా శీఘ్రం కుసుష్వాద్య మహా- ప్రాణా- ప్రయాసిషమ్.

యదీయ మనపద్యాంగి న సూమాద్యాధి కాంక్షతే:
చేత సాభి ప్రసన్నేన గతోఽస్మి యమసాదనం.
తమువాచ పరిష్వజ్య సుదేష్ణా భ్రాతరం ప్రియం:
భ్రాతుర్జీవితరక్షార్థం సమాశ్వాస్యాపి తే క్షణా."

అప్పుడు సుదేష్ణ వెంటనే (బండార్కర్ పరిశోధనాలయము వారాదరించిన మూలపాఠములో) యిట్లు బదులుపలికిన ట్లున్నది.

"స్వమర్థ మభిసంధాయ తస్యార్థ మభిచిన్త్య చ:
ఉద్వేగంచైవ కృష్ణాయాః సుదేష్ణా సూతమబ్రవీత్.
పర్వణీం సముద్దిశ్య సురామన్నంచ కారయ;
తత్రైనాం ప్రేషయిష్యామి సురాహారీం తవాంతికం."

ఇక్కడ సుదేష్ణ కీచకునికిఁ దోడ్పడుటలోఁగల యుద్దేశము (*motive*) రెండుముక్కలలో తెలుపఁబడి యున్నది. 'భ్రాతుర్జీవితరక్షార్థం' తమ్ముని జీవితమును రక్షించుట- ముఖ్యమైనది. తరువాత 'స్వమర్థం' అనఁగా తన భర్త యీమెను మోహించునేమో యనుభయమును దొలఁగించుకొనుట రెండవది. కృష్ణయొక్క యుద్వేగముగూర్చి కూడ జింతించినదట. ఏలనో?

తెలుఁగులోఁగూడ భ్రాతృజీవితరక్షణమే ముఖ్యోద్దేశమైనట్లు తిక్కనయు సూచించినాడు. దానికిఁ దగినట్లుగా వీరి సంభాషణాదికమును పెంచి యీమె యాతఁడు తలపెట్టిన కృత్యమున సహాయము చేయుటకుఁ దగినదే యనిపించుటకు యత్నించిన ట్లగపడుచున్నాఁడు. ఇఁక దక్షిణదేశ ప్రతుల పాఠముఁ జూచినచో నందు సుదేష్ణ శీలమును తిక్కన పోషించినట్లుగా లేదు. అంతామె శీలమును గొంతవఱకుఁ గాపాడి సమర్థించుటకై ప్రయత్నము చేయఁబడినట్లగపడుచున్నది. తమ్ముని కార్యమున చివరకు విధిలేక తోడ్పడినను, నిజముగా నామె ద్రౌపది కపకారము చేయఁదలఁచుకొన లేదన్నట్లుగా కీచకునితో వాదించినట్లు సూచింపఁబడినది.

భావములోనే, అనఁగాఁ దన తమ్ముని యీ యకృత్యమునుండి వారించుట కీమె యవలంబించిన రీతిలోనే, తిక్కన సుదేష్ణను, దక్షిణదేశ ప్రతులలోని సుదేష్ణను స్వభావములోఁగల తారతమ్యము వ్యక్తమగుచున్నది. తిక్కన యామెను కీచకునికిఁదగిన యక్కగాఁ జేసినాఁడు. దక్షిణదేశ ప్రతులలో నట్లు లేకుండుటచే తిక్కన యుత్తరదేశప్రతులను బట్టి ప్రాచీనపాఠముగాఁ గనఁబడుచున్న మూలమును బట్టియే రచించి సందర్భానుకూలముగాఁ దన కల్పనాచాతుర్యమును వెలయించినాఁడని యూహింపఁదగియున్నది. దక్షిణదేశ ప్రతులలో కీచకునికి ప్రత్యుత్తరముగా సుదేష్ణ యేమనునో చూతము:

"శరణాగతేయం సుశ్రోణి మయా దత్తాభయా చ సా;
శుభాచారా చ భద్రం తే నైనాం వక్తుమిహోత్సహే.
నైవాచ శక్యా హ్యన్యేన స్ప్రష్టుం దుష్టేన చేతసా;
గంధర్వాః కిలపంచైనాం రక్షంతిచ మహాబలాః."

ఆమె శుభాచార; ఆమెకు నే నభయమిచ్చితిని గావున నేనామెతో నేమియు చెప్పనన్నది. చెప్పక యామె నేమైన కాపాడఁ గలిగెనా? లేదు. తిక్కనయొక్క సుదేష్ణ మాయలాడి. గడుసరి జంత. లోపల నొకవిధముగా నుండి పైకి వేఱువిధముగఁ గనఁబడుచుండును. ఇప్పుడు ప్రత్యాఖ్యాతుఁడై తనయొద్దకు వచ్చిన తమ్ముని వేగిరపాటు చూచి పైకేమియు ననక, యాతనిస్థితి గతులన్నియు గమనించుచునే యుండెఁగావున శిరఃకంపంబు చేసిన నిజాంతర్గతంబున నిట్లు తలంచెను.

"రాగరసమగ్నుఁడయ్యె సైరంధ్రిఁ జూచి
యకట వీనికి నేమి యుపాయ మగునొ
వలదు తగదన్న మడిగెడువాఁడు గాఁడు
మాయదైవము యేనేమి సేయుదాన"

అని చింతించి వీనికిఁదగిన తెఱంగున వారించిచూచెగాక యని యూహించినది. శిరఃకంపంబుజేసి నిజాంతర్గతంబున అని సమయానుకూల

ములు (*apt*), స్వాభావికములు, భావవృత్తి ప్రదర్శకములునగు తిక్కనార్యుని యభినయ సూచనలను (*realistic and psychological touches*) పరికింపుఁడు. సుదేష్ణ మనోవృత్తులెట్లు ప్రసరించుచున్నవో గమనింపుఁడు. దక్షిణదేశపాఠములో వలె 'పాపము ద్రౌపది శరణాగత శుభావర, నేనామె కభయమిచ్చినాను. ఆమెకు చిక్కు కలుగకుండ నీతని నెట్లువారింతునని కా దీమె యోచించినది. ద్రౌపదిని జూచి రాగరసముగ్నుఁ డయ్యెనే. ఆమెను గంధర్వులు రక్షింతురని చెప్పినది. వీఁడు వలదన్న నుడిగెడు వాఁడు కాఁడు దుర్వ్యవగ్ధుఁడు" కావున తన తమ్మున కెట్టి యపాయము గలుగునోగదా యని చింతించుచున్నదే కాని, ద్రౌపదిని గూర్చి యామె కేమియుఁ జింతయే లేదు. "మాయదైవము నేనేమిచేయుదాన" అని తిక్కన విసిరిన తెలుఁగుపలుకుబడి యెంత సమయానుకూలముగ స్వాభావికముగ నున్నది! ఐనను "వానికిఁదగిన తెఱంగున" వారించి చూచెదను గాక యని తలంచినది. దక్షిణదేశపాఠములో వారించిన రీతిని వారింపలేదు. తిక్కన యీమెను చిత్తౌన్నత్యము కలదానినిగాఁ జేయఁదలంపలేదు. ఒకవిధమగు నైచ్యగుణము నాపాదింపఁదలచినాఁడు. కావున కీచకుని స్థితికిఁదగినట్లుగనే వారింపఁ జూచినది. తమ్మునికిఁదగిన యప్పనమే యని చెప్పవలసియున్నది. ఆ తగినరీతి యెట్లో చూడుఁడు:

"లలితంబులగు మట్టియల చప్పు డింపార
  నంచకైవడి నడ నల్లవచ్చి
యొదవేని నెత్తావి నుడియంగఁ బయ్యెద
  సగము దూలించి పైమగుడఁ దిగిచి
సోలెఁడు నెలదీఁగ లీలఁ గ్రాలుచు వింత
  చెలువంబుఁ దలకొనఁ జేరి నిలిచి
తెలిగన్నుఁగవకు నెచ్చెలియైన లేఁత న
  వ్వొలయంగ సరసంపుఁ బలుకు పలికి
మెఱయు రాగంపుఁజెయ్వుల మెయికొనంగ
నెడకు సొగయించు మాటల నెలమిమిగుల

నిన్న ననురక్తిఁ గొలుచు నన్నెలఁత లుండ
నీరసాకార సైరంధ్రిఁ గోరఁదగునె.

ఎచ్చటను బరుషాక్షరములులేక మెత్తని యచ్చఁదెనుఁగు పదముల మృదులంబగు కూర్పుచే నమర్చి భావానుగుణంబగు ధ్వని కలుగునట్లుచేసి, తమ్ముని స్థితికిఁదగినట్లుగా — మదనోద్రిక్త మనస్కుఁడగు తమ్ముని మనసున కెక్కునట్లుగా — జెప్పుటలో సుదేష్ణాచాతుర్యమునేగాక యప్రతిమానంబగు తన కవితాచాతుర్యమును గూడ తిక్కనార్యుఁడు వెల్లడించినాఁడు. పోలికచే (*by comparison or contrast*) సైరంధ్రి యొక్క నీరసాకారమును స్ఫురింపఁజేయుటకే సుదేష్ణ యాతని ననురక్తింగొలుచు నెలఁతలరాగంపుఁజెయ్వులను సొగయించుమాటలను వర్ణించి చెప్పినది. నిజమేకాని కులీనయగుస్త్రీ, యుదాత్తచిత్తయగు వనిత తమ్మునితో నిట్లు పలుకుననుట మాత్రము సంభావ్యముగాఁ గనఁబడదు. కావుననే యీనెలఁతల శృంగారవర్ణన, ఇకముందు చేయఁబోవు జారపొందును గూర్చిన వర్ణన నీమెచేఁ జేయించిన తిక్కనార్యుఁడిట్టి సూచనలచేతనే (*indirect touches*) సుదేష్ణ యంత యుదాత్తచిత్త, యున్నత స్వభావ కాదని సూచించుచున్నవాఁడువలె నున్నాఁడు. ఆమె శీలమునకు నైచ్యము నాపాదింపఁ దలఁచియే యిట్లు చేయుచున్నాఁడు. ఇప్పటి స్థితిలో కీచకుని కీమాటలేమియు రుచింపలేదు అప్పలుకుల దెస ననాదరంబుసేయుచు 'నీరసాకారయవి' యామె చెప్పినదానిని ప్రత్యాఖ్యానము చేయుటకుఁగా ద్రౌపది సౌందర్యమును వర్ణింప మొదలుపెట్టినాఁడు. ద్రౌపది సౌందర్య వర్ణనమున కెట్టి సందర్భమున్న కల్పించి కొనినాఁడో తిక్కన గమనింపుడు. అంతేకాని సమయము దొరకినదిగదా యని గంటలకొలఁది యవయవ వర్ణనను సాగింపఁజేసినవాఁడు కాఁడు తిక్కన. ఆవర్ణనలో నైనను తిక్కన వర్ణనకు, ప్రబంధవర్ణనలకునుగల తారతమ్యము కనఁబడుచునే యుండును, ఇది మదనాగ్నిజ్వాలల వేగుచున్న కీచకునిచేఁ జేయించిన వర్ణన. అయిన నెంతయుదాత్త గుణశోభితంబై యున్నది. మన్మథోద్రేకముకలవాఁడు చేసిన స్త్రీవర్ణనయైనను, ఎచ్చటనైన నీచభావసూచనలకైన (*indicatison*

of low sensuality) నవకాశమిచ్చినాఁడా! సౌందర్య వర్ణనమునకుఁగా నీతఁడు గ్రహించిన రీతియే (*aspect of beauty*) వేఱు. ఆ సౌందర్య స్వరూప నిరూపణపద్ధతియే క్రొత్తదిగా నుండును. రూపాభిమానిగదా కీచకుఁడు — ఇఁక నాతని పలుకులనే గమనింతము.

"నాకొలువువార కౌర
న్నాకేశుం గొలుచు నంగనలలో సైనన్
తేకునికి నాకుఁ దెల్లం
బాకొమ్మకు నీడు వోల్ప నయ్యెడు సుదతుల్"
"గండుమీలకుఁ బుట్టి కాముబాణములలోఁ
గలసి యాడెడునట్టి కన్నుఁగవయు
బిసకాండముల శిక్షఁబెరిఁగి లేఁదీఁగల
మెచ్చక యున్నట్టి మృదుకరములు
చిగురులతో సంధిసేసి యంబుజముల
పై నెత్తి చనునట్టి పదతలములు
గలకంఠములచేతఁ గఱచిన విద్యవీ
ణలకిచ్చునట్టి తిన్ననియెలుంగు
నత్తెఱంగున రేఖయు నవ్విధంబు
గరువచందంబు నమ్మెయి కలికితనము
నట్టిచెన్నును సైరంధ్రి యందెగాక
కలవె యొరులకు నెఱుఁగక పలికితఱలు!"

ఆమెకన్నుఁగవకరములు, పదతలములు, ఎలుంగు వీనినిమాత్రమే గ్రహించి యామెయాకారమును సౌందర్య స్వరూపమునే వర్ణించినాఁడు. సౌందర్య వర్ణనములో నెలుంగును దాని మాధుర్యమును వర్ణించిన యాంధ్రకవులు చాల తక్కువగా నున్నట్లు కనఁబడును. ఆ సౌందర్య

మూర్తియొక్కయు, రేఖ గరువచందము, కలికితనము, చెన్నుమాత్రమే, యెంచి ప్రశంసించినాఁడు. ఈరీతి వర్ణనయు నపురూపమే. ఆమె సౌందర్యము నాతఁడు భావనాదృష్టితోఁ జూచి, యామె మూర్తియొక్క లావణ్యతేజమును గని యానందించుచున్నట్లు కనఁబడునేగాని, బాహ్య చర్మచక్షువులతోఁ జూచి వర్ణించుచున్నవాఁడు వలెఁ గానరాఁడు. మఱియు నా యా పదప్రయోగము నందలి యౌచిత్యమును, దానివలన ధ్వనించు భావగరిమను బరికింపుఁడు. కన్నుఁగవ కామబాణములతోఁ గలసియాడునఁట. పదతలములు పైనెత్తి చనునఁట, ఎలుంగు వీణియలకు విన్ననిచ్చునఁట. ఇంతేగాక ద్రౌపదియొక్క సౌందర్యస్వరూపముయొక్క భిన్నచ్ఛాయల నెట్లు కనఁబఱచినాఁడో! మొదట నామెరేఖ (*generas features*) అవయవ స్ఫూర్తి ముఖలక్షణముల నెన్నినాఁడు. పిదప గరువతనము, *dignifed bearing*, పిదప కలికితనము (*prettinesi*), చెన్ను (*shining beauty*) తిక్కన ద్రౌపదిలో నిది యొక విశేషమైన ముఖ్యలక్షణము. దీనిని కీచకునిచేతను గూడ గుర్తింపఁజేసినాఁడు. ఈ సౌందర్య భావచ్ఛాయలను కీచకునిచే గమనింపఁజేయుటచేతనే వాని దుర్విదగ్ధతను సార్థకపఱచుచున్నవాఁడువలె నున్నాఁడు. వీని లక్షణములను గుర్తించుటలో వీనికి మంచి వైదగ్ధ్యమే కలదుగాని యది దుర్వినియోగము చేయఁబడినది. వీనిని కనుఁగొన లేకపోయినదని తలంచినాఁడు గనుకనే సుదేష్ణను 'అబల' యని కీచకుఁడు సంబోధించినాడు. "కావున నా యెలనాఁగ నేమి యుపాయంబునైన నన్నుం జేర్పవైతేని కందర్ప దర్పంబున నలందురి వందుదు నన్నాఁడు. కాని 'ప్రాణానయాసిషం' "గతోఽస్మి యమసాదనం" అని మూలములోని యత్యుక్తులను తిక్కన యీతనిచేఁ బలికింపలేదు. అప్పుడు సుదేష్ణ యవలంబించిన యార్తిమార్గమేమియు నుపయోగకారి కాకుండుటచే, నిఁక నీతిమార్గము నవలంబించి ధర్మబోధ చేయఁగడంగినది. పరసతీ సంగమమునఁ గల దోషములను జూపి వారింపఁ దలఁచినది. ధర్మమార్గమునఁ జెప్పఁబడెడి దోషముల కాతఁడు లక్ష్యము చేయఁడేమోయని, దీనవలన నాతఁడు బడయఁదలఁచిన సౌఖ్యము

సౌఖ్యముకొఱకని రెండవయుక్తిగాఁ జెప్పినది. సుదేష్ణశీలమునకుఁ గొంత నైచ్యము నాపాదింపఁ దలఁచియే తిక్కన యీమెచే జారపొందును గూర్చి యట్లు పలికించెఁగాని కులాంగన సహజంబగు సంకోచమును సిగ్గును (*modesty*) వీడి తమ్మునితోనైన నిట్లు పలుకునాయని సందేహము కలుగకమానదు.

అన్నిటికంటె ముఖ్యమగు యుక్తి- ముఖ్యముగా సుదేష్ణ మనమున భయముగొల్పఁ బాధించుచున్న కారణము-మఱియొకటి కలదు. అది ద్రౌపది బలవిక్రమసంపన్నులగు గంధర్వులను పతులను గలిగి యుండుట.

“వారలఁదలఁచిన నాచిత్తము, దలఁకెడు నదియేల
నీకుఁ దమ్ముఁడ చెపుమా”

అని యింత సేపటినుండియుఁ జెప్పిన యుక్తుల (*arguments*) వలనఁ దేలిన ప్రధానోద్దేశమును (*central idea*) క్రోడీకరించి (*sum up*) ఫలితార్థమును దెల్పి యనునయ పూర్వకముగా బ్రతిమాలుకొనినది. ఈ యుక్తికల్పనము సంభాషణక్రమము నంతయు తిక్కనదే. చిట్టచివరకు బాగుగనచ్చెడి చక్కనిలోకోక్తివంటి వాక్యముతో బ్రతిమాలుచు వాని మనస్సును మరల్ప యత్నించినది.

“కాని తెరువునఁ బోయినఁ గలుగునయ్య
బ్రదుకు, చవి యెంతయైన నపథ్యములకు
వేడ్క చేయుదురయ్య వివేకులెవ్వి
ధమున నాబుద్ధి వినవయ్య తమక ముడిగి.

ఇక్కడఁగూడ నీతని బ్రతుకు కెట్టిభంగము కలుగునో యనియె యీమె భయము. కాని యీమాటలు వానికి సహింపరానివైనవి. తిక్కన యుక్తులన్నిటికిని బదులు చెప్పుటకు వీలులేకపోవుట చేతను, దాను

బలగర్వితుఁ డగుటచేతను దన కనువైన గంధర్వులను గూర్చిన విషయమును మాత్రము గ్రహించి, వారివలన నామెకుఁ గలిగిన భీతిని బాపయత్నించినాఁడు. ఇప్పు డాతని వైఖరిని తిక్కన "యిట్లని పల్కె నుదేష్ణతోడ నతఁ డుద్ధతుఁడై" యని యెంతచక్కఁగా వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. ఈ యౌద్ధత్య మీతని ప్రతివాక్యమునను నిండి వెల్లివిరియుచున్నది.

"వనితా! యే నొక పల్కు పల్కెదఁ జతుర్వారాశి మధ్యంబునన్
ఘనబాహాబల మొప్ప నన్ను నెదురంగా నొక్కఁడుం లేమియె
వ్వనికిం దెల్లముగాదె దానిమగలం వజ్రాహతింగూలు శై
లనికాయంబన మద్భుజాసమదలీలన్ గీటడంగించెదన్."

ఈపద్య ప్రారంభమున 'వనితా' యని యామెనుగూర్చి చేసిన సంబోధనమునందే యీతని యౌద్ధత్యము వ్యక్తమగుచున్నది. తక్కిన పద్యమున నాతని బలగర్వము స్పష్టమగుచున్నది. కీచకుని యౌద్ధ యుదాత్తతతోఁ గూడిన గాంభీర్యము లేకపోవుటచేఁ గాఁబోలు నీసందర్భమున తిక్కన శార్దూలవృత్తమును ప్రయోగింపలేదు. ఇఁక తరువాతి పద్యమున నీతని యౌద్ధత్యము మఱింత వెల్లివిరిసినది. ఇక్కడ నౌద్ధత్యమునకుఁ దోడుగ దనయక్కయం దాతనికిఁ గల చనవునుగూడ నాధారము చేసికొని తన యభీష్టమును నెరవేర్చి, తనకు సహాయము చేసితీరవలయునని పంతముపట్టి బలవంతపెట్టుచున్నవాఁడు వలెను, బ్రతిమాలుచున్నవాఁడు వలెను గూడ పలుకుచున్నాఁడు. నీబుద్ధులు నాకక్కరలేదు. నాపని మాత్రము కొనసాగింపుమని సారాంశము తెల్పినాఁడు.

"బుద్ధులు చెప్పుటెల్ల నటు వోవిడు మెమ్మెయినైన సౌఖ్యసం
సిద్ధి యొనర్పు నాకు నెడసేసినఁ దాపము రూపమాపు నా
వృద్ధియకోరుదేని వివేకివి నీవని నన్ను నిట్లసం
బద్ధములైన వాక్యములు పల్కక వే పిలిపింపు కోమలిన్."

ఆ తిక్కనార్యుని స్వభావోక్తిలచాతుర్యము, సందర్భానుకూలమును శక్తివంతము (*forcible language*) నగు పాత్రోచిత భాషా యోజన శక్తి బరికింపుడు. మూలములో నీసందర్భమున కీచకుఁడు స్త్రీ స్వభావమును గూర్చి చెప్పుచు దన యప్పతోడనే యెట్టి యసభ్యములగు పలుకులను బలికియున్నాఁడో చూడుఁడు;

"న చత్వ మనుజానాసి స్త్రీణాం గుహ్య మనుత్తమమ్,
పుత్రంవా కిల పౌత్రంవా భ్రాతరంవా మనస్వినమ్;
రహసీహ నరం దృష్ట్వా నానాగంధ విభూషితమ్,
యోని ర్త్సిద్యతే స్త్రీణాం సతీనామపి చక్షుతమ్;
మాం నిరీక్ష్యానులిప్తాంగం సర్వాభరణ భూషితమ్,
వశ మేష్యతి సైరంధ్రీ మన్మథే నాభిపీడితా."

తిక్కనపాత్రల శీలము, భాష, యుక్తికల్పన మొదలగువానికిని దక్షిణ దేశపాఠమునందలి వానికిని గల భేదమును జూపుటకే యీపద్యము లుదాహరింపఁబడినవి.

"ఇట్లసంబద్ధములైన వాక్యములు పల్కెక పే పిలిపింపు కోమలిగా" అని తన చరమాభిప్రాయమును దెలిపి యంతటితో నూరకుండలేదు.

"అనుచు దైన్యంబు నొందెడు నాననంబు
తోడ దిగ్గన లేచి యత్తోయజాక్షి
చరణపీఠంబుకడఁ జక్కఁ జాఁగి మ్రొక్కె."

మూలములో వలె వింతేకుఁ బూర్వమే కీచకుఁ డీమెకు మ్రొక్కినట్లుగాఁ జేయక తిక్కన వీరిసంభాషణ నను క్రమముగాఁ బెంచుకొని వచ్చి తుది మాట యేదో పలికినపిదపనే, బిక్కమొగము వేసికొని దైన్యంబుతో చనువుతో నప్పను బలవంత పెట్టుచు నింక నామెకు మారుమాటాడుట కవకాశమేమియు నివ్వక దిగ్గన లేచి యామె కాళ్ళపైఁ బడునట్లు చేసినాఁడు. మదేష్ట యీకార్యమున కొడఁబడుటకు ముఖ్యకారణము భ్రాతృ

ప్రేమయని చూపుటయే తిక్కనని యుద్దేశము. కావుననే నీ సహజప్రేమము గూర్చి మొదటినుండియు నాతఁడు సూచించుచునే వచ్చినాఁడు. కీచకుఁడు దిగ్గన లేచి వచ్చి మ్రొక్కెననుటలో తిక్కన చేసిన నాటకాభినయ సూచనము (*Sign of dramatic action*) అకథాంగము నంత నెట్లు మన కన్నులఁ గట్టుటకు దోడ్పడుచున్నదో గమనింపుఁడు. అతఁడట్లు మ్రొక్కుటతోడనే సుదేష్ణ చిన్నఁబోయినదఁట పిదప. నిట్లు కార్యనిశ్చయము చేసినది:

"అవల వచ్చు నాపదల కన్నిటి కోర్చి లతాంగిఁ గూర్చి గా
కీవెడమాటలన్ మరలఁ దెన్ని విధంబుల జూపి చెప్పినన్
గావలుఁడైన వీఁడు దగుకార్యము వట్టునె, వీని కెమ్మెయిన్
జావు నిజంబు మన్మథుని శాతశరంబులనైన నక్కటా!"

ఇక్కడ సుదేష్ణ యాంతరంగికోద్దేశములను (*motives for future action*) కవి బయలుపెట్టినాఁడు. మూలమున నిట్టికార్యాలోచనము, కార్యవిమర్శనము, నిశ్చయము, నేమియులేవు. పైఁగా మూలములో ఏడుపు మొదలు పెట్టినదఁట. ఆ సుదేష్ణ తెనుఁగువారి సుదేష్ణవలె గడుసరి కాదు. మొదట నీవిషయమున జోక్యమే కలుగఁజేసికొనననని చెప్పినది ("నైనాం వక్తు మిహోత్సహే.") కాని కీచకుఁడు బలవంత పెట్టుటచే

"ఏవ ముక్తా సుదేష్ణాతు శోకేనాభి ప్రపీడితా,
అహో దుఃఖ మహో పాపమితిస్మహ.
ప్రారుదద్భృశదుఃఖార్తా విపాతం తస్య వీక్ష్యసా,
పాతాళేషు పతత్యేష విలపన్ బడబాముఖే;
అకర్తవ్యే హి మాం పాపే నియుంక్షసి నరాధమ."

కొంత యేడుపేడిచిన పిదప (అకర్తవ్యమున నియోగించుచున్నందులకు 'నరాధమా' యని తిట్టినది)

"విదితార్థా కరిష్యామి తుష్టో భవ కులక్షయే,
గచ్ఛ శీఘ్ర మిత స్త్వంహి స్వమేవ భవనం శుభమ్"

అని యట్లే చేసెద నింటికిఁ బొమ్మనిచెప్పి పంపివేసినది.

మొత్తముమీఁద కథ యొకఁటియే యైనను — జగత్ప్రసిద్ధమై యున్నదే యైనను — ఆయాపాత్రల యుద్దేశములను, స్వభావములను, కృత్యములను వ్యక్తిపఱచి ప్రదర్శించుటలో (*presentation*) తిక్కన యవలంబించు మార్గము వేఱుగా నుండును; స్వతంత్రమైనదిగా నుండును; రమ్యతరంబై యుండును. సుదేష్ణకుఁ గల భ్రాతృప్రేమయు, నాతని కామెయందుఁ గల చనవును తిక్కన రమ్యతరంబుగఁ బోషించి యీకథా సందర్భమున కొక క్రొత్త రుచి కల్పించినాఁడు. వీఁ డెన్ని మాటలను జెప్పినను వినువాఁడు కాఁడు. మనుష్యుని ఘాతశరంబులనైన వీఁడు చావ వలసినవాఁడె యను విచారముచే సందేహము లేకయే నిశ్చయించినది. ఏకారణముచే వీఁడు చావకుండఁ దానెట్లైనఁ గాపాడినచో, నావల వచ్చు నాపదల విషయమై తరువాతఁ జూచుకొందముగాక యని తలఁచి నట్లున్నది. ఈతఁడు చాటుకొనిన పరాక్రమాతిశయమును బట్టి యొకవేళ నాగంధర్వుల నీతఁడే చంపివేసి ద్రౌపదిని దక్కించుకొనఁ గూడదా యనియుఁ దలంచియుండును. అను నిట్టి యామె యాంతరంగిక భావముల నీమాటలలో తిక్కన ధ్వనింపఁ జేయుచున్నాఁడు.

ఇట్లు తలపోసి చరణపీఠంబు కడఁ జాఁగియున్న తమ్ముని నల్లన నెత్తి యాతని యందలి ప్రేమచేతను, జాలిచేతను క్రమ్ముకొనివచ్చి క్రిందకు జాఱిపోవుచున్న కన్నీళ్లను కనుఁగవలో మ్రింగికొనుచు నామె ధీరత్వమునకు లోపము రాకుండ నంపివేసినది. సంస్కృతమునందలి సుదేష్ణ 'ప్రాముదత్ భృశదుఃఖార్తా' మిగుల దుఃఖించిన ట్లున్నది. ఎందుకని? "విపాకం తస్య వీక్ష్య" — అతని విపాకమును జూచి యాతఁడు ఘోరనరకమునఁ బడనున్నాఁడని తలఁచి — అనఁగా నీతని లోకాంతరావస్థను గూర్చియై యున్నది. కాని యీమెకిక్కడ దుఃఖమునకుఁ గారణ మొకవేళ గంధర్వు లీతని జంపుదురేమో యని. గంధర్వుల శక్తినిగూర్చి తనకుఁగల భీతిని వెల్లడించి వారింపనెంచినను, అతఁడద్దానిని లక్ష్యపెట్టు

వాఁడు కాఁడని. ఇటిస్థితిలో నాతఁడు దైన్యముతోఁ దనకాళ్ళపైఁ బడు టను జూచి, ప్రేమానురాగములతోఁ గూడిన యామెహృదయము కరఁగి జాలిచే కన్నీళ్ళు వచ్చినవి. వాని నాఁపుకొని, దీనుఁడై యున్న యాతనిని హెచ్చరించి ధైర్యము పలికినది:

"ఇంత దలర నేల యెమ్మెయినైనను
గొమ్మ నలవరించి కూర్చుటరుదె
యుమ్మలంబు దక్కి యూరటతోడ నీ
వేఁగు మనలవలవ దింత నిచట"

తమ్మునికిఁ బ్రాణభయ మేమైనఁ గలుగునేమోయని సంకోచించు చుండెనే గాని, కొమ్మనలవరించి కూర్చుట నుదేష్ణ కొక గొప్ప పనికాదు. ఆచాతుర్య మామెయొద్దఁ గలదు. కావున నిప్పుడు కార్యభారమంతయుఁ దనపై వైచికొని యాతని నూరడించి యింటికిఁ బొమ్మన్నది. ఆమె యూరడించు వైఖరిని (*tone*) గమనింపుఁడు. ఎంత యాత్మవిశ్వాసము ఉత్సాహము చూపుచున్నవో. అనంతర కర్తవ్యమును గూడఁ దెలిపినది:

"అనపమునకని నీదు ని
వాసమునకు దినములో నవశ్యంబును నే
నానుచరిం బుత్తెంతు ని
జాసక్తి ఫలింప నలుపు మభిమత కేళిన్."

మూలములో నున్న 'సురామన్నం చకారయ'—సుర, అన్నము, మధు మాంసాదులనన్నిటిని తిక్కన వదలిపెట్టినాఁడా. ద్రౌపదిని లోఁబఱచు కొనుటను గూర్చియు మూలమున తెలుఁగునకంటె భిన్నముగనే యున్నది.

తత్ర సంప్రేషితా మేనాం విజనే నిరవగ్రహో,
సాంత్వయేథా యథాన్యాయం యది సామనహి ష్యతి;
మృనక్కృత్వ మిదం సర్వం శేష మత్రానుచింతయ."

ద్రౌపదిలోఁబడుట సుసాధ్యము కాదను సూచన యిందుఁగలదు. తెలుఁగులో సుదేష్ణ "నిజాసక్తి ఫలింప నలుపు మధిసతి కేళిన్" అని యాతని కోరిక సులభముగా నెఱవేఱునని చెప్పఁగడంగినట్లున్నది. మఱియుఁగీచకుని యాసక్తి యీమె సంపూర్ణాంగీకారమును బడసినదిగా సూచించుచున్నట్లున్నది.

తిక్కన రచనలోని సుదేష్ణయొక్క గడుసుఁదనము చాతుర్యమును ద్రౌపదిని కీచకునింటికిఁ బంపు సందర్భమున మఱింత బాగుగఁ గనఁబడును. తమ్ముని సమాధానపఱచి పంపి, పిదపఁ బాంచాలిని రావించి సుదేష్ణ 'తృష్ణ భావించుచు' పలికినది. ఏమి యాతిక్కనార్యుని రూపసంపాదనసొంపు (*picturesque descripition*)! ఁయభినయ సూచనచే ముందు చెప్పఁబోవు మాటల కెట్టి యౌచిత్యము, కల్పించినాఁడో చూడుఁడు. 'భావించు' అనుపద మెంతగంభీరమైనది. తృష్ణ కలిగినట్లుగాఁ దలచుకొని యాలోనితలంపున కనుగుణంబులగు ముఖవైఖరి, చేష్టాదులచే (*facial expression and actions*) దానిని వెలిపఱచుచు అనఁగా నిజముగా లేకున్నను, ఆమెకు తృష్ణగలిగినదని యాకార చేష్టాదుల చేతనే చూచువారు తెలిసికొనులాగున నభినయించుచు__ ద్రౌపదితో నెంత యనునయపూర్వకముగా, నెంత స్నేహభావముతోఁ చనవుతోఁ బలుకుచున్నదో చూడుఁడు:

"ఒదవెడు తృష్ణ పెల్లిదమున
వదనము వఱువట్లు వట్టె వాసితరాజ
న్మదిరారస మానఁగ నా
హృదయంబున వేడ్క యొకట మొనఁగెడు తరుణీ.
"కీచకుని యింట నెప్పుడు
వాచవియగు బహువిధముల వారుణి గలుగున్
వే చని యచటికిఁ గొనిర
మ్మా చూతము గావి నీగమనవేగంబున్."

ఇచ్చుటఁ దనకు తృషాతిశయముచేఁ గలిగిన యావశ్యకతయే ప్రధానకారణముగాఁ గనఁబఱచుచు బంపఁదలఁచినదేగాని, మూలములో వలె తన యధికారము, బలవంతము, పట్టుదలయునే కారణముగాఁ గన పఱుపలేదు. తనకుఁ గలిగిన బాధను తొలఁగింపుమని వేఁడికొనినట్లుగాఁ జెప్పుటచే ద్రౌపది యామెను బ్రతిఘటింప నోరెత్తలేకుండఁ జేసినది. నిజముగ నప్రధానమగు నీవిషయమునకుఁ బ్రాధాన్యము కలుగఁజేసి తనకుఁ గలిగినదన్న తృష్ణను, దానిమూలమునకైన వేగిరపాటును, మాటుగాఁజేసి, ద్రౌపదిని గీచకునింటికిఁ బంపుటయను విషయమును కప్పిపుచ్చినది. "వేచని కొనిరమ్మా చూతముగాని నీగమనవేగంబు—" అని నిత్యవ్యవహారమునఁ బ్రయోగించెడి జాతీయము నెంతశక్తిమంతముగ తిక్కన ప్రయోగించినాఁడో చూడుఁడు.) ఆమె యంతయాతురముతో, అంతచనువుతో, నంతప్రశంసాపూర్వకముగ, నంతబాధపడుచు, వేగిరపడుచు చెప్పినట్లుండుటచే, ద్రౌపది కీవిషయమునఁ బ్రవర్తించుటా, మానుటా యనువిషయమును గూర్చి యాలోచించుటకైన నెడ మీయకుండఁ జేయవలయునని తలంచినట్లున్నది. తనవాక్చాతుర్యముచే సుదేష్ణ యిచ్చట కల్పించిన గమనవేగపరీక్షపై పనకు ద్రౌపది దృష్టి నాకర్షించుటచే నామెకుఁ గీచకునింటినిఁ బోవుటలోఁ గల భయము మాటుపడి పోవలసినదే! మూలములో సుదేష్ణ వాక్యములకీ యొదుపు అందము లేనేలేదు.

> "తత స్సైరంధ్రి మాహూయ సుదేష్ణా వాక్య మబ్రవీత్,
> గచ్ఛ సైరంధ్రి మత్ప్రీత్యా కీచకస్య నివేశనమ్;
> సురా మానయ సుశ్రోణి తృషి తాహం విలాసిని."

అని మాత్రమే యున్నది. తాత్పర్యార్థం బొక్కటేయైనను మూలశ్లోకములకును, తిక్కనార్యుని పద్యములకును భావప్రదర్శన చాతుర్యమునను (*skill in the method of imaginative presentation*), దానివలనఁ గలిగిన మనోజ్ఞత్వమునను (*impressiveness*) ఎంతోవ్యత్యాస మగపడుచున్నది.

"అనపుడు" ఆమె మాటలను విన్న ద్రౌపది విషమస్థితి యెట్లు వర్తించినాఁడో చూడుఁడు:

"ఉల్లము దల్లడిల్లఁ దనువుద్గత ఘర్మజలంబుఁ దాల్చుచుం
డిల్ల పడంగ నా కిది గడించి విచారము పుట్టె నందుఁబో
వొల్ల ననంగరా దచటి కూరక పోవఁగరాదు నేర్పు నం
ధిల్లఁగఁ దీనిఁ బాపికొను దీమస మెట్టిదియొక్కొ దైవమా."

సుదేష్ణ యతిగడుసుఁదనముతోఁ దెచ్చిపెట్టిన విషమస్థితికిఁ దల్లడిల్లిన దైనను సుదేష్ణకంటె నెక్కుడు సహజధైర్య గాంభీర్యములు కలది గావున ద్రౌపది నేర్పుతో నీసంకటమును బాపుకొను మార్గము నారయ సమకట్టినది. మూలములో పెటుకుగా వెంటనే

"అబ్రవీత్ శోక సంతప్తా నాహం తత్ర వ్రజామివై"

అని నే నచ్చటికిఁ బోవనని కేవలము భీరువులాగున చెప్పినట్లున్నది. తిక్కన యిచ్చట నొక సంకటస్థితి (*conflict*) ని దెచ్చిపెట్టి, ద్రౌపది యాసంకటమున నెట్టి నేర్పుతోఁ బ్రవర్తించినదో, యామె నియోగించిన పని తన గౌరవస్థితికిఁ దగినది కాదని స్నేహపూర్వకముగనే — కీచకుని వలనఁ దనకుఁ గల భయమును గూర్చి యెత్తకయే — చతురగంభీరము లగు వాక్కులచే నాత్మగౌరవమును నిలుపుకొనుట కెట్లు యత్నించినదో చూపినాఁడు. తాను సత్ప్రవృత్తితో బహుమానపాత్రమై, బహుమాన తత్పరతఁ జరించుచుఁ దనయోగ్యతకుఁ దగినపనులఁ జేయుటకుగా నుండెనేగాని, దుష్కృత్పరివార యోగ్యపరిచారము చేయుటకుఁ గాదని చెప్పి దానికిఁ దగినవారిని పంపుమని కోరినది. అని యింక ననునయ పూర్వకముగానే

"అతివ తగునమ్మ నీగృహ
మతి నిర్మల చరిత భరిత మని యీ యెడ మ

త్పుతుల యసన్నిధినైనను
మతి నూఱడి యున్న చోట మన్ననఁ దప్పన్."

నీయిల్లు నిర్మలచరిత్రభరితమని తలంచి నీయందఁ జేరినట్టి సాధువుల కే యపాయమును రాకుండఁ గాపాడవలెఁ గాని, వారికేదైన నపాయము కలిగినచో నీకు నింద కలుగదా యని తనకొఱకే గాక, యామెహితవును గోరి చెప్పినట్లుగా పలికినది. అట్లు హితవు గఱపి, "యొదుటనే నీచములగు పనులకు నేఁజాలకునికిఁ జెప్పికదా ప్రవేశించితివి. నన్నట్టి పనులకుఁ బనుపఁదగునా" యని వెనుకఁ దాను చెప్పినమాటలను జ్ఞాపకమునేసి యెత్తిపొడిచినది.

"యెవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి
నన్నుఁ బంపఁదగునె నాఁడ నిన్ను
గొలుచునెడ ననుజ్ఞ గొననె నీచములగు
పనుల కేను జాలకునికిఁ జెప్పి"

ఇట్టి సందర్భములలో తిక్కనార్యుఁడు వెనుకటి పదములనే సరిగా ననువదించుచుండును. వెనుక నిట్లే పలికినది.

"నీచములయ్యెడు పనులకు
నాచాలమి యెఱిఁగి మన్ననకుఁ బాత్రముగా
నీచిత్తంబునగైకొని
యాచారము దప్పకుండ నరయుమునన్నున్."

సుదేష్ణతో ద్రౌపది చెప్పినమాటలు, ఆమె వాదము కేవలము వ్యర్థముకాలేదు. వీనిని విని సుదేష్ణ తానట్లు ద్రౌపదిని నియోగించుట యందలి యనుచితమున కనయము శంకించినదఁట. కాని తాను చేయున దనుచిత కార్యమే యని తెలిసికొనియుఁ దమ్మునియందలి ప్రేమచే

"....లతాంగి మదిం ద
మ్ముని వలవంతఁ దలఁచి యు
ల్లనియెం బాంచాలితోడ సాదరవృత్తిన్."

ఇప్పుడైనను సుదేష్ణకుఁ గోపము వచ్చినట్లు తిక్కన సూచింపలేదు. మూలములో (దక్షిణదేశపాఠము)

"ఏవ ముక్తాతు పాంచాల్యా దైవయోగేన కైకయీ,
తాం విరాటస్య మహిషీ క్రుద్ధా భూయోఽన్వశాసత:
కీచకంచైవ గచ్ఛ త్వం బలాత్కారేణ చోదితా,
నాస్తి మేఽన్యా త్వయా తుల్యా సాత్వం శీఘ్రతరం వ్రజ."
అవశ్యం త్వేవ గన్తవ్యం కిమర్థంవా వివక్షసి,
ఉక్త్వా చైనాం బలాచ్చైవ వినియుజ్య ప్రభుత్వత:"

అని కోపముతో బలత్కారముగాఁ బంపినట్లున్నది. బం. వరి. వారి పాఠములోమాత్ర మిదేమియు లేదు.

"సుదేష్ణోవాచ"
"నైవ త్వాం జాతు హింస్యాత్స ఇత: స్సంప్రేషితాం మయా,
ఇత్యస్యా: ప్రదదౌ కాంస్యం పిధానం హిరణ్మయమ్."

అని మాత్రమే యున్నది. ఇక్కడరాఁడ కోపము తెచ్చుకొని బలవంత ముచే పంపినట్లు లేదు. తెలుఁగు భారతములోని సుదేష్ణ 'సాదరవృత్తి తోనే' ద్రౌపదిని 'సఖీ' యని సంబోధించి యెట్లింకను దనకార్యమును సాధించుకొనుటకు యత్నించుచున్నదో చూఁడుఁడు. "ఇంత దలఁక నేల యెమ్మెయునైనను గొమ్మ నలవరించి కూర్చు టరుదె" యని యిదివఱకె యామె నెట్లో యొప్పించి పంపించుట దనకు సుసాధ్యమేయనియు, దన కట్టి నైపుణ్యము కలదనియుఁ జెప్పనే చెప్పినది. కావునఁ దా నిప్పు డను చితమునకు శంకించియు బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేయుచున్నదే గావున, తన కార్యము నెట్లయినను సాధించుకొనుట కనునయమార్గమునే యవలం బించినది. ద్రౌపది స్థితి నెఱిఁగినదైనను తమ్మునియెడల ప్రేమాతిశయ మున ననుచితకార్యమునకైన వెనుదీయలేదు. తిక్కన మొదటి నుండియు

సుదేష్ణను విశేషముగ భ్రాతృప్రేమకలదానినిగా సూచించుచు నామె నతి ప్రజ్ఞావంతురాలగు ధూర్తగాఁ (*a clever and talented rogue*) జేసి నాఁడు. చూడుఁడు, ద్రౌపది కామె చెప్పిన ప్రత్యుత్తరమునందే యిది స్పష్టము:

"అక్కట నేను పేడ్కపడి యానెటి యాసవ మర్థిఁదేర నొం
డొక్క నికృష్టఁ బంచుటకు నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో
పెక్కఁగఁ జేసి నిన్ను నతిహీనవిధానని యుక్తఁ జేతగా
నిక్కము యుమ్మలించి తిది నెయ్యముతియ్యము కల్మియే సఖీ."

తనను సమర్థించుకొనుటే గాక మరల ద్రౌపదిపైననే నేరము మోపుచున్నది, నీయందలి గౌరవముచేతనే నిన్నీపనికి నియోగించినది. ఇంత మాత్రము దానికి గల్లంతుచేయుట స్నేహధర్మమా యని స్నేహభావము నూఁతగాఁగొని వాదింపఁ దొడంగినది. ఎవ్వరేనియింటి కెద్దియే నొకటికిఁ బంపఁదగునా యని ద్రౌపది యనఁగా, అదిలాఁతియిల్లా, నిన్నెఱుఁగని వారెవరు, నీగౌరవము పెంపునుగూర్చి యందఱితోను నెల్లప్పుడుచెప్పుచునే యుందునుగదా యని యన్నింటికి నన్ని ప్రతియుక్తులఁ బన్ని బదులుచెప్పి, యింక ననేకభంగుల ప్రార్థించి సాదరముగను, స్నేహముగనే దనకార్యమును సాధించుకొన యత్నించినది. ద్రౌపది యుక్తులేమియు నామె యొద్ద పనికివచ్చినవి కావు. ఆమెకుఁ జిత్తంబున "నింత పెద్ద పెనంగఁ జనదీయమతోఁడ" నను విచారము పుట్టెను. విధిలేక, ఆమెతో వాదింపలేక, కాదనుటకు సందులేక ద్రౌపది కీచకునింటికిఁబోవ స్వయముగా నంగీకరింపవలసి వచ్చినది. మన మురియాడుచుండ ననుమానముతోడనే యామె దనయంగీకారమును దెలిపిన వెంటనే సుదేష్ణ తాను సామముచేతనే గెలిచితిని గదా యని 'హర్షముచే నుబ్బొంగుచు' కాంచనచషకముఁ దెచ్చి యందించినది. మూలములోని నిర్జీవంబగు కథకును అత్యంత మనోజ్ఞంబగు నీ దృశ్యంబునకు నెంతభేదము కలదో పరికింపుఁడు.

ద్రౌపది నెట్లయినఁ దమ్మునింటికిఁ బంపుటకుఁ గాఁ బన్నిన పన్నుగడలు, ఎత్తిన యెత్తులు, చేసిన దొంగప్రార్థనలు, ప్రతిమాలుటలు నట్లుండ, పిదప కీచకునిచే త్రోపులఁబడి, విరటుని సభకుఁబోయి యందును దనమొఱ యాలకించు వారిఁ గానక తిరిగి తనయింటికి వచ్చిన ద్రౌపది నోదార్చుటలో నామె చూపిన శాఠ్యమును (*roguery*) బరికింపుఁడు. తిరిగివచ్చు ద్రౌపదియే తనచిత్తంబున సుదేష్ణను గూర్చియు, నామె చర్యలనుగూర్చియుఁ దలపోయుచు, నామె 'జంత'యని పలుకుచు నామె స్వభావమును జక్కఁగా వివరించినది.

"నన్నిటు లాదురాత్ము సదనంబునకుం జను మన్న జంతకే
బన్నయు లన్నియుం దెలియఁ బల్కెఁదఁగాక" యని తలంచి యామె

యొద్ద కార్తయై పోయినది. ఆర్తయై పోవునప్పటి యామె రీతిని పిదప సుదేష్ణ బూటకములను నెంత స్వాభావికముగా, సందర్భానుకూలముగా వర్ణించి యాపాత్రలను దృగ్గోచరము చేయుచున్నాఁడో చూడుఁడు:

"కన్నుల బాష్పపూరములు గ్రమ్మఁగ మోమున దైన్య మొందఁగా
నన్నలినాక్షి తొట్రిలుచు నంగము దూల సుదేష్ణపాలికిన్"

జనుటయు, నప్పుడు పరమధూర్తయగు నా సుదేష్ణయు

"చనిన నయ్యెలనాఁగయు సంభ్రమంబు
దెచ్చికొని తా నెఱుంగని తెఱఁగు దాల్చి
శాఠ్యమున నుమ్మలించి పాంచాలితోడ
నెలుఁగు పేతొఱకభంగిగా నిట్టు లనియె."

ఇచ్చట పాత్రోచితముగ సమకూర్చిన చిత్రోక్తులసామగ్రి కంతకును మూలమున "విరాటస్య మహిషీ శాఠ్యమాస్థితా" యని యొక్కమాట మాత్రమే యున్నది.

దక్షిణదేశపాఠములో పాంచాలి కుంఠితసర్వాంగియై యాసభనుండి వెడలి పోయినదని చెప్పఁబడి యున్నదేగాని, తెలుఁగులోవలె సుదేష్ణ

యామె నిట్లు వర్ణించినట్లు లేదు. ఎలుఁగు పేటౌకభంగిగాఁ జేసి తన కామెయెడల గల యత్యంతాదరమును దెలుపుచున్నదిపతనే సుదేష్ణయే యిట్లు వర్ణించుట యా 'జంత' కెంతయుఁదగియే యున్నది. ఈవర్ణనమును సుదేష్ణచేఁ జేయించుటలో తిక్కన యెట్టికళాచాతుర్యమును జూపినాఁడో గమనింపుఁడు. ఇక్కడఁగూడ 'నామె చెన్నుతఱుఁగుట'ను, వదనము చిన్నఁబోవుట, కనుగవవిన్ననగుట, కుచులొప్పుగందుటలనే వర్ణించినాఁడు,

"ధరణీపరాగంబు వొరసి ధూసరితమై
    చేడియ నీ మేను చెన్నుఁ దఱిఁగెఁ
జిత్తంబు తలపోతఁ జేడ్పాటు వొదవినఁ
    జెలువ నీనెమ్మోము చిన్నఁబోయెఁ
గన్నీరు వఱ్ఱోడి కాంతి యెంతయుఁ గుంది
    వెలఁది నీకనుగవ విన్ననయ్యె
బ్రస్వేదమునఁ దోఁగి ఫాలంబుతో నంటి
    యుగ్మలి నీ కుచ లొప్పు గందె."

మోము చిన్నఁబోవుటకు "జిత్తంబుతలపోతఁ జేడ్పాటు వొదవుట" కార ణముగాఁ జెప్పుచు. నాంతరంగిక వృత్తులకును బాహ్యాకారమునకును గల పొందికను జూపినాఁడు. ఆమెమనోవ్యథ యామె యాకారము నందు, ముఖమై ఖరియందును బ్రతిబింబించు చుండెనని సూచించినాఁడు. ఇచ్చట సుదేష్ణచేఁ జేయించిన ద్రౌపది యాకారవర్ణనమునకుఁ దగినట్లుగనే, సింహబలునిచే భంగపాటుబడి దైన్యంబునొంది విరటుని సభ కేఁగు చుండిన ద్రౌపదిని తిక్కనయెట్లు వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. అచ్చటను నామె మేదినీరేణువుతోఁ గూడిన మేను. ఇచ్చ ముఖమునకు బదులుగా, వేఁడిగాడ్పు నిగుడ్చు నాసిక, అశ్రుకణములతోఁ గూడిన కన్నుగవ, నెమ్మొగమున నెరసినకుచులు—ఈనాలుగింటినే వర్ణించి యామె దైన్య స్వరూపమును మనకన్నులయెదుట పెట్టినాఁడు. ఎట్టి లలితములు, హృద్యములు నగు నుపమానముతో వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. తిక్కనకు దరివచ్చ

సౌందర్యమును వర్ణించుటలో నత్యాసక్తి యున్నట్లగపడును. మఱియు దానట్లిచ్చట వర్ణించి: యారూపమట్లే యున్నది గదా, చూచినారా సుదేష్ణకుగూడ నట్లే కనఁబడినది, యని మనకుఁ దెలుపువాఁడుఁబోలె, నామెచే నారూపమునట్లే వర్ణింపఁజేసినాఁడు. పూర్వోత్తరసందర్భములలో నాతఁడు కల్పించు పొందిక, ఆ పొందికను జూచుటలో వహించు జాగరూకత యాతని పరిణత కళాసౌభాగ్యమును వేనోళ్ళ చాటుచుండును. ఆ వర్ణనను గూడ నిచట పొందుపఱుపక తీరదు:

"ఎలదీఁగఁ గప్పిన లలితపరాగంబు
 క్రియ మేన మేదినీరేణు వొప్పఁ
జలపకంబున నపసౌరభం బెసగెఁడు
 కరణి నాసిక వేఁడి గాడ్పు నిగుడఁ
దోయజదళముల తుది మంచు దొరఁగెడు
 గతిఁ గన్నుఁగవ నశ్రుకణము లురల
నిందుబింబముమీఁది కందు చందంబునఁ
 గురులు నెమ్మొగమున నెరసియుండ
సర్వజనవంద్యయైన పాంచాలి సింహ
బలునిచే నివ్విధంబున భంగపాటు
దనకు వచ్చిన నెంతయు దైన్యమొంది
యవ్విరాటుని సభఁజేర నరుగుటయును."

ఇట్లిచ్చటి యథాస్థితి వర్ణింపఁబడి యుండఁగా, మఱికొంతసేపటికి, అనఁగా నీమె విరటుని సభనుండి బయలువెడలి నడిచి సుదేష్ణ యొద్దకుఁ బోవునప్పటి కీమె యాకార మేస్థితిలోనికి వచ్చియుండునో, వచ్చియున్నదో, చక్కఁగ వర్ణింపఁబడినది. మొదట మేన మేదినీరేణువును, నాసిక గాడ్పులు నిగుడుచు, కన్నుఁగవనుండి యశ్రులురలుచు; కురులు చెదరియు నుండఁగా, సుదేష్ణ చూచునప్పటి కాస్థితి వలనఁ గలి

గిన ఫలితముగా—లేదా, అట్టిస్థితిలో నామె యెండలో నడిచివచ్చుట వలని ఫలితముగా—ధూసరితమైన మేను చెన్నుదఱఁగినది. మోము చిన్నఁబోయినది. అప్పుడు కన్నులకంటె యశ్రువులు కారుచుండ నిప్పుఁడా కన్నీటి కాలువలచే కన్నుఁగవ విన్ననైనది. అప్పుడు చెదరియున్న కురులు ఇప్పుడు చెమటచే ఫాలంబుతో నంటికొని పోవుటచే నొప్పుగిందియున్నవి. ఇట్లీ పూర్వోత్తర సందర్భములకుఁ బొందికఁ గల్పించుటలో నీ తిక్కనార్యుని శక్తి యనితర సాధారణంబు. ఉత్తరను గూర్చిన సౌందర్యవర్ణనములోఁగూడ, మొదట బృహన్నలయొద్ద విద్యఁగఱచుటకుగా నొప్పఁజెప్పఁబడిన కాలమునండలి యామె తిలికితనమునకును సుమారొక సంవత్సరము గడచినపిదప బృహన్నలను సారథిగాఁ గైకొనమని చెప్పుటకై యామె పోవుసందర్భమున వర్ణించిన యామె ప్రౌఢలావణ్యస్థితికిని భేదము చూపి, కాలగతిని బట్టి యామె యవయవస్ఫూర్తియందు, లావణ్యమునందు నెట్టిమార్పులు గలిగినవో సూచించినాఁడు. లోఁతునకు దిగినకొలది నీ తిక్కనార్యుని కళాసౌందర్య వారాశిలో నూతన రత్నములు దొరకుచునే యుండునట్లు తోఁచుచున్నది. అట్లు తనయొద్దకుఁ జేరిన ద్రౌపది దైన్యరూపమును వర్ణించి,

"ఏదికారణమున నెవ్వ రెచ్చోటనీ
కేమి కీడొనర్చి రెట్టిపాటి
సాహసికులొ వారిఁ జంపుదు నొంపుదు
భంగపఱతు నిడుమపఱతుఁ జెఱతు."

అని పలికినది, ఈపలుకులలోని యంత్యనియమమామె తెచ్చికోలుసంభ్రమమునకును, శౌర్యమునకు నెంత తగియున్నవో చూడుఁడు. పిమ్మట ద్రౌపది చెప్పిన ప్రత్యుత్తరమును, సుదేష్ణ యోదార్పును బరికించిన నీమె స్వభావ మింకను వ్యక్తము కాఁ గలదు. ద్రౌపది నీ వెఱంగియు నెఱుంగమి భావించిన నింక నేమని పలుకంగలదాన నైనను వినుమని వెన్క జరిగిన దంతయు సూక్ష్మముగ నొక్కపద్యములోఁ దెలిపినది:

"నను నీ పంపున సూతమందిరమున న్మద్యంబుఁ దెప్పఁ బో
యిన నాతం డవినీతి సేసినను జే యీ కేను మత్స్యావనీ
శుని యాస్థానము దిక్కు వేచనినఁ జచ్చెం దీవ్రకోపంబునన్
వెనుకం గూడఁగవచ్చి పట్టికొని తన్నెం బల్కులింకేటికిన్."

ఈపద్యం బెట్లు పరుగులిడుచు వివక్షిత కథాంశమును క్లుప్తముగా (*concisely*), సరళముగా (*simply*), సువ్యక్తమగునట్లుగా (*clearly*), మనమున నాటునట్లుగా (*impressively*) చెప్పుచున్నదో గమనింపుఁడు. పిదప సుదేష్ణ యౌదార్యమె శీలమునకుఁ దగియే యున్నది: ఆ క్షణము ననే కీచకుని దండితుఁ జేసి యామె కాహ్లాద మొనర్పునఁట. ఈ యసత్య సంవాదిని పూన్కి యెట్టిదో పాండుసుత వల్లభకు తెలియును. కావున దాని "నాలముచేసి" తగినట్లే సమాధానము చెప్పినది:

"నీ వింత యలుగ నేటికి
నావంతయుఁ బౌరజన మనఃఖేదము నా
కావంత ద్రిక్కుఁడుండఁ గ
లావంతులు మత్పతులు గలరు పగఁ దీర్పన్."

నీ వేమియు కోపగింప నక్కఱలేదు. కీచకుని దండింప నక్కఱయులేదు. నాపతులే యావని చేయఁగల రన్నది. నీవు పూనుకొనినను నావంత దీఱుననుట నిశ్చయము లేదుగాని వారు నామనఃఖేదము నావంత ద్రిక్కుఁడుండఁ దీర్చెదరన్నది. తనవంతనే గాఁడట: పౌరజన మనఃఖేదమును గూడ నొక్కావంతయుఁ ద్రిక్కుఁడుండఁ దీర్తురని చెప్పినది. దీనినిబట్టి ద్రౌపదిని వలెనే పురస్త్రీలను గూడ బాధించుచుండుటచేఁ గాఁబోలు, పౌరజనులకుఁ గూడ కీచకుఁ డత్యంతకంటకుఁడై యుండెననియు, ఇంతకాలము నుండియు బలగర్వితుఁడు, దండనాథుఁడునై, రాజునకు మఱంది యగుటచే పౌరుఁలేమియుఁ జేయలేక యాతని బాధలను సహించుచుండిరనియు తిక్కన సూచించినవాఁడై నాఁడు: ద్రౌపది విరటుని యెదుటఁబడి మొఱ పెట్టినప్పుడే

"విరటుఁ డుల్లమున నక్కటికం బొలయంగ నంగనం
గనుఁగొని కీచకుం గినియఁగాఁ దగుభత్స్యము లేమిఁజేసి సాం
త్వనములు పల్కి రోషభరితస్థితిఁ గంపితమూర్తియైన యా
తనిమదికుందువాపి"

యెట్లో యాతని నాపలకుఁ బంపివేసిన వాఁడయ్యెను. అట్లుండఁ జూడఁగా నచట నమ్మెయి నా ద్రౌపది ననిందితశీల నా కీచకుం డెందును నెట్టి యంగనల నెవ్వఁడుఁ జేయని యట్లు చేయఁగా, విరటుఁడు గాని తత్సభవారు గాని యేమియు ననలేకపోయినప్పు డితర సామాన్య పౌర, జనుల స్థితినిగూర్చి చెప్పెడి దేమున్నది? దీనివలన విరటుఁ డెంతవఱకుఁ గీచకుని బాహుబలముపై నాధార పడియుండెనో వ్యక్తమగుచున్నది. ఇక్కడ తిక్కన కీచకవధను గూర్చిన కథలో నొకక్రొత్త విషయమును ప్రవేశపెట్టినాఁడు. నూతనోద్దేశ (*motive*) కల్పనము చేసినాఁడు. ఆ ద్రౌపది చెప్పిన మాటలచే కీచకుఁ డొక్క ద్రౌపదినేగాక, ఇంతకుఁ బూర్వ మనేకులగు పౌరజనులను గూడ బాధలు పెట్టుచు పౌరజనకంటకుఁడు గూడ నై యున్నాఁడని తెలియుచుండుటచే, ఈ కీచకవధకు సన్నిహితకారణము ద్రౌపదియే యైనను, దీనిమూలమున నా పౌరజనుల కంటకు నత్యంతోపకార మగుచున్నట్లు వ్యక్తమైనది. దీనిమూలముగా భీముని కృత్యమున కొకవిధమగు ఘనత గూడ కలుగుచున్నది. తన కుపకారకులైన బ్రాహ్మణ కుటుంబమునకుఁ బ్రత్యుపకారము చేయుటయే సన్నిహితకారణముగా, బకాసురునిఁ జంపి యేకచక్ర పురవాసుల కందఱికి మహోపకారము జేసినట్లే, యిచ్చటను ద్రౌపదీ పరాభవ పరిమార్జనము కారణముగా విరాటపౌరుల కుపకారము చేసినవాఁ డైనాఁడు. ఒక్క మాటచే తిక్కన యెట్టి మహద్విశేషమును సాధించినాఁడో చూడుఁడు. మూలములో నేమూలను గూడ పౌరజనులను గూర్చిన సూచనయే గానరాదు.

ద్రౌపది యట్లు నిర్లక్ష్యముగా బదులు చెప్పుటచేతనే సుదేష్ణయు తత్పరిజనములును విగతబొంది యామెకెన్ని సాంత్వనములనో చెప్పిరి. కాని యామె నోదార్పలేకపోయిరి. ఎన్ని చెప్పిన నామె మజ్జనభోజనంబు లకుఁ జొరలేదు. దీనికిఁ గారణముగా మూలములో కీచకుని వధార్థమై వ్రతదీక్షను బొందినదని యున్నది.

"సుదేష్ణా మేవ ముక్త్వాతు సైరంధ్రీ దుఃఖమోహితా.
కీచకస్య వధార్థాయ వ్రతదీక్షా ముపాగమత్;
అభ్యర్థితాచ నారీభి ర్మానితాచ సుదేష్ణయా,
నచ స్నాతి నచాశ్నాతి పాంసూ న్పరిమార్జతి."

తిక్కన యాకారణమును బహిరంగముగ వ్యక్తముచేయకయే ద్రౌపది యపకృత యగుటచే స్త్రీసహజం బగు కోపమును పీడిత మజ్జన భోజనాదు లనుగూడ మానివేసిన దని మాత్రమే చెప్పినాఁడు. అలుకచేత "అలి గినదై" తిండి మానిన దన్నట్లు సూచించినాఁడు. ద్రౌపది యిటుండుటచే నీమె మాటలు నిజమే యగును గాఁబోలు నని తలంచి సుదేష్ణ చేయునది లేక నివ్వెఱఁగంది యుండెనట. తిక్కన యంగనయైతే గీచకుని నీచ త్వంబుఁ దలంచి యిట్టి దుర్భాగ్యనిని చేటుఁజాటిల్ల వలసినదే యని యెంచి, యద్దాని కొలఁదె దుడుచూచుచున్నవారు వతె "వానిచేటున కొడంబడిరి."

ఇక్కడ మూలములో దక్షిణదేశప్రతులలోఁ గీచకుని పాదఘాత మును బొంది యాదుఃఖార్తయగు ద్రౌపది యాతని నెందులకు శపింపలేదని జనమేజయుఁ డడిగినట్లును "కీచకోత్పత్తి కథన" మను నొక ప్రత్యేకా ధ్యాయము కనఁబడుచున్నది: ఉత్తరదేశప్రతుల పాఠమునను బం. వరి వారి ముద్రితప్రతిలోను నిది యేమియు లేదు. తిక్కనకాలమునకుఁ గూడ మూలమున నిది చేరియుండలేదేమో. లేదా ద్రౌపదిని శాపానుగ్రహసమర్థ యగు నతిలోక వనితగాఁ గాక (*superhuman*) సామాన్య మానవ స్త్రీ గానే తిక్కన చిత్రింపఁ దలఁచినాఁడుఁ గావున దీనినంతను వదలివేసి నాఁడని తలంచినను తలంపవచ్చును.

తిక్కనార్యునిచేఁ గేవలము మానవ ప్రకృతి గలదిగనే చిత్రింపఁబడిన యీ ద్రౌపది పరిభవానల సంతప్తయై నిజశయనస్థానంబునకుం జని, తల్పంబుపై మేనువైచి, యపాంగంబుల దొరఁగు కన్నీరు చెవుల కొలంకులునిండ నెవ్వగలు నివ్వటిలం దలపోసినది. ఈ సందర్భమున తల్పంబుపై మేను బడవైచుట యనున దెంత స్వాభావికము! ఎంత యుచితమునై యున్నది. అనఁగాఁ దనశరీరమే తనకుభారమై, అబరువును క్రిందఁబడవైచినట్లుగా—అనుద్దేశపూర్వకముగ (*mechanically*) తల్పముపైఁ బడవేసినదేగాని చింతాభారముచే నిజముగా నిద్ర యేమాత్రము పోలేదని యీయొక్క మాటచేతనే సూచించినాఁడు. ఒక్కమాట చేతనే తిక్కనార్యుఁ డెట్టివిశేషమును సాధించి, రచనలో నెట్టి సంగ్రహ నైపుణ్యమును (*econmy of art*) వ్యక్తపఱచినాఁడో చూడుఁడు.

ఆ సమయమున సింహబలునిఁ జంపఁగలవాఁ డెవఁడని యాలోచన.

"ప్రబలుం డారయ నాసిం
హబలుం డాతని జయింప ననిలతనయు డా
హంబలంబ చూడఁదగు దై
వబలంబును నీతనికి నవశ్యము గల్గున్."

ఇట్టిమె తలపోతకుఁ దగినట్లుగనే తరువాత కీచకవధను గూర్చి విన్న దుర్యోధనుఁడు చేసిన యూహకును దీనికిఁగల భావసాదృశ్య రామణీయకమును గమనింపుఁడు:

"సింహబలుఁడు భీమసేనుండు శల్యుండు
హలధరుఁడు సమానబలము వారు."
"తక్కిన వారలాతనికి దప్పులచోటులవారు వాయుజుం
డొక్కఁడ యింక సింహబలు నుద్ధతి మాన్చిన మాన్చువాఁడు."

ఇట్లూహించి రాత్రిసమయంబగుట సమస్తజనంబులు గ్రమంబున నిద్రింపందొడంగినం దానును బయలుదేఱి, మహానస గృహంబునకుం

జని, సుప్తుండైన భీముని మేలుకొలుపుటకుఁగాఁ జేసిన "మందసంభాషణ" రూపంబగు సంబోధనమును అందామె భీము నెత్తిపొడిచిన విధమును గమనింపుడు:

"నన్ను పరాభవించి సదనంబునకుం జని కీచకుండు ము
న్నన్న తెఱంగు దప్పక సుఖోచిత శయ్యను నిద్రసేయ నీ
కన్ను మొగుడ్చు నూఱటకుఁ గారణ మెయ్యది భీమసేన మీ
యన్న పరాక్రమంబు వల దన్న నొకో దయ పూలి తక్కుటా."

అశైలి యందలి ధారాళత (*flow*), సభలో నవిశ్రుద్ధుఁడై విరటునింగూడఁ జావఁగొట్టెద నన్నవాఁడు తనసతికిఁ గలిగిన పరాభవము మాటయే మఱచినట్లుగా సుఖనిద్రఁ జెందుచున్నందులకుఁగా ద్రౌపది చేసిన యెత్తిపొడుపు, వెంటనే, యది భీముని స్వభావముపై దోషారోపణము (*reflect*) కాకుండునట్లుగా, దానికిఁ గారణము ధర్మజుని నెత్తిపైబెట్టినట్లతిదీనముగుఁ బల్కుట యెంతయు రమ్యముగా నున్నది. ఇట్లు సంబోధించు ద్రౌపది పాణిస్పర్శనమున మేలుకాంచినాఁడు భీముడు. అది యర్ధరాత్రంబనియు, నచ్చట మహానసంబగుటచేఁ గాఁబోలు దీపములేకుండెననియు వీరి సంభాషణాదికము చేతనే యెంతొచక్కఁగాఁ జెప్పకయే చెప్పినట్లు సూచించినాఁడు. తిక్కన మూలములో పాణిస్పర్శనము గాక పరిష్వంగమే జరిగినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది.

"సాతం మహానసే ప్రాప్య భీమసేనం శుచిస్మితా,
ఉపతిష్ఠత పాంచాలీ వాసితేవ మహావృషమ్;
పర్యష్వజత పాంచాలీ సా భీమం పాండునందనమ్,
సింహం సుప్తం వనే దుర్గే మృగరాజవధూ రివ;
భీమసేనం సమాశ్లిష్య హస్తినీవ మహాగజమ్."
అభ్యభాషత."

ఇక్కడ వెలుఁగైన లేనియప్పు డీయర్ధరాత్రమున శుచిస్మితమును జూచు

వా రెవ్వరు? భీముఁడు నిద్రించుచుం డెను. శుచిస్మితత్వమువలనఁ గలుగు ఫల మేమియుఁ గనఁబడదు. చీఁకటి కనుక నే తిక్కనఁ ద్రౌపది స్మితము చేఁ గాక "కంఠధ్వనిచేతను," పిదప "పాణిస్పర్శనముచేతను" మేలు కొలిపినది. తిక్కన రచన దేశకాలస్థితు లత్యంతల సముచితంబై యుండు టను గమనింపుఁడు. మూలమున నామాట్లాడిన రీతియు,

"ఉ త్తిష్ఠోత్తిష్ఠ కిం శేషే భీమసేన యథామృతః"

అని తనభర్తను 'యథామృతః' అని పలుకుట అంత ప్రశంసనీయముగఁ గానరాదు. భీమునకు కొంచెము కునుకు పట్టినది. కంఠధ్వని వినఁబడ లేదు. కాని పాణిస్పర్శనము గలుగుటతోడనే మేల్కాంచె. అట్లు మేలు కాంచిన భీముఁడిది యెవ్వరని యడిగినాఁడు. చీకటిలో నా వచ్చిన దెవరో యాతనికిఁ దెలియలేదు. ద్రౌపది 'నే'నని బదులు చెప్పినది. అప్పుడామె యెలుంగును బట్టి యామెను గుర్తుపట్టినాఁడు. అంత యర్ధరాత్రమున చీఁకటిలో నామె వచ్చుటకు గల కారణము నూహించినాఁడు. "కీచకుని దురాచరణంబు నాకుఁ బ్రకటించి వాని నిర్జింప నియోగించునదై యరుగు దెంచెఁ గావలయు" అని సరిగనే యూహచేసినాఁడు. ఊహమాత్రము భీము నకుఁ దెలియదా? ఊహింపలేఁడా? మధ్యాహ్నమో, సాయంకాలమో జరి గిన విషయమునే బొత్తుగా మఱచిపోయి యుండెననుట కేవల మసం భావ్యము. అట్లనుట భీముని కేవలము మోటమొద్దుగాఁ జేయుటయే కాని మఱియొకటి కాదు. తిక్కన భీముని యూహాపోహలు, వినయవిధేయతలు, గౌరవమర్యాదలు కూడ కలవానినిగాఁ జేసెనే కాని కేవలము మొండి సాహసము, బండధైర్యము మాత్రమే కలవానినిగాఁ జేయలేదు. ఇట్లిచ్చట నీతఁడు ద్రౌపదివచ్చిన కార్యము నూహించినట్లుండఁగా, మూలమున ద్రౌపదికి జరిగిన పరాభవమును గూర్చి యేమియు నెఱుఁగనివానివలె పలుకును.

"అథాబ్రవీ ద్రాజపుత్రీం కౌరవ్యో మహిషీం ప్రియామ్,
కేనా స్యర్థేన సంప్రాప్తాత్వరితేవ మమాంతికమ్;
న తే ప్రకృతిమా న్వర్ణః కృశా పాండుశ్చ లక్ష్యసే,

సుఖవాం యదివా దుఃఖం శుభంవా యదివా శుభమ్;
యథావ త్సర్వ మాచక్ష్వ శ్రుత్వా జ్ఞాస్యామహం పరం,
అహమేవహి తే కృష్ణే విశ్వాస్యః సర్వవస్తుషు:
అహ మాపత్సు చాపి త్వాం మోక్షయిష్యా మ్యసంశయమ్,
శీఘ్ర ముక్త్వా యథాకామం యత్తే కామం వివక్షితమ్;
గచ్ఛస్వ శయనాయైవ పురాత్వనోఽవబుధ్యతే."

సుఖమో దుఃఖమో, శుభమో అశుభమో, నీవు చెప్పఁదలఁచినదేమో శీఘ్రముగాఁ జెప్పి యెవరు చూడకుండ తిరిగిపొమ్మని చెప్పినాఁడు. ఈతని వలె 'నేనే నిన్నాపదలనుండి తప్పించెడివాఁడను. నీకు విశ్వాస్యుఁడను' అని తిక్కన భీముఁడు ప్రగల్భములు కొట్టుకొనలేదు. ఇదివఱలోఁ గీచకునిచేఁ దన్నువడి రాజసభకుఁ బరువిడి వచ్చినపుడు దట్లామె పరాభవింపఁబడుటనే చూచి భీముఁడు క్రోధోద్దీపితుఁడయ్యెనే గాని యంతకుఁ బూర్వమున జరిగినకథ యంతయు నాతనికి సంపూర్ణముగాఁ దెలిసియుండలేదు. విరటుఁడు గూడ దానిపూర్వోత్తర సందర్భములనుగూర్చి యేమియు నడిగి యుండలేదు. ద్రౌపదిస్థితికి నుల్లమున నక్కటికంబు మాత్రమే పొంది, సాంత్వవచనములఁ గీచకుని మదికుందు వాపి యింటికిఁ బంపివేసినాఁడు. ద్రౌపదీకీచకులకుఁ గలిగిన తగవు విషయమై వారికి గాని, యీ భీమునికి గాని యేమియు తెలియలేదు. కావున నంతకుఁ బూర్వమున జరిగినకథ యంతయు నామెచేతనే చెప్పింపఁదలఁచినాడు. "అత్తెఱఁ గిత్తెఱవ దాన చెప్ప విందునని తలఁచి" యే, యింత ప్రొద్దేల యిచ్చోట కేఁగుదేరఁ గారణం బేమియని, యడిగినాఁడు. అతఁడీప్రశ్న యెందుకు వేసినాఁడో ముందుగనే గ్రహించి దానికిఁదగినట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చినది ద్రౌపది:

"ఎఱిఁగి యెఱింగి నన్నడుగ నేమిటి కప్పు డెఱింగి యింతకు
న్మఱచుటఁగల్గెనే నది వినం బని లే దటు గాక యున్న రూ

పెఱిఁగియు నేన చెప్ప విన నిష్టము గల్గుట చాల లెస్సయ
ట్లెఱిఁగెఱిఁగించెదన్ వినుము తెల్లముగా మొదలింటనుండియున్"

అని వెనుకటి వృత్తాంత మంతయుఁ దాను కీచకునిఁ గోపించి పలికిన దుర్వారోద్యమేత్యాది పలుకులనే యనువదించి చెప్పినది. సుదేష్ణచేఁ గీచక నివాసంబునకుఁ బోవ నిర్బంధింపఁబడినపుడు "ఏనంబున నన్నెవ్వరికి నేమి చేయవచ్చునని మీలావు నచ్చి సూతునింటికి సురకుం బోయితి" నని పలికిన భీముని నుబ్బఁ జేసినది. భీమునికిఁ గోపముఁ బుట్టించుటకుఁగా నాసభయందు ధర్మజుని ప్రవర్తనను ఖండించినది. కాని భీముఁడు అవమానము సహింపలేనివాఁడును, మహోగ్రకోపవివశుండునై యున్నను, యుక్తాయుక్త విచక్షణము లేనివాఁడు కాఁడు. కావుననే "యప్పుడు ధర్మజుఁడు ధైర్యహేమాచలుఁడై యమ్మెయి వారణసేయకున్న నే నీచత మత్స్యవిభుం బరివారము నుగ్గుచేసిన" సమయభంగంబై యనర్థములకుఁ గారణము కాదా యని ద్రౌపదిని మందలించినాఁడు. సత్యవ్రతనిష్ఠుండగు యుధిష్ఠిరుండు పొగడ్తకు దగువాఁడు గాని దూఱఁదగ నర్హుండు గాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పినాఁడు. 'కీచకుని జంపుమనుటకుఁ గదా యిట్లు నీవు పలుకుచుండుట; దానికొఱకై ధర్మజుని దూఱవలయునా! నే పని నవలీలగఁ జేసి నీమనోభీష్టమును నెఱవేర్తు' నన్నాఁడు. భీముని స్వభావమున నెట్టి రమ్యతరచ్ఛాయలను గనుపఱచినాఁడో తిక్కన చూడుఁడు. కాని తనయందొకప్పుడు విచక్షణలేని భావోద్రేకము (*passionate-nature*) గలుగుచుండుననియు, నది నీపలుకుబడులకైన వెనుదీయ నీయదనియు సూచించువాఁడువలెనే, "నే నీచత" అని తనయందు నైచ్యము నారోపించుకొనఁ గడంగినాఁడు. అనఁగా దనయందుఁగల లోపమును (*weakness*) గూడ భీముఁ డెఱింగియే యున్నాఁడని చూపుటయే తిక్కనార్యుని యుద్దేశముగాఁ గనఁబడుచున్నది. విరటుని సభలోనుండి యావల ద్రౌపదికిఁ గలిగిన పరాభవమును జూచినప్పు డీతనికి సహజముగఁ గలిగిన కోపోద్రేకమును, అప్పటి యాతని చేష్టలను ధర్మజుఁడు వారింపకపోయినచో తమకెట్టి ముప్పు వాటిల్లెడిదో యని భీముఁడు

తరువాత నాలోచించుకొని పశ్చాత్తాపమును బొందినట్లు కనఁబఱచినాఁడు తిక్కన. ఆ సమయమున భీముని కోపాటోపమును, నాతని భయంకరాకారమును నెంత సముచితముగ వర్ణించి, యిప్పటి యాతని భయంకర రూపమును మనకు స్ఫురింపఁ జేయుట కెట్టి భాషాసామగ్రిని ప్రోగు చేసినాఁడో తిక్కన చూడుఁడు:

"కనుఁగొని కోపవేగమునఁ గన్నుల నిప్పులు రాల నంగము
ల్దనరఁగ సాంద్ర ఘర్మసలిలంబులు గ్రమ్మ నితాంత దంతపీ
డన రటదాస్యరంగ వికటభ్రుకుటీ చటులప్రవృత్తన
ర్తన ఘటనాప్రకార భయదస్ఫురణా పరిణద్ధ మూర్తియై."

అతనియాకారము నెంతచక్కఁగానో చిత్రించి, యొక పటుదీర్ఘ సుషమా సముచే నాతని పండ్లు కొఱుకుట గూడ మనచెవులలో గింగురుమను నట్లుగాఁజేసి యాతనిమూర్తిని మనకండ్ల యెదుటఁ బెట్టినాఁడు. ఇది కేవల మాతని బాహ్యచేష్టల వర్ణన. దీనివలన వ్యక్తముచేయఁబడిన యాతని భావము లెట్టివో, అప్పు డాతని మూర్తి చూచినవారి కెట్టి భయంకర భావములను స్ఫురింపఁజేసెనో తెలుపుచు నాతని యాకారము నిట్లు వర్ణించినాఁడు:

"నేలయు నింగియుఁ దాళముల్ గావించి
  యేపున వేఁగి వాయించియాడఁ
గులపర్వతంబులు గూర్చి యొండొంటితోఁ
  దాఁకంగ వీఁకమైఁ దన్నియాడ
నేడు సాగరములు నిక్కడక్కడఁ బెట్టి
  పలుచని రొంపిమై నలఁదికొనఁగ
దిక్కులు నాలుగు నొక్కచోటికిఁ దెచ్చి
  పిసికి పిండలు చేసి పిడిచికొనఁగ

మిగిలి బ్రహ్మాండభాండంబు పగుల్చవేయ
నప్పళించుచుఁ బ్రళయకాలానలమున
గండరించిన రూపంబు కరణి భీముఁ
డతిభయంకరాకారత నతిశయిల్లె."

అట్టి భీముని భయంకరాకారమును మనసు స్ఫురింపఁజేయుటకుఁగా నెట్టి యుపమానమును దెచ్చినాఁడు: ఈకోపము నంతను ధర్మజుఁడు 'నయనంబులనే వారింపఁగలిగె' ననుటచే భీముని కాతనియందుఁగల గౌరవభావ మెట్టిదో స్పష్టమగుచున్నది. ద్రౌపదియు నీయన్నదమ్ముల చేష్టలను జూచుచునే యున్నది. కావుననే యాతని మేలుకొలుపుచు "మీ యన్న పరాక్రమంబు వలదన్ననొకో దయమాలి తక్కుటా" యని యెత్తిపొడిచినది. అతఁడప్పుడు వలదనుటయే క్షేమమయ్యెఁగాని లేనిచోఁ దనకప్పుడు సహజముగఁ గలిగిన యొడలు తెలియని కోపావేశమున సమయభంగము కావించినచో నెట్టి యనర్థము కలిగెడిదో యని భీముఁడు బాగుగా తరువాత నాలోచించుకొని పశ్చాత్తప్తుఁడయ్యెను గావుననే యయ్యుధిష్ఠిరుండు పొగడ్తడగుఁదగు గాని దూఱుపడ నర్హుండు గాఁడని ద్రౌపదిని మందలించినాఁడు. కీచకుని చంపుట యెంతపనిగాని యెప్పుడు నెఱుంగకుండునట్టి తెఱంగు మాత్రము దలపోయ వలసియున్నదని హెచ్చరించినాఁడు. భీముని నెంత జాగరూకత, యుక్తాయుక్త వివేచనము కలవానిఁగా చిత్రించినాఁడో చూడుఁడు. ఆవేశము వచ్చినపు డొడలు తెలియని యావేశమైనను యుక్తాయుక్త పర్యాలోచనము మాత్రము లేకపోలేదు. భీముని సహజావేశభావము, యుద్ధప్రియత్వము మొదలగు లక్షణముల నాయా సందర్భముల నెంతరమ్యముగా తిక్కన కనబఱచునో గమనింపుఁడు. మల్లుని చూచినతోడనే 'యాతనిమై పెరిగిన'దని వర్ణించినాఁడు గదా. ఇప్పు డెవ్వరు నెఱుఁగని తెఱంగున కీచకునిఁ బరిమార్పవలయునని ద్రౌపదితోఁ జెప్పుచు, ద్రౌపది తనపడిన పాట్లను, పాండవు లనుభవించుచున్న యా దురవస్థను విపులముగ వర్ణించి "దొరఁగెడు నశ్రుల మునిఁగిన మోమతని వక్షమునఁ జేర్చిన" సమయమున నాతఁడు 'నంబుజానన నెమ్మొగ మల్లఁ

దుడిచి యనునయించి తత్కరములు దన మొగంబు గదియఁజేర్చుచు నిట్టూర్పు గాడ్పు నిగుడ చింతాక్రాంతుఁడై యుండ

"అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ బావకయున్న దాన ము
న్నొక్కొయనిన్ దురంతదురితోత్కట బాధల పెట్టి యున్ననా
కెక్కడి దుఃఖశాంతి కడు నేడుట యెమ్మెయిఁ గట్టనేర్చు మీ
ముక్కున సూర్పు గల్గ నొక మూర్ఖునిచేఁ బడితిన్ సభాస్థలిన్."

"వానిఁ దెగఁ జూడవై తేని వాయుపుత్ర
నీవు గనుఁగొన నురినైన నీరనైన
నగ్నినైన విషంబునన్నైన నేను
మేను దొఱఁగుదు నెట్టు నీయానసుమ్ము."

అని బాగుగా స్త్రీ స్వభావసహజం బగునటుల చెప్పి పురియెక్కించిన మీఁదటఁగూడ భీముఁడు చిఱునవ్వు నవ్వి, "కీచకునిఁ జంపుట కిమ్మెయి పట్టఁ బల్కఁగా వలయునె"

"ఎల్లి యెల్లి విషంబుల నెందుఁ బొచ్చె
నేని నాధర్మతనయుండు దానవచ్చి
యడ్డపడెనేని నీవ పెంపారు కరుణ
గాచి తేని నాచేఁ బడుఁ గీచకుండు."

అని ప్రతిజ్ఞ చేసియు, "దుర్యోధనాది దుష్టలోకంబు నధోలోకంబున కనుచునంతకు మదీయాంతరంగంబు చింతాభరభుగ్నంబును, నవమాన పంకమగ్నంబును, గోపోద్విగ్నంబునునై వేగిరపడుచున్నది" యని తన కోపోద్రేకమగ్నంబును, వేగిరపాటును దెలిపియు, వెంటనే ధార్తరాష్ట్ర శతం గాలావసానం బైనయట్లు సమయకాలావసానంబయ్యెః నజ్ఞాతవాసం బునకుం బొచ్చి పదునొకండు నెలలు చని పండ్రెండవనెల వర్తిల్లు చున్నది. దీనికొఱంత దీఱిన నీదు వంతయు దీఱు నూఱడిల్లి యుండు" మని యామె నూఱడించి, సమయభంగము కాకుండఁ గీచకుని వధించు

విధానమున కామె చేయఁదగిన యుపాయమును నొడఁబఱుట భావించికొని, వానికి నర్తనశాల సంకేతప్రదేశంబుగాఁ జెప్పి యొంటిమైఁ జనుదేర నియమింపుటను గఱపి, యా సొబగునిం దెగఁజూచి నీకుం జూపి నీచిత్తంబు వడసెదనని హెచ్చరించి, "వేగుచున్నది గావున జనులు మేలుకాంచి మనలం గాంచిరేని వంచన బయలుపడినం గార్యంబు దప్పు" నని యెంతయో జాగరూకతతో నామెను బంపివేసినట్టి భీముఁడు, పిదప "రాత్రిసమయంబున నయ్యెడకుఁ గీచకుఁ డొంటిమెయిం జనుదెంచువాఁడై చనె" నని ద్రౌపది తెలియం జెప్పినప్పు డెట్లు 'పరమాహ్లాదంబు నొంది, కీచకునితో నొకపట్టుపట్టి వానిని వధింపఁగల యవకాశము దొరకినదిగదా యని యుబ్బిపోయి మైమఱచెనో గమనింపుఁడు. అప్పటి యాతని యుత్సాహంపుఁ బలుకుల వినుఁడు:

"క్రోధం బప్రతికారమై హృదయముం గుందింప నత్యంతచిం
తాధూతాత్ముఁడ నైన నాకుఁ బరమోత్సాహంబు సంధిల్లె దు
స్సాధ్యంబైన విరుద్ధకార్య మిటు లాసన్నంబుగా సంఘటిం
తే ధర్మాత్మజుఁ డాత్మ మెచ్చఁ బగ సాధింపఁగఁదా నల్పమే"

అని పలికియు వెఱవక సంకేతించిన తెఱఁగున నచ్చటి కరుగునో యరుగఁడో, మఱికొందఱను దెచ్చునో యని కొండొక విచారింపక పోలేదు. ఇంతవఱకు నాతఁడు మిగుల శాంతచిత్తతతో (*considerate*) పర్యాలోచించుచుండె. కాని ద్రౌపది యాశంక వలదని చెప్పినతోడనే, నాట్యశాల కవశ్యము వచ్చు కీచకునితోఁ దనకుఁ గలుగనున్న సంగరమును దలఁచుకొనినంతనే, భీముని సహజస్వభావము పైకుబికినట్లుగా తిక్కన యెంత రమ్యముగాఁ జూపినాఁడో పరికింపుడు:

"బలియుం డాసొబగుండు భావభవదర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి ని
శ్చల సర్వాంగత నున్న న న్నరసి నీచంపంబు గాకున్న నా
కులతం బొందెడు నప్పు మండపము సంక్షోభింపఁగా నేకుఁ గ
ట్టలుకం బెబ్బులి గోల నేచినటు లుగ్రాకార మేపారఁగాన్."

నెవ్వగఁ బొంద భూజనులు నింద యొనర్పఁగ నే దొనర్చుని కీచకునిఁ దాఁకు సందర్భమునంతను నాఁతడు మునమున భావించుకొను సందర్భములలో నా భావనాశక్తిని నెట్లీడ్చుకొని పోఁబడి భీముఁడు తన హద్దును మీఱుచున్నాఁడో గమనింపుఁడు: "మండపము సంక్షోభింపఁగా నేయు" నఁట.

ఈసమయములో 'వంచన బయలుపడునేమో' యను భావము, భయము మఱుఁగువడి పోయినట్లున్నవి. ఇంకను నాతని భావనాబలము (*imagination*) ఎట్లు పలికించుచున్నదో చూడుఁడు:

"ఎల్లిఁగి పిఱుసనిన వెనఁ బై
కుఱుకుదు సాళువము గాకి నొడిసిన భంగిన్;
వెఱచఱవం బొదువుడుఁ బట్టి
పట్టి సేయుదు నీదు పూన్కి పారం బెయిదన్.

"నాదు బాహుబలమునకు మాఱుకొనఁ జాలు
భుజబలంబు గలిగి పోక చిక్కి
పెనఁగి నన్నుఁ గొంత కినియింప నోపెడు
చండమైన వినుము సరసిజాక్షి!

"అవనీచక్రము సంచలింపఁగ దివం బల్లాడ నాశాచయం
బవధూతంబుగ గోత్రశైలనికరం బాకంపముం బొందన
ర్ణవముల్ ఘూర్ణనమొందఁ గ్రోధము గృతార్థత్వంబు నొందించి చి
త్రవధప్రౌఢి వహించి సూతునకు రౌద్రం బేర్పడం జూపెదన్."

అని తన క్రోధస్వరూపము, రౌద్రాకారమును బయలుపెట్టినాఁడు: అనఁగా భీముఁడు తన నిజస్వరూపము నిచ్చట బయలుపెట్టినాఁడనుట. కావుననే పాంచాలి సంచలితస్వాంత యైనది. ఇట్టి యీతని తీవ్రకోధంబు గుప్త సాధనంబునకు బాధకం బగునని నెమ్మదిగ బోధింపఁదలంచినది. దీని వలనఁ గలుగు ననర్థముల నెట్లుగుదిగుచ్చి చెప్పినదో చూడుఁడు:

"ఒవ్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు దీనికిన్

చివ్వకు నీవు నల్కమెయిఁ జేసిన యాపని గూఢవృత్తికిన్
దవ్వగు నేని నియ్యభిమతం బొపఁగూడియు నిష్ఫలం బగున్.

"కావున వంచన బాహిర
పోవక యుండంగ ఘనరిపుం బరిమార్పం
గావచ్చునేని యట్టిద
నావల వటు గాక తక్కినను వలదు సుమీ."

'మనరహస్యము బయలువడకుండ నీ వాతనిఁ జంపలేక పోయినచో నీవా పనినే తలపెట్టకు సుమీ' యని గట్టిగా మందలించినది. భీముఁడును తన స్వభావమును, అందలిలోపమును (*weakness*) దాను బాగుగా నెఱింగియే యున్నాఁడు. కావుననే దాని నతిక్రమించుటకుఁ జేతనైన ప్రయత్నముల నన్నిటిని జేసి కార్యభంగము, సమయభంగము కాకుండ కాలము గడుపు కొని వచ్చుచున్నాఁడు. తన స్వభావమును గూర్చియే తానేమి చెప్పు కొన్నాఁడో చూడుఁడు:

"మదమునఁ గీచకాగ్రజుఁడు మాల్కొని నిల్చిన నేను వీఁకమైఁ
గదిసితినేని యప్పుడు ప్రకాశరహస్య విభేదబుద్ధి నా
కొదవునె యైన నేఁ దలఁచి యోపినభంగి నిగూఢవృత్తిమైఁ
బదిలము గల్గి తిన్నన యుపాయమునం దెగఁజూతు నాతనిన్."

మల్లునిఁ జూచినంతనే మై పొంగినట్లుగనే, కీచకునిఁ జూచి కదిసిన యప్పుడు ప్రకాశరహస్య విభేదబుద్ధి యాతని కొదవదనుట నిశ్చయము. కాని తానుయోపినంతవఱకుఁ బదిలముగానే ప్రవర్తింతెదనని చెప్పి నాఁడు.

భీముని సహజగుణములు, నీయజ్ఞాతవాస సమయమున నాతఁడవి పైకి రాకుండ నణఁచిపెట్టి వినయాదిగుణంబు లవలంబించి ప్రవర్తించు చున్న రీతిని, వ్యక్తముచేసి భీముని గుణములను బోషించుటలో నెట్టి చాతుర్యమును తిక్కన చూపినాఁడో గ్రహింపుఁడు. మొత్తముమీఁద

ద్రౌపది సహాయముతో నీకృత్యమును మిక్కిలి పదిలముగనే సాధించి యభీష్టసిద్ధిని బడసినాఁడేగాని భావోద్రేకమును బెచ్చుపెరుఁగనిచ్చి యప్రమత్తుడై మెలంగలేదు. సమయభంగమగునని భీముఁడు గొంకుచునే చప్పుడు చేయని గూఢవిమర్దన ప్రహారములతోఁ దలమల్లయుద్ధ నైపుణ్యంబును నెఱపి వికృతపుఁ జావు సంపి తన కసిని సంపూర్ణముగాఁ దీర్చికొనినాఁడు.

అయితే ద్రౌపదియు నాతని స్వభావమును బాగుగా నెఱింగినది గనుకనే మిగుల జాగరూకతతో మెలంగుచు నాతని వెంటనంటి కనిపెట్టుచునే యున్నది. తాను కీచకునితో సంకేతనియమము చేసిన నాఁటి రాత్రి 'జార చోరజనంబుల మనంబు లలర' చంద్రాస్తమయం బయిన పిదప,

"పెనుమిట్టిది పల్లం బిది
యనకుండఁగ నోలమును బయలు నొక్కటిగాఁ
గను విచ్చుటయును మోడ్చుట
యును సరిగాఁ దమము పర్వె నుర్విం దోడ్తోఁ."

అకృశోదరి వృకోదరుని కడకుం జని సమయమయ్యెనని హెచ్చరించినదఁట. ఇచ్చట సూర్యాస్తమయాది వర్ణనమును సందర్భోచితముగా తిక్కన యెంత మనోజ్ఞముగ సందర్భమున కతుకునట్లుగాఁ జేసినాఁడో చూడుఁడు. సూర్యాస్తమయమును వర్ణించి పిదప క్రమక్రమముగా రాత్రి యెట్లు ముదిరినదో ప్రబంధధోరణి నతిరమ్యముగా, స్వాభావికముగా వర్ణించినాఁడు.

"చుక్కలు తోడుతోడఁ దలచూపఁ దొడంగె మనోభవుండు వి
ల్లెక్కిడి చక్రవాకముల యిక్కలు రోయఁగఁ జొచ్చె నేల కెం
పెక్కుచువచ్చె దీవియల యేత్తెఱ సోయగ మందె నందఱుల్
దక్కెఁ బురంబు వీథుల మదం బొలసెన్." విటచిత్త వృత్తులన్.

ఇచ్చట చంద్రోదయమునుగాని, చంద్రికను గాని ప్రత్యేకముగా వర్ణింపలేదు. నేల కెంపెక్కుచు వచ్చెనన్నాఁడు. కాని చంద్రోదయ

మంతకుఁ బూర్వమే, దినభాగముననే యై యుండెనని సూచించుచు, 'జారచోరజనంబులు మనంబు లలరం జంద్రాస్తమయంబయ్యె' నని మాత్రము చెప్పియున్నాఁడు. అనఁగాఁ గొంతరాత్రి, దాదాపు సగము రాత్రి యయినపిదపఁ జంద్రాస్తమయ మయ్యెనని తెలుపుటచే నవి శుక్లపక్షపు రాత్రులనియు, బహుశః అష్టమి నవములలో నొకదినము కావచ్చుననియు సూచించినాఁడు. అట్టి శుక్లపక్షపు టర్ధరాత్రమున గాఢతమంబు పర్వినపిదప ద్రౌపది వృకోదరునికడకుం జని యప్పుడాతఁడు దలపెట్టిన కార్యమునకుఁ దగినసమయం బయ్యెనని హెచ్చరించినది. ఇచ్చట కాలసూచన నెంతరమ్యముగాఁ జేసినాఁడో గమనింపుఁడు. అతఁడును బెండ్లికి పిలిచిన యట్లు వికచహృదయుఁడై తలసీర యాయితము చేసికొనెనఁట. ద్రౌపది వలెఁ గనఁబడుటకును, దనయాకారమును గోపనము చేసికొనుటకును దలచీర యాయితముఁ జేసికొనెనని చెప్పుటచే తిక్కనార్యుఁ డిట్టి సూక్ష్మవిషయములను గూర్చి చెప్పుటలో గూడ నెంత జాగరూకత వహించునో తెలియుచున్నది. ఈనాట్యశాలకుఁ బోవుట పెండ్లికిఁ బోవునట్లే యున్నను, భీముఁడు తనభావోద్రేకమును బయలుపడనీక, పొంగికొనివచ్చు నా యుత్సాహము నడచుకొని జాగరూకుఁడై ప్రవర్తించినట్లు తెలిపినాఁడు.

"గమనము వీఁక వేఱొక వికారము పుట్టక సంగరోత్సవో
ద్యమరభసాతిరేకము బయల్పడ కించుక లేక రోషసం
భ్రమ మొకయింతయైనఁ బరభావని రూప్యము గాక ద్రౌపదీ
రమణుఁడు వోయె విక్రమధురంధరలీలం దగ నాట్యశాలకున్."

చని, దానం బ్రవేశించుటలో భీముని జాగరూకతను బరికింపుఁడు. "తెలఁకులుఁ బిఱిందిదెసయుం గలయం బరికించి", యచట నెవ్వరు పరపురుషులుగాని, కావలివారుగాని లేకుండుటఁ జూచి మఱి ప్రవేశించినాఁడు. ఎట్లు? "తన యఖండిత బాహాబలగర్వము యచ్చట ముంగలిగా, మదమత్తభద్రగజ సదృశగతిన్." అతని బాహాబలగర్వమే యాతనికి ముందు నడచి దారి చూపుచుండెనఁట. బాహాయుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడై యున్న భీమునినడకను తిక్కన యెపుడును మత్తగజము నడకతోడనే పోల్చు

చుండును. మల్లయుద్ధసందర్భమున గర్జించియు గజాలస్యంబున నంగణంబు సొచ్చెను.

ఇఁక తిక్కన పఱరల కీచకునియవస్థను బరికింతము. ద్రౌపది తనతో మాటలాడి సంకేత మేర్పఱచినది మొదలుకొని కీచకుఁడును ద్రౌపది చేసిన సంకేతకాలమునకై వేచియుండి, కందర్పగోచరుండై యా వామాక్షిరుచిర లావణ్యంబును, తన్వంగిరూపును, కంబుకంధర చెన్నును, ఆయంగన సౌకుమార్యంబును, భామిని సహజవిభ్రమములను, ఆపడఁతి చెయ్వులను, మానిని గరువంపు మాటలపొందు, అబ్జముఖి తిన్నదనమును మనమున మాటి మాటికి నూహించుచు,

"తలఁకు నలందురుం బొరయుఁ దాపభరంబున నెచ్చ నూర్చు మే
నలయఁగ నొల్లఁగబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిభ్రమించుఁ గొం
దలపడుఁ దల్లడం బడరి ధైర్యము దూలిన వెగ్గడిల్లు వి
చ్చలవిడిఁ బేర్చి నెవ్వగల సంవడిఁ డెందము గంది చేష్టుడుఁ."

ఇచ్చట కీచకుని పరితాపమును సూచించుటకు నాతని మానసిక వృత్తు లెన్ని రీతులుగా వర్ణింపఁబడినవో పరికింపుఁడు. ఇట్లు మన్మథతాప తప్తుఁడైన కీచకుఁడు మనోవేదనావనోదనార్థంబు మందిరారామ భూమికిం జనియెనఁట. ఇచ్చట తిక్కన యుద్యానవనవిహార శిశిరోపచార సూర్యాస్తమయాది ప్రబంధరీతి వర్ణనల కవకాశము కల్పించుకొని తరువాతి తెలుఁగు ప్రబంధములకు మార్గదర్శి యయ్యెను. ఆయుద్యానవనమున శిశిరోపచారంబులఁ బ్రొద్దు గడపి, "గ్రుంకింపలాని ప్రొద్దరసి యరసి", యెట్లో సూర్యాస్తమయంబగుటయు గైసేసికొని, పరిజనముల వంచించి యేకాంతముగఁ గూరుచుండి ద్రౌపదినిగూర్చి కీచకుఁడు భావింపఁదొడఁగిన రీతిని గమనింపుఁడు. ఆ ద్రౌపదినిగూర్చి వేసిన విశేషణపదముల యొక్క భావగాంభీర్యమును, ఔచిత్యమును, సార్థకతను పరికింపుఁడు. ఆ ద్రౌపది సౌందర్యస్వరూపము కీచకుని భావనాదృష్టిలోఁ బడినట్లు వర్ణించుటపట్ల తిక్కన చూపిన యానుక్రమతను గుర్తింపుఁడు. ఆవామాక్షి రుచిరలావణ్యంబే యాతని భావదృష్టికి మొట్టమొదట నానినది. లావణ్య

స్ఫురణమున కక్షియుగ్మమును స్థానముగాఁ జేసిన తిక్కనార్యుని యౌచిత్య పరిజ్ఞాన గాంభీర్యము మానింతుముగాక. "దాని కక్షలోనున్నది లక్ష్మి" అని గదా మనవారు చెప్పుచుందురు. పిదప చిత్తమున నిలిచినది యా తన్వంగి రూపము. రూపు అంగము నాశ్రయించునదే గదా. పిదప నాకంబు కంధర యొక్క యవయవసౌష్ఠవముచే దీపించు చెన్నుఁ దలపోసినాఁడు. మృద్వంగములు గల యాయంగన సౌకుమార్యమును దలంచుకొనెను. స్వీయకాంతివిలాసములచే నొప్పు భామిని సహజవిభ్రమముల నెదఁగీలించెను. సుకుమార చేష్టలుగల యా పడఁతి చెయ్వులను మదిఁ బట్టుకొలిపెను. మానవతియు, నాత్మగౌరవమును గాపాడుకొనుటయందు పట్టుదల గల యామానిని గరువంపుమాట పొందు... మాటలపొందు, వానియందు వ్యక్తమగుచుండెడి యామె గరువతనమును గూర్చి యూహచేసెను. ద్రౌపదియెడల మానినియను విశేషణమును, ఆమె మాటలయెడల గరువంపుఁబలుకు లను విశేషణము నెంత సముచితములై యున్నవి: ఆమె 'మానినీత్వము' నుఁ, గరువంపుఁ బలుకుల పొందు నామె ధర్మజునితోను, సుదేష్ణతోను జేసిన సంభాషణనుబట్టి మన మూహించియే యున్నాముగదా. కీచకుఁడు గూడ నామె "గరువంపుమాటపొందే యూహించి" నట్లుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు తిక్కన. పిదప నాతఁ డాదళితాబ్జముఖియొక్క మోము తిన్నందనమును మెచ్చికొనఁ జొచ్చెనఁట.

ఇచ్చట కీచకుని భావనా ప్రపంచమున నా ద్రౌపది సౌందర్య స్వరూపము మొట్టమొదట ననిర్వాచ్యము, నవ్యక్తము (hazy) నగు లావణ్య రూపమునఁ బొడగట్టి, చెన్ను, సౌకుమార్యము, విభ్రమముల రూపమును బొంది, పిదప చెయ్వులు, మాటపొందులలోనికి దిగి, తుద కామె ముఖకాంతిలో లీనమై యాతని మనోనేత్రమునఁ సువ్యక్త రూపమునఁ బొడకట్టినది. అప్పు డాతనికోర్కెలు చిఱుమొట్టాడఁ దొడంగినవి. కావున నుల్లము వెడఁగుపడి వశముతప్పినది. చింతపరితనముచే వంత గదిరినది. లేదా "చిత్తజుని కోల పడిగొని చిక్కువడుచు" అను పాఠమును బట్టి మన్మథాగ్ని బాధింపఁజొచ్చినది.

ఆసమయమున ద్రౌపది చేసిన సంకేతము తలంపునకువచ్చి యాతనికిఁ గొంత యూఱట కలిగించినది. సంకేతము ననుసరించి వచ్చునా రాదాయని వితర్కము. 'అర్ధరాత్రమున్కు, నన్ బెట్టి యచట దానికి మన సెట్టు నిలుచు.' అని ధైర్యము. రూపాభిమానిగదా కీచకుఁడు; తన రూపమును జూచి యెట్టివారైన లొంగుదురని యాతని నిశ్చయము. కాని యామె మాట నిలుపునో నిలుపదోయని మరల సందేహించును. ఈవితర్కములో నాతని యూఁగులాటను, మరియాటను నీక్రింది పద్యమున చక్కఁగా వర్ణించినాఁడు తిక్కన:

అనుచు సంచలించు నదియాసఁ గ్రమ్మఱఁ
బాసఁదలఁచి ధృతికిఁ బట్టుపెట్టు
మరుని కోపటించి యరియాడుఁ దుదిముట్టఁ
గాన నిశ్చయింపఁ గలఁగుఁ దేఱు."

పిదప నాతఁడు భావనాప్రపంచమున సృజించిన ద్రౌపది యెట్లాతని వంచించినది వర్ణించునపుడుకూడ తిక్కనార్యుఁ డవలంబించిన సక్రమత (*orderly method*) గమనింపఁదగియున్నది. మొదట నామె పొంచి చూచినట్లయినది. పిదప మెలఁగినట్లయినది, విడిచినట్లయినది. ఒడఁబడినట్లయినది. తుదకు లలిత వివిధ విహారములకు ఎలసి సొలసినట్లయినది. కాని వెదకగా రిత్తబయలే గానవచ్చుటచే విహ్వలించినాఁడు. ఈమనోవేదనా పనోదనంబునకై మందిరారామ భూమికిం జనినాఁడు. కీచకుఁ డా వనమున పరితాపముచే నొక్కయెడనైనఁ గాలూఁదక కలయం గ్రుమ్మరుచు, నందలి పక్షి మిథునముల శృంగార చేష్టలను జూచి చూచి బిడిముడిపడు, భ్రమానుపడు, వెఱఁగుపడు, వెనుకబడు, తలవడు, దురంతచింతవారిధి నగపడు. వలవంతచేఁ బరితప్తుండగు కీచకుని చిత్తవృత్తుల భిన్నచ్ఛాయ లెంత సూక్ష్మముగా వర్ణింపఁబడినవో!— ఎట్టి పదపరికరము సమకూర్పఁబడినదో పరికింపుఁడు. అట్లు పక్షిమిథునముల శృంగారచేష్టలను జూచి తపించి తుదకు భావరతంబుల శీతోపచారంబులఁ బ్రొద్దు గడపెనఁట. కీచకుని భావరతముల వర్ణనము కొంచెము శ్రుతిమీరినట్లే యున్నది; కాని,

తిక్కనార్యుఁ డీ సందర్భము నతి జాగరూకతతోడనే నిర్వహించెను. ఆ పలుకులు కీచకుని చేతనే పలికించినాఁడు గాని తాను చెప్పలేదు. అందులో కీచకుని స్థితి క్రమముగా వర్ణించుకొని వచ్చి యిప్పు డే స్థితిలోనికి వచ్చినాఁడో యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు:

"ఆ యిందీవరనయన నాత్మ నిడి పెద్ద మెయిన్
డెందము చన విచ్చలవిడిఁ
గందర్పుఁడు వెట్టఁజేయఁగా నిట్లనియెన్"

అనఁగా వెఱ్ఱిప్రేలాపనలోనికి—ఉన్మత్త ప్రలాపములలోనికి దిగినాఁడని ముందుగనే చెప్పుచు నా సందర్భమున నాతని మనోరథంబులను, భావరతంబు నాతని నోటనే పలికించినాఁడు.

కీచకుఁ డట్లు భావరతంబులను, శిశిరోపచారములను బ్రొద్దెంత గడపినను, అదినమున నాతని కది "గ్రుంకింపరాని ప్రొద్దయి"నది. అదిన మాతని కెట్లు సాఁగి నిలిచినది యొకచిన్న గీతపద్యము నందలి క్రియాపదముల ద్విరుక్తిచే సమయానుకూలముగ స్ఫురింపఁజేసి తిక్కన భావధ్వనులకు రచనయం దెట్టి పొందిక గల్పించినాఁడో పరికింపుఁడు (*sound echoing the sense*)—

"అనుచుఁ గ్రుంకింపరాని ప్రొద్దరసి యరసి
శిశిరపర్యంకమున మేను చేర్చి చేర్చి
వంతఁ దలపోసి తలపోసి వనరి వనరి
మిగుల వందిరి వందిరి పొగిలి పొగిలి."

భీమునికోపాటోప వర్ణనా సందర్భమున నిట్టి పొందికను గమనించియే యున్నాము. ఎట్లో సూర్యాస్తమయంబగుటయు, నాతఁడు సైరంధ్రిసేసి కొని మదనవికారోల్లాసంబున మేనుపొంగ,

"సిగం బున్న గుహావికేతమునకున్ శీఘ్రంబున్ వచ్చుమా
తంగంబున్ బురడించుచు."

నారంగాగారమును జేరవచ్చెను. భీమసింహము నెదుర్కొనుటకుఁ గా కీచకమాతంగంబు వచ్చెననుటలోఁ గల సాదృశ్య వ్యంగ్య వైభవము గమనింపఁ దగియున్నది. భీమకీచకుల రంగాగార ప్రవేశమును వర్ణించిన రీతియు వ్యంగ్య శోభితమే యై యున్నది. భీముఁడు తన యఖండిత బాహాబల గర్వము యవ్వట ముంగలిగాఁ బ్రవేశించెనని గదా వర్ణించినాఁడు. కీచకుఁడో, కేవల "మహంకృతి ముంగలిగాఁగ" మండపాభ్యంతరభూమిఁ జొచ్చెనఁట: "భీముఁడు నిశ్చింతుడై సతికేలు వట్టికొని" చొచ్చినట్లే కీచకుఁడును "శంకయావంతయులేక" చొచ్చినాఁడు. కాని కారణము మాత్రము వేఱు. కీచకుఁడును బలగర్వితుఁడనియే కదా మొదట తిక్కనార్యుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఇప్పుడాతని "బాహుగర్వసంతమసము" స్వాంతమును గప్పివేసినది. అహంకృతి మాత్రము ముంగలియై దారిచూపినది. కావుననే శంకయావంతయు లేక ప్రవేశించినాఁడు కీచకుఁడు. భీముని స్వాంతము సంతమసాంధముకాదు. కావుననే జాగరూకుఁడై యాప్రదేశము నిర్జనమైయున్నదో లేదో యని, కీచకుఁడొకవేళ ముందుగనేవచ్చి బయట కాచుచున్నాఁడేమోయని కెలఁకులుఁ బిఱింది వెసయుఁ గలయ బరికించి, తమస్సుచే దురభివేశంబై,

"ధ్వాంతాకారితఁ దృశ్యకుట్టిమ ఘనస్తంభావళీ రూపమున్
ప్రాంతాది ప్రవిభాగబోధరహిత ప్రాగ్ద్వారముంగాతర
స్వాంతత్రాసకరంబు"

నైన యాలోనఁ గీచకునికంటె ముందుగాఁ దానే ప్రవేశించెను. కీచకుఁడు వచ్చునా రాఁడా యనుసందియమీతనికి లేదు. ద్రౌపది చేసిన సంకేత బలము, కీచకుని రాగాంధత్వము తప్పక వానిం దోడితెచ్చునని యాతఁడు నిశ్చయించెను. బయటఁ గీచకుని రాకను వేచియుండ నావశ్యకతయు లేదు. ద్రౌపది లోన నెట్టుఁ జేరియుండుననియే కీచకుఁడు తలంచును గాని బయట వేచియుండు నని తలంపఁడుగదా. మూలమున నిట్లే గలదు:

"భీమో౽థ ప్రథమం గత్వా రాత్రౌ ఛన్న ఉపావిశత్."

కాని సతికేలు పట్టుకొని పోయినట్లు మాత్రము లేదు. ఇదివఱలో భీముఁ డీ రత్నాగారమును చూచెనో లేదో, స్పష్టాది ప్రాంతాది ప్రవిభాగ బోధరహితమై యున్నది. కావున చిరపరిచితమై యున్న ద్రౌపదిని లోనికిఁ దీసికొనిపోయి సెజ్జను గనుపఱుచఁగా, నాతఁడు ద్దానిఁ జేతితో నరసి కనుఁగొని దాని కనతిదూరంబున పాంచాలి నోసరిల నునిచి తానా శయనంబున కీచకుని రాకను వేచియుండెననుట సముచితంబై యున్నది. ఇంతేగాక కీచకుఁడు సంకేతంబున కొడంబడినాఁడని విని భీముఁడుప్పొంగి "అవనీచక్రము సంచలింపగ...." సూతసుతు రౌద్రం బేర్పడం జూపెద నని చెప్పుటచేఁ బాంచాలి సంచలితస్వాంతయైనది. అప్పుడు ద్రౌపది "పంచన బాహిరపోవక యుండంగ రిపుం బరిమార్ప వలయుఁగాని యటు గాక తప్పిన వలదుసుమీ" యని మందలించినను, అతఁడు నేను పిఱికినై గదిసితినేని యప్పుడు ప్రకాశ రహస్య విభేదబుద్ధి నాకొదవునె, యైన నాయోపినభంగి చేసెదనని బదులు పలికియున్నాఁడు. మూలమున నింత కంటె తీవ్రముగాఁ దెగఁబడి చెప్పినాఁడు. కాని తిక్కన సమయానుకూలముగ నాతని శీలమును వ్యక్తముచేయుట కెంత కావలయునో అంతవఱకే గ్రహించినాఁడు.

"తం గహ్వరే ప్రకాశే వా పోథయిష్యామి కీచకమ్.
అథ యోత్స్యామి మత్స్యాంస్తైహంస్యే మత్స్యానపి ధ్రువమ్;
తతో దుర్యోధనం హత్వా ప్రతిపత్స్యే వసుంధరామ్."

భీముఁడు కీచకుని వధించుటలో రహస్యవిభేదమార్గము నవలంబింపకుండఁ జూచుటకే ద్రౌపది యాతని వెంటఁ దగిలి లోనఁ బ్రవేశించి యనతి దూరమున నోసరిలి కనిపెట్టి యున్నది. కీచకుఁడును ద్రౌపది తనకు ముందుగనే వచ్చి యుండునని తలంచినవాఁడు వరనే మండపాభ్యంతర భూమిఁ జొచ్చి, తఱియం జని యా చీఁకటిలో తడుముకొనుచు నారసి, సెజ్జఁ గాంచి యది రిక్తశయ్య గాకుండుటను దెలిసికొని కేలు సాఁచెను. చీఁకటిలోఁ గీచకుని తడుములాట నెంతయుఁ జక్కఁగాఁ సూచించినాఁడు తిక్కన.

అప్పుడు భీముఁడు కోపవేగమునఁ గంపము నొందు నిజాంగకంబులను దన ధృతి పెంపున నచలితంబుగఁ జేసెనఁట. భీముఁడు భావోద్రేకము నెట్లడఁచుకొన్నట్లు తిక్కన వ్యక్తము చేయుచున్నాఁడో చూడుఁడు. మఱియు నీచలనమును గుర్తించినచో మొదటనే కీచకుఁ డనుమానము పడుట కవకాశము కలదు. అట్టి యనుమానకారణము లేకుండఁ జేసినట్లు సూచించినాఁడు. తద్వచనము చొప్పు, తదీయచేష్టలను గను మతితో 'నవికార నిగూఢ నిజప్రకారుఁడై' భీము డుండెనఁట. ఇదప కేలుసాఁచి కీచకుఁడు దన "రూపాభిమానిత్వము"ను వెల్లడించుకొనుచుఁ దనలావణ్యమును, రూపమును, విలాసమును, దన వివేకమును కొనియాడుకొనుచుండ, భీముఁడు నుచితనిగూఢభంగులగు భాషణముల్ దనప్రియకు వినిపించుటకై యాతనితో నిట్లనియె. సందర్భమునకుఁ దగినట్లుగా భీమునిలో భీకరంబగు కొంత హాస్యరస ప్రాదుర్భావము (*grim humour*) న కవకాశము కల్పించి పలికించినాఁడు తిక్కన,

"ఇట్టివాఁడవు గావున నీవు నన్నుఁ
బొగడికొనఁ దగునంట నా పోల్కి యాఁడు
దాని వెదకియు నెయ్యెడనైన నీకు
బడయవచ్చునె యెఱుఁగక పలికె తిట్లు."
"నా యొడలు సేర్చినప్పుడ
నీయొడ లెట్లగునొ దాని నీ వెఱుఁగెదు న
న్నే యబలలతోడిదిగాఁ
జేయఁదలంచితివి తప్పు సేసితి గంటే.
"నను ముట్టి నీవు వెందియు
వనితలసంగతికిఁ బోవువాఁడవె యైనం
దను వేఁ బడసిన ఫలమే
కనియెద విదె చిత్తభవ వికారము లెల్లన్"

మూలమున రెండు శ్లోకములలో సూచింపఁబడిన యీకీచక భీమ సంవాద రీతిని తిక్కన రమ్యతరంబుగా రచియించినాఁడు. మూలమున

"అకస్మా న్మాం ప్రశంసంతి సర్వా గృహగతాః స్త్రియః,
సువాసా దర్శనీయశ్చ నాన్యో౽స్తి త్వాదృశః పుమాన్.

భీమసేన ఉవాచ

"దిష్ట్యా త్వం దర్శనీయోఽసి దిష్ట్యాత్మానం ప్రశంససి,
ఈదృశశ్చ త్వయా స్పర్శో దృష్టపూర్వో న కర్హిచిత్."

అని కలదు. తిక్కన దీనినే పెంచి రచించినాఁడు. 'అనవుడు మనమున, నిస్సీయనుట' 'ఉచితనిగూఢభంగులగు భాషణముల్ దన ప్రియ వినుపించుట' అనునుద్దేశ (*motive*) కల్పనము తిక్కనార్యుఁ డాదృశ్యమును స్వాభావికముగాఁ (*realistic*) జేయుటకొఱకు స్వయముగాఁ జేర్చినవే. ఇంతేగాక భీముఁడు రంగాగారమును జేరుట, కీచకుఁ డచటికిఁ జనుట మొదలుగాఁగల విషయములను తిక్కనార్యుఁడు ప్రబంధరీతిఁ బెంచి రచించినాఁ డనుటకు మూలములో నావిషయమంతయు రెండు శ్లోకములలో సులభముగాఁ జెప్పివేయుటను బట్టియే తెలియఁగలదు.

"భీమోఽథ ప్రథమం గత్వా రాత్రౌ ఛన్న ఉపావిశత్,
మృగహరీ ఇవాదృశ్యః క్రుద్ధ స్తత్ర వినిశ్వసన్;
కీచకశ్చాప్యలంకృత్య యథాకామ ముపావ్రజత్,
తాం వేలాం నర్తనాగారం పాంచాలీ సంగమాశయా."

ద్రౌపది సమయం బగుటను దెలుపుట, భీముఁ డామెను జూచి "నాతోన వెనుక నల్లనంతంత నరుగుదె"మ్మని చెప్పి, తాను తలఁపీర యాయితము సేసికొని ముందు నడచుట, రంగాగార మధ్యప్రదేశంబున విశాలసుందర లీలాపర్యంకం బరసి కని దాని కనతిదూరంబునం బాంచాలి నోసరిలనుంచుట, తన నిగూఢభాషణంబులు ప్రియకు వినిపించుట- యివన్నియు తిక్కనార్యుఁడు స్వయముగాఁ దెచ్చి పెట్టినవే. వీని మూలముగా నాయర్ధరాత్రమున చీఁకటిలో జరిగిన విషయమంతయు మన కపరోక్ష దృగ్గోచరము చేసినాఁడు. పిదప వారియుద్ధమును గూర్చి

"అన్యోన్య జయ సంరంభా త్పరస్పర జయైషిణోః,
వాలిసుగ్రీవయో ర్భ్రాత్రోః పురా వానరసింహయోః;
ఉభావపి ప్రకాశేతే ప్రహృష్టౌ వృషభావివ,
అభిహత్యాథ బాహుభ్యాం ప్రత్యగృహ్ణీ ద్దమున్యతః;
మాతంగ ఇవ మాతంగం ప్రభిన్నకరటాముఖమ్"

అని యిట్లు వర్ణించుచు,

"తయో ర్భుజవినిష్పేషా దుభయో ర్బలినో స్తదా,
శబ్ద సమభవ ద్ఘోరో వేణు స్ఫోట నమో యుధి."

అని వారియుద్ధము వలన ఘోరమైన శబ్దము బయలుదేఱినదనియు,

స్పర్థ మానా బలోన్మత్తా తా వుభౌ సూతపాంసవౌ,
నిశీథే పర్యకప్నేతాం బలినావివ నిర్జనే;
తత స్తద్భవన శ్రేష్ఠం ప్రాకంపత ముహుర్ముహుః,
బలవచ్చాపి సంక్రుద్ధా వన్యోన్యం తా వగర్జతామ్."

ఆభవనమంతయు కంపించినదనియు మూలమున గానవచ్చుచున్నది. ఇంత శబ్దము, గందరగోళము నయినప్పు డచ్చటి వాలకు లేమి చేయుచున్నారో చెప్పలేదు; తిక్కన యీచిక్కును తప్పించుటకే చక్కని హేతుకల్పనము చేసినాఁడు.

తన యగపా టొరు లెఱుఁగుదు
రని సూతుఁడు. సమయభంగ మగునని భీమున్
డును గొంకుచుఁ జప్పుడు సే
యని గూఢ విమర్దన ప్రహారములఁ దగన్."

మల్లయుద్ధ నైపుణంబు మెఱయం గడంగి పోరిరని చెప్పియున్నాఁడు. తుదకు "కీచకు ధరణీస్థలిం బడిచి చక్కటిముద్దగఁ జేసెఁ దుమఁడై "

భీముఁడు 'తుష్టుఁడై' యట్టి వికృతవుఁ జావు నంపెనని చెప్పినాఁడు. అంతటితో పోనీయక ద్రౌపదికిఁ జూపినాఁడఁట. మూలమునను

"తం సంమథిత సర్వాంగం మాంసపిండోపమం కృతమ్,
కృష్ణాయై దర్శయామాస భీమసేనో మహాబలః"

అని యున్నది; ఆ గాఢాంధకారములో నాతఁ డెట్లు చూపినాఁడో, యామె యెట్లు చూచినదో యని మనకు సందేహము కలుగవచ్చును. కాని తిక్కన గూఢయత్నమున ననలముం గొనివచ్చి యామె కాతనిని జూపినట్లు చెప్పుచు, నా వెలుఁగున నాసందర్భములలో నా ద్రౌపదీ చిత్రమును, ఆమె మనోవృత్తులను, అద్భుతాకార చేష్టాదికమును మనముగూడ చూచి యబ్బుర పడునట్లుగాఁ జేసినాఁడు. ఇట్లనలముఁదెచ్చి చూపుటలో నాతని యుద్దేశమునుగూడ వ్యక్తముచేసినాఁడు. ఇంతసేపటినుంచియు వీరు యుద్ధము చేయుచుండుటయే ద్రౌపదికిఁ దెలియునుగాని చీఁకటిలో వారెట్లు క్రిందుమీఁదు పడుచున్నది, భీముఁడు కీచకు నెట్టిచావు చంపుచున్నది ద్రౌపదికిఁ దెలియుట కవకాశము లేదు. కావున భీమునికిఁ దాను కీచకుని జంపితినని నమ్మక మున్నను కీచకుని కొకవేళ ప్రాణమింక నున్నదేమో యని ద్రౌపది శంకించి మనమున నూరట, ధైర్యము పొందకపోవచ్చును. చీఁకటిలోఁ జూచినంతమాత్రమున వాఁడు క్రిందఁబడి మూర్ఛపోయి యున్నట్లు తెలిసికొనవచ్చునేగాని వాఁడు సంపూర్ణముగా విగత ప్రాణుఁడై నట్లు నిశ్చయించుట కవకాశ ముండదు. భీముఁడు చెప్పినను ద్రౌపది కింకను సందేహము మనమునఁ బీడింపవచ్చును. ఇట్టి చిక్కులు లేకుండఁగా భీముఁడు చేసినాఁడు.

"తన కడిమి కలిమి నచ్చియు
మనమునఁ దలఁ కడర సూతుమరణంబు గనుం
గొనుటకుఁ దల్లడపడు ప్రియ
వనిత కతనిచావు సెప్పి పడిఁ దన్మాత్రగా."

"అనలము గూఢ యత్నమున నయ్యెడకుం గొనివచ్చి దానిఁ జ
య్యనఁ వెలుగొందఁ జేయుటయు, నచ్చెరువుగాభయముగా ప్రియంబుగా

పెనఁగొనఁగాఁ గనుంగొనియె భీతమృగేక్షణ భీము డాయఁగాఁ
జని కడు నక్కజంబయిన చందమునం బడియున్న పీనుఁగున్."

ఈ దృశ్యమునంతను, అనఁగా, అచ్చెరువున్, భయమున్ బ్రియంబును పెనఁగొనఁగా నాకీచకునిం జూచు భీతమృగేక్షణ స్వరూపమును మన కనులయెదుటఁ బెట్టుటకే తిక్కన ఆ భీమునిచే వెలుఁగు చెప్పించినాఁడో యన్నట్లు కనఁబడుచున్నది. ఆ సమయమున నామె కాశ్చర్యము, భయము, ప్రియమును గలిగినవఁట. ఇట్టి సందర్భములలో సామాన్యముగా మనోవృత్తులను వివరించువట్ల తిక్కనార్యుఁడు మూఁడేసి విశేషణములను బొందుపఱచుచుండుట యాతని తలవాటుగా నున్నట్లున్నది. 'భీతమృగేక్షణ' యను ద్రౌపదికిఁ జేర్చిన విశేషణ మెంత సందర్భానుకూలమై యున్నది. భీతమృగేక్షణములతోఁ జూచినదఁట. ఆమె మనోవృత్తులనే గాక స్త్రీ సహజములగు నామె చేష్టల నెంత యద్భుతముగా వర్ణించి యా వెలుఁగునఁ జూపుచున్నాఁడో చూడుఁడు. ఆమె యా కీచకుని, భయముచే 'భీము డాయఁగాఁ జని', చూచినదఁట. స్త్రీలు సహజభీరులుగదా!

చూచుచు జేరి వ్రేల్మిడుచుచుం దల యూఁచి విషణ్ణచిత్తయై
యాచపలాక్షి ముక్కుపయి నంగుళముం గదియించి దీనికై
కీచక యింత సేసితి సుఖిత్వముఁ బొందుదు గాక యింత న
ల్లైచిన నిల్లు గా కుడుగునే యనుచున్ వెలుఁగందుచుండఁగన్."

చూచినతోడనే కోపముచే వ్రేల్మిడిచినదఁట. తమకు గిట్టనివారిపై వ్రేల్మిడుచుట స్త్రీల కెంత సహజకృత్యమో, తిక్కన యెంత జాగరూకతతో నద్దానిని సూచించినాఁడో గమనింపుఁడు; కాని యాతని చావు దలంచినంతనే జాలి కలిగినది. పాపము! అని తలయూఁచినది. విషణ్ణచిత్తయైనది. ఎంతపని జరిగినది యని యాశ్చర్యము. ముక్కుపైనంగుళము ఘటించినదఁట. తనను బాధపెట్టినందులకుఁ దగినశాస్తి యయినదని సంతృప్తి. ఇట్టి కార్యము సాధ్యమైనందుల కాశ్చర్యము. ఎట్టి దృశ్యమును మన కనులయెదుటఁ బెట్టినాఁడో గమనింపుడు. ఆ ద్రౌపది చేష్టలు, ఆ

మాటలు నెంత స్త్రీజనసహజములై యొప్పుచున్నవి !! ద్రౌపది యాతని చావునుగూర్చి తృప్తి పొందినదని తెలిసికొనిన తోడనే

"పు నిక నెఱపితి సతి యవ
మానము పరితాపభరము మాన్పితినని లో
నే నని మదిఁబొంగెడు పవ
మానసుతుం డిట్టు లనియె మానినితోడన్."

భీముఁడు తను సాధించిన కార్యముపట్ల గర్వాతిరేకమును, మది, బొంగెడు సంతోషాతిశయమును దెలుపు పలుకు లెంత ధారాళములై, వేగవంతములై (*racy style*), సరళములై (*simple*), ఉత్సాహపూరితములై, సందర్భానుకూలములై యున్నవో పరికింపుఁడు. భీమునిచే శార్దూల వృత్తముననే పలికించినాఁడు తిక్కన:

"చింతాశల్యము వాసెనే భుజబలోత్సేకంబు నీ కెక్కెనే
శాంతిం బొందెనె రోషపావకుఁడు దుశ్చారిత్రునిం జూచితే
సంతోషించితె యిట్లు గాక బ్రదుకన్ శక్యంబె దుర్వృత్తి నీ
చెంతం జేరిన యట్టివీరికి నాచేతం బయోజాననా."

భీముని మాటలకుఁ దగినట్టులనే భీముని శీలమునందలి విశేషగుణముల నన్నిటి నెన్నుచు నాతని యుత్తమనాయకత్వమును స్థిరపఱచుచు ద్రౌపదిచే స్తోత్రము చేయించినాఁడు తిక్కన. ద్రౌపదికిఁగల సమయస్ఫూర్తి గుణముకూడ వెల్లడిచేసినాఁడు. ఏయే సందర్భములఁ దనభర్తల నెట్లుగా ననునయించి, ప్రశంసించి వారియానుకూల్యమును బొందవలయునో యామెకు బాగుగాఁ దెలియును. వారి మనస్తత్త్వమును గనిపెట్టి తదనుగుణంబుగ వర్తించునది గావుననే యైదుగురుపతులతో నిర్వహించుకొనుచు వచ్చినదని సూచించుచున్నాఁడు. భీముని కేవల బాహుబల సంపన్నుండగు మోటమొద్దువలెఁ గాక యుత్తమనాయకునిగఁ బ్రదర్శింపవలె నను తిక్కనార్యుని యాశయమే యిప్పుడీ ద్రౌపది పలికిన పలుకుల మూలమున వ్యక్తము చేసినట్లూహింపఁ దగియున్నది.

"కొలువులోపల నిన్న కోప మగ్గలించినఁ
దలఁకక నిలిచిన ధైర్యమహిమ
నేడిందుఁ జనుదెంచి నిర్వికారతఁ బ్రజ
కన్నులు గప్పిన గౌరవంబు
మనవారిలోన నొక్కనికైనఁ దెల్వక
త్సాహంబు చేసిన సాహసంబు
లోకదుర్జయుఁడగు కీచకునిని ప్రే
ల్మిడి రూపు మాపిన కడిమి సొంపు
చూడఁ దలపోయ మెచ్చ సంస్తుతి యొనర్ప
నాతరంబె నీయుత్తమ నాయకత్వ
మెఱిఁగి నినుఁ గొనియాడ నే నెంతదాన
మహితవిస్మయానందనిర్మగ్న నైతి."

అని ఇట్లు తిక్కనార్యుఁడు భీముని యుత్తమ నాయకత్వమును ద్రౌపది మూలముగా మన కెఱింగించి మనముగూడ నామెతోపా టీతని ప్రవర్తనను గూర్చి విస్మయానందమగ్నుల మగునట్లు చేసినాఁడు.

ఈ కీచకవధఘట్టమును ప్రబంధమునకు భీము నుత్తమనాయకునిగాఁ జేసినట్లు సూచించినాఁడు. ఈ కీచకుఁడు చచ్చిన పిమ్మటఁ బుట్టు నవ్విశేషములను మఱియొక యాశ్వాసమునఁ జెప్పఁదలఁచినాఁడు. భీముని విక్రమ ప్రదర్శనము, ద్రౌపదీపరాభవము, కీచకవధను మాత్రమే ప్రధాన వస్తువుగాఁ జేసికొని యీ యాశ్వాసమున వస్త్వైక్యమును సమకూర్చికొని సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయాదివర్ణనలను, ఉద్యానవనవిహార, శైత్యోపచారాదులతోఁ గూడిన శృంగార వర్ణనములను, మల్లయుద్ధాదుల వర్ణనములనుఁ జేర్చి "చింతాశల్యము వాసెనే" యని తుద కాశ్వాసాంతమున నభీష్టార్థసిద్ధిని వ్యక్తముచేసి, యీ ఘట్టము నొకవిధమగు నాటకముగను, ప్రబంధముగను గూడఁ జేసినాఁడు తిక్కనార్యుఁడు.

ద్రౌపది యట్లు చేసిన స్తోత్రపాఠము కర్ణరసాయనంబగుటయు భీముఁ డిఁకనచ్చట తడయుంజనదని ద్రౌపదితోఁ జెప్పి చయ్యన నేఁగి శరీర ప్రక్షాళనంబు సేసికొని మహానసమందిరమున శయ్యాతలంబునఁ గూర్చుండెను. భీముఁ డిచ్చటఁ గనఁబఱచిన జాగరూకతను బరికింపుఁడు. ఎవరైన వత్తురేమో యని గాని, కావలివారు మేల్కాంతురేమో యని గాని సందేహించి వెడలిపోయుండును. అంతేగాక వెంటనే ద్రౌపది కావలి వారినిఁ బిలిచి యీవిషయమును వారి కెఱింగించుట కవకాశమును గల్పించి నాఁడు. మూలములో బం. పరి. వారిపాఠంబున మఱునాఁ డుదయమున నుపకీచకులందఱు జేరి కీచకుని దహనసంస్కారమును జేసిన ట్లున్నది.

తతః కల్యం సమాగమ్య సర్వే తే తత్ర బాంధవాః,
రురుదుః కీచకం దృష్ట్వా పరివార్య సమన్తతః."

మఱికొన్ని యుత్తర దక్షిణదేశ ప్రతులలో 'కల్యే' అనుదానికి బదులుగా 'కాలే' అని గలదు.

కాని యిచ్చట ద్రౌపది "యింతకుం భీముఁడు వంటయింటికిం బోవు నని నిశ్చయించి" నర్తనశాల వెలువడి కావలివారలం బిలిచి తానే ఆ రాత్రియే వారికిఁ గీచకుని మరణవార్తఁ దెలిపినట్లును, ఆ కలకలము విని కీచక వ్రజంబప్పుడే చేరినట్లును తిక్కనరచనలోఁ గలదు. ద్రౌపది భీముఁడు మహానసము వెళ్ళువఱకు వేచినపిదప వారలఁ బిలచిన దను విష యము దక్షిణప్రతులలో నున్నదిగాని యుత్తరదేశ పాఠమునలేదు.

వారు సంభ్రమించి వడిఁ గోలదివియలు
గొనుచు నలివుమిగులఁ గూడఁ బాఱి
నృత్తశాలఁ జొచ్చి రత్తఱి నాకల
కల మెఱింగి కీచకవ్రజంబు."

భీముఁడు వంటలవాఁ డగుటచే 'ననలముఁ గొనివచ్చి చయ్యన వెలుఁగొందఁజేసె' నని చెప్పినాఁడు. ఇచట కావలివారలు కోలదివియలు గొనువచ్చుట యెంత యుచితముగా నున్నదో చూడుఁడు. వారలివుమిగులఁ

గూడఁ బాఱుటయు నాకలకలంబు విని కీచకులుగూడ 'నత్తఱి' రాత్రియే "కడువెస వచ్చి" యనేక విధములఁ బలవించుచుండ, బంధుజనంబుఁను గూడంబారి

"......................దుర్జయం
బైనబలంబు గాని తెఱవై తనకిత్తఱిఁ దోడుగాని యు
క్కీచకుని మనంబుఁ గిడుపరికించునె, క్రొవ్వినఁ జేటుదప్పునే."

అని నిందింపసాగిరి. ఈ నింద మూలమున దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁ గూడ లేదు. అంతలో నొక్క యుపకీచకుండు నిజ సహోదరులం జూచి 'మన మెంత పనవి పిలిచినను విననేర్చునె సింహబలుఁడు, వేగమ యితనిం గొని పోవఁగవలయుం గాక" యని చెప్పఁగా సూతులు దాని కియ్యకొని తమయన్నకు నగ్నియిచ్చువారైరి. ప్రాతఃకాలముఅవకు వేచియుండక యారాత్రియే 'వేగమ' కొనిపోవుట యనునది తిక్కనార్యుఁడు స్వయముగాఁ దెచ్చిపెట్టిన మార్పుగాఁ గనఁబడుచున్నది. దీని మూలముగా నుపకీచకులను మఱునాఁటి యుదయమునఁ గాక యారాత్రి చీఁకటిలోఁ జంపినట్లుగాఁ జేసి యీ సందర్భమున కొక విధమగు సుసంభవత్వము (*probability*) నాపాదించినాఁడు. పట్టపగలే యిందఱు కీచకు లొక్క మానవుని — అందును విరటుని యొద్ద వంటలవాఁడుగా నుండఁ దా మెఱిఁగియున్న వానిని జూచి యానవాలు పట్టలేక గంధర్వుఁడని భయపడి పాఱి, వానిచే హతులయి రనుట కంటె, రాత్రికాలమునఁ గటికిచీఁకటిలో నాతని స్వరూపమును గుర్తింపలేక పోవుటచే, దవ్వుదవ్వులన యుదగ్రరూపకలితుఁడైన భీముఁ గనుఁగొని నడవక నిలిచి,

"ఇదె గంధర్వులు వచ్చి ముట్టికొని రింకెట్లొక్కొ-యంచుం భయం
బొదవం బల్లములందు డాఁగియు సమీపోర్వీజముల్ ప్రాఁకియుం
బెదరం బాఱియు నీరు చొచ్చియును విశ్లేషం బద్వంద్వముల్
గుదివడ్డం బెగడొందియు భరిత సంక్షోభాత్ములై రత్తఱిన్."

అని చెప్పుటయు యుక్తతరంబై యున్నది. భీతులైన సూతులు ద్రుపద సూతిసమేతము గాఁగ నగ్రజప్రేతము వైచి పాఱుటచే, వారిని సమ

యించిన పిదప శమీతక్రోధుండై వచ్చి భీముఁడే "పాంచాలీ బంధ మోక్షంబు" గావించినవాఁ డయ్యె. భీముఁడు ద్రౌపది కొఱకుఁగాఁ దమను వెంట నంటుచున్నాఁడని తలంచి కీచకు లామెను వదలి పాఱిపోయిరి.

"విముచ్య ద్రౌపదీం తూర్ణం ప్రాద్రవ న్నగరం ప్రతి,
భీమః, తతః అశ్వాసయత్ కృష్ణాం ప్రతిముచ్య విశాంపతే."

అని యుత్తరపాఠమున సందిగ్ధముగా నుండ దక్షిణపాఠములో "ప్రతి ముచ్యచ బంధనాత్" అని స్పష్టముగా భీముఁడే బంధనమునుండి విడిపించి నట్లు కనఁబడుచున్నది. భీమునిచేతనే బంధమోక్షణము చేయించుటకు తిక్కన కళాచాతుర్యమే మూలము కావచ్చును. ఇంక నిశ్చింతంబు నం జనుమని ద్రౌపదిని వీడ్కొలిపి తానును వేఱొక్కమార్గమున మహానస గృహమున కరుగుదెంచె.

"అంతం గుంతీ నందన
కాంతాచింతా మహాంధకారముతో న
త్యంతంబు మచ్చరించెనొ
సంతమసంబనఁ ప్రభాతసమయంబయ్యెన్."

ప్రభాతవర్ణనమును జేయుటకుఁ దిక్కనార్యుఁడెట్టి చక్కని సం దర్భమును గ్రహించినాఁడో పరికింపుఁడు. ఆ రాత్రితో ద్రౌపది చింతా మహాంధకారంబంతయుఁ దొలఁగెనని చెప్పుచు ప్రకృతికిఁ గథావస్తువుతో సంబంధము కల్పించినాఁడు. దక్షిణదేశ ప్రతులలోఁగూడ 'తతః కల్యే సమాగమ్య' యనుచోట 'తతఃకాలే' యని పాఠభేద మున్నను, ఆ కాల మెప్పుడో తెల్లవారిన పిదపనో, చీఁకటి యుండఁగానో చెప్పుటకు వీలు లేకుండుటేగాక, తరువాత కీచకులు ద్రౌపదినిగూడఁ గీచకునితో దహిం చుటకుఁగా విరటుని ననుజ్ఞ వేఁడిన సందర్భములోఁ

'సైరంధ్ర్యా ఘాతితో రాత్రౌ తం దహేమ సహానయా.'

అని రాత్రౌ' అని చెప్పుటచే, నీయనుజ్ఞ వేఁడినకాలము మరునాఁ డుదయ ముననే యని స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి యుత్తరదక్షిణ పాఠములు

రెంటిలోఁగూడ మఱునాఁ డుదయముననే కీచక సంహారోదంతము జరిగినట్లు తెలుపఁబడినదనుట స్పష్టము. ఇదియంతయు రాత్రియే 'వేగమ' జరిగినట్లుగా తిక్కనార్యుఁడే మార్చి యా కథాసందర్భమునకు చక్కని పొందిక గల్పించినాఁడు. పగలు ప్రాతఃకాలమున భీముఁడు గోడలు దాఁటి వెడలుట విరటుని గృహమున లేక యెటకేనిలం బోవుటఁ పగలు కీచకులచే గుర్తింపఁబడకుండుట, యిట్టి యసంగత విషయములకుఁ జోటు లేకుండఁ జేసినాఁడు. దీనిని జూచియే 'కల్యే' యనుటకు బదులుగా 'కాల్యే' యను పాఠమును గల్పించి యీ చిక్కు తరువాతి వారు తప్పింపఁదలఁచి యుందురు. కాని అది తప్పనే లేదు. పిదప కీచకుల నావు, జూచిన పౌరులు కొందఱు విరటునితో సైరంధ్రియు గంధర్వులును నగరమున కనర్థ పరంపర దెచ్చుచున్నారని చెప్పినమీఁదట నాతఁడు భార్య నామెను పంపివేయుటకుఁ బ్రేరేపించినట్లున్నది, మూలమున. కాని తిక్కన విరటుఁ డారాత్రియే కీచకానుజులు నిరవశేషంబుగా హతులగుటను విని చకితచేతస్కుఁడై, సహోదరమరణ శోకాయత్త చిత్తయగు జీవితేశ్వరి నుచితాలాపంబుల ననునయించి యామె నెట్టియిన నిచ్చోటు వాపవలయుఁ గాన నాదుపలుకుగాఁ జెప్పుమని మిగుల భయాతురములతోఁ బ్రేరేపించుచుఁ దన భీరుత్వమునుగూడ వ్యక్తము చేసికొనెను.

"పుడమి లా లతాంగివోరుపునఁ బోయినఁ
జేటు వచ్చుఁ గానఁ జెప్ప నేను
వెఱతు నాఁడువారు వెరవుతో మృదువచో
రచనఁ జెప్పు టరయ నుచితవృత్తి."

ఇంతకుఁ బూర్వము కీచకులు "ద్రౌపదిని గీచకుని యొడలిపయిం బెట్టి కాల్చు టుచితంబని" తలంచి విరటుని కెఱింగించి చేయువారై యాతనితోఁ జెప్పవచ్చినపు డాతఁడు వెనుక కీచకుని వారింపలేకపోయినట్లే వీరిని వారింపలేక, తనమనంబున వీరిచందంబు చూడ నేను వారించితి

నేనియు దద్రక్షితయైన సైరంధ్రికసాయంబు వొందఁజనియు నూహించి, "మీకుం బోలిన తెఱంగు సేయుం"డని చెప్పినట్లు తిక్కన రచించి విరటుని మనోదౌర్బల్యమును, ఒక విధమగు భీరుత్వమును వ్యక్తముచేసినాఁడు. గంధర్వులు బలవంతులు గావున ద్రౌపదిసాయంబు రాదను కారణముచే నీతఁ డంగీకరించె నను నుద్దేశకల్పనము (*motive*) తిక్కన చేసినదే. ప్రాచీనప్రతులలోను బం. వరి. వారి పాఠములోను

"ఉపక్రమంతు సూతానాం తచ్చ రాజా న్వమోదయత్;

సైరంధ్ర్యాః ప్రేక్షమాణాయాః సహిద్రాహం విశాంపతే."

అని మాత్రమే కలదు. దక్షిణదేశప్రతులలో "పరాక్రమంతు సూతానాం జ్ఞాత్వా" అను పాఠము కలదు. మొత్తముమీద తిక్కన రచన విరటుని స్వభావోన్మీలమునకుఁ దోడ్పడుచున్నదనుట స్పష్టము.

ద్రౌపది కన్యకాపరివృతయై సుదేష్ణ యొద్దకుఁ బోయినప్పు డామె లోపలినుండి పొంగిపొరలివచ్చు సంతోషభావాదికము, తత్సూచకములగు ముఖవికాసాదికము నెట్లు బయలుపడనీక యాఁపుకొని, ధీరయై నిర్వికారయై కనపడినదో, తన యభీష్టసిద్ధికలుగుటచే సహజముగ బయలుదేరు సంతోషభావము నడఁచివేయుట కామె ప్రయత్నించినప్పు డెట్టి భావ సంఘర్షణము (*conflict of feelings*) కలిగినదో, ఆమె యెట్లు భావగోపనము చేసినదో తిక్కనార్యుఁ డతిచమత్కారముగఁ జూపినాఁడు. మూలమున నుత్తర దక్షిణదేశ పాఠములలోగూడ నీమనోవృత్తి వివరణమేమియు లేదు.

"తత్స్త్రైవకన్యాభి ర్ద్రౌపదీ రాజవేశ్మని,

ప్రావిశచ్చ సుదేష్ణాయాః సమీప మనసూయినీ—"

తెలుఁగున తిక్కన యొక సీసపద్యమునే రచించినాఁడు;

"ముదమున కెలమి సొంపొదవి నెమ్మొగమునఁ

దోఁపంగవచ్చినఁ గ్రోచి క్రోచి" (*etc.*),

పిదప 'భయశోకంబులు దనహృదయంబునఁ బిరిగొన విరాటధరణీనాథప్రియ ద్రుపదనందనకు వినయపూర్వకముగా సంభావన చేసెను. ఇంతకుఁబూర్వము జంతయై 'శాక్యమునుమ్మలించిన' సుదేష్ణ ద్రౌపది పలుకులు సార్థకము లగుటకోడనే భయముతోడను, వినయపూర్వకముగను సంభావన చేయఁగడంగెను. ఇందలి మనోవృత్తి సూచనలు మూలమున లేవు.

'రాజా బిభేతి భద్రం తే గంధర్వేభ్యః పరాభవాత్;
త్వం చాపి తరుణీ సుభ్రూ రూపే ణాప్రతిమా భువి.'

అని మాత్రమే కలదు. ఈ శ్లోకమునకు బదులుగా తిక్కనార్యుని రచన యెంత గుణవత్తరము (*effective*) గా నున్నదో పరికింపుఁడు.

"తన మనంబునఁ గదిరిన యనుజవియోగతాపం బుత్కంటం బగుటయు నిట్లనియె.

"బిరుదు లగు మగలు గలరని
తరమిడి చంపింపఁ జూచెదవు జనములు నీ
పొరువునఁ బోవెఱతురు మా
పురమును రాష్ట్రంబు వెడలిపొ మ్మెందైనన్."

అని సుదేష్ణ పలుకగా ద్రౌపది యిఁక 'పదుమూఁడు దినంబుల మాత్రకుం బురవాస మియ్యకొనినం గడ తేరు మదీయవాంఛ' యని పలికి తుదకు తన పతులీ నరపతికి శుభప్రతిపాదకు లగుదురని చెప్పినది. ఉత్తరదేశ పాఠములో 'తతో మా పనేష్యంతి' అని తననుతీసికొని పోవుదురన్న విషయము తిక్కన వదలివేసినాఁడు. కాని సుదేష్ణ తనను నిలుపుకొనునట్లు చేసికొనుటకుగాఁ ద్రౌపదిచే మిగుల యుక్తి యుక్తముగా ననునయపూర్వకముగాఁ బలికించినాఁడు. ముందు జరుగఁబోవు కథనుగూడ సూచించినాఁడు.

కీచకుని గంధర్వు లతిరహస్య ప్రకారంబునఁ జంపి యాతని తమ్ముల నారాత్రియ తెగఁజూచిరను వార్తయే దుర్యోధనుఁడు పాండవుల యునికిని గూర్చి యూహించుట కెట్లు ప్రోద్బలకమై గోగ్రహణ సంకల్ప

మును బెంపొందించినదో యిదివఱకే కొంత పరిశీలించియున్నాము. ఇప్పు డీ పర్వమున నిది, కీచకుల బారినుండి రహస్యముగ ద్రౌపదీ మోక్షణమును సాధించి యుత్తమనాయకుఁడను బిరుదు బొందిన భీముఁడు, గోగ్రహణ సందర్భమున శత్రువులచేఁ జిక్కిన విరటుని మోక్షణమును బహిరంగ ముగ శత్రుసేనలతోఁ బోరాడి సాధించుటచే నా బిరుదును సార్థకత్వ మును బొందించుకొనుట కవకాశమును కల్పించినది. పాండవులు విరటుని వెంబడించు సందర్భమున నుత్తరదేశ పాఠములో:

"కంకవల్లవ గోపాలాః దామగ్రంధిశ్చ వీర్యవాన్,
యుద్ధ్యేయు రితి బుద్ధిర్మే వర్తతే నాత్ర సంశయః;
ఏతేషా మపి దీయంతాం రథా ధ్వజపతాకినః"

అని విరటుఁడే చెప్పినట్లున్నది. అతని యూహకుఁ గారణ మగపడదు. కాని దక్షిణదేశ ప్రతులలో

రథేషు యుజ్యమానేషు కంకో రాజాన మబ్రవీత్;
మయా హ్యాస్త్రం చతుర్వర్గం హ్యావాప్తో ఋషిసత్తమ"

అని సమయము కనిపెట్టి చెప్పుకొనినట్లు మాత్ర మున్నది. ఇది తిక్కన రచనకు దగ్గరగానున్నను, తిక్కన రచన స్వతంత్రంబై యాతని కళా శక్తిని ప్రకటించుచున్న దనుటకు సందేహములేదు. విరటుఁడు బలంబు లను గూర్చికొనుటకుఁ బురబహిరంగణంబునం గొందొరసేపునిలుచుట. అదే మంచి సమయ మని తలంచి, అ సమయముననే యంతంతం బొడ సూపిన పవన తనయ మాద్రీతనయులను నిలుపుం డని నిపుణంబుగా నియోగించుట, తాను మత్స్య మహీవల్లభు నల్లనచేరి పలుకుట, తన్నుఁ గూర్చి చెప్పుకొని, మున్నను వీరలు మువ్వురఁగడశల కొలఁదు లే నెఱుంగుదు కొంత కొంతయని వారి కొలఁదులను గూర్చి తెలుపుట, మొదలగున దంతయు నా సన్నివేశమునకు (*situation*) స్వాభావికత్వ గుణము నాపాదించుటకుఁగాఁ దిక్కనార్యుఁడు చేసిన కల్పనమే.

ఇట్లు పాండవులు విరటునితోఁగూడి యుద్ధమునకై పోయినను ఈతనితోఁ గలిపి శత్రుసేనలతో యుద్ధము చేసినట్లు తెలుగుఁభారత

ములోఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. బం. వరి. వా రాదరించిన ప్రాచీన పాఠములోఁగూడ లేదు. కాని దక్షిణదేశ ప్రతులు కొన్నింటిలో

"యుధిష్ఠిరోఽపి ధర్మాత్మా భ్రాతృభి స్సహిత స్తథా:
వ్యూహం కృత్వా విరాటస్య అన్వయుధ్యత పాండవః."

అని యుధిష్ఠిరుఁడు తమ్ములతోఁగూడి యొకవ్యూహము పన్నుకొని విరాటునికి సహాయమై యుద్ధము చేసినట్లుగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. తిక్కన విరాటుడు సుశర్మమీఁద దన రథంబుఁ దోలింపగా నిద్ధలును దలపడి కోపంబు రూపంబులైనట్లు శార్యోన్నతిం బోరిరని చెప్పెనేకాని, పాండవులు వానికి పగటిపూట జరిగిన యుద్ధములో సాయపడినట్లు చెప్పకుండుటచే నుత్తర పాఠమునే యనుసరించిన ట్లగపడుచున్నది.

అజ్ఞాతవాసముతోఁగాని వీరికిఁ బదుమూఁడేండ్లు నిండవు గావున వీర లప్పుడు బయలుపడ నిశ్చయించుకొనలేదు. రాత్రియుద్ధమున ద్వైనచో వీరు బయలుపడుట కవకాశ మంతగా నుండదు. వీరి సమరోత్సాహమును దీరును. గావున నీ సందర్భమునంతయును గుర్తించినవాఁడువలెనే

"తన మనుమలు పాండుతనయు
లనిసేఁతకు వేడ్కసేయు టాత్మఁ గని తమం
బున మెఱయ నేరరని న
చ్చినక్రియ శశి పూర్వశైలశిఖరం బెక్కెన్."

ఇట్లు సమయ సముచితంబుగ నత్యంతగంభీరార్థ సూచకం బగునటుల నుత్ప్రేక్షించుచు తిక్కన చంద్రోదయ వర్ణనమును జేసి యా వెన్నెలలో వీరు పోరినట్లు తెలిపినాఁడు.

ఇఁక నుత్తరగోగ్రహణ సందర్భమున కౌరవసైన్యమును జూచిన పిదప నుత్తరార్జునుల సంభాషణము, అర్జునుఁడు కురుసైన్యమునుగవిసి పోరు సల్పినరీతియు, నెంత సక్రమము, సహేతుకము, సుప్రయుక్తము నగు పద్ధతిని (*well arranged plan*) తిక్కనార్యుఁడు నడిపియున్నాఁడో యించుక పరికింతము. కురుసైన్యమును జూచి యుత్తరుఁడు భయ

భ్రాంతుఁడై "సైన్యమిది యేఁ జేరంగ శక్యుండనే" "వికర్ణ కర్ణాది యోధ వీరుల కెదురే" "మనకు మార్కొనునట్టి కాలఁదిగాదు" అని వాపోవు చున్నను, ఆ 'మనకు' అనునది తనకు వర్తింపదని తెలుపువాఁడు వలెనే అర్జునుఁడు వీని మాటలను లక్ష్య పెట్టక తన దారిని దాను ముందుకు రథమును దోలుకొని పోవుచుండెను. అర్జునుని యీ నిర్లక్ష్య భావమును ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పక తరువాతి యుత్తరుని మాటలచే సూచించినాఁడు తిక్కన.

"కౌరవసేనఁ జూచి వడకఁదొడఁగెఁ మదితోన మేను నీ
వూరక పోవుచున్కి యిది యొప్పునె యెప్పటిభంగి"

అప్పు డనాదరమును జూపు 'దరహాసిత వదనముతో' ముందుగా "నవ దృశలీలఁ బొల్చు రథికావళి" మీఁదికిఁ బోయి తాఁకుట తన యుద్దేశము కాదని, తాము వచ్చినపని కూడ నదికాదని, గోధనమును వేగ మరల్చుటయే ప్రథమకర్తవ్యమని, ఆ యామిషయమునుగొని మార్గము పట్టిన తుచ్ఛసైన్యమునే తాము ముట్టవలసినదని, కొంత యూరటఁబలికి తాను నిర్దేశించుకొనిన యుద్ధపద్ధతిని (*plan of attack*) సూచించినాఁడు. మొదటనే కురుసేనలజోలికిఁ బోవక, వీఁ డొంటిగ నేమి సేయునని వారు చూచుచుండగనే, ముందుపోయి, 'మార్గముపట్టిన తుచ్ఛసైన్యమును దాఁకి గోవులను విడిపించి, యా సందర్భమున సేన లడ్డంబైనచో వారితోఁ బోరాడవచ్చునని యర్జునుండు వేసిన యెత్తు. ఈ పద్ధతి ప్రకారమే యాతఁడు పోయి విజయముఁ గాంచినాఁడు. దీని కనుకూలముగనే తిక్కనయు గోవులను మరల్చుట యుద్ధసన్నాహము వఱకు మాత్రమే నాల్గవయాశ్వాసమునఁదెల్పి, యుద్ధము నైదవయాశ్వాసమునకుఁ ద్రోసివేసినాఁడు. అట్లు తద్యుద్ధక్రమమును గూర్చిన యుద్దేశములను దెల్పి

అంతపురంబులోనఁ గల యంగనలెల్లను నెమ్మనంబులన్
సంతసమందగాఁ బసులఁ జయ్యనఁ దెచ్చెదనంచుఁ బూని"

వచ్చుటను జ్ఞాపకముచేసి యెత్తి పొడిచినాఁడు.

దీనితో నుత్తరునికి ఎలుఁగుపడినది: "పసులదయ్యె మెఱుఁగు, పడఁతుల సంతోష మేలనాక" న్నాఁడు. ఇఁక భూంల లక్షణములను దెల్పి కొంచెము పురెక్కింపఁదలఁచినాఁడు గాని, ఉత్తరుఁ డటివాఁలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడుగదా! ఈ సందర్భమున నర్జునుని యనుభవమునకుఁ దగినట్లుగాఁ బలికించినాఁడు తిక్కన—తన యనుభవమును గూడ వెల్లడించుచున్న వాఁడేమో! అర్జునుఁడు చెప్పిన యీ మాటలన్నియు నుత్తరునికి వెడమాటలైనవి. ఎపుడైన నొంటిఁ దలపడి యట్టి కురుసేన నోర్వఁగలఁడని యాతఁ డూహింపఁగలఁడా! కావున నిఁక భారమంతయుఁ దనపైని వేసికొని

"నను సైరంధ్రిఁ గడంగి పేర్కొనియె దానం బెంపుమైఁ బిల్చితో
డని తోడైచ్చితి వీవు బంటుతనమ ట్లగ్గించి పౌరాళి దీ
వన లిచ్చెం దుదిఁ బోయి కౌరవులు గోవర్గంబుఁ గొంపోవఁగాఁ
గని యేఁ గ్రమ్మఱి రిత్తవోదునె భయోత్క్రాంతంబు నీకేటికిన్."
"కౌరవసైనికులెల్లఁ జూచి
వెఱుగువడ వేగమును లావు వెరవు మెఱయ
గదుపుఁ బెట్టించి పోదము గ్రమ్మఱంగ"

తానె యంతను నిర్వహింపఁగలనని సూచించినాఁడు. కాని యుత్తరుని కీమాట లెట్లర్థమగును. "నను నాఁగకు నీ క్రొవ్వు ఱుగదేనిఁ దలపడు" మని శరములు శరాసనములు నరదముపై డిగ్గవిడిచి, వానితో పాటు లజ్జనుగూడ నచ్చటనే విడిచి పురిదెసకుఁ బోవఁబాఱెను. అతని నెయిది పట్టుకొనఁబోయిన నర్జునుఁజూచి "అజ్ఞులు కొంద ఱప్పు డపహాసము సేయుచుఁ దద్వికృతకాయముమీఁద దృష్టి నిల్పి, ప్రాజ్ఞులు మూర్తి సామ్యత - ఉదాత్తత మొదలగువానిఁ జూచి సంశయముఁబొంది, తుదకు నిశ్చయ రహితహృదయు లయిరని చెప్పిన తిక్కనరచన ప్రాచీనంబగు నుత్తరదేశ పాఠముతోనే పోలియున్నట్లున్నది.

"సైనికాః ప్రాహసన్ కేచిత్ తథారూప మవేక్ష్య తామ్;
సుశీఘ్ర మనుధావన్తం సంప్రేక్ష్య కురవో బ్రువన్...."

ఇతిస్మ కురవ స్సర్వే విమృశంతః ప్రథకపృథక్

"సైనికాః కేచిత్" అని "కురవః" అని ఉన్నదానికి బదులుగా తిక్కన "అజ్ఞులు" "ప్రాజ్ఞులు" అనువిభాగము కల్పించి, వారెట్లు విమర్శించినది చెప్పినాఁడు. కాని దక్షిణదేశ ప్రతులలో ద్రోణుఁడు, కృపుఁడు కర్ణుఁడూ మొదలగువారందరును దీర్ఘోపన్యాసముల నిచ్చినట్లు చెప్పఁబడినది. ఆ వచ్చినవాఁడు ఫల్గుణుఁడని ద్రోణుఁడు నిశ్చయించి పల్కిన పిదప నుత్తరదేశ పాఠములో భీష్ముఁడే యుద్ధమునకుఁ దగిన యేర్పాటులఁ గూర్చి చెప్పినట్లున్నది.

భీష్మ ఉవాచ:

"అథ యా మామికా బుద్ధిః శ్రూయతాం యదిరోచతే,
క్షిప్రం బల చతుర్భాగం గృహ్య గచ్ఛ పురం ప్రతి;
తతోఽపర శ్చతుర్భాగో గాః సమాదాయ గచ్ఛతు."

కాని దక్షిణదేశ పాఠములలో తెలుఁగు రచనలోవలె ద్రోణుఁడే నిర్ణయించినట్లున్నది.

"భీష్మస్యోపరతే వాక్యే తథా దుర్యోధనస్యచ,
ప్రాప్త మర్థ్యం చ యద్వాక్యం ద్రోణ శ్చాహ ద్విజోత్తమః"

తిక్కన "ద్రోణుఁడే" "కార్యగతియు" "గయ్యంబుభంగిని" (*plan of attack*) గూర్చి చెప్పుట యుచితమని తలంచి, అట్లాతనిచేఁ జెప్పింపఁగా సురనదీసూనుండు దానికియ్యకొని రాజన్యునకు సైన్యంబుఁ బంచియిచ్చి యాతఁడు చెప్పినరీతిని మోహరించెనని చెప్పియున్నాఁడు.

"అహంవై సర్వసైన్యస్య పార్ష్ణింస్థాస్యామి పాలయన్;

అనుదానికి సరిగా "తాళధ్వజంబెత్తి మెఱసి తాను వెనుకయై నడిపించుచుండె" నని రచించినాఁడు.

ఆ కురుసైన్యంబు లెట్లు నడచుచున్నది యొక్క సీసపద్యమున వర్ణించినాడు. ఇక్కడను నడచుచున్న కురుసైన్యమునే వర్ణించెనేగాని, తన వర్ణనకొఱకు వారి నచ్చట కొంతసేపు నిలువఁబెట్టలేదు. తిక్కన

సామాన్యముగా నడుచుచున్న అనఁగా కథావ్యాపారమునందు వ్యాపృతమై యున్న వ్యక్తులను సందర్భానుకూలముగా వర్ణింప యత్నించునే కాని, తన వర్ణనకౌశలమును — లేదా కండూతిని — వ్యక్తము చేయుటకో — మాన్పుకొనుటకో, వర్ణింపఁబూనుకొనఁడు. ఆ వర్ణించుటలోను, ఆ సందర్భమున నొకవైపునుండి వారిని సమీపించుచున్న యర్జునునిరాక ఆసేనలపై నెట్లు తన ప్రభావమును నెరపుచున్నదో, అప్పటి వారి స్థితి యెట్లున్నదో, అది యెట్లు వారిపైఁ బ్రతిఫలించుచున్నదో తెలుపుచు నాదృశ్యమును మన కనులయెదుటఁ బెట్టుచున్నాఁడు, మూలమునందలి

"తథా వ్యూఢే ష్వనీకేషు కౌరవేయై ర్మహారథైః
ఉపాయా దర్జున స్తూర్ణం రథఘోషేణ నాదయన్
"దదృశు స్తే ధ్వజాగ్రం, వై శుశ్రువుశ్చ మహాస్వనమ్;
దోధూయమానస్య భృశం గాండీవస్యచ నిస్వనమ్."

అను దాని యర్థము నెంత స్వాభావికముగాఁ బెంచి వర్ణించినాఁడో పరికింపుఁడు:

"దేవదత్తాఖిల రావంబు పెనఁ గర్ణ
మ్ములు దీటుకొన లేట మొగము వడుచు
రథనేమిదళిత ధరాధూళి యంగంబు
లెల్లఁ గప్పఁగ వెలవెల్ల నగుచు
బహుళకపిధ్వజప్రభలు లోచనములు
మిఱుమిట్లుగొనఁ బర్వ మెందుకొనుచు
నుద్భటాకారసముద్ధతి మనము లు
త్తలపాటుదోఁపంగఁ దల్లడిలుచు
నడచు కౌరవరాజు సైన్యంబు గదిసెఁ
దీగ దిగిచినగతిఁ దనతేఱు మెఱయ

రయముమైఁ జని ప్రళయభైరవసహస్ర
గర్జనోదగ్రతర్జనుఁ డర్జునుండు."

క్రోశద్వయ మాత్రమునంగూడ మిఱ్ఱి తలయెత్తి చూచి యా కౌరవసేనాసన్నివేశ మెట్లున్నదో, అందు దుర్యోధనుఁ డెచ్చటనుండెనో పరికింపఁజొచ్చెను. ముందు రాజగు దుర్యోధనునిపైఁ బడి యెట్లయిన నాతనిఁ జిక్కించుకొనినచో, దన నంతయుఁ జక్కంబడునని యాతని యుద్దేశము. ఆతనిని౯ గానకపోయినచో నీసేనజోలికిఁ బోవక "వీరిని ట్లీతల డించి యాకదుపు నేడఁగఁ బోదముగాక వ్రేల్మిడిఁ" అని గోవు లను ముందు విడిపింపవలయునని యెత్తువేసినాఁడు.

"విచ్చి చనకుండఁ బసులం
దెచ్చట మునుమున్న వలయు తెలుఁ గావనికిం
జొచ్చి యది చక్కఁబెట్టఁగ
నచ్చోటన దాయ మనకు నగపడెడు బలే."

ఉరగకేతనుండు సేనలో లేఁడు గావున నాతంసు గోవులఁ గొం పోవనోపు నని యూహించినాఁడు. నిరామిషంబగు సేనతో నని సేయ నాతనికిఁ బనిలేదు. కావున వీ రియ్యెడ నెయిది యడ్డపడి తడవు సేయక మున్న పసులం బెట్టించుకొనవలయునని తలంచెను. ఆతలంపు ద్రోణుఁడు కనిపెట్టినాఁడు. మొనఁ గలయఁజూచి యూరక చనుటయాతని యనుమానమునకుఁ గారణమైనది.

వాసవాత్మజుండు వసుధేశనందను
ముట్టికొనిన నొకటి పుట్టెనేని
మన ప్రయోజనంబు మఱియేమి పసు లవి
యేటి కొండుధనము లెల్ల నేల.

అని పలుకుచు రాజరక్షణతత్పరుండై ముందుకు బోయెను. అర్జునుఁడు సేనలు కూడ ముందుకు నడచివచ్చుచుండుటను గనిపెట్టి అవి వచ్చిపడ కుండగనే, గోవర్గమును జీలఁదీయుటకుగా నారెంటి నడుమంగాఁ జొచ్చి,

నిశితశరపరంపరలచే నాసేనల నచ్చటనే నిలిపి తెలిపిమాపి వెలిచీర సారించి, దేవదత్తంబు పూరించి కదుపులను దక్షిణదిశకు మెలలంటాలు నట్లు చేసెను. మరల నీసేన లాపసుల కడ్డపడకుండ వాని కెదురై గోప సంఘమును "కొంపోండు పసుల నోడక, యని తానెలుఁగిచ్చి పిటికై నూల్కొలిపెను." మూలమున

తస్య శంఖస్య శబ్దేన రథనేమి స్వనేనచ,
ఊర్ధ్వం పుచ్ఛా న్విధున్వానా రేభమాణాః సమన్తతః;
గావః ప్రతినివర్తన్త దిశ మాస్థాయ దక్షిణమ్."

అని యున్నను, ఆ సేనాసన్నివేశము, అర్జునుని పన్నుగడ, (*strategic move*) దాని ప్రకార మాతఁడు తనయభీష్టమును సాధించినరీతి మన మనో దృష్టికి గోచరంబగుటలేదు. తిక్కన యాసన్నివేశమంతను ఆసేనల యొక్కయు, అర్జునుని రథము యొక్కయు నడకలనుగూడ మనకు స్పష్ట ముగఁ జూపియున్నాఁడు. పసులం బెట్టించుటతో- "గోగ్రహణము"తో నాల్గవ యాశ్వాసమును ముగించి, కౌరవవీరులతోఁడి యుద్ధము నైదవ యాశ్వాసమున వర్ణించినాఁడు.

ఈ యుద్ధవర్ణన సందర్భమున నుత్తరదక్షిణదేశ ప్రతులకుఁ గొంత భేద మగపడుచున్నది. గోవులను విడిపించిన వెంటనే కురువీరు లెదు ర్కొనినట్లు

"గోషు ప్రయాతాసు జవేన మత్స్యాన్
కిరీటినం కృతకార్యం చ మత్వా:
దుర్యోధనా యాభిముఖం ప్రయాన్తః
కురుప్రవీరాః స్సహసాభిపేతుః."

అప్పు డర్జునుఁ డుత్తరునితో
"యోయోద్ధు మాకాంక్షతి సూతపుత్రః
తమేవ మాం ప్రాపయ రాజపుత్ర:
దుర్యోధనా పాశ్రయజాతదర్పం"

ఆని కర్ణునిపైకి రథముతోలుమని చెప్పి యాతనితో యుద్ధముచేసి యోడించి నట్లును,

అపయాతేతు రాధేయే దుర్యోధన పురోగమాః;
అనీకేన యాథాస్వేన శరై రార్ఛంత పాండవమ్.

పిదప దుర్యోధనాదు లెదుర్కొనఁగా, నపుడు కౌరవవీరుల లక్షణములను వర్ణించి వేరు వేరుగా భీష్మద్రోణాదులను నుత్తరునకుఁ జూపినట్లును గలదు.

"ధ్వజే కమండలు ర్యస్య శాతకుంభమయః శుభః."

కాని దక్షిణదేశ ప్రతులలోను, తిక్కన తెనుఁగు రచనలోఁగూడ మొదట కర్ణునితోడి యుద్ధమునుగూర్చి యేమియు చెప్పఁబడలేదు. అనతిదూర వర్తి యగు చక్రవర్తి దెసం గనుఁగొని భూమింజయు నక్కడఁ దేరు వఱపం బనుపఁగా కురువీరు లడ్డపడుటయు, రాజును పసులు పట్టుపడుటకు నిట్టూర్పు నిగుడించుచు వెన్నుదన్ని విలిచెననియు, నప్పు డర్జునుఁడు 'వీరరసమయాత్మకుఁ' డగుచు

"కనుఁగొని యెలనవ్వొలయ వ
దనమున గరువంపుఁ జెన్ను దలకొనఁగా న
ర్జునుఁడు విరాట సుతున కి
ట్లనుఁ గేవల వీరరసమయాత్మకుఁ డగుచున్.

కౌరవవీరుల పేరుపేరు నిరూపించి చెప్పినట్లున్నది. అనఁగా యుద్ధమునకుఁ బూర్వమే కౌరవవీరుల నుత్తరునకు నిరూపించి చెప్పుట జరిగిన దన్నమాట. ఈ సందర్భమున నర్జునుని స్వరూపము నెంత చక్కఁగాఁ జిత్రించి పెట్టినాఁడో తిక్కన గమనింపుఁడు, ఇంతకాలమునకు వీరితో యుద్ధము సంప్రాప్తమైనది గదా యని కాఁడోలు ఎలనవ్వు. లేదా ఇంత మంది చూచుచుండగనే కదుపు బెట్టించితిమి కదా ఇప్పుడు రాజును తప్పించుటకు మాత్ర మెట్లో వీ రడ్డపడఁగలిగిరి-అని ఇఁక వీరికిని నా ప్రతాపము గనఁబఱచెదగాక యను భావము మనమునఁ బుట్టునరికి వద

నమున గరువంపు చెన్ను దలకొన్నది. యుద్ధము ప్రారంభింపవలయు ననుకొనఁగానె యర్జునుఁడు వీరరసమయాత్మకుఁడైనాఁడు. ముందచ్చటి వీరులనుగూర్చి యుత్తరునకుఁ దెలుపఁదొడంగెను. ఉత్తరదేశప్రతులలో మొదట రాధేయునితో యుద్ధమైన పిదప, భీష్మాదివీరుల నుత్తరుని కెఱింగించిన పిదప నింద్రాదిదేవతలు విమానములలో వచ్చి యభ్రవీథిని నిలిచినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఈవచ్చినవారిలో శిబి యయాతి, నహుష, గయ, రఘు, కృశాశ్వసగరాదు లున్నారు కాని పాండురాజుమాత్రము లేఁడు. తిక్కన దేవతల రాకనుగూర్చి యింతకుఁ జాలపూర్వమే అనఁగా భీష్మాదులు యుద్ధసన్నాహమును చేసికొని యర్జునుని రాకను జూచుచుండిన సందర్భముననే తెలిపినాఁడు. అం దీరాజులపేళ్ళన్నియు చెప్పక స్వర్గమందున్న రాజులందఱు వచ్చిరనియు, పాండురాజుగూడ వచ్చి చూచుచున్నట్లు తెలిపినాఁడు.

తెలుఁగులో యుద్ధప్రారంభమునకుఁ గారణము అశ్వత్థామ సోపాలంభ వాక్యములకుఁ గినిసి కర్ణుఁడు తలపడుటయే యైయున్నది. కాని బం. వరి. పాఠమును బట్టి అర్జునుఁడు కృపుని రథమునకుఁ జుట్టు తిరిగి యాతనితోఁ బ్రారంభించిన ట్లగపడుచున్నది. కృపభంగమైన పిదప ద్రోణునితోడను, అనంతరము ద్రోణపుత్రునితోడను ఆతని తోడని యుద్ధము చేయుచుండఁ గర్ణుఁడు మధ్యవచ్చుటచేఁ ద్రోణపుత్రుని వదలి కర్ణునితోడను, పిదప భీష్మునితోడను, దుర్యోధనునితోడను, పిదప సంకుల యుద్ధమును జేసిన ట్లగపడుచున్నది. కాని తిక్కన యుద్ధవర్ణనము వేరు మార్గమున నొకక్రమపద్ధతి నవలంబించిన ట్లున్నది.

మొదట నశ్వత్థామపైఁ గినిసి కర్ణుఁడు తలపడఁగా, ద్రోణుఁడు ద్రోణసుతుఁడు, కృపుఁడు, శాంతనవుఁడు వానికి ముందుగనె గడంగిరి. సంకులయుద్ధము జరిగినది. ఇందు మొదట నర్జునుఁడు శత్రువుపైఁ జేసిన బాణప్రయోగముగాక శత్రుబాణముల నొక్కఁడు నెట్లు చక్కసాబాలుగా ప్రయ్యలు వాపెనో, తుత్తునియలుగాఁ ద్రుంచెనో ఇనుమంతలుగా నుఱుమాడెనో, చిఱునుగ్గుగాఁ బొడిచేసెనో వర్ణించెను. పిదప వర్ణనీయాంశంబు

లను శిథిలము చేయుట పగతుర జర్జరితాంగులను జేయుటను వర్ణించెను. దీని ఫలముగా

"శక్తిస్ఫార ధనంజయాయతభుజా సంరంభగాండీవని
ర్ముక్త క్రూరశరావళీదళితశత్రువ్రాతముల్ శోణితా
సిక్తాకారతఁ బొంది సాంద్రకుసుమశ్రేణీ వికాసోల్లస
ద్రక్తాశోక తరువ్రజంబులక్రియన్ రంజిల్లి యొప్పె"

నని వ్యక్తపఱచినాఁడు. తదవసరమున దొరలొక్క పెట్టు నర్జునుం బొదువుట, అప్పుడీతని బాణ విజృంభణము:

సమవిషమ వినిమ్నోన్నత
సమీప దూరస్థలములు సదృశములుగఁ జి
త్రము క్రియ నవిహతగతులను"

చను నాతని రథగతిచే బలమును రెండుపాయలుగను, నాలువుగను, మూలల నానాశకలాకృతిగను జేసి వలయముల్ సని చించి చిక్కువఱచుట, ఈ మొదలగు శిక్షితచిత్ర సంగరవిశేషముల నత్యద్భుతముగా వర్ణించి "యత్తఱిన్ సహస్రాక్షతనూజు సారథి రథాశ్వచయధ్వజముల్ పరాస్త్ర శస్త్రక్షతి లేక యొప్పె" నని మరల దానిఫలమును వెంటనే వర్ణించి చెప్పినాఁడు. యుద్ధసమయమున నర్జునుఁడు 'వేల్పువచ్చినయట్లు మేనువొంగ, నలిరేగి' యుండునో అట్లే తిక్కనార్యున కట్టి యుద్ధవర్ణన సందర్భమున నత్యావేశము గదురును. అర్జునుని సంకులయుద్ధమును వర్ణించి, 'యా సంగ్రామం బభిరామంబయ్యు నెట్లు ఘోరప్రకారం బయ్యెనో' ప్రబంధరీతి నలంకార భూయిష్ఠంబై పటుసమాసజటిలం బగు దీర్ఘంబైన గద్యలో వివరించినాఁడు. ఇంతవఱకు సంకులన యుద్ధవర్ణ రీతులైనవి. ఇక "సవ్యసాచి ప్రత్యేక ప్రవన కుతూహలాయత్తచిత్తుం డయ్యె" నట. మొదట 'వృషభంబున కాఁడికొను బెబ్బులియునుం బోలె రాధేయుడెన నడచెను. "వీరిద్దరు నొండొరులఁ దలపడుట సూచి యుత్కటమగు నచ్చెరువాటు గౌతుకంబు నడర నయ్యెడ నాకురుసేన లూరక చూచుచుండెనట. తిక్కన ద్వంద్వయుద్ధ వర్ణనలలో నీరీతి వర్ణన

మొక విశేషము. 'వెఱచఱచి సూతపుత్త్రుఁడు పఱచుటయు,' పార్థుఁడు ద్రోణునిపైఁ బోఁదలంచి "గురులకు మాఱ్కొనియెడు రాజధర్మంబున క్రీడనఁజేసి యింత పుట్టఁగవలెనె" అని సహించుకొనుచు నెదుర్కొనెను. ఇది తెలుఁగు బ్రౌన్‌దొరగారి ప్రతిలోనున్నదిగాని తక్కిన దక్షిణ దేశ ప్రతులలో గానవచ్చుటలేదు.

అర్జునుఁ డాచార్యునకు భరంబుగ నేర్పాటుటనుఁ జూచి యశ్వత్థామ యాతనిఁ దాఁకెను. ద్రోణతనయు తూణీరంబులు శరశూన్యంబులగుటచే, నధికుండగు నప్పాండవమధ్యముం గనుఁగొని కృపుఁడు సెంగటం దల మీటిన, గురుపుత్త్రుని రథమువిడిచి యాతనిం గవిసెనట. క్రమముగా నొకరిపిదప నొకరితో నీతనికి పోరు సంభవించుటను ఎట్లు సకారణంబుగ వ్యక్తము చేయుచున్నాఁడో తిక్కన పరికింఁడు. కృపుఁడు ప్రయోగించిన శక్తినిగూర్చ 'గడికంగలు' చేయఁగా నాతఁడు తేరుదిగ్గి కవిసి తుదకు వెలుఁగుపాటున ద్రోణపుత్త్రుని రథం బెక్కెనట. అప్పుడు సేనలన్నియు భీష్ముని మరువునొచ్చుటయు, మధ్యవచ్చిన వృషసేనాదులను జంపి భీష్మునితో యుద్ధముచేసి యాతఁ డొల్లఁబోయి సోలుచు రథకూబరమూతఁగ జేసికొని నిల్చునట్లుగా నొనర్చెను. పిదప నుత్తరుఁడు వెనుకకు లాగుచున్నను 'కవ్వడి నవ్వుచు' నేనుండ నీకోహటింపనేల యని చెప్పి 'ఎల్ల పనులును జక్కనయ్యె రాఁకొక్కఁడుంకు గొలంత' యని యాతనిపైఁ దేరుఁ బోనిమ్మనెను. దుర్యోధనుఁ డీతనికిఁ జాలలేక సైన్యములు విచ్చిపాఱ నీతఁడును మరలుటయు, వీరిని వెంబడించి తన తోడంబుట్టువుల ప్రతిన లూహించి యొండుసేయి నొల్లక ధార్తరాష్ట్రులను భంగపెట్టం దలంచి సమ్మోహనాస్త్ర ప్రయోగముం జేసెను.

దీనినిఁబట్టి మూలమునందలి క్రమమునకును, తిక్కన రచనయందలి క్రమమునకును నెట్టి భేదము కలదో, తిక్కన యుద్ధవర్ణనము మూలములోవలె దారి తెన్నులేక యుండక యొకనిర్దిష్టక్రమము సహేతుక మార్గము (*a logical order and arrangement*) తోఁ గూడి యున్నదని చూపుటకే యింతఁగా జెప్పఁబడినది.

దీనినిఁబట్టి తిక్కనార్యుఁడు గ్రహించిన సంస్కృత మూలప్రతి యిప్పుడు దొరకినవానిలో నతి ప్రాచీనంబని తలంపఁబడుచుండి, బండార్కరు పరిశోధనాలయమువా రవలంబించిన పాఠమునకు మూలమైనట్టి ప్రతికే, దగ్గరగా నుండెననియు, "సందలియర్థంబు సంగతంబుసేసి" కొని కావ్యకళాదృష్టితో నద్దాని నొక "ప్రబంధంబుగ" రచింపఁ దొరకొనిన సందర్భమున ననేకవిధములగు మార్పుల నాతఁడు చేసెననియు, వీనిలోని యర్థము సందర్భానుకూలముగా కొన్ని దక్షిణదేశపు మూలప్రతులలోని కెక్కుట సంభవించియుండుననియుఁ దలంచుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. ఆ మహాకావ్యంబు నర్థంబు, సంగతంబుసేయు నెడల నాతఁడొనర్చిన మార్పులయొక్క సారస్యమును, ఔచిత్యమును గొంతవఱకు ఆయాభాగములను మూలముతో సరిపోల్చునప్పుడు గమనించియే యున్నాము. ఇఁక నాతనిస్వతంత్రకల్పన లాతని కళాప్రతిభలనెట్లు వ్యక్తపఱచెనో పరిశీలింతము.

4

తిక్కనార్యుని కళా ప్రతిభలు

ఆంధ్రవాఙ్మయమున నాంధ్రకవులు ప్రత్యేకముగాఁ బరిణతి నొందించినదియు, కేవల సంస్కృత మూలమునకు భాషాంతరీకరణ గ్రంథమని చెప్పఁదగనిదియు నగు కవితాశాఖ యేదియని ప్రశ్నించినచో నది యాంధ్రప్రబంధశాఖయే యని చెప్పక తప్పదు. ఇది శిష్ట కవితాశాఖ యని చెప్పఁదగియున్నది. ఆంధ్రవాఙ్మయము రెండుశాఖలు గలదిగా బయలుదేరిన ట్లగపడుచున్నది. అందు దేశియచ్ఛందములో రచింపఁబడి

ద్విపదలు, పదములు, పాటలు మొదలగువాని రూపమున నుండి జనసామాన్యమున వ్యాప్తిఁ జెందియున్న దేశీయకవిత మొదటిశాఖ. ఇది తరువాతి కాలమున భారతాది గ్రంథముల రూపమున బయలుదేరిన శిష్టకవితయొక్క ప్రాబల్యముచే నణఁగఁ ద్రొక్కఁబడినను, నంతఃప్రవాహినిగాఁ బ్రవహించుచు నప్పుడప్పుడు పొడసూపుచునే యున్నది. దానిచిన్నెలే సోమనాథ రంగనాథాది శైవవైష్ణవకవుల ద్విపద కవితయందును, తరువాతి కాలమున పల్నాటి వీరచరిత, కాటమరాజుకథ, చిన్నన్న ద్విపదలు, బొబ్బిలిపాట, బాలనాగమ్మకథ, లంకాయాగము, కుచ్చలకథ, లక్ష్మణదేవరనవ్వు మొదలగు వానియందును, నింక ననేకములగు స్త్రీల పాటలయందును గొంతవఱకుఁ గానఁబడుచున్నవి. ఈదేశీయ కవితా ఫక్కి నవలంబించి రచింపఁబడిన ద్విపద గ్రంథములు, నాటకములు ననేకములు దక్షిణదేశ వాఙ్మయశాఖలోఁగూడఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందలి నాటకములన్నియు సంస్కృత నాటక నియమముల ననుసరించి రచింపఁబడినవిగాక దేశీయపద్ధతి ననుసరించియున్నవి. ఉత్తరాంధ్రమున నింత కాలమునుండియు స్త్రీలపాటల మూలముగానైన నిలిచియుండిన యీ దేశీయకవిత యిటీవల కాలమున పాశ్చాత్యనాగరకత, పాశ్చాత్య విద్యా విధానములును స్త్రీజన సంఘమునఁగూడ విశేషముగ వ్యాపించుచుండుటం జేసి, కళ్ళజోళ్ళు, కాలేజీలు, హార్మనీలు, బ్యాండుట్యూనులు మొదలగు వానియం దత్యంతాదరముగల యిప్పటి నాగరిక స్త్రీజనము పాతమున లవ్వలపాటల యందాదరములేనివారగుటచే నవి యంతరించిపోవుటయే తటస్థించునట్లున్నది. కావున నాశాఖాకవిత కేవల మంతరింపకుండునట్లుగా నిప్పటికిని వృద్ధస్త్రీలయొద్ద నిలచియున్న పాటలను బోగుచేసి పరిశుద్ధమగు పాఠముతో నచ్చువేయించి యీ దేశీయ కవితాశాఖను గాపాడవలసిన యావశ్యకత గనఁబడుచున్నది.

నన్నయకుఁ బూర్వము రెండుమూడువందల యేండ్లనుండియు కన్నడదేశమునందు వలెనే, యాంధ్రదేశమునందును శిష్టకవితా రచన ప్రారం

భింపఁబడి యుండునుగాని, "ఆరూఢ గద్యపద్యాది ప్రబంధపూరిత సంస్కృత భూయిష్ఠరచన"కు నన్నపార్యుఁడే గట్టి పునాదులను వేసినవాఁడని చెప్పక తప్పదు. అతని తరువాతి కవులందు, అందు ముఖ్యముగా తిక్కనార్యుఁడు నీ శిష్టకవితామార్గమునే యనుసరించినను, కేవల మాదారినే పడిపోక తన కవితయం దాంధ్రదేశీయతాగుణము నాంధ్రజాతీయము నచ్చుపడున ట్లొనర్చి యసమానంబులగు తనకళాప్రతిభలను వెలయించి, స్వతంత్రమగు నాంధ్రకవిత బీజములను వెదజల్లి యాంధ్రప్రబంధశాఖకు మార్గదర్శకుఁడైనాఁడు.

తరువాతి కాలమునందలి యాంధ్రకవులు నీతని మార్గములనే యనుసరించినను, ఈ వాఙ్మయముపై సంస్కృత భాషాప్రభావమునకు, అలంకారిక నియమముల ప్రభావమునకు దోడుగా నాయా కవుల స్వపాండిత్య ప్రకటనోద్యోగము ప్రబలుటచే, నీ ప్రబంధకవితయే తక్కిన శాఖలన్నిటిని ద్రోసివైచి, తానై నిలచినను, మొత్తముమీఁద దన సహజతాగుణమును గోలుపోయి, రాను రానొకవిధ మగు కృత్రిమ రామణీయకమును వహించి, విజృంభింపసాగినదని చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లాంధ్ర ప్రబంధ పరిణామము నన్నెచోడ తిక్కనాదులకాలమునుండియు నన్వేషించి తెలుసుకొనవలసియుండును. ఆంధ్ర ప్రబంధ కర్త యాంధ్రకవితా పితామహుండగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడనియే తలంపఁబడుచున్నాఁడు. కాని నిజముగ నాంధ్రప్రబంధ కన్యకు పితామహుఁడు పెద్దనార్యుఁడేయైనను, నంతకంటె ప్రపితామహుఁడు తిక్కనార్యుఁడు మఱియొకఁడు గలఁడని మనము ముఖ్యముగా గుర్తింపవలసి యున్నది. పెద్దనార్యుని తరువాతి సాహిత్యచక్రవర్తులందఱు తాతకు తప్పులుదిద్దినట్లుగా పితామహుని కవితకు మెఱుఁగుపెట్ట యత్నించినట్లు కనఁబడుచున్నను, వీరు పెట్టినది తుదకు మెఱుఁగేగాని సహజకాంతికాలేదు. వీరి సాహిత్యచక్రవర్తిత్వమే యీ ప్రబంధములందు సహజకవిత సన్నగిలుటకు ముఖ్యకారణంబైనది, ఆంధ్రభాషలో సహజకవితను తూచిచూడవలెనన్న భారతకవులయొద్దకు నందు ముఖ్యముగా తిక్కనార్యునొద్దకుఁ బోవలసినదే. తరువాతికవులలో

పలువు రాతని కవితాచ్ఛాయల ననుసరించి రచింపయత్నించిరి గాని, ఆ కవితాశిల్పము, ఆ సహజగుణసంపద యేయొక్కనికి సంపూర్ణముగా నబ్బియుండలేదు. తరువాతి యుగమునందలి కవులకు స్వపాండిత్య ప్రకర్ష ప్రకటనోద్యోగము, అపూర్వకల్పనా సంయోజనమందుఁ బ్రీతి, శబ్దాడంబరమునందు లౌల్యము, అలంకారిక నియమములందు, సాంకేతిక జీవితమునం దాదరము హెచ్చగుట తటస్థించుటంజేసి తిక్కనార్యుని సహజ కవితయందు వారి దృష్టి సరిగాఁ బడలేదు. వారి యభిప్రాయములకు సరిపడిన కొన్ని సందర్భములందు మాత్రమే తిక్కన కవిత ననుకరింప యత్నించిరి, ఆ సందర్భము నట్లు రచించుటలో తిక్కన చూపిన యౌచిత్య పరిజ్ఞానమునైనను సరిగా గుర్తింపక యాతని వర్ణనల కింకను మెఱుఁగు పెట్టఁ దలంచినవారై తమపాండిత్య ప్రకర్షనే చూపుచు వికృతపు వర్ణనలోనికి దిగినవారైరి. భారతకథ యను మేలిమిబంగారమునకుఁ దన సహజకవితా చాతుర్యముచే నసమాన తేజోవిరాజమానంబులగు ప్రబంధ మణులను పొదిగి యాంధ్రవాణి కమూల్యాలంకారములను జేసినవాఁడు తిక్కన. పై బంగారమునమీఁద వికృతపు నగిషీపనులను విపరీతముగాఁ జేసిచూపుటచే నందు పొందుపఱుపఁబడిన ప్రబంధమణుల సహజ విలాసమును, గాంతిని తగ్గించినవారు తరువాతి ప్రబంధకవులు. పురాణ ప్రబంధ యుగముల మధ్యనున్న శ్రీనాథయుగ మొక సంధియుగమని యింతకుబూర్వమే చెప్పియున్నాను. ప్రబంధావతారమార్గము నన్వేషించి తెలిసికొనవలె నన్నచో నీసంధియుగమునందలి కవులు పూర్వయుగము నందలి పురాణకవితలో నిమిడియున్న ప్రబంధచ్ఛాయలను పైకిఁదీసి, వీనికి సంస్కృత మహాకావ్య విశేషముల నింకనుజేర్చి, తమపాండిత్య ప్రకర్షను జూపుకొనుచు, నెట్లు క్రమముగాఁ బూర్వయుగమందలి పురాణకవితకును, సంస్కృతకావ్యమునకును భిన్నమయ్యును, వాని యంశములను మాత్రము కొన్నిటిని గ్రహించి యొక ప్రత్యేక స్వతంత్రస్వరూపమును బడసిన యాంధ్రప్రబంధముగాఁ బరిణతి నొందించినారో పరిశీలింపవలసి యుండును. ప్రబంధస్వరూపనిర్మాణము (*Form construction*) యవిష

మునఁ దనువాతికవుల సాధన కొంత తోడ్పడినను, ప్రబంధలక్షణములలో నుత్తమలక్షణము లనేకములు తిక్కనార్యుని కవితయందే కానవచ్చుటం జేసి యాతని కవితయే యాంధ్రప్రబంధమునకు మూలము—పుట్టుక స్థానము నని చెప్పదగియున్నది.

తిక్కనార్యుఁడు సంస్కృత మూలమునందలి కథనే తెలుఁగున రచించుచున్నను, ఈవిరాటపర్వమున నొకవిధముగ వస్తువైచిత్ర్యమును సమకూర్చుట కెట్లు ప్రయత్నించెనో యిదివరకే కొంత చెప్పియున్నాను. ఆంధ్రప్రబంధమున కితఁడే దారిచూపెననుటకుఁ దగిన మఱికొన్ని నిదర్శనముల సూచించి విడిచెదను. సంస్కృతమూలమునఁ గానరాక, యీతఁడు స్వయముగాఁ జేర్చినవలసిన విషయము లనేకములు ప్రబంధఫక్కికి మూలములైనవి. అందు తిక్కన దేశాభిమానమును వ్యక్తపఱచు దేశీయాచార వర్ణనలును గలవు. విరాటపర్వ మొక ప్రబంధమనుటకు దగిన యాక్రిందిసామాన్య ప్రబంధలక్షణములను, సంప్రదాయములను గొన్నింటిని గమనింపుఁడు.

ఇష్టదేవతాస్తుతి, తానురచింపఁబోవు కృతినిగూర్చిన వితర్కము, కృతిప్రశంస, కృతిపతినిగూర్చిన యాలోచన, (ప్రబంధమందలి కథినాథుఁడు,) స్వప్నము, కృతిపతి తనకుఁ గృతినిమ్మని యడుగుట) ప్రతిజ్ఞ, షష్ఠ్యంతములు, కృతిపతిసంబోధనము, వస్తునిర్దేశము, (మహితసముజ్జ్వలా కృతులు) విరాటపురప్రవేశము, కృతిపతిసంబోధనము, ఆశ్వాసాంత గద్యము. రెండవయాశ్వాసమున భీముని మల్లయుద్ధవర్ణనము, కీచకుఁడు ద్రౌపదిని చూచుట, మోహించుట, ద్రౌపదీకీచకుల సంభాషణము, సుదేష్ణ సహాయము, కీచకుఁడు మోహమునఁ బరితపించుట, కీచకుని శృంగార విలాస వర్ణనము, ద్రౌపదిఁ బట్టుకొనఁబోవుట, తన్నుట, ద్రౌపది భీమునితోఁ దనభంగపాటు చెప్పుకొనుట,—వరూధిని భంగపాటు,—ప్రభాతకాల వర్ణనము, సూర్యోదయవర్ణనము, కీచకుని తమకము, కీచకుని విరహతాపము, ఉద్యానవనవిహారము, చంద్రకాంతతల్పము చేయుట, శిశిరోపచారములు, సూర్యాస్తమయవర్ణనము, తమోవర్ణనము, నర్తనాగార ప్రవే

శము, కీచకవధ, కృతిపతి సంబోధనము, ఆశ్వాసాంత గద్యము, మూఁడవ యాశ్వాసమున నుపకీచకులవధ, దుర్యోధనుఁ డీవృత్తాంతమును వినుట, దానిఫలము, దక్షిణగోగ్రహణము, ఉత్తరగోగ్రహణము, యుద్ధము, పాండవులు విరటునకుఁ దమ్మెఱింగించుకొనుట, విరటు డుత్తరను దోడి తెచ్చుట, లగ్ననిరూపణము, వివాహము, తరలివచ్చుట, వివాహవిధులు, తెర యెత్తుట, తలంబ్రాలు, అరణ మిచ్చుట — ఈ విషయములను దరువాతి ప్రబంధకథాభాగములతోఁ బోల్చి చూచిన, కథాస్వరూపమున నెట్టి భేద మున్నను వర్ణనావిషయములందు విశేషముగా బ్రబంధచ్ఛాయలు కనఁబడకపోవు. ఈ వర్ణనాంశములలో మూలములోని దేశీయాచారములను సంబంధించిన యనేకవిధములగు విశేషములను స్వయముగా తిక్కనార్యుఁడు తెచ్చిపెట్టి, యీ భాషాంతరీకృతగ్రంథముపై నాంధ్రతాముద్రఁ దగిలించి యాంధ్రకవితా ప్రపంచమున వదలివేసినాఁడు. మూలకథపై నీతఁ డాంధ్రతాముద్రను వేసిన రీతిని బట్టియే యీతని కళాచాతుర్యము, ప్రతిభామహత్త్వము వెల్లడి యగుచున్నవి. కావున నీతఁడు స్వయముగాఁ దెచ్చిపెట్టిన విశేషములను, వాని కావ్యసందర్భములఁ గల పొందికను గూర్చి యించుక తెలిసికొందముగాక.

విరటుని కొలువులో పాండవులు ప్రవేశించి తాము మెలంగు రీతులను సంప్రతించుకొను సందర్భమున నకులసహదేవు లశ్వశిక్షణ గోపాలనములఁగూర్చి చెప్పిన సీసపద్యముల యర్థమేమియు మూలమునఁ గానఁబడదు.

"గోడిగజాతిలోఁ గొదమ పెంటుల నేర్చి
మావుల హత్తించు మార్దవంబు"

ఇత్యాది సీసపద్యము తిక్కనార్యుని యశ్వశాస్త్ర పరిజ్ఞానమును జాటుచున్నదే కాని మూలమునుండి గ్రహింపఁబడినది కాదు. తరువాత విరటుని యొద్ద చెప్పిన

"అవయవలక్షణం బాయుఃప్రమాణంబు
గర్భంబు లింగితాకారములును"

అను పద్యమునఁగూడ మూలమున లేని విశేషములఁ దెలిపి యశ్వశా స్త్రముతోడఁ దనకుఁగల సన్నిహిత పరిచయమును తిక్కన సూచించినవాఁడు వలె నున్నాడు.

"అశ్వానాం ప్రకృతిమ్ వేద్మి వినయం చాపి సర్వశః,
దుష్టానాం ప్రతిపత్తించ కృత్స్నంచైవ చికిత్సితం.
న కాతరం స్యా న్మమ వాజివాహనం
న మే౽స్తి దుష్టా బడబా కుతో హయః."

ఇంతమాత్రమే సంస్కృత మూలమునఁ గలదు. సహదేవుఁడు తనకుఁ గిలారి తనమునఁ గల ప్రావీణ్యమునుగూర్చి చెప్పుచు ధర్మజుని చింతఁ బాపుటకుఁగా పలికిన

"వంజలనై నను వల నేర్పడఁగ నొక
భంగిఁ జేఁపఁగఁ జేసి పాఁడిగొనఁగ"

అను పద్యమునకు మూలమున సరియగు శ్లోకము లేమియు లేవు. ఇఁక విరటునియొద్ద మాత్ర మిట్లు పలికిన ట్లున్నది:—

"వృషభానపి జానామి రాజన్ పూజితలక్షణాన్,
యేషాం మూత్ర ముపాఘ్రాయ అపి వంధ్యా ప్రసూయతే."

తెలుఁగులో నిచ్చట మూలములోని విషయములు కొన్ని గానవచ్చుచున్నను గోవులకు సంబంధించిన రోగములనుగూర్చి తిక్కన యిందుక పెంచినాడు.

"నాచేతం గ్రేపులు పురాణించుటంజేసి కొండొకకాలంబు నీకదుపులం బెనుత నేనగునని కై కొనిన నాఁటోతుపంచితంబు మూర్ఛాదినఁ బైగాలి వీచినను గొడ్డునకై నను జాలునిలుచు నుంగిడి యదుఁదుఁ ద్రిక్క యనువానికి నాపేరు చెప్పినం జాలు మఱియుఁ బసికిపెఁయు తెలుఁగు రెల్ల నెఱుఁగుదు."

వీనివలన తిక్కన వైద్యశాస్త్ర పరిజ్ఞానము, లేదా వస్తు పరిశీలనాశక్తి వ్యక్తమగుచున్నదని చెప్పవలసియున్నది. నుంగిరి, యదుకు, ద్రిక్క మొదలైన రోగములను సూచించుపదములను, వాని చికిత్సావిధానములను, ఆంధ్రదేశమున పరిపాటిలో నున్నవానిని గ్రహించి సందర్భానుకూలముగా మూలమును పెంచినాఁడు.

విరటుఁ డుత్తరను బృహన్నలకు నర్తనమునకై యప్పగించు సందర్భమునఁగూడ దేశీయాచారములను విశేషముగా వర్ణించియుండుట నిది వఱకే చూచియున్నాము. ఉన్నత రాజవంశమునందలి కన్యకకుఁ దగిన ప్రవర్తన మీయుత్తరయెడల చూపినాఁడు తిక్కన. విరటుఁడు తనగాదిలి కూఁతు సముచితరీతి నుపలాలించి బృహన్నల దెసం గనుంగొని సాదర హసిత రుచిరాననుండై యిమ్మగువ నీకు నాటగఱపంవగు పాత్రం బగునే యని యడిగి కర్పూరసహితంబగు తాంబూలంబు వెట్టి, చిత్రంబులగు చీనాంబరంబు లిచ్చి, మణిమయంబులగు నాభరణంబు లొసఁగి సంభావించె నట. ఈయాచారములు దేశీయములేగాని మూలగ్రంథములోనివి కావు. ఇంతేగాక కూఁతు నప్పగించు విధానము "ఇక్కన్నియ నెచ్చెలులతోడ నాడమరిగినయది గాని యింతకుమున్నిచ్చేదియ శిక్ష యెఱుఁగదు సుమ్మీ.... నెలఁతకేఁడుగడయు నీవకావె" అని యుచితంబుగాఁ బలుకుటయు నంగన హస్తముఁబట్టి తత్కరంబునఁగదియించుటయు,—

"ఎల్ల చుట్టములును దల్లియుఁ దోడును
జెలియుఁ బరిజనంబుఁ జెలువ నీకు గురువ"

యని కూఁతునకు బుద్ధులు సెప్పి యామె గురువునెడల వర్తించుకొను రీతి నాలుపుచు నయ్యరువుర నొంటొరుల కప్పగించుట—ఇది యంతయు తిక్కనార్యుఁడు కల్పించినదే.

భీముని మల్లయుద్ధమును వర్ణించునపుడుఁగూడ తిక్కనార్యుఁ డాంధ్రదేశమున తనకాలమందలి మల్లులు పట్టు కుస్తీ పట్టులను వర్ణించియుండుటను గమనించియే యున్నాము. ఇక్కడనే కాదు, కీచకుని జంపు సందర్భ

మునఁగూడ భీముఁడు తన మల్లయుద్ధనైపుణ్యమును జూపినాఁడు. అక్కడ వీరి కుస్తీ పట్లను తిక్కన యొక సీసపద్యమున వర్ణించినాఁడు. వివాహ సందర్భమునఁగూడ తిక్కనార్యుఁడు విశేషముగ దేశీయాచారములను పని పట్టి వర్ణించియున్నాఁడు; ఉత్తరా వివాహసందర్భమున పాండవులు ప్రకాశులై యుపప్లావ్యమున వసియించి యుండఁగా వీరినిఁ జూచుటకుఁగా ముందు బలదేవాదులు వచ్చిరి. అప్పుడు హరి లలితమణివిభూషణములు, రుచిరాంబరములు మొదటఁ గుంతీపుత్రుల కెల్ల నిచ్చి పిదప ద్రుపదజకిచ్చెనఁట. పిదపబహుదేశముల బంధుమిత్రవర్గములు రెండు దెఱంగుల చుట్టంబులునైన భూపతులు పెండ్లికి వచ్చియున్నారు. విరటుఁడు పురంబున నుత్సవంబు సాటించినాఁడు. అంత,

"కలువడములు మణితోరణ
ములు గట్టిరి క్రముకకాండ మోచాస్తంభం
బులు నాఁటిరి కుంకుమమునఁ
గలయ నలికి ముగ్గు లిడిరి కర్పూరమునన్."

మత్స్యవిభుఁడు నుజ్జ్వలలీల వహించి భూమిదేవానయనాదికృత్యపరులైన జనంబుల గారవించుచుండెను.

"ఉత్తర లనంకరింప ను
దాత్తాభరణాదివస్తుతతి యొసఁగి నరేం
ద్రోత్తముఁడు నేర్పుగల చెలి
కత్తియలం బుచ్చెఁ బ్రీతి గడలుకొనంగన్."

తాను వైవాహిక వర్తన సంవిధాన సావధానుండై లగ్నం బాసన్నంబగుచు వచ్చెనని ధర్మతనయున కెఱింగింప బనిచెను. అతఁడు బంధుజనులఁ గూర్చుకొని యభిమన్యునకు శృంగారంబు సేయించి భద్రగజారూఢుం జేసికొని తరలివచ్చెను. ఆ సమయమున యోగ్యవస్తువుల విస్తరిల్లిన క్రంత నడిచినది. విరటుని మందిరమునకు వరుఁ దేతేర వారలు

శంఖ జయఘంటా పణవాది నిక్వాణంబులతోన నెదుర్కొని సేసలు చల్లిరి (ఎదురుసన్నాహము). విరటుఁడు సంభ్రమమున నింటి యొద్ద పూజావరువె యుండెను. అనంతరము తెరయొద్ద కృష్ణ యుధిష్ఠిర పార్థ మత్స్యవరు లవ్వధూవరులను నిలిపిరి. తెర యెత్తిరి. అమ్మానినియు గుమారుఁడు నన్యోన్యావలోకనము సేసిరి. పిదపఁ దలంబ్రాలు; పాణిగ్రహణము వధూవరు లేకాసనమున నుండుట; హోమసమయ కృత్యములు; వివాహ మైన పిదప మత్స్యమహీనాథుండు మణిభూషణాదులు పళ్ళెరంబులఁ బచరించి పాండవులకు వాసుదేవ పురస్సరంబుగా గట్టి నిచ్చుట; బంధువుల కర్థ సత్కారంబులు; సౌభద్రున కరణంబిచ్చుట; యీ మొదలగు వైవాహికాచారముల విశేష వర్ణనమంతయు తిక్కన స్వయముగాఁ దెచ్చి పెట్టినదే. మూలములో

"ప్రతిగృహ్యాచ తాం పార్థః పురస్కృత్య జనార్దనమ్.
వివాహం కారయామాస సౌభద్రస్య మహాత్మనః;
కృతే వివాహే తు తదా ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిరః,
బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ విత్తం యదుపాహార దచ్యుతః."

అని వివాహమంతయు రెండుముక్కలలో నెగురఁగొట్టి వేయఁబడి యున్నది. ఈ వివాహసమయ సముదాచారముల నన్నిటిని తిక్కనార్యుఁ డెంతయో స్వాభావికముగా వర్ణించి తరువాతి ప్రబంధకవులకు మార్గ దర్శకుఁ డయ్యెను.

తిక్కనార్యుని వర్ణనలు

తిక్కనార్యుని వర్ణన లన్నియు సహజగుణశోభితములు గాని కృత్రిమ భావగర్భితములు కావు. స్వాభావికములు, సందర్భానుకూలములునై యుండునేకాని సాంకేతికములును (*conventiona*) పాండిత్య ప్రకర్షను జాటునవియునై సమయము దొరికినది గదా యని చేయఁబడినవిగా నుండవు. మఱియొక విశేష మేమనఁగా, వర్ణనలుకూడ కథాగమనమునే సూచించుచుండును గాని వర్ణనలకొఱకుగా కథ ఆఁగిపోయి

నట్లు కనఁబడదు. కథావేగమున నావర్ణన మధ్యవచ్చినను, అంపలి వర్ణితాంశములు స్ఫుటముగ మనకనులయెదుట గోచరించినట్లయి మనదృష్టి యావర్ణిత వస్తుస్వరూపముచే నాకర్షింపఁబడునే కాని వర్ణన పద్ధతిపై బ్రసరింపదు. భావస్ఫురణము వెంటనే కలుగక యావర్ణన శ్లేషార్థములతోడను, గూఢభావములతోడను నిండినదై భావవేగమునకు లేదా కథాగమనమునకు నడ్డుతగిలినపుడే మనదృష్టి యావర్ణన రూపంబు యొక్క బాహ్యరూపంబు రచనాశైలీచమత్కారములందుఁ దగుల్కొనును. తిక్కనార్యుని వర్ణనలలో ననేకములు తరువాతి ప్రబంధ వర్ణనలకు మార్గదర్శకము లైనవని చెప్పవలసియున్నను, అతని భావ సౌందర్యము మనల నాకర్షింపదు. ఈ రెంటికి నట్టి సూక్ష్మమైన పొందిక గల్పించుటలో నీతని చాతుర్యం బప్రతిమానము. శమీవృక్షవర్ణనముఁ గూర్చి యింతకు పూర్వముననే చెప్పఁబడినది. ఇక్కడ దాని భీకర రూపమును మనకనులయెదుటఁ బెట్టుటయే యాతని ముఖ్యోద్దేశము. ఎందుకనఁగా పాండవులు వారి యమ్ములు పెట్టుట కనువై యితరులు చెంతఁ జేరరానిదై యుండవలయును. ఇతరు లెక్కుటకు వీలులేనిదై భయమును గొల్పునది గావలయును. ఆయుధము లితరులకుఁ గనఁబడకుండ దట్టమైన జొంపములు కలదై యుండవలయును. దానిపైఁ బెట్టినఁ దమ యాయుధముల నెవరైన గుర్తించి పైకి లాగుదురేమో యనుదిగులు లేకుండ పాండవులు యథేచ్ఛనుండుట కనువైనదై యుండవలెను. ఇట్టి లక్షణములు కలదని చెప్పుటయే తిక్కన చేసిన వర్ణనయొక్క ఫలము. దాని స్వరూపమును సీసపాదములలో చక్కఁగా వర్ణించి, అట్టిదానిని చూచిన వారికిఁ గలుగు భావమును సీసగీతికలో పటుదీర్ఘ సమాసములతో వర్ణించి చెప్పినాఁడు. ఈ వర్ణన కొఱగా కథ యించుకంతైన నాఁగినదేమో చూడుఁడు. ఆ సందర్భమెంత పొందికగలదై యున్నదో, ధర్మజుఁడు తక్కిన యస్త్రములమాట యెట్లున్నను, గాండివము మనతోఁ గొనిపోయినచో నగపాటు నిశ్చయము గావున దీని నెచ్చటనైనను పెట్టి చనవలయునని చెప్పినాఁడు. తీసికొని చనుట విషయములోఁగాని, యొకచో బెట్టిచనుటలోఁగాని తక్కిన యన్ని

విండ్లు నొకయెత్తును, గాండీవ మొకయెత్తు నైనది. ఏలయనఁగా, "నది పెనుబాము చందమున నెంతయు భీషణమై జనంబులఁ బెదరఁగఁ జేయు" నది. అట్లగుటఁ జెటి చనఁ బలయునని, దానిని దాయుటకు హృదయ మియ్యకొనం జొరకున్నను, కిరీటి యెట్లో యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలం బుడిపికొని, అట్టి భీకరంబగు నాయుధమును బెట్టుటకు యోగ్యస్థల నిరూపణంబు సేయ నలుదిక్కులం బరికించెనఁట. ఆ సమయమున ప్రేతభూమి పరిసరారణ్యంబునఁ దన యుద్దేశమునకుఁ దగిన అభీలభుజగచండమూర్తి శమీతరుచక్రవర్తి నాతఁడు గనియెను. అట్టి చెట్టాతనికిఁ గనఁబడియెనని చెప్పనేగాని తానుగా నా చెటు వర్ణించుటకు దొరఁకొనలేదు. తాను గనుఁగొనిన యావృక్షము తమవని కుపయోగించునని ధర్మజునికి నచ్చఁజెప్పువాఁడువలెనే దాని భీకరాకారము నాతనికి

"పక్షి వ్యాకులముం బరేతనిలయ ప్రాంతోత్థముఁ డాకినీ
రక్షోభూత పిశాచగోచరము దుర్గంధంబునై చూడఁ జి
త్తక్షోభం బొనరించు నట్లగుటఁ జెంతం జేర రా దీ శమీ
వృక్షం బెవ్వరి కిందుఁ బెట్టుదమె పృథ్వీనాథ శస్త్రాస్త్రముల్."

తాను చూచిన రీతియంతయు నాతనికిఁ జెప్పి యాతని నొప్పింపవలయుఁగదా:— కావున,

"పెనుఁబొదవుఁ బఱపు గొంప
మ్మును గలయది దీని నెల్ల పురుషులకుఁ బ్రయో
జన మొకఁడు లేదు సేరం
జనఁ జూడఁగ నరయ నెక్క సమకట్టంగన్."

అని చెప్పి 'కావున దీనియం దిడుట కార్యము' అని తననిశ్చయమును దెలిపెను. చిత్తక్షోభం బొనరింపఁగల యా శమీవృక్షముయొక్క భీకరాకారంబును వర్ణించుటకు తిక్కనార్యుఁడు శార్దూలవృత్తమును గ్రహించి క్షకారప్రాస ముంచుటలోఁ గల యౌచిత్యగుణమును గమనించి యానందింపుఁడు.

భీమునియొక్కయు, కీచకునియొక్కయు నర్తనాగార ప్రవేశ సందర్భమునను, భీముఁడు విరటుని కొల్వుఁ జేరి యాతనితో స్వవిషయమును జెప్పుకొనఁ గడంగినపుడును

"దేవా నాలవ జాతివాఁడ నిను నర్థిం గొల్వఁగా వచ్చితిన్"

ద్రౌపది కీచకునితోఁ బరుషవాక్యములను బలుకునపుడును

"దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర

ద్గర్వాంధ ప్రతివీరనిర్మథన విద్యాపారగుల్ మత్పతుల్"

కావ్యాదిని కృష్ణద్వైపాయనుని మహిమాతిశయమును భారతము యొక్క గొప్పతనమును సూచించు సందర్భముననుగూడ తిక్కనార్యుఁడీవృత్తమునే యవలంబించినాఁడు. ఉదాత్తత, గాంభీర్యము సూచించుటకైన సందర్భము లివి. మితిమీరిన యుత్సాహము, ఔద్ధత్యమును జూపుటకుఁగూడ నీతఁడీవృత్తమునే చేపట్టెననుటకు భీముఁడు కీచకుని జంపిన పిదపఁ దన ప్రియురాలికోర్కె నెఱవేర్చితిఁగదా యను నుత్సాహమును సూచించుటకుఁగాఁ బల్కిన

"చింతాశల్యము వాసెనే రిపు భయోత్సేకంబు చల్లారెనే"

యనుపద్యమును, సుశర్మదక్షిణగోగ్రహణంబుచేసి కమపులఁ గార్చిచ్చు చందంబునం బొదివి నిలిచినపుడు గోపాలకులు వారితో బోరుటను వర్ణించు సందర్భమున రచించిన శార్దూలవృత్తమును నిదర్శనము లగుచున్నవి.

"కూడం బాఱి సముద్ధతిం గడఁగి తద్గోపాలకుల్ మూఁక ల

ల్లాడందాఁకి" etc.

సుశర్మపై విరటుని "రణోచితోద్యమము యొక్క పటిమను సూచించుటకుగాఁ శార్దూలవృత్తమే గ్రహింపఁబడినది.

ఇట్లే తిక్కనార్యుఁ డాయా సందర్భములకు, ఆయా పాత్రల గుణశీలాదులకు, వారి సంభాషణవైఖరికిఁ దగినట్లుగను, తత్తద్రసానుకూలము

గను వృత్తసంగ్రహణము చేయుచుం'డట్లు కనిపెట్టవచ్చును. ఇంతేగాక యీతిక్కనార్యుని రచనలో భావము, భాష, శైలి, ఛందఃపరికరములు నొండొంటితో చక్కని పొందికగలవై కథాంశమును నడిపించుచుండునే గాని వీనిలో నేయొక్కటియు వేఱై బయటపడదు.

"తదనీకం మహత్తేషాం విస్తృతం సాగరోపమమ్,
సర్వమాణమి వాదాశే వనం బహుళ పాదపమ్."

అను మూలశ్లోకములోని యుత్తరార్ధమునందలి యర్థమును, లేదా ఉపమానమును గ్రహించి విస్తరించినాఁడు.

"అభినవజలధరశ్యామంబు లగునెడ
లాకుఁజొంపంబుల ననుకరింప
సాంధ్యరాగోపరుచ్ఛాయంబు లగువట్లు
కిసలయోత్కరముఁ గ్రేణిసేయ
రాజమరాళగౌరంబులై తగుచోట్లు
దళుచుఁ బూఁబొదల చందంబునొంద
హరిద్రరుచి సమానాకృతులగు తావు
లడరెడు పుప్పొడు లట్లు మెఱయఁ
గలయనెగసి ధరాలలితధూళివనము
దివికి నలిఁగావు వోయెడు తెఱఁగుదోఁప
గోగణము ముంగలిగ నేల గోడివడగ
నడచు కౌరవ రాజసైన్యంబుఁగనియె."

అర్జునుఁడు యుద్ధప్రారంభమునకు ముందుగాఁ గ్రోశద్వయమాత్రంబునఁగూడ ముట్టిన కురుబలంబును వర్ణించు సందర్భమునఁగూడ తిక్కనార్యుఁడు 'నడచు కౌరవరాజసైన్యంబుఁగనియె' ననియే చెప్పి యున్నాఁడు. రెండుమైళ్ళ దూరమునుండి వచ్చుచున్న యాతని రాక నీకురుసైన్యం బెట్లు గ్రహించినదో యతిస్వాభావికముగాఁ జూపినాఁడు. మొదట దూరముననున్న యప్పుడు

దేవదత్తాభీలరావంబు వెనుఁగర్ణ
ములు దీటుకొన లేట మొగమువడుచు"

అనంతరము

"రథనేమిదళిత ధరాధూళియంగంబు
లెల్లఁగప్పగ వెలవెల్ల నగుచు"

అంతకంటె సమీపించినపుడు:

"బహుళ కపిధ్వజప్రభలు లోచనములు
మిఱుమిట్లుగొనఁ బర్వ మెంచుకొనుచు"

ఇంకను సమీపించినపుడు:

ఉద్భటాకార సముద్ధతి మనము లు
త్తలపాటు దోఁపంగఁ దల్లడిలుచు."

నడచు కౌరవరాజసైన్యంబు గదిసె
దీగదిగిచినగతిఁ దనతేరు మెఱయ
రయమునైఁ జని ప్రళయ భైరవసహస్ర
గర్జనోదగ్రతర్జనుం డర్జునుండు."

తీగదిగిచినగతి దనతేరు మెఱయ రయమునై యర్జునుడువచ్చుట, కౌరవ రాజసైన్యంబులు నడచుచుండుట, దూరమునుండి వచ్చునాతని రథ వేగము, (వేగముగ వచ్చుటచేతనే రథనేమిదళిత ధరాధూళి పైకెగసి ముందర నడచు సైన్యంబుఁ గప్పినది) క్రమక్రమముగా నతిస్వల్పకాల ముననే యాతనిరాక యీసైన్యమునకుఁ దెలియవచ్చినరీతి, ఆరాక యొక్క యొక్కొక చిహ్నమునే చూచుచుండుటచే, వీరి మనోవృత్తులయందుఁ గలిగినమార్పు- (మొదట లేటమొగముపడుట, పిదప వెల్ల వెల్లనగుట ఆమీద నుత్తలపాటుచేఁ దల్లడిల్లుట)-క్రమముగా నెంత స్వాభావికముగా, నత్యద్భుతంబుగ సూచింపఁబడినవో పరికింపుఁడు. శాకుంతలమున వాయు

మార్గమునఁ బోవుచున్న దుష్యంతుని రథయానమును వర్ణించిన కాళిదాసు ప్రతిభను వలపించుచున్నదీ వర్ణనము.

ప్రకృతి వర్ణనలు

తిక్కనాచార్యుఁడు మూలమునలేని ప్రకృతివర్ణనలను పలుచోట్లఁ దెచ్చి పెట్టినాఁడు అవి యాయా కథాసందర్భముల కత్యంతానురూపములై కథాప్రవృత్తికిఁ దోడుపడుచు, కథాగమనముయొక్క కాలపరిమితిని సూచించు చుండును. మఱియు నాయాపాత్రల యవస్థలతో ప్రకృతి తనసానుభూతిని దెలుపుచున్నదా యన్నట్లుండును ద్రుపదనందన పరిభవదుఃఖమున దురపిల్లు చున్నదా యన్నట్లు ప్రభాతం బయ్యెనట.

"ద్రుపదనందన పరిభవ దుఃఖమునకు
నుల్లమున దురపిల్లుచు నున్న సరసి
వేఁడి నిట్టూర్పులోయన వెడలెఁ గ్రొత్త
తావి మూఁతులువచ్చు నెత్తమ్మివిరుల."

ఉద్యోగపర్వమునఁగూడ నిట్లే "తనకులమునఁ బుట్టిన ధార్తరాష్ట్రు లన్నదమ్ములతో విగ్రహించినందులకు విపణ్ణుఁడై చంద్రుఁడు కందిపోయె నని వర్ణించినాఁడు. ఈ ప్రభాతకాలవర్ణన విషయమున తిక్కన కొంత వఱకు సంస్కృత కావ్యాలంకారిక పద్ధతి ననుసరించి, తరువాతి ప్రబంధ ధోరణికి మార్గదర్శకుఁడైనాఁడు ఇక్కడ యితఁడు సాంకేతిక భావయోజ నము నలంకారప్రయోగమును గొంత యవలంబించినవాఁడైనను స్వాభావి కతను సంపూర్ణముగా నీడలేదు. ఈతని ప్రకృతి వర్ణనముగూడ శృంగార భావగర్భితమై తరుణులు, పతులు గేళి సల్పుటనొక్క సీసపద్యమున నతి మనోజ్ఞముగ వర్ణించి, పిదప నంబరతలంబును వర్ణించుచు నీపై శృంగార వర్ణనతో దాని నెట్లు రమ్యముగాఁ గలిపివేసినాఁడో చూడుఁడు: ఆ సతీపతుల కేళీ సమయమున

"రాలియున్న పుష్పప్రకరము విదిర్చి
చెన్నుగా నున్నసేసిన సెజ్జయనఁగ

పేఁగుటయు జొక్కలన్నియు విరిసి విశద
భాతిఁ జెలువొందెఁ జూడ నంబరతలంబు."

తరువాతి గద్యలోఁగూడ నీతఁడు వర్ణించిన విషయములు ప్రాచీన గీర్వాణవాఙ్మయపద్ధతినే యనుసరించుచున్నవి. సరోవరములు, భూరుహములు, లతామంటపములు, కుముదవనంబులు, దీపంబులు, విటజన లలనాలోకనంబులు మొదలగునవియె వర్ణింపఁబడినవి. తరువాత నొక సీస పద్యములో ప్రబంధఫక్కిని రచింపఁబడిన యుత్ప్రేక్షలతో సూర్యోదయ వర్ణనము చేయఁబడినది. విశేషమేమనఁగా నిచ్చటఁగూడ తన యద్వైత భావమును వ్యక్తము చేయక విడువలేదు.

"హరి హర బ్రహ్మమహాను భావంబు లొ
క్కటిగాఁగఁ గరఁగిన గట్టి యనగ
అతులవేదత్రయ లతికాచయము పెను
పొందఁ బుట్టెడు మూలకందమనఁగ"

ఈసవితృదేవత త్రిమూర్తిస్వరూపమే యని ఘోషించుచున్నవాఁడువలె నున్నాఁడు. క్రుంకింపరాని ప్రౌఢరసియగని తల్లడపడుసూతు హృదయపద్మం బలర దివసనాథుఁడే క్రుంకిపోఁగాఁ దానువర్ణనలతోఁ గాలయాపము చేయుట తగదనికాఁబోలు నిచ్చట కవి సూర్యాస్తమయ వర్ణనమును మాత్రము ప్రభాతవర్ణనవలెఁ బొడిగించక రెండుమూఁడు పద్యములతో ముగించినాఁడు. దక్షిణ గోగ్రహణానంతరమునఁ బోలికలవి వర్ణనముగూడ "త్రోవులుగొనియున్న ప్రేవులవలన లావుగలయంచపిండు," "నలిమలిం బెలికిన గుబురులు గట్టిన మృణాళ నాళంబులు" అను నిట్టి యనుప్రాసగుంభితంబై ప్రబంధ ధోరణికి మార్గదర్శకంబై యున్నది. అట్లయ్యును వర్ణితాంశము, దృశ్యము, మనకు స్పష్టముగ గోచరించుచునే యుండును. శబ్దాడంబరమున నాదృశ్యము మఱుగుపడి యుండదు. తిక్కనార్యుని సూర్యోదయవర్ణన మొకవిధమగు భక్తి, భావాన

త్వము (*elevated feelings*) కలుగఁజేయుచున్నదివలె నున్నది. అతని తమోవర్ణన మెంత స్వాభావికంబై యాదృశ్యమును మన కనుభవమునకుఁ దెచ్చుచున్నదో పరికింపుఁడు.

పెనుము ట్టిడి వల్లంబిది
యనకుండఁ నోలమును బయలునొక్కటిగాఁ
గనువిచ్చుటయును మోడ్చుట
యును సరిగాఁ దమముపర్వె నుర్విం దోడ్తోన్.

నన్నపార్యుఁడు నిట్టి రచనల నతిరమ్యముగాఁ జేసియున్నాఁడు. వర్షాకాలవర్ణనమున

"ఘనతర దర్పతమంబొకొ
యనఁగ ఘనాఘనతమిస్ర మవిరళమై క
ప్పినజనులకు వస్తువిభా
వన యొక్కొకమాటు గలిగె వైద్యుతరుచులన్."

కాని ప్రకృతి వర్ణనలలోని భావబలము, కల్పనాచాతుర్యము నెన్న వలసి వచ్చినపుడు ప్రాచీనకవులలో నన్నెచోడుని చెప్పి మఱియొకరిని చెప్పవలసినదే.

తిక్కనార్యుఁడీ ప్రకృతి వర్ణనల మూలముగా నాయాదేశకాల స్థితిగతులను సూచించుఁ గాలనియమమును పాటించుటలో నెంత జాగరూకుఁడై యుండెనో యింతక తెలుపవలసియున్నది. కీచకుఁడప్పను మ్రొక్కుటకై పూర్వాహ్ణమునవచ్చి యామె యింట ద్రౌపదిని జూచినాఁడు; కామించినాఁడు. ఎమ్మెయినైనను కొమ్మ నలవరించి కూర్పఁదలంచిన సుదేష్ణ "ఆసవమునకని సీదు ని, వాసమునకు దినములో నవశ్యంబును నే నాసుదలింబుత్తెంతు" నని చెప్పి పంపినది. ద్రౌపదియు సుదేష్ణ మందిరంబు వెడలి దినకరుం గనుంగొని కేలు మొగచినది. పిదప కీచకునిచేఁ బరాభూతయై సింహబలుని జయింప ననిలతనయు బాహుబలంబ చూడఁ దగునని యూహించి రాత్రి సమయంబగుట సమస్తజనంబులు నిద్రింపఁ

దొడంగిన పిదప శయ్యాతలంబు విడిచి మహానసంబున సుప్తుండైన వృకోదరుకడకుం జనినది. అంత రాత్రియైనది గనుక నే యాతఁడు సుప్తుండై యున్నాఁడు. మందసంభాషణముల ప్రబుద్ధుఁడు కాలేదు కాని పాణిస్పర్శనము కలుగుటతోడనే మేల్కాంచినాఁడు. వీరి మాటలలోఁ గాలముట్టి కడచిపోయినది. వేకువసమయమైనది. ద్రౌపది తిరిగి నిద్రించు నెపముఁ బోయి పర్యంతభాగంబునఁ దనువువైచి నిదురంటొరయని కనుమోయి మోడ్చియుండెను. అనగాఁ దెల్లవాఱుటకు మఱి కొంతకాలము కలదనుట. ఈ సందర్భమున కనుకూలముగానే క్రమక్రమముగా వేకువజాము మెట్లు గడచి, తెల్లవారి సూర్యోదయమైనదో తెలుపుచు, సావకాశముగా తిక్కన ప్రభాత వర్ణనము చేయుట కవకాశము దొరికినది వెనుకజాము గడచి ప్రభాతంబగువఱకు కథావేగ మాఁగి పోయినదని సూచించుటకే యాతఁడీవర్ణన నింత పొడిగించినాఁడు. కాని యా తరువాత రాత్రి యెప్పుడగునా యని "దివము కాని యింత భువనంబునఁడిటఁ బట్టి రాత్రిలేని యట్లు గాఁగఁజేసె నొక్క విధి" యనుచుఁ గ్రుంకింపరాని ప్రౌఢరసియరసి పొగులుచున్న కీచకుని, తొందరపాటునకుఁ దగినట్లుగాఁ జేయుటకో యన్నట్లు తిక్కన సూర్యాస్తమయ వర్ణనమును మాత్ర మొక్క పద్యముతో సరిపుచ్చెను. పిదపఁ చంద్రోదయవర్ణనము చేయకయే, చుక్కలను, చక్రవాకములను గూర్చి చెప్పి జారచోరజనంబుల మనంబు లలరం జంద్రాస్తమయ మయ్యెనని చెప్పుటచేతనే, యవి శుక్లపక్షపుమధ్య దినములని సూచించినాఁడు. ప్రకృతకథ కనుకూలమగునట్లు గాఢతమమును వర్ణించినాఁడు. అప్పుడా కృశోదరి వృకోదరుని కడకుం జని సమయమయ్యెనని చెప్పినది. ఇట్లు కీచకవధ శుక్లపక్షపు దినములలో నర్ధరాత్రమున జరిగినది. అది యష్టమో నవమో యయియుండును. ఆ మరునాటి దినమే సుదేష్ణ ద్రౌపది నెందేనిఁ బొమ్మనఁగా నామె "ఇంకఁ బదుమూఁడు దినంబుల మాత్రకున్ భవన్మందిరవాస మియ్యకొనినం గడతేఱు మదీయ వాంఛ" అని చెప్పినది. కావున నప్పటికజ్ఞాత వాసపుగడువు ఇఁక 13 దినము లున్నదని తెలియుచున్నది. అనఁగా బహుళాష్టమితోఁ జెల్లునన్న మాట. దుర్యోధనుఁడు విరటునిపై దండెత్తుటను గూర్చి చెప్పుచు

"బహుళాష్టమి నీతఁడు స
న్నహనముతోఁ బసులఁబట్టు నవమిని
మనగోగ్రహణము"

అని నిశ్చయించినట్లు చెప్పఁబడినది. భీష్ముఁడజ్ఞాతవాస వత్సర వ్యాప్తి నిష్కర్షించుచు "ఐదుఁమూఁడుహాయనములు దప్పక నిన్నటితోడన నిండె" నని చెప్పినాఁడు. కావున ద్రౌపది చెప్పిన 13 దినముల గడువు నకును భీష్ముని నిష్కర్షకును తిక్కన సరిపుచ్చినాఁడు. ఇంకను సందర్భానుకూలముగ గాఁసూచన నెట్లుచేసినాఁడో చూడుఁడు. బహుళాష్టమి దినమున సుశర్మతో విరటునిసైన్యము యుద్ధము చేయుచుండఁగా చీకటి పడుటచే యుద్ధమాఁగిపోవునట్లును, మఱికొంతసేపటికి చంద్రోదయంబైనట్లును వర్ణించినాఁడు. రాత్రిభాగమున చీకటిలో యుద్ధము జరుగదు. కావున, తన మనుమలగు పాండవులనిఁ జేతకు వేడ్కసేయుటాత్మఁగని, వారికోర్కె దీర్చుటకుఁగా చంద్రుఁడుదయించెనని చెప్పి, యీ చంద్రికలోఁ బాండవులు యుద్ధముచేయుటను సూచించినాఁడు. యుద్ధమైన పిదపఁ బోలికలను గలయం గనుంగొనుచు వెడలి చంద్రికా సుందరంబగు నొక్కసైకతస్థలంబున నారాత్రిపుచ్చి"రని తెలుపుచు నారాత్రి చంద్రికా సుందరంబని సూచించినాఁడు. ఇట్లు భీముఁడు విరటుని విడిపించుట యర్ధరాత్రమున వెన్నెలలో జరిగినది. భీముఁడు కీచకునిఁజంపుట యర్ధరాత్రమున కటికచీఁకటిలో జరిగినది. కావున నిది శుక్లపక్షపు మధ్యదినముల లోను, అది కృష్ణపక్షపు మధ్యదినములలోను జరిగినదనుట స్పష్టము. ద్రౌపది 13 దినముల గడవును దీనితో సమన్వయించుచున్నది. ఈ కాల సూచన మూలముగా తిక్కనార్యుఁ డీకథ కెట్టి రామణీయకత నాపాదించినాఁడో చూడుఁడు!

తిక్కన మనోవృత్తి వివరణశక్తి, నాటక కళాచాతుర్యము

తిక్కనార్యునికథ, సంచలనంబై పాత్రలుసచేతనంబులై మనల నంతగా నాకర్షించుటకుఁగల కారణములలో ముఖ్యమైనవి రెండు: అతని

మనోవృత్తి వివరణశక్తి, నాటకకళాచతుర్యము. వీనికిఁదగినట్లుగా సహజము స్వాభావికమునగు నాతని కవితాశైలియు, జాతీయ ప్రయోగ నైపుణ్యంబులు దోడుపడి యాతని కవితా సృష్టి నప్రతిమానమైన దానినిగాఁ జేసినవి. ఆయాసందర్భముల నాయాపాత్రల కృత్యములకును, వారి బాహ్యాకారములకును, అంతరంగిక వృత్తులకును గల సంబంధమును, సంఘర్షణమును, వారి మనస్సులలో దూరి చూచినట్లుగా వ్యక్తముగ బయలుపఱచుచు, వానివానికి పొందికగల్పించు చుండుటలో తిక్కనశక్తి యత్యద్భుతమైనది. ఆతని యీమనోవృత్తి వివరణశక్తిని గనిపెట్టనిదే తిక్కనార్యుని ప్రజ్ఞావిశేషము మన కవగాహనకాదు. ఆతని కవితాదళకంతకు నిదే మూలబీజము, మూలశక్తియని చెప్పవచ్చును. దీనికి నాటకాభినయ సూచనా చాతుర్యము తోడ్పడి యాతని కవితకట్టి సహజరమణీయకము దెచ్చినది. తిక్కన యవతారికా విమర్శన సందర్భముననే దీనికి నిదర్శనములు గొన్ని చూపఁబడినవి. ధర్మజుఁ డజ్ఞాతవాసమెట్లు గడుపునో యని యర్జునుఁడు, సవితర్కంబును, సవిషాదంబును, సగౌరవమునుంగా సుపలక్షించుచుఁ బలుకును. ధర్మజుఁడు బీభత్సు వీక్షించి ఘూర్ణమానమానసుండగు నిట్లనును. నకులునిఁజూచి నెమ్మనమ్మున నుమ్మలికమ్ముగదురు నెలుఁగు చందంబు వేలుగా నిట్లని, ధర్మజుని సందేహము బాపు ద్రౌపది "యనాదర మందస్మిత వదనారవింద", విరటుని ప్రార్థన నంగీకరింపనొల్లని భీముఁడు "మొఱకుచందంబున మోముద్ధముగదల్చి భావిభుఁడు సభాజనులు వినఁ బ్రస్ఫుట నిరర్గళాలాపముల నిట్లనును." భీముని స్వభావమున కీవర్ణన మెంతయుక్తమైయున్నది. తిక్కన యీ సందర్భమున చేసిన యభినయ సూచన (*sign of dramatication*) యాతని నాటక కళాభిజ్ఞతను (*power of dramatic presentation*) ఎంతచక్కఁగా వ్యక్తము చేయుచున్నది. నకులునిఁజూచి విరటుఁడు "చూచితిరే చిత్తంబు నుదాత్తత గానఁగ నయ్యెడున్ వదనమునభంగిన్" అని పలుకును. చిత్తమునందలియుదాత్తత వదనమున ప్రతిఫలించుచున్నదట. ద్రౌపది సుదేష్ణను గొలువవచ్చునపుడు

"వలివారి కన్య రేఖా
పరిణతి దన మేన నచ్చుపడు భాసనమున్
దిరమై తలకొను నతః
కరణముకోఁ బురము ద్రుపద కన్యక నొప్పె" నట.

ఈ ద్రుపద కన్యకను జూచినతోడనే యాదరాశ్చర్య నిర్భర యగు సుదేష్ణ నెట్లు చిత్రించినాఁడో యిదివరకే చూచియున్నాము. ఆమె ముఖ వైఖరి ద్రౌపదిని చూచుటతోనే యప్రయత్నముగ గడల్గొనిన గే పుటః ప్రసారము, తనువున న[illegible] భావము దంతమరీచుల సౌమ్యనిర్గమనము, నాదరాశ్చర్య సహితయగు సుదేష్ణస్వరూపమును మనయెదుట బెట్టుటయే కాక, ఆయాంతరంగిక భావమప్రయత్నముగ బాహ్యావయవముల నెట్లు చలింపఁజేసి, తద్ద్వారా తన్నుతాను ప్రకటించుకొనునో వ్యక్తము చేయుచున్నవి. ఈ సుదేష్ణస్థితి ద్రౌపదిరూపము యొక్కయు, గరుపతనము మహత్త్వమునుగూడ వెల్లడించుచున్నది.

పార్థునకు సమయభంగంబువలని భయంబు లేకుండుటను సురనదీసూనువలన నెఱిఁగి మనంబున బ్రియంబందిన ద్రోణాచార్యుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడై వచ్చు నర్జుననిరాక నెంతగంభీరముగా శార్దూలవృత్తములో వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు:

"సింగం బాఁకటితో గుహాంతరమునం జేడ్పాటుమై నుండి మా
తంగస్ఫూర్జిత యూథదర్శన సముద్యత్క్రోధమై వచ్చునో
జం గాంతార నివాసఖిన్నమతి నస్మత్సేనపై వీఁడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్."

మఱియు, తిక్కనార్యుని వర్ణనలో నొకవిధమగు సక్రమత, యేర్పాటు గానవచ్చుచుండును. ముఖ్యముగా వర్ణనలకుఁగా గ్రహింపఁబడు సీసపద్యములలో నిది స్పష్టముగాఁ గానవగును. వర్ణనలన్నియు సామాన్యముగా సీసపద్యములలోనే చేయుచుండును. వెనుకటి శమీవృక్షవర్ణనమందు

వలెనే మొదట నాలుగుపాదములలో స్వరూపమును వర్ణించి, ఎత్తుగీత మున దానిఫలితముగాఁ గోచరించు గుణమును (*effect*) గంభీరమగు శైలిలో వర్ణించుటకు ద్రౌపది భీమునితో ధర్మరాజుమహిమను వర్ణించి చెప్పు సందర్భమున నీక్రింది సీసపద్యమొకటి నిదర్శన మగుచున్నది:

"ఎవ్వనివాకిట నిభమదపంకంబు
రాజభూషణరజోరాజి నడఁగు
నెవ్వనిచారిత్ర మెల్ల లోకములకు
నొజ్జయై వినయంబు నొఱపు గఱపు
నెవ్వని కడకంట నివ్వటిల్లెడు చూడ్కి
మానిత సంపద లీనుచుండు
నెవ్వనిగుణలత లేడు వారాసుల
కడపటికొండపైఁ గలయఁ బ్రాఁకు
నతఁడు భూరిప్రతాపమహాప్రదీప
దూరవిఘటిత గర్వాంధకారవైరి
వీరకోటీరమణిఘృణివేష్టితాంఘ్రి
తలుఁడు కేవలమర్త్యుఁడే ధర్మసుతుఁడు."

అర్జునుఁడు పేడిరూపమున విరటుఁ గొల్వవచ్చునప్పు డాతని వికృతమయ్యును ప్రకాశించుచున్న వింతరూపమును మొదట నాలుగు సీసపద్యపాదములలో

"కాళ్ళ యొప్పిద మాఁడు కట్టనుజ్జ్వలము చే
యంగ సంకులబాహు లంద మెడలఁ
గంచుక మంగంబుకాంతికి మాటుగా
మెడహేమపట్టిక మెఱయుచుండ
వదనంబుకొమరు భావనసేసి వేణిగ
నుదిటి పెంపలకలఁ బొదుగఁబడఁగ

బవదంపుఁబొత్తులఁ జెవులదూ పడఁగంగఁ
నొసట తిలకట్టుఁబొంగి గప్ప"

అని వర్ణించి, యిట్లవయవక్రమముగా వర్ణింపఁబడినవాని, సంపూర్ణాకార మెట్లుండునో కొన్ని యుపమానముల మూలముగాఁ దరువాతి గీతిక యందు స్ఫురింపఁజేసినాఁడు:

"మంచు మఱుఁగుపడిన మార్తాండుఁడునుబోలె
నివురు గవిసియున్న నిప్పుఁబోలె
వేషధారియైన విష్ణుండుఁబోలె న
వ్విరటుకొలువు చేర నరుఁడు వచ్చె."

ఇతని సీసపద్య పాదములు సామాన్యముగా తూఁగు కలిగిన (*balanced*) సమాంతరవాక్యములుగా (*sentences of paralleld constru-ction*) నుండుటయే కాక, క్రింది గీతపద్యమున క్రమముతోఁ దెలుపఁబడిన విశేష్యములను వర్ణించునవై యుండును. నన్నయసీసముల కిట్టి లక్షణము పట్టునట్లగపడదు. వర్ణనసందర్భముననే గాక తఱచుగా కథాకథనమునకుఁ గూడ నన్నపార్యుఁడు సీసములను వాడుచుండుటచే, నొక పాదము మఱియొకపాదములోనికిఁ జొచ్చి నడుచుచుండునేగాని సామాన్యముగా నేపాదమున కాపాదము సమాంతరవాక్య రూపంబై యుండదు. ఇట్లు వర్ణనాంశముల కనువుగ సీసపద్యరచన గావించుట తిక్కనార్యుఁడే ప్రారంభింపఁగా శ్రీనాథాదులు దీనిని గ్రహించి మఱింత సానఁబట్టి, కమ్మచ్చున లాగి యధికతేజోవంతములుగఁ జేసినారు.

ద్రౌపది భీమునెదుట నర్జునునిగూర్చి వర్ణించిన సందర్భమున

"తొడరినహరునైన దోర్బలంబునఁ దన్ను
మిగులంగనీఁ డను మేటిమాట
యమరేంద్రు నర్ధాసనమునకునైన
ర్హుం డెంతయును నను రూఢిమాట

జపము నిలుప పొచ్చిన జంపువునైనను
గాచు నెమ్మెయి ననుః రాచమాట
దనుఁ గోరి యూర్వశి దాన వచ్చిననైన
లోలుండు గాఁ డను మేలిమాట"

ఇట్లు మాట, మాట యని సమాంతర వాక్యములను జెప్పి, యా నాలుగు పాదములలోను ప్రశంసించిన గుణము లివి యని మరల స్పష్టముగా గీతమునఁ జేర్కొనుచున్నాఁడు:

"శౌర్య, వైభవ, ప్రాభవ, శౌచములను
నొరులకైనఁ గైవారమై యుల్లసిల్లు
నొక్కనికి నివియెల్లను నిక్క పట్టె
యెందుఁ గలుగునె యర్జును నీడువాఁడు."

తిక్కనార్యుని రచనలలో నేవిషయమునైనను సక్రమత, క్రమ విధానము (*regular method*) స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచునే యుండును. అతని కళ యంత యుత్కృష్టమైన దగుటకు ముఖ్యకారణ మిదియే. అది సంభాషణ గానిండు, లేదా వర్ణన గానిండు, లేదా ఆయాపాత్రలు చేయు కృత్యములు గానిండు, దేనిని గ్రహించినను ఒక క్రమము, ఒక ఉద్దేశ పూర్వకమగు విధానము (*a purpose and a method*) లేనిదే యాతఁడు రచింపఁడా యనునట్లు తోఁచును.

కీచకుఁడు ద్రౌపది సౌందర్యమును వర్ణించుటలో

"నెత్తమ్మిరేకుల మెత్తఁదనముఁ దెచ్చి
యచ్చునఁ బెట్టిన ట్లుండె నొంది"

యని యా యా యవయవములను జేర్కొనకయె వాని సౌందర్యమును నాలుగు పాదములలో వర్ణించి, చివరగీతములో క్రమముగా

యంఘ్రితలములు గుచములు నాననంబు
కచభరంబును నిట్లున్న రుచిరమూర్తి"

యని వానిని జేర్కొని యవి యామె మూర్తియొక్క రుచిరత్వము నెట్లు పోషించినవో తెలిపియున్నాఁడు. సీసపద్యములలోఁ జేయఁబడిన వర్ణనలలో నిట్లు రచించుటయం దీతనికి ప్రీతి మెండు. కీచకవధను సాధించిన భీముని ప్రశంసించుచు ద్రౌపది చెప్పిన సీసపద్యములో మొదటి నాలుగు పాదములలో,

"కొలువులోపల నున్న కోపము వెత్తినఁ
దలఁకక నిలిచిన ధైర్యమహిమ
నేఁ డిందుఁ జనుదెంచి నిర్వికారతఁ బ్రజ
కన్నులు గప్పిన గౌరవంబు
మనవారిలోన నొక్కనినైనఁ దిల్వ కు
త్సాహంబు సేసిన సాహసంబు
లోక దుర్జయుఁ డగు నీకీచకుని ద్రవే
క్కడి రూపుమాపిన కడిమి సొంపు"

అను నీ నాలుగు గుణములను వర్ణించి, పిదప గీతములో, వీనిని, 'చూడఁ, దలపోయ, మెచ్చ, సంస్తుతియొనర్ప, నా తరమా' యని క్రమముగాఁ గ్రియాపదములను బొందుపఱిచినాఁడు.

అర్జునుఁడు శమీవృక్షముపై నున్న బాణముల నుత్తరున కెఱిం గించు సందర్భమునఁగూడ, మొదట వారివారి బాణముల లక్షణములను వర్ణించి చెప్పి, యవి

"వరుసఁ
గాండివాగ్రజుండఁ బవనపుత్రుఁడు, నకు
లుండు దదనుసంభవుండుఁ బట్టు
నవి కుమార యగ్గవాలిన కోశ మ
హీశరంబు పార్థునదియ చూవె"

యని 'వరుస'గాఁ దెలిపినాఁడు.

అర్జునుని శంఖారవంబు విని ద్రోణాచార్యుఁడు దుర్యోధనుని కా వచ్చునది యర్జునుఁడే యని తెలియఁజెప్పుటలో నాతఁడు వర్ణించిన క్రమముఁ జూడుఁడు:

"శ్రవణపుటంబులు వ్రయ్యంగఁ దాఁకి సం
క్షోభంబు గావించె గుణము మ్రోఁత
బ్రహ్మాండభాండంబు పగిలించి భూత ని
శ్చైతన్య మొనరించె శంఖరవము
గగనభాగంబెల్లఁ గప్పి క్రాలుచు టిగ
డదరించె నుగ్రంపుఁ బడగపలుపు
మిఱుమిట్లు గొని చూడ్కి వఱివోవఁ బెరిఁగి ప
రిభ్రాంతి సేసెఁ గిరీటకాంతి"

అని నాలుగు పాదములలో హేతువులను ముందు వర్ణించి తెలిపి వాని వలన ననుమేయంబు లగు వస్తువులను క్రమముగా గీతమునఁ దెలిపినాఁడు;

"తెల్ల మిది గాండివంబును దేవదత్త
మును గపిధ్వజమును వాసవుని వరమునఁ
గన్న మకుటంబు నగు వేలకొన్నియైన
నుజ్వలాద్భుతభంగులై యున్న యిట్లు."

ద్రోణుఁడా వచ్చునది యర్జునుఁడే యని చెప్పఁగా దుర్యోధనుఁ డద్దానిని నమ్మక

"యర్జునుండ యేని యడవి కరిగి
భ్రాతృయుతముగాఁగఁ బండ్రెండువత్సర
ములును నంద నిలువవలయు మగుడ"

అని చెప్పియున్నాఁడు గావున దానికిఁ బ్రత్యుత్తరముగా

"నీ వచ్చుచున్నవాఁడు బలవద్రిపుభీషణ రోషుఁడైన వి
ప్వచ్చుఁ"

అని నిశ్చయించుటకుఁ దగిన హేతువులను జూపినాఁడు. ఆ యర్జునుని గాండీవము, దేవదత్తము, కపిధ్వజము, మకుటమునైనఁగాని యిట్లుండవన్నాఁడు. ఈవర్ణనలో మఱియొక విశేషము గమనింపవలసి యున్నది. అర్జునుఁడు దూరమున శమీవృక్షమువద్దనుండిగదా వచ్చుచున్నాఁడు. కావున దూరముననున్నవాఁడు మొదటఁ గానరాడు. మొదట దూరము నుండియైనను వినవచ్చినది గుణమ్రోఁత; తరువాత శంఖరవము; పిదప నాఁతడు మఱికొంత సమీపింపఁగా ముందు రథముపైని పడగపటపు గానవచ్చును; ఇంకను సమీపించినఁగాని రథమునందున్న యాతని కిరీట కాంతి కనఁబడదు. కావున నీవర్ణనమున నెట్టి స్వాభావిక మగు క్రమిత (*order*) ను పాటించినాఁడో చూడుఁడు. దీనికిఁ దగినట్లుగనే యింతకుఁ బూర్వ మర్జునుఁడు గాండీవమును గ్రహించిన తోడనే "మొక్కపెట్టి ముష్టి నలవరించి గుణధ్వని సేసిన",

"పక్షి మృగజాతు లెల్లను బ్రమసి యిట్టు
నట్టుఁ గలఁగొనఁ బెదరె వృక్షాళి యదరె
గురుబలంబును బెదరె నంబరము దిశలు
భోరటిల్లంగఁ జెలఁగె దదారవంబు"

అని యా గుణధ్వనివలనఁ గలిగిన ఫలమును వర్ణించి, పిదప

"పిడుగులపిండు బిట్టులియ పెల్లునఁ బార్థుఁడు శంఖ మొత్తినన్"
"గలఁగెఁ దోయధిసత్త్వకంబు గిరివర్గం బెల్ల నూటాడె...."

అనియు, హయములు నిశ్చేష్టితంబులై జాఁపకట్టుగఁబడ మత్స్యక్షితీశ నందనుఁడు నొగలపై గ్రుంగినట్లు మొగ్గతిలఁ జాఁగి బలితంపు మూర్ఛఁ జెందెననియు వర్ణించినాఁడు. ఇచ్చట ద్రోణునిచేఁగూడ క్రమ విషయమునకే కాక ఫలితమునుగూర్చియు దానికిఁ దగినట్లే పలికించినాఁడు.

పూర్వోత్తర సందర్భముల కట్టి పొందిక యెచ్చటఁజూచినను గనఁబడు చునే యుండును.

తిక్కనార్యుని శృంగార వర్ణనలలోఁగూడ నిట్టి పొందిక యత్యద్భుతముగాఁ గనఁబడుచిన సందర్భములు కలవు. తిక్కన శృంగారవర్ణనలలో మఱియొక విశేషమును గూర్చి యిదివఱకే సూచించియున్నాను. ఉత్తర, ద్రౌపది మొదలగువారిని గూర్చిన శృంగారవర్ణనల నించుక దిద్ది కింపఁడు. ఆయాపాత్రల నెదుటనిలువఁబెట్టి వారిసౌందర్యమును నేఁపుడు తిక్కన స్వయముగా వర్ణింపఁడు. ఏదో కథాసందర్భమునకుఁ దగిన మిషను గల్పించుకొనియే వర్ణించుచుండును. లేదా, మఱియొక పాత్రచే వర్ణింపఁజేయుచుండును. తిక్కన గాదు సరేగదా, కీచకుఁడు గూడ ద్రౌపది నెదుట నిలువఁబెట్టి వర్ణించి యెఱుగఁడు. "సుదతీ నీమై చక్కఁ జూచుట కోడెదఁ గనుఁబాటు వొరయునో యని తలంచి" యున్నాఁడు. అతఁ డొకవేళ వర్ణింతమని తలంచినను, "మదిఁ బొనర్చిన మాట యా మగువ పెంపున గుదిపి నాలుకతుదికి రా"దఁట. కీచకుని చేతను నిట్లు భావగర్భితముగఁ బలికించి యామె సౌందర్య మహత్వమును ధ్వనింపఁ జేయున్నాఁడే కాని వర్ణనలోని కంతగా దిగలేదు. ఒకవేళ చేసినపుడో, "ఆమె నేయున్న బాము దలఁపవ, యీయెడ లీచీర యిట్టి యేపపు చందంబు" అని పలికినవానికి బదులు చెప్పుటకుఁగా నామె యంఘ్రితలములను, కుచములను, ఆననంబును, కచభరంబును వర్ణించి యామె రుచిర మూర్తిని గొనియాడెను. మఱియొకమారు "సైరంధ్రి నీరసాకార" యని పలికిన తనయప్పకు సమాధానము చెప్పుటకుఁగా నామె సౌందర్యమును వర్ణించినాఁడు;

"నా కొలువువార కార
న్నాకేశుం గొలుచునంగనలలో నైనన్
లేకునిక నాకుఁ దెల్లం
బాకొమ్మకు నీడు వోల్పనయ్యెడు సుదతుల్."

అని యాతఁడు చెప్పిన ప్రశస్తివచనము, తరువాత నాతఁడు వర్ణించి కొనియాడిన యామెరేఖ, గుణసౌందర్యము, లక్షితసమము, చెప్పు మొదలగు వానినిబట్టి చూడఁగా నితఁడు వాస్తవార్థమునే చెప్పుచున్నాఁడుగాని మదనోన్మాదముచే నున్మత్తప్రలాపములు చేయుచుండుట లేదని తోఁచకపోదు. ఇఁక తిక్కన సామాన్యముగా నాయాపాత్రల నడకలను వర్ణించు మిషచే వారి సౌందర్యమును స్ఫురింపఁజేయుచుండును. ఏదో సందర్భానుకూలమైన క్రియలను-నడకలను వర్ణించుటయందే యాతని యుత్సాహముగాని, తన వర్ణనకౌతుకముగా నాపాత్రల నచ్చట నిలువబెట్టఁడు.

అర్జునుఁడు పేడిరూపు మెట్లున్నదో యనఁ జెప్పవలసియున్నపుడు, ఆతఁడు పేడిరూపమున విరటునిఁ గొల్వవచ్చును అనఁగా నాతని రాకను

కాళ్ళ యొప్పిదమాడు కట్టుసువ్వలముచే
యంగసందుల బాహుదండ మెడల

*　　*　　*　　*

*　　*　　*　　*

విరటు కొలువుచేర నరుఁడు వచ్చె"

నని వర్ణించుచు నాతని పేడిరూప మచ్చొత్తినట్లు మన కగపఱచినాఁడె కాని, యీరాకకుఁ బూర్వమున నాతని స్వరూపమును వర్ణింప దొరకొనలేదు. కావున నిక్కడ నాతని రాకకే ప్రాధాన్యము గదా.

ద్రౌపది సౌందర్యమునుగూర్చి యాతఁడు చేసిన వర్ణనలు చాలవఱకు యామెనడకలకు సంబంధించినవే. "పరిచారికత్వ రేఖా, పరిణతి దనమేన నప్పుడు భావనకుం, దిరమైతలఁగొను సంతః, కరణముతోఁ బురము ద్రుపదకన్యక చొచ్చె" ననే

"వలిమొయిల్ గప్పిన వాడలి సునుగాంతిఁ
గదలిన యమృతాంశు కళయుఁబోలె

యను పద్యమున వర్ణించినాఁడు.

పిదప నావనితారత్నంబు వినయవైభవము సతీతనువొందిన చందం బునఁ గేకయసుతాను చారికల బడిన్ జని సౌధభాగంబెక్కి యా సుదేష్ణ యొద్దకు జనుటనే వర్ణించినాఁడు చూడుఁడు. ఇచ్చటఁ జనుట పోకను గూర్చి వర్ణించుచునే యామె సౌందర్యము నెట్లు స్ఫురింపఁజేసినాఁడో పరికింపుఁడు.

"పదతలంబుల కెంపుపఱగినతలము కుం
కుమలిప్తమైన చందము వహింప
నంగంబు నునుఁగాంతి యదరిన గోడలు
పేదలు మణిమయవిధము నొంద
గనుఁగవ మెఱుఁగులు గదిరిన ముందర
పుష్పోపహారంబు పొలుపుదాల్ప
పేనలికప్పు పర్వినమీఁదు నీలదు
కూలంబు మేల్కట్టు కొమరువదయఁ
దానుజొచ్చిన కతన మత్స్యక్షితీశు
నింట నిమ్మెయి క్రొత్తయొ ప్పెసక మెసఁగ
నమ్మహాదేవి యున్నెడ కల్లనల్లఁ
బొందు రాజతనూభవపత్ని యరిగె"

ఇచ్చట నాతఁడు వర్ణించినది పదతలంబుల కెంపు, అంగంబు నును గాంతి, కనుఁగవ మెఱుఁగులుఁ పేనలికప్పు. ఇదియైనను నామె సౌందర్య వర్ణనము కాదు. ఆమె చొచ్చినకతన మత్స్యక్షితీశు నింట క్రొత్తయొ ప్పెట్లు కలిగినదో చెప్పుటయే. ఇందలి వ్యంగ్యవైభవము ప్రత్యేకముగా గమనింపఁదగినది.

ఉత్తరనుగూర్చిన వర్ణనలు వివాహసందర్భమునఁ గాక మఱి రెండుమారులు వచ్చినవి. ఈ రెండు నామె రాకపోకలను గూర్చినవే. మొదట బృహన్నలయొద్ద విద్య నేర్పించుటకై తండ్రి రావింపఁగా

"అల్లఁదనంబున నసువుమై కొనఁజూచు
నడపుకాంతికి వింత తొడవుగాఁగ
వెడవెడ సూఁగారు వింతయై యేర్పడఁ
బాదనివహంబులో నాదు నిగుడ

నిట్టలుద్రోయుచు నెలవులకల మేర
లెల్లను జిగియెక్క యేర్పడంగఁ
దెలుపును గప్పును వెలయంగ మెఱుఁగెక్కఁ
దారకంబులఁ గల్కితనము దొడర

జరణములును నడుముఁ జన్నులుఁ గన్నులు
జవ్వనంబు చెన్ను నివ్వటిల్లు
చునికిఁ దెలుపుచుండ నుత్తర నసుదెంచె
నలరువిలుతుపువ్వుటమ్మువోలె"

ఇట్లామె రాకను వర్ణించుచు నామె జవ్వనంబు చెన్ను నివ్వటిల్లు చునికి యెట్లో సూచించినాఁడు. మఱియొకమా రుత్తరుని సారథ్యము నకుఁగాఁ బృహన్నల నియ్యకొలుపుటకుఁ దా నాతనిఁ దోడ్కొని వచ్చెద నని పోయి

"అడుగుల నునుకాంతి నయ్యెడ పద్మరా
గంబుల నెలకట్టుకరణి నొప్ప
వాలిండ్లు తనువెడ వ్రాలింపఁ జెన్నొందు
నసదు గోఁడీగ యుల్లాడుచుండఁ
దఱిపేచి వెనువెంటఁ దగులు కామాంధకా
రములీలఁ గ్రొవ్వెద గొమరు మిగులఁ
గర్ణభూషణమౌక్తిక ప్రభాశోలన
మీక్షణదీప్తుల నినుమడింప

నందియల మెఱపంబున నడుగుడెంచి
ప్రోదిరాయంచ రయమునఁ బోవు నవ్వి
ధంబు దగ నభ్యసించు చందమున దోస
చనఁగ నుత్తర నర్తనశాల కరిగె."

ఇచ్చట నీమె రాకపోకలను గూర్చి వర్ణించుటయే యీ కథా సందర్భమునుబట్టి యాతనికిఁ బ్రధానమైనను, సమూలముగా తిక్కన యామె సౌందర్యమును, వయోవిలాసములను వర్ణించి యవి యామెనడక యొక్క సొంపున కెట్లు తోడ్పడినవో చూపినాఁడు. ఇక్కడ నడక సొంపునకున్న ప్రాధాన్యము సౌందర్యమునకు లేదు. కాని యప్రాధానమైనను, నామె సౌందర్యమును, వయోవిలాసములు కాలగతినిబట్టి యెట్టి మార్పులను బొందుచున్నవో, యనువిషయము నెంతజాగరూకతతో నీసపద్యములలో సూచించినాఁడో పరికింపుఁడు. మొదటివర్ణన కాలమునకు, రెండవ వర్ణన కాలమునకు సుమారొక సంవత్సరము వ్యవధానము కలదు. ఈ రెండు పద్యములలోనుగూడ నుత్తరచరణములు, నడుము, చన్నులు, కన్నులునే వర్ణింపఁబడినవి. మొదటిపద్యమున నవి 'జవ్వనంబు చెన్ను విచ్చుటిలుచునికిఁ' దెలుపుచున్నవని తెలిపినాఁడు. కాని సంవత్సరమైన పిదప నామె స్థితి యెట్లుండునో, దానికిఁ దగినట్లుగ కాలానుగుణంబుగనే యెట్లువర్ణించినాఁడో చూడుఁడు. మొదట అల్లఁదనంబుతోఁటి నడపు కాంతికి వింత తొడవుగాగ, నిప్పు డడుగులయందు పద్మరాగకాంతితోఁ దులయగు నును గాంతి ప్రబలినది. అప్పుడు పెడపెడనూగారు వింతయై యేర్పడుచున్నది. ఇప్పుడో పాలిండ్లభరముచే నడుము కొఁడిగ యల్లాడుచున్నది. అప్పుడు తెలతెలఁబోవుచు మెరుఁగెక్కి కలికితనము దొడరిన కనుఁగవల యీక్షణము లిపుడు దీప్తినొందినవి. నడక హంసయానమును బోలినది. ఇట్లు సంవత్సరము గడచినపిదప యౌవన ప్రాదుర్భావముగలదై యున్న యుత్తర సౌందర్యమును సమయానుకూలముగా వర్ణించినాఁడు. అయితే ఇవియన్నియు నామె నడక వర్ణనలో నైక్యమందినవి గాని ప్రత్యేకముగా పనిచేసికొని వర్ణింపబడినవి కావు. ఇట్లే తిక్కనార్యుని వర్ణన

లన్నియు దేశకాలపాత్రములకుఁ దగినవై, సందర్భానుకూలములై, సహజవైఖరిని చేయఁబడినవై యుండును. గాని యప్రసక్తములు, పాండిత్యప్రకర్షకములు, సాంకేతిక భావగర్భితములునై యుండవు. సచలనంబులగు వస్తువులనే (*moving objects*) వర్ణించుటలో తిక్కనార్యునకుఁ గల యుత్సాహమును సూచించుటకు మఱియొక నిదర్శనము కలదు. ఉత్తరుఁడు బృహన్నల సారథిగా గోరక్షణార్థమై బయలుదేరి వచ్చి వరేతవిజయప్రాంతదేశంబు చేరఁజని గోగణము ముంగలిగ నేల గోడివడగ, వడియు కౌరవరాజ సైన్యంబుం గనియెఁనట. ఈ నడచురీతి నొక చక్కని సీసపద్యములో వర్ణించినాఁడు. ఇచ్చట మూలములో నున్న యొక్క సూచనను మాత్రమే గ్రహించి విశేషముగా పెంచి రచించినాఁడు.

ఇఁక ఆకారగోపనము నెట్లీతఁడు వర్ణించునో చూడుఁడు. సుదేష్ణ "సంభ్రమము దెచ్చుకొని తానెఱుంగని తెఱఁగుదాల్చి కార్యమున నుమ్మలించి పాంచాలికోడ నెలుఁగు వేఱొకభంగిగా నిట్టులనును." భీముఁడు "గమనము వీఁక వేఱొక విధానము ఘటిల్ల సంగరోత్సవోద్యమ రభసాతిరేకము బయల్పడు టించుకలేక, రోషసంభ్రమ మొకయింతయైనఁ బరభావ నిరూప్యముగాక" నాట్యశాలకుఁ బోయెను. భీముని 'సహజ స్వభావమునకు వినయానుకూల ప్రవర్తనకుఁ గల సంఘర్షణము విచ్ఛలను వ్యక్తము చేసినాఁడు. మఱియు కీచకవధానంతరము ద్రౌపది యేమియు నెఱుఁగని దానివలె వికృతిలేక యప్పటియట్ల సుదేష్ణ యొద్దకుఁబోవు సందర్భమున నామె హృదయగతంబగు సమ్మదపూరము నకు గరువతనమును బలితంపుఁ గట్టవెట్టి, యిట్లాకారగోపనము చేసి ప్రవర్తించినదో యత్యంతరమణీయంబుగఁ జూపఁబడియున్నది. ద్రౌపది "పులిఁగనుగొన్న లేఁడులునుబోలెను భీతిఁ గలంగువారి, నన్నెలఁతక యంతరంగమున నిండిన హాస్యరసంబు మోముపై వెలివిరియంగనీక" చనెనట. ద్రౌపది కీచకుల సమావేశ ఘట్టముననే తిక్కన మనోవృత్తి

వివరణ చాతుర్యము విశేషముగాఁ గనఁబడుచున్నది. కీచకుఁ డామెను దగిలి చూచుట. చూచినప్పుడాతని మనోవికారముల ఛాయలు— ధృతి యుల్లలనాడిన తల్లడించుట— పైకొను తల పోఁదగించుట— మదికోర్కులు పేర్చిన నప్పళించుట— తెగినగ్గలించుట— బుద్ధిమాలినపెను గళవళించుట— మొదలైన భావచ్ఛాయలయందలి సూక్ష్మభేదములు ఎంతయు చక్కఁగా వర్ణింపబడినవి. ఆ భావచ్ఛాయలను సూచించుటకెట్టి సముచిత పదపరికరము సమకూర్చినాఁడో గమనింపుఁడు. తన్నుఁజూచి రోసినదెంపము గల తరుణిభావము నెఱుంగలేక మనఃకాలుష్య భయాదికారణములచే నామెయెడఁ గలిగిన స్వేదకంపాది సాత్త్వికభావములు, అతఁడు పలుకరింపగా, నిర్వికారయైయున్న ద్రౌపదినిజూచి నాతనికిఁ గలిగిన మనోవికాములు, సుదేష్ణ పంపున ద్రౌపది కీచకునింటికిఁ బోవునప్పుడామె పరితపించిన రీతి— ఇట్టి సందర్భములం దాంతరంగికభావములు బాహ్యాకారములందెట్లు వ్యక్తమగునో— ఆకారగోపనము— భావసంఘర్షణము— ఒకరి భావములు మఱియొక భావములపైఁ బ్రసరించి వారి వారి మనోముకురములనెట్లు ప్రతిఫలించి, వారి ముఖవైఖరి నెట్లు మార్చుచుండునో, అను నీవిషయముల నీతఁడత్యద్భుతముగా వర్ణించి యున్నాఁడు.

మఱియు నాయాసందర్భములందలి పాత్రల మనోవృత్తులకుఁ దగిన యింగితాకారములనేగాక, తదనుకూలముగ వారుచేయు నభినయమును గూడ సూచించుచుండుటచే నీకథనమున కొకవిధమగు నాట్య కళాశోభ గల్గునట్లు చేసినాఁడు. విరటునికొల్వున భీముఁడెట్లు మెలఁగువాఁడో యని ప్రశ్నింపఁదలఁచిన ధర్మజుఁడు "అనిల తనయు నిరీక్షించి తత్కాలజనితంబయిన ఖేదంబునం దొరగ నమకట్టుదాప్పు జలంబులు మగుడనింకించుచు, నిట్టూర్పులడంచి ధైర్యంబవలంబించియిట్లనును" ఆయుధనిక్షేపంబు కర్జంబుగాఁబలికి 'యోగ్యస్థల నిరూపణంబునకు నలుదిక్కులుం బరికించును.' తన్ను ఉన్న రూపెఱిఁగింపుమన్న విరటునకు ధర్మజుఁడు "సత్త్వమునకుపు క్రమమును గూర్చి చెప్పునప్పుడు" మందహాసము చేయుచుఁ బలుకును. భీముఁడు విరటుని సభను 'సమదవారణ పతిగమన

మున' చేర నరుగును. ఉత్తర విరటుని కొలువునొచ్చి "నెచ్చెలిపించు నంతంత నిలువఁబడిచి యల్లనల్లగదిసి ప్రౌఢవనిత ద్రౌపది" తండ్రికి మ్రొక్కెను. తండ్రి, బుజ్జగింపురీతియంతయు మనకన్నులకుఁ గట్టినట్లు "తిగిచికపుంగలించి" 'etc' అను పద్యమున వర్ణించినాఁడు. నకులుఁడు విరటునికొల్వు ప్రవేశించినరీతిఁ దైవయోగంబున భూవిభుండు దురగంబులఁ దేరగఁజూచి చూడఁగా, నాయాస్థానంబు సేరవచ్చి ఘోటకంబుల నుపలక్షించుచున్న, నన్నరేంద్రుండు కనుంగొని పరిజనంబుల కతనిం జూపి 'ఈతఁడెవ్వఁడొక్కొ' యని ప్రశ్నించును. సుదేష్ణ తనను దన పాలికిఁ బిలువనంపఁగా ద్రౌపది

"తన తలచీర యరసి య
వ్వనితారత్నంబు వినయవైభవము సతీ
తనువొందిన చందంబున
జనియెం గేకయసుతాను చారికలఁబడిఁ."

విరటుఁడు భీమునికి మల్లముఖ్యంబుఁజూపి యతనితోడి యుద్ధంబునకు సన్నద్ధుండవు గమ్మనిన నతండును ధర తనయు కన్నుసన్నఁగయి కొని యమ్మత్స్యవిభునకు వినయంబుతో నిట్లనును. యుద్ధాలు కన్నులకుఁ గట్టినట్లే వర్ణింపఁబడినవి. సుదేష్ణచే నడుచీకటివ్యాపారమున నియోగింపఁ బడిన ద్రౌపది నిర్వేదావస్థను వర్ణించుచు నామె భావము రక్షమునకుఁ దగిన బాహ్యవ్యాపారముల నెట్లు కనఁబరచినాఁడో గమనింపుఁడు.

"అలమటఁబొందు మాయ విధియాయనె దైవముదూఱుని త్తఱిం
గలఁకొనాయదిక్కును మొగంబున నశ్రులు వెల్లిగొల్పఁ దో
ట్రిలఁబడు జక్కనం జెదరు డెందముఁ గూరఁగ దెచ్చినట్లు గే
వలమును మట్టునెవ్వరికినన్ నడుఁ గొలఁగుం బెనుంబడున్."

విరటుని సభలోనుండి కీచకుని [illegible] జూచిన సమయమున
అచ్చెరువనున్న యున్నతవృత్తంబు [illegible] చూపనంబువల్ల [illegible]

తనయుం గనుంగొనిన నతండు దనయనాకారంబున వారించెనట. కీచక వధానంతరము తనయొద్దకువచ్చిన ద్రౌపదిని సుదేష్ణ సంభావించి యత్తరుణిం దనపరిసరంబున నునిచికొని తదీయవదనం బాలోకించి యిట్లు పలికినది.

"నీవు చక్కని దానవు నెలంత ధైర్య
రహితచిత్తులు మగవారు రాజు దీని
దలంచిభయమంది నిన్ను నీ వలచునెడకు
నరుగునట్లుగఁ బ్రార్థించి యనుపుమనియె.

ఈపలికిన పలుకులెంత యనునయపూర్వకములుగా నున్నవో పిదప యనుజ వియోగతాపం బుత్కటం బగుటతోడనే యామె పలికిన పలుకులెంత ధార్ష్ట్యముతో గూడియున్నవో, వెనుకటి గీతమునందువలెఁ గాక, యీకందమునందలి పదముల బిగిని, నడక, సుదేష్ణ సహజశీలమును వెల్లడించుచు నెంత సందర్భానుకూలములై యుండునో గమనింపుఁడు.

"బిరుదుగల మగలుగలరని
తరమిడిచంపింపఁ జూచెదవు జనములు నీ
పొరువునఁ జోవెఱతురు మా
పురమును రాష్ట్రంబు వెడలి పొమ్మెందైనన్."

సుశర్మ సైన్యముచే దెబ్బలుతిన్న గోపాలకులు,

"అనదుగఁదాఁకి మేనఁదళ్ళై పొరినెత్తురు గ్రమ్మ పోటులన్
వనమటి తూలుచుండియును వారని భీతిఁబరంబులగా గడుఁగా
వెసఁగదియన్ బురంబునకు వేగమె కొంచబుపోతి"

మత్స్యనాధునితో వీరెలుంగు దలంకఁబల్కిరట. విరాటుండదిరిపడి "ఏమీ విక్రమె ముమ్మెఱుంగఁడె త్రిగర్తేశుండు" అనుచు వీరాలాపములు పల్కెను. పిదప విరాటుడు బలంబులం గూర్చుకొని తలంపునం

బహిరంగణంబునం గొంపోవ నేఁ జాలెద"నట. ఇది మూలమున లేకున్నను ధర్మజుఁ డాతనియొద్దకుఁ బోయి తాను వెంబడింపఁ దలంచుటను గూర్చి చెప్పుటకుఁ దగిన యవకాశమును గల్పించి కథకు స్వాభావికత్వము నాపాదించుటకై తిక్కన తెచ్చి పెట్టినాఁడు. నకులు నిప్రవేశమున తను ఖాలమగునట్లు విరటుఁడశ్వములను విచారించు సంవర్భమును తిక్కన కల్పించుట యిదివఱకు చూచియున్నాము. ధర్మతనయుం డట్టిసమయంబున పవనతనయమాద్రీతనయులంతంతం బొడసూపిన నిలువుండని విప్రుఁనుగా నియోగించి తానును మత్స్యమహీవల్లభు నల్లనచేరి పలుకును. పురుహూతపుత్రుండు కుండాలరయ లీలాసమరేఖంబగు గమనంబునం బదశతమాత్ర ప్రదేశపలాయితుండైన భూమింజయు నెయిదిపట్టుకొను. కదుపులను విడిపించిన పిమ్మట నుత్తరునకు గౌరవవీరులను వేఱు వేఱ నిరూపించి చెప్పు సందర్భమున నర్జునుని యాకారము నెంతచక్కఁగా సందర్భానుకూలముగా గనులకుఁగట్టునట్లు వర్ణించినాఁడో చూచియే యున్నాము. భీష్ముఁడొల్లఁబోయి తోలుచు రథకూబరమూఁతగ నిల్చియుండ సూతుండాతని రథమావలకు గొంపోవుటయు, క్రీడి "ఇట్లయ్యెత్తి చూచి గాండీవంబు దొడసి, గుణంబు సారించి, కవదొనలు బిగియించి ఆచార్యసూర్యతనయాదుల దెసకేఁచి యరిగెను.

విరటుఁడు "శరములు, శరాసనము నయ్యరదము పై డిగ్గవిడిచి-ధరణికి లంఘించె" నట. వానిని డిగ్గవిడిచి ధరణికి లంఘించెననుటలో నాతని భయావేశము, దానివలని తెగింపు, ఏదెట్లుపోయినను సరే ప్రాణమును దక్కించుకొందమను భావము, ఇవి యన్నియు కన్నులకుఁ గట్టినట్లగుచున్నవి. తనకు బుద్ధులు చెప్పఁదొడంగిన యప్పమాటలను విననొల్లక, నెట్లయిన నామెను తనకోర్కెఁ దీర్చునట్లొడంబడఁ జేయుటకుఁ గీచకుఁడు

"అనుచు దైన్యంబు నొందెడు నాననంబు
తోఁద దిగ్గనలేచి యప్పో యజాక్షి
చరణపీఠంబుకడఁ జక్కఁజాఁగి మ్రొక్కె"ను.

పాత్రపోషణ రీతులు

తిక్కనార్యుని శీలపోషణరీతు లత్యద్భుతములు. ఎవరెవరు మాట లాడినను, వారివారి మాటలు, సంభాషణలు వారి స్వభావములకు ప్రవర్త నకుఁ దగియుండుటేగాక, యితరులు వీరి స్వభావమును గూర్చి పలికిన పలుకులద్దానిని చక్కగవ్యక్తపఱచునవై సందర్భానుకూలములై యుండును. తమపై వచ్చుచున్న యర్జునుంజూచి ద్రోణకృపకర్ణాశ్వత్థామల వాగ్వాదమును విని తుదకు భీష్ముఁడు కౌరవేశ్వరు నుద్దేశించి ధర్మార్థ సంగతంబును హితంబుగాఁ బలికిన పలుకు లెంతయు యుక్తములై, స్వభావోద్ద్యోతకములై యున్నవి. వీరాడిన మాటలు తత్స్వభావానుగతం బులే. "ద్రోణాచార్యుఁడు నీతిపథంబునం బలికె. ఆచార్యతనయు వచ నంబు లుచితంబులు, కృపాచార్యుం డాడిన చందంబు తెలుంగుపడి యున్నది. మిన్నునగల మానిసియగుట నంగరాజునకు సంగరపాటవంబు లగు మాటలు దగుంగాక." ఇఁక దేశకాలానుగుణ్యముగా నాయా పాత్రల స్వభావమునందును బ్రవర్తనయందును గలుగుచుండు మార్పులను, క్రొత్త ఛాయలను నీతఁ డతి చమత్కారముగా వ్యక్తపఱచుచుండును. ఉత్తరుని స్వభావమున నీఛాయలను గమనింపుఁడు. మొదట ప్రగల్భముల గొట్టిన యుత్తరుఁడు—కౌరవరాజు సైన్యంబుఁజూచి భయకంపితుఁడైన యుత్త రుఁడు—బృహన్నల నర్జునుగా నెఱింగి యుత్సాహవంతుడైన యుత్త రుఁడు—తండ్రికి ప్రవర్తనపద్ధతిని గరుపు నుత్తరుఁడు—కాలమును బట్టి యెట్లు మారుచు వచ్చెనో తెలుపును. సుదేష్ణా విరటుల స్వభావమును మూలమునకంటెఁ గొంచెము మార్చినాఁడు తిక్కన. తన పతియగు విర టుఁడు ద్రౌపదీరూప మోహితుఁడై యామెను కోరఁగా, తానామెకు రక్ష కులగు గంధర్వపతులను గూర్చి చెప్పి వారించ తినని తమ్మునితోఁ జెప్పు కొనియు, తుదకు తమ్ముని వారింపలేక యాతని కోర్కెఁదీర్ప సంసిదు రాలై "శుభాచార" యగు ద్రౌపది నాతని యొద్దకుఁ బంప సమకట్టిన సుదేష్ణ శీలము నింతను దించివేసి, కొంతవరకు విరటుని శీలమును గాపాడ యత్నించినాఁడు. మొదట నీమె యొద్ద కొలువడిగినపుడు మాత్ర

మీమె "విను నీ రూపముఁజూచి మోహపరవశుఁడై యున్నాఁడు" అని పలికినట్లు తిక్కన చెప్పెనేగాని నిజముగా విరటుఁ డామెను కోరఁగా తాను గంధర్వుల వలని భయమును దెల్పి వారించితినని యామె తమ్మునితో చెప్పినట్లు మూలమునున్న విషయము నిచ్చట జారవిడిచినాఁడు. ఇచ్చట సుదేష్ణ కీచకునికి "దగిన తెఱంగన" అనఁగా నాతని యితర స్త్రీల యనురాగంపు టెయ్యాలను, సైరంధ్రి నిరసాకారమును వర్ణించెను. ధర్మమార్గమును దెల్పి జారపొందును వర్ణించి యందు సుఖము లేకుండుటను దెలిపియు, తుదకు గంధర్వులవలని భయమును సూచించియు వారించినదే గాని, గంధర్వుల భయమువలని తనభర్త యామెను వదలుకొనినాఁడని మాత్రము చెప్పలేదు. మూలమున వ్యక్తిత్వము (*Individuality*) లేక యున్న సుదేష్ణ శీలమును మిగుల చమత్కారముగా పోషించి యామె భ్రాతృప్రేమను వ్యక్తము చేయుచు, నతిగడుసుదానిగను పరమశాఠ్య యుక్తగను జేసి, యామె శీలమున కొక విధమగు నైచ్యము నాపాదించి నాఁడు (*lowered her character*). అజ్ఞాతవాస నియమమునంజేసి ద్రౌపదిభీముల వృత్తమునందు గలిగిన విభేదమును, వారి మనములందు గలుగు భావసంఘర్షణమును జక్కఁగాఁ జూపుచు వారి మనోవృత్తులను సమయానుకూలంబుగ వెలిపుచ్చుచు వారి శీలముల నతిరమ్యంబుగ పోషించినాఁడు. నన్నయ ద్రౌపది తిక్కన చిత్రించిన ద్రౌపదివలె సచేతనంబై యున్నట్లగపడదు. వస్త్రాపహరణ సందర్భమున ద్రౌపదియొక్క భావవృత్తులను, శీలచ్ఛాయలను నన్నయ యేమియు గనుపఱపలేక పోయినాఁడు. ద్రౌపది యజ్ఞాతవాసకాలమునఁ దాను మెలంగు రీతిని గూర్చి ధర్మజుఁ డడిగినప్పు డాతనికి బ్రత్యుత్తరము నొసంగునపుడు చూపిన యాత్మవిశ్వాసముతోఁ గూడిన యనాదరమందస్మితభావము, సుదేష్ణ కొలువులోఁ జేరనరిగి యామెయొద్దఁ బ్రవేశించుతరి వ్యక్తముచేసిన ఆత్మగౌరవము, "గరువతనము," మహిమాధిక్యము, వివేక మహితత్వమును, కీచకుని వారించుటకుగా నెత్తిన యెత్తుగడలు, తుదకు కోపమువచ్చి యానీచుని జంకించినరీతి, కీచకునింటికి పంప సమకట్టిన సుదేష్ణతో, కీచ

కునివలనఁ గలుగు భయపరాభవాదుల మాట యెత్తరయే, ఆత్మగౌరవ
మును, మొదట తాను జేసిన సమయమునే, పురస్కరించుకొని గంభీర
ముగా బ్రతిఘటించుచుఁ బలికి తప్పించుకొనఁ జూచినరీతియు, వెళ్ళక
తప్పక వచ్చినప్పుడు "పాండుపుత్రులకేను దప్పని మనంబుగలుగుదాన"
నగుటచే "నన్నుఁ గేవలమును ముట్ట నెవ్వరికివచ్చును" అని తలంచి
"హృదయపుండరీకమున బుండరీకాక్షునిఁ నిక్షేపించుకొని" సుదేష్ణ మందిరంబు
వెడలు సమయమున జూపిన ఆత్మపాతివ్రత్యబలము, మనోధైర్యము,
భక్తివిశ్వాసములును; విరటుని సభలో "కులసతుల గరువచందము
దొలఁగగ నట్లునికిఁ దగునె" యని ప్రశ్నించిన ధర్మజుని ప్రశ్నకు సాభి
ప్రాయముగా, చమత్కారముగా తన గరువతనమును నిలుపుకొనుచు,
ధర్మజుని నెత్తిపొడుచుచు బదులుపల్కినరీతియు, కీచకునినిర్జింప నియో
గించినదై భీమునియొద్దఁజేరి యాతని నాకార్యమునకై పురికొల్పిన
రీతియు, మఱునాఁడు కీచకుని మాటలకు "మెత్తపడినయట్లు సుభగమెయి
వడి చూపుగాఁ జూచి" కర్జంబు దప్పకుండ మిగుల జాగరూకతతో నెట్లు
సంకేతంబుసేసినదియు కీచకుని చావుఁజూచి చేసిన స్త్రీ సహజములగు
చేష్టలను, ఉపకీచకుల వధానంతరము సహోదరమరణ శోకాతుర యగు
కైకేయికడకుం జనునప్పుడు పొంగిపొరలి వచ్చుచున్న 'సమ్మదపూరము
నకు గరువతనమను బలితంపు గట్టువెట్టి, ధీరయై వికృతి సేక పలికినరీతియు,
నాద్రౌపదియొక్క స్వభావస్వరూపములను రెంటినిగూడ నెంతచక్కఁగాఁ
జిత్రించిచూపుచున్నాఁడో గమనింపుఁడు. కష్టములందు సహితము ధైర్య
స్థైర్యములు, ఆత్మవిశ్వాసము, నిగ్రహము, ఆత్మగౌరవము, ముఖ్య
ముగా 'గరువతనము' ఇవియే యీమె స్వభావమునఁ బ్రధానగుణములుగాఁ
జూపినాఁడు తిక్కన. ఈమె "గరువతనము"ను గూర్చి స్వయముగనే
గాక, కీచకుఁడు ధర్మజుఁడు, సుదేష్ణ మొదలగు పాత్రలచేఁగూడ పలు
మారులు ప్రశంసింపఁ జేయుటచే, నిది యీమెయెడల నొక ప్రత్యేకలక్ష
ణముగాఁ జూపి పోషింపఁదలచిన ట్లున్నాఁడు. తిక్కన ద్రౌపది శీలము
లోని ప్రధానలక్షణము 'గరువతనమై' నట్లే తిక్కన సుదేష్ణ శీలములోని

ప్రధానగుణము 'ధార్ష్ట్యమైన'ట్టిది యామె చేసిన ప్రతిస్వల్పకృత్యములోఁ గూడ నెట్లు వ్యక్తమైనదో యిదివఱకే గమనించియున్నాము.

తిక్కన రసపోషణ రీతులు

తిక్కనార్యుని పాత్రపోషణ పద్ధతులవలెనే రసపోషణరీతులు ననితరసాధారణములు. ఇతని కవితా కళ కంతకును గూడ స్వాభావికత్వ వర్ణనమే (realism) మూలతత్త్వమగుటచే, నాటకోచితోక్తి చిత్రప్రయోగముచేతనే యాయాపాత్రల స్వభావోన్మీలనమును సాధించి సన్నివేశసందర్భముల యందలి పాత్రల మనోవృత్తులను, వారి సహజచేష్టలను సత్యకల్పముగ వర్ణించుటచేతనే యాసన్నివేశమును మనకు గోచరింపఁజేసి యా రసస్ఫురణను గలిగించుచుండును. ద్రౌపది యందలి మోహాంబునఁ బరితాపమును బొందు కీచకుని శృంగారభావములను, చేష్టలను వర్ణించుచు విప్రలంభశృంగారరసము నతిరమ్యముగాఁ బోషించినాఁడు. కీచకుని శృంగారభావములయొక్కయు, మనోవృత్తుల యొక్కయు, గమనవైఖరుల నెన్నిరీతుల వర్ణించి రసము పుట్టించినాఁడో యిదివఱకే చూచినాము. ఇఁక దక్షిణగోగ్రహణ సందర్భమునను, నంతకంటె నుత్తరగోగ్రహణ సందర్భమునఁ 'వీరరసమయాత్ముఁ డగు' నర్జునుని పరాక్రమ విజృంభణమును వర్ణించుపట్లను, తిక్కనార్యుఁడు తన వీరరసపోషణచాతుర్యమును వెల్లడించెను. ఇట్లు ప్రధానరసముల కీ యాశ్వాసమునఁ బ్రాధాన్యమిచ్చి తిక్కన హాస్య, రౌద్రాదుల నాయా సందర్భానుసారముగా స్ఫురింపఁజేసెను. సింహబల ప్రభృతి కీచక విధ్వంసనంబునం దెలివొంది పురంబు సొచ్చి రాజవీథి నరుగు ద్రౌపదిని జూచి పులిఁగనుఁగొన్న లేఁడులనుబోలి భీతిఁగలంగి "గసమున నుదర మప్పళించి యప్పురో రక్కసి యందు నుల్లములుచు వారునై" యున్న పురజనుల భయచేష్టలను వర్ణించుచు హాస్యరసస్ఫురణ కవకాశము గలిగించినాఁడు తిక్కన. ద్రౌపదియు నంతరంగమున నిండిన హాస్యరసంబు మోముపై వెలివిరి యంగనీక చనినదఁట. ఉత్తరుఁడు

"తెప్పించి తొడుగు మీపని
యొప్పించిన నిట్టునట్టు నొఱవలుగాఁ మై
గప్పికొని యాబృహన్నల" యుఁ

గొంత హాస్యరస స్ఫురణమునకుఁ గారకుండయ్యెను.

రౌద్రరసస్ఫూర్తి భీమునియందే మనకుఁ బరముగాఁ బొడసూపు చుండును. కీచకునిచేఁ బరాభవింపఁబడి యార్తయై విరటునిసభఁ జేరి మొఱపెట్టుచున్న ద్రౌపదిని సభలోనుండి చూచిన భీముని ఘనతరకోప వేగమున నిప్పులురాలు కన్నులయందును, సాంద్రఘర్మసలిలంబు గ్రమ్మిన యంగంబు లందును, 'నితాంతదంతపీడనరట దాస్యరంగవికట భ్రుకుటీ చటుల ప్రవృత్తనర్తఘటనా ప్రకాశభయదస్ఫురణా పరిణద్ధమూర్తి' యందును రౌద్రరస మెట్లు మూర్తీభవించినదో యింతకు పూర్వమే గమ నించియున్నాము. భీముని రౌద్రరూపమును వర్ణించుచోట్ల తిక్కనార్యుఁడు సందర్భమునకుఁ దగిన భాషచేతనే యారౌద్రరూపమునెట్లు ధ్వనింపఁ జేసెనో చూడుఁడు. భీముఁ డుపకీచకులం జంపు సందర్భమున "నాదువల్లభకు వీండ్రును, నింతజేసిరే యనుచు సరోషసంభ్రమిత నాయితమై" యొక్క

"యున్నతావనీజంబు వెఱికి రౌద్రాతిరేక
మడర నిజభుజశిఖరంబునం దమర్చి"
"వికటభ్రూకుటి ఘోరఫాల కలితస్వేదోద్భటుఁడుం బల
ద్వికృతోష్ఠద్వయుఁడుం బ్రవర్ధనదశావిర్భావసంభావితాం
గకుడుం జిత్రవిధానదోహల సముగ్రక్రోధవేగుండునై
బకవిధ్వంసకుఁడయ్యెడన్ నిలిచె శుంభన్మూర్తివిస్ఫూర్తితోన్"

ఇఁక నర్ధరాత్రమున భీమునిఁజూచి పారు కీచకుల స్థితిని వర్ణించు సందర్భమునను, కౌరవసేనఁజూచి పాఱు నుత్తరుని వర్ణించు సందర్భమునను భయానకరసస్ఫూర్తిఁ గల్గించినాఁడు తిక్కన.

"వెలవెలఁబాఱుచు వెగటొంది పెదవుల
తడి యాఱి వెంపొందఁ దల్లడిల్లి
జల్లనసంగంబు జల్లి నిండఁ జెమర్చి
పదములఁ గరములఁ గుదియఁబడఁగ
హృదయంబు టటతట నదరంగఁ బలుకుచు
దీనదృష్టుల మోముదేలి చూచు
నెలుఁగుగద్గదికఁ బోట్రిల నేడ్పు విడుమని
ప్రార్థించు మాటఁ గిద్భాటుదోఁప"

అని యాతని యార్తస్వరూపమును వర్ణించుచు నుత్తరుని యప్పటి బాహ్యస్వరూపమునే గాక యాతని గుండెలు తటతట గొట్టుకొనుటగూడ మనకు వినఁబడునట్లు చేసెను.

"దుర్యాన్నిర్వాహకేఽద్భుతం" అన్నట్లుగా తుద కైదవయాశ్వాసమున పాండవులు విరటునికిఁ దమ్మెఱింగించుకొని బయలువడు వారై యున్న సందర్భమున నద్భుతరసస్ఫూర్తి కవకాశము గల్పించినాఁడు;

ఇదియేమి శంక నీ వు
న్మదవృత్తిని శంకదక్కి నాగద్దియపైఁ
బదిలంబుగఁ గూర్చుండితి
పదియునుగా కిపుడు దిగ వహంకారమునన్"

అని పలికిన విరటునకు మందహాసంబుచేసి సంక్రందన నందనుండు

"కౌరవకులోద్భవుఁ డార్య నికాయసమ్మత
ఖ్యాతచరిత్రుఁ డీ చిరుతగద్దియకుం దగఁడే నరేశ్వరా."

అని బదులు చెప్పుచు నాతని విస్మయసంశయములు పెనంగొన నాశ్చర్యరసాంబుధిని ముంచివేసినాఁడు.

శోకరసావిష్కరణము నెట్లు సాధించినాఁడో చూచుట కాశ్రమ వాస పర్వమున ధృతరాష్ట్రుఁడు గాంధారీ సహితుండై వనమునకుఁ బోవు సందర్భము నొకదాని గ్రహింతము. వారు నగరు వెడలి

"గొంతి మొదలైన కౌరవ
కాంతాజనులెల్ల నెవ్వగలఁ బొగులుచుఁ బ
ల్కాంతంబుల బాష్పసలిల
సంతానములురలఁ దోన చనుదేరంగన్

ఏగుచుండిరట.

"పాండవాగ్రజుఁ డక్కురు భర్తవలను
శోకదీనుఁడై తప్పక చూచి యేడ్చి
హా మహారాజముఖ్య యెందరిగెదనుచు
నొడలు కంపింపఁ జదికిలఁబడియెనధిప.

ఆ ధర్మజుని స్థితి, పలుకులు, కృత్యములు, వర్ణించి యెంతలో నా శోక రసమును పెంపొందించినాఁడో చూడుఁడు. ఏమియు చేయలేక యేడ్చి యేడ్చి తుదకుఁ 'నొడలు కంపింపఁ జదికిలబడియె' ననుట, యీ సందర్భమున నెంత స్వాభావికమై రసోద్బోధకం బగుచున్నది. ఇంకను

"నరుఁడనునయించె వెనక
న్నరపతి నెత్తుచును దానదయమును పనటం
బురపురఁ బొక్కెం గురు భూ
వర యద్దెస తెలుఁగురాదు వాక్రువ్వంగన్"

ఈతుదివాక్యముచే నాస్థితివర్ణింప శక్యముకానిదని చెప్పుట నా శోక రసము నెట్లు పరాకోటి నధిష్ఠింపఁ జేసినాఁడో గమనింపుఁడు. పిదప కుంతియు నరణ్యమునకుఁ బోవ సిద్ధపడుటయు, ధర్మజాదులు వలదని ప్రార్థించుటయు, నా సందర్భమున వారి సంభాషణంబులు, చేష్టలు,

ఏడ్పులు, ఓదార్పులు, నెంతయు నుదాత్తంబులై, యెట్టి ధైర్యవంతున కైనను కన్నీళ్లు చిప్పిలించునవై యున్నవి.

తిక్కన రచన — నాటక రీతులు

తిక్కనామాత్యుని రచనయందలి నాటకరీతులను (*dramatic elements*) గూర్చి యింతకుఁ బూర్వ మీ యా సందర్భములఁ గొంత తెలుపఁబడియే యున్నది. కావున నా రీతి లక్షణములను మాత్ర మించుక గ్రహింతము. విరాటపర్వము నొక ప్రబంధముగాఁ జేయనెంచినను, అందు నాటకమందువలె వస్త్వైక్యము (*unity of plot*) నెట్లు సాధించినాఁడో చూచి యున్నాము. కథాప్రస్తుత నాటకమందు నాందీపద్యమున వలె కథా ప్రారంభమునకే "సహిత సముజ్జ్వలాకృతు" లన్న పద్యము సూచింపఁబడినది. మూలములోని పర్వములవలెనే యిందలి యాశ్వాసములు నైదే యున్నను, అందలి కథాంశముల నాశ్వాసములుగ విభాగించుటలో తిక్కన కొంత స్వాతంత్ర్యము వహించినాఁడు. పూర్వాశ్వాసములందలి కథాంశము లుత్తరాశ్వాసము కథ కెట్లు దారితీయుచు సూచకము లగునో సందర్భానుకూలముగా వ్యక్తము చేసినాఁడు. ఈ పర్వము "నానారసాభ్యుదయోల్లాసి" యని చెప్పుచు శృంగార వీరములకుఁ బ్రాధాన్యము కల్పించి, "కుర్యాన్నిర్వహణేద్భుతం" అను నాటక నియమమున కనుకూలమగు నట్లుగాఁ జివర నద్భుతరసమును బోషించినాఁడు. ఈ విరాటపర్వకథ మంగళాంతమే యగుటచే తిక్కన కేమియు చిక్కు లేకపోయినది. కావుననె యుత్తరావివాహము నత్యుత్సాహముతో వర్ణించినాఁడు. ఇట్టి లక్షణములన్నియు దీనియం దీతనికిఁ గుదిరినవి గనుకనే మొట్టమొదట దీనిని గూర్చి యంతగా బొగడినాఁడు తిక్కన. ఇక వస్తు విస్తర విషయమును గమనింతము. సహిత సముజ్జ్వలాకృతులగు పాండవు లంగనాసహితులై యహితుల కప్రభేద్యమగు నాపదమూఁడగు నేఁడు గడపి బయలుపడుట గదా యిందలివస్తువు. ఈ విషయమునే బీజరూపముగాఁ, —

"ఒకనాఁ డేము నాపద
లకు విహమర గాంచి విప్రులం జుట్టలఁ బె

ట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదుమొకో”

యని ధర్మజునిచేఁ బలికించి,

“మనలోన నెవ్వఁ డెమ్మెయిఁ
బనిపెంటను విరటుమనసు వడయుద మది యె
ల్లను నేర్పడించి యందఱు
తనతనమదినున్న తెఱఁగు నేర్పడ జెపుఁడా”

అని కార్యారంభమును సూచించినవాఁడై నాఁడు. పాండవులిట్లు విరటుని కొలువుఁజేరి కాలము గడుపుచుండ రెండవయాశ్వాసమున సుదేష్ణ యింట నున్న ద్రౌపదిని జూచి కీచకుఁడు మోహించుట, దాని మూలమునఁ గలిగిన “యవాంతరార్థ విచ్ఛేదమునకు” భీమునిచే రహస్యము బయలుపడకుండఁగా సాధింపఁబడినకీచకవధ, “అచ్ఛేదకారణం” బగుటచే బిందువు సూచింపఁబడినదనవచ్చును. ఈ కీచక వృత్తాంతము కథాప్రవృత్తి కొక విధమగు సంకీర్ణత్వము (*complexity*) నాపాదించిన దన్నమాట. ఈ సంకీర్ణత్వము భీముని కీచకవధ మూలముగా పెంపొంది, యీ కీచకవధ వృత్తాంతమును చారులవలన విన్న దుర్యోధనుఁడు పాండవుల నెట్లైన బయలుపెట్ట నుద్యోగించియున్నవాఁ డగుటచే విరటుని యొద్ద పాండవుల యునికి శంకించి, వీరిని బయలుపెట్టుటకు గా విరటునిపై నెత్తిపోవలయు నని నిశ్చయించెననుటలో నుచ్చస్థానమును బొందినది (*reached crisis*). ఈ దుర్యోధన ప్రయత్నమే ‘పతాక’ యని చెప్పఁదగియున్నది. దక్షిణ గోగ్రహణసందర్భమునఁ దాము బయలుపడక విరటుని విడిపించి సుశర్మ నోడించుటచేతనే ‘ప్రాప్త్యాశ’ కలిగినది. దుర్యోధనుని యుద్దేశము మూలముగా, పాండవు లహితుల కప్రభేద్యమైన ఆ యజ్ఞాతవాస సమయమును దాఁటుట విషయమునఁ గలిగిన చిక్కు (*complexity*) దక్షిణ గోగ్రహణ విజయముచే కొంత విశ్లేషత్వ మార్గమును (*resolution*) బట్టుట కారంభించిన దన్నమాట. కథాసంకీర్ణత్వమునందలి యుచ్చస్థానమును (*crisis*) సామాన్యముగా షేక్స్పియర్ కాళిదాసాదులవలెనే,

మైనాశ్వాసములలోఁ జెప్పఁబడిన యీ కథలో మధ్యభాగముననే, అనఁగా మూఁడవ యాశ్వాసపు నడుమభాగముననే పెట్టుటలో తిక్కనార్యుఁడు చూపిన నాటకకళాభిజ్ఞతావైభవము నిదివఱకు గమనించియే యున్నాము. కాళిదాసుకూడ నేఁడందఱిచే నొప్పుచున్న శాకుంతలనాటక చక్రమునకు నాభివలె (లేదా, ఇరుసువలె) నున్న దుర్వాసశాపమును నాలుగవయంకము మొదటనే, అనఁగా గ్రంథమునకు మధ్యముననే, యుంచి తన కళాచాతుర్యమును వెలయింప జేసినాఁడు. ఉత్తరగోగ్రహణ సందర్భమున నర్జునుఁడు బయలుపడుట, భీష్ముఁడజ్ఞాతవాస వత్సరవ్యాప్తి నిరూపించి ద్రోణ దుర్యోధనాదుల సందేహమును బాపుట, యర్జునుని యుత్తరగోగ్రహణ విజయము మొదలగునవి 'నియతాప్తి'ని సూచించుచున్నవి. మఱనాఁడుదయమున ధర్మజుఁడు విరటుని సింహాసనము నాక్రమించుట కారణముగా పాండవులు బయలుపడుట, దాని ఫలితముగా నుత్తరావివాహము ఫలాగమమును సూచించుచున్నవి. ఇట్లీ విరాటపర్వ రచనయందు తిక్కనార్యుఁడు నాటకమునకు వలయు సంధ్యాది లక్షణములనుగూడ నొకవిధముగ సమకూర్చినవాఁడని చెప్పవచ్చును. ఆయాపాత్రల స్వభావమున కనుగుణంబులును, సయుక్తికంబులు, సక్రమంబులు నగు సంభాషణల మూలముగను, ఆయాసందర్భముల నామాటలాడు వారి యొక్కయు, విను వారియొక్కయు నాకారేంగితములను, హావభావాదులను వర్ణించి, నాటకకర్త యాయాసందర్భముల నాయాపాత్రలు చేయవలసిన పనులను దెలుపు (*stage directions*) రీతి నా పాత్రలను మన కనులయెదుటఁ బెట్టుచుండుటచేతను, రసానుగుణంబుగ వారి మనోవృత్తులను వివరించుచు నెక్కడికక్కడ నాయాపాత్రల కృత్యములను, చేష్టలను (*action*) పదములచే నతిస్వాభావికముగ వర్ణించి చూపుచుండుటచేతను, తిక్కనార్యుఁడు తన రచనకు నాటకలక్షణ మబ్బునట్లు చేసినాఁడు. మఱియొక విశేష మేమనఁగా. నాటకము లేదో యొక విధమగు వెలుఁగులోఁ జూడఁదగిన కాని చీఁకటిలోఁ జూడఁదగినవి కావు. కాని తిక్కనార్యుఁడు చీఁకఁటిలో జరిగిన ద్రౌపదీ భీముల సంభాషణా సన్నివేశమును. భీమకీచకుల యుద్ధమును

గూడ మనకనుల కగపడునట్లు చేసినాఁడు. మూలమున నంత వ్యక్తము లుగ లేని (*hazy*) ఆయాపాత్రలను, వారి గుణశీలములనుసువ్యక్తిమగాఁ వారి ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమును (*individuality*) స్ఫుటపఱచినాఁడు. మొత్తముమీఁద నీతని కవితకు ముఖ్యలక్షణంబగు 'స్వాభావికతా' గుణమే యాభారతకథ యెప్పుడో యెచ్చటనో జరిగినదివలెఁ గాక, మనకనుల యెదుట జరుగుచున్నదానివలెఁ ప్రత్యక్షానుభవములోనికిఁ దెచ్చుటకు విశేష ముగాఁ దోడ్పడినదని చెప్పవలసియున్నది. ఈగుణమునే యాతనిభాషా శైలులలోఁ గూడ మనము గుర్తింపవలసియున్నది.

తిక్కనార్యుని భాషాశైలులు

ఈకవి చిత్రించిన పాత్రము లతిమానుషలక్షణములు (*super-natural*) కలవారు గాని, లేక కొయ్యబొమ్మలవలె చైతన్యములేక యున్న వారు గాని కాక మానవమాత్రులును, స్వవ్యాపారమందు వ్యాపృతులునై యున్నట్లే, వారి భావములు నతిమానుషములు, సాంకేతికములు (*conventional*), కృత్రిమములు గాకుండుటచే, వారిభాషయు సహజము, స్వాభా వికము, నకృత్రిమమునై యొప్పుచున్నది. ఇట్టి స్వాభావికత్వము ను సాధించుటకుఁగా నీతఁ డవలంబించిన రచనారీతి యొక్క విశేషగుణము లను, మన మారయవలసి యున్నది.

౧. పూర్వోత్తర సందర్భములకుఁ జక్కని పొందిక కల్పించుట. ద్రౌపది, ధర్మజభీమాదులు మొదట తా మెట్లు సంచరించుకొనునినది, దానికిఁ దగినట్లుగనే వీరు విరటునికొలువు చేరు సందర్భమున నాయా సన్ని వేశము లెట్లు కుదిరినది యిదివఱకే పరికించియున్నాము. అర్జునుఁడు గోగ్రహణసందర్భమునఁ గురుబలంబుపైఁ బోవునప్పుడు ఆత్రంబునం గూడ ముట్టి తలయెత్తి చూచి యచ్చటి కౌరవసేనా సన్నివేశము నంత నుత్తరున కెఱింగించి, "కురురా జెట నున్నవాఁ డొకో; "విచ్చి చనకుండ వసులం దెచ్చుట మునుమున్న వలయు తెఱఁగు" అని యీ రీతి తాను చేయఁదలంచిన యుద్ధక్రమమంతయు (*plan of attack*) దెలియఁజెప్పి,

తదనుగుణంబుగనే యుద్ధక్రమము నడిపి విజయము సాధించెను. భీముఁడు కీచకుని సంకేతప్రదేశమునకు రప్పింపుమని చెప్పియు, "వచ్చిన నాసొబగునిం జెగఁజూచి నీకుం జూపి నీచిత్తంబు వడసెద" అని చెప్పినదానికి సరిగనే సూర్యాస్తమయం బైనపిదప నాకృశోదరి వృకోదరునకడకుం జని సమయ మయ్యెనని చెప్పి, యాతనితోన వెనుక నల్ల నంతంత నరిగినట్లును, అతఁడీమెను పర్యంకంబున కనతిదూరంబున నోసరిల నునిచినట్లును, తుద "కినలము గూఢయత్నమున నయ్యెడకుం గొనివచ్చి దానిఁ జయ్యనఁ వెలుగొందఁజేసి" యామె కా 'వినుమానపుఁ బీనుఁగు'నుఁ జూపినట్లును ప్రాచీన మూలపాఠమునందు లేని విషయమంతయుఁ జేర్చి రచించినాఁడు. ఉత్తరుఁడు తండ్రి కుత్తరగోగ్రహణ విజయ సందర్భమును తెలుపుచు, తాను కురుసేనఁ జూచి భయమొంది రథము డిగ్గి పాఱినది మొదలు జరిగిన వృత్తాంతమంతయు యుద్ధక్రమముతోఁగూడ నెట్లు జరిగినదిగా ముందు వర్ణింపఁబడినదో యట్లే వర్ణించి చెప్పునట్లు చేసినాఁడు.

"తేన తే నిర్జితా గావ స్తేన తే కురవో జితాః,
తస్య తత్కర్మ వీరస్య న మయా తాత యత్కృతమ్"

అని రెండుమూఁడు శ్లోకములుమాత్రమే కలవు మూలములో. వెనుక జరిగిన విషయములనుగూర్చి మరల చెప్పవలసి వచ్చినపు డాయా పాత్ర లాయా సందర్భములఁ జెప్పినమాటలనే మరల ననువదించి చెప్పునట్లు చేసినాఁడు.

౨. ఉపమాలంకార ప్రయోగము: సామాన్యముగా తిక్కన యలంకారములనే ప్రయోగింపఁడు. ప్రయోగించినపు డాదృశ్యమును మన కన్నులకుఁ గట్టినట్లు చేయుటకుఁగా సాధారణముగా నుపమాలంకారమునే-పూర్ణోపమనే-ప్రయోగించుచుండును. కీచకుఁడు

"సింగ మున్నగుహావిశేషమునకున్ శీఘ్రంబునన్ వచ్చు మా
తంగంబుం బరడించుచు బవనషత్ర స్వీకృతంబైన యా

రంగాగారము చేరవచ్చె."

ఇక్కడ భీముఁడు సింహము. కీచకుఁడు మాతంగము, కౌంతేయుస్థమైన పిదప

"వాని నడంగఁ బట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించెఁ బం
చానన మేణముం బొదవునట్లు."

భీముఁడు కీచకుని క్రిందఁ బడవైచి యాక్రమించు సందర్భమున నాతఁడు పంచాననము, కీచకుఁడు ఏణము నైనారు. సందర్భానుకూలముగా మార్చినాఁడు. అప్పుడు కీచకుఁ డుద్భటుండై "సమీరసుతునల్కఁ ద్రాఁకిడినట్లు వీఁకతోన్" నెగసెనట. తీఁగెకుఁ ద్రాఁకు వెట్టిన నంది పుచ్చుకొనినట్లు పై కెట్లు విజృంభించునో యట్లే భీముని యల్కయు కీచకునితోడనే పైకి నెగసినఁదట. అంత నీతని పిడికిటి పోటు దిన్న కీచకుఁడు నేలంబడుటను దెలుపుట కెట్టి యుపమానమును గూర్చెనో చూడుఁడు:

"పల్లవప్రసూన ఫలభరితంబగు
మ్రాను గూలఁ ద్రోయు మత్తగజముఁ
బోలె వివిధ రత్నభూషణ భూషితుం
డైన సూతుఁ గూల్చె ననిలసుతుఁడు."

యుద్ధవర్ణన సందర్భమున నీతఁడీ యలంకార ప్రయోగము విశేషము నొనర్చిన ట్లగపడును.

"నరు లొరులు దృశ్యములపైఁ
బరఁగింపఁగఁ జూడ్కు లెట్లు పడుఁ దప్పక యు
ప్పరుసున నరుఁ డేయు నిశిత
శరములు లక్ష్యములు దప్పి చన వించుకయున్."

"కరి సొచ్చిన తుంగమడువు
పరుసున మోన చాఁపకట్టువడియె నతనిచేన్."

"తీవ్రక్రోధనుఁడగు నరుఁ డు
ద్రావితగతి నడుమ మెఱసి బాడబాగ్ని దశం
బై జలనిధిఁ ద్రెక్కొనియెడు
నోజం గురుబలము పేర్మి యుడిపెం గోద్రోన్."
"సవ్యసాచి బాణసంఘంబు మత్త శుం
డాల ఘోరలీల గేలిసలిపె."

కేసరివిక్రముండు "బాణజాలవిన్యాసమునన్ వెసం బొదివె నర్క సుతుం గరుడుండు పాము నుద్భాసితపక్షుఁడై పొదువుభంగి." ఇచ్చట బాణజాలవిన్యాసమునకు గరుడుని "యుద్భాసిత పక్షముల"కు నౌపమ్య మెంత చక్కగా సరిపోయినదో గమనింపుఁడు.

"సంగ్రామం బభిరామం బయ్యెను ఘోరప్రకారంబయ్యె" నని వర్ణించు సందర్భమున నుపమాలంకారమును మిగుల దీర్ఘముగఁ బెంచినాఁడు. ఇట్టి దీర్ఘోపమల (*long drawn out similes*) నచ్చటచ్చట తిక్కనార్యుఁడు ప్రయోగించుచు నేయుండును.

"ప్రళయాంభోధరముక్త సాంద్రవిసరత్పాషాణ వర్షంబు మి
క్కిలియై శైలము గప్పునట్లు నయనక్షీణాస్త్రసంతాన మి
ట్టలమై కప్పినఁ దీవ్రమారుతము గాఢవ్యాప్తి జీమూతమం
డలిఁ బోలెన్ విరియించె భానుజుఁ డవష్టంభోజ్వలాకారుఁడై."

దీర్ఘతరంబైన రూపకము (*a prolonged metaphor*) న కుదాహరణము:

"రోషంబు భీషణ రూపమై చెలువొంద
నతులకేతువు శిఖయై వెలుంగ
శరజాలములు పటుజ్వాలలై నిగుడ న
ర్కతనూభవోగ్రాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల

సద్ధతి సైఁపక యుజ్జ్వలదివ్య ప
    తాక మెఱుంగు గా దళితధరణి
రథనేమిరవము గర్జనముగ శరపరం
    పరలు ధారలుగాఁగఁ బరఁగియడరె
నర్జునాంబుదం బనన్యసామాన్య స
ముద్యమమున ముఖపయోరుహముల
కాంతి దఱిఁగి యపుడు కౌరవసేనా స
రోవరంబు దీనభావ మొంద."

తిక్కనార్యుని యుపమానములు కొన్ని యాతని మానసికవృత్తి వైభవము (*intellectual similes*)ను సూచించుచుండెను. "రాగాదివికార నిరాసనంబునం బ్రసన్నయయిన బుద్ధియుంబోలె సింహబల ప్రభృతి కీచకవిధ్వంసనంబునం దెలివొందె"నది ద్రౌపది.

నర్తనాగారము—వివేకరహితుహృదయంబునుంబోలెఁ దమో దూషితము, విదగ్ధవనితా ప్రేమంబునుంబోలె దుర్నిరూప్యము, అనభ్యస్త శాస్త్రంబునుంబోలె దుర్గమంబు, స్వప్నలబ్ధపదార్థంబునుంబోలె నదృష్టిగోచరంబు, విషమకావ్యంబునుంబోలె నస్పష్టాలంకారంబు" నై యున్నదఁట.

"కుంతీసుత కాంతా చింతా మహాంధకారము, సంతసమను మచ్చరించిన దన్నట్లుగా ప్రభాతం బయ్యె"నఁట.

తిక్కనార్యుని యుపమాలంకార ప్రయోగవైచిత్ర్యము పరిశీలించిన కొలఁది పెంపొందుచునే యుండును.

౩. సందర్భానుకూలముగ భావమును స్ఫురింపఁ జేయుపదబంధము—పదరచన, (*sound echoing the sense*).—ధర్మజుఁడు బీభత్సుని నకులుని, ద్రౌపదినిజూచి ఘూర్ణమాన మానసుఁడగుచు, నెలుఁగు చందంబు వేఱుగా, ఖిన్నాంతఃకరణుఁడగుచు, వారెట్లు మెలంగుదురో యని పలికిన పలుకు లాతని హృద్గతావేదను వ్యక్తము చేయుచు నేయుచున్నవి.

సందర్భములందును, ద్రౌపది తనపడిన పరిక్లేశంబు నెఱిఁగించు సందర్భమునఁ గూడ నీతని యుత్పలమాలా వృత్తరచన మెంతయు సందర్భోచితములై యున్నది.

వర్ణన సందర్భములు సామాన్యముగా సమాంతర వాక్యములుగల పాదములతోఁ గూడిన సీసపద్యములను వాడుచుండుటయేగాక, మొదటి నాలుగు పాదములలో వస్తుస్వరూపమును వర్ణించి, పిదప దానిఁ జూచి నందువలనఁ గలుగు భావవృత్తిని (*impression on the mind*) వర్ణించు చుండుటను కవీశ్వరునియొక్క "చండమూర్తి"ని వర్ణించిన సందర్భమునఁ బరికించియే యున్నాము. భీముని కోపాటోపమును పటుదీర్ఘ సమాసముచేఁ జక్కఁగ ధ్వనింపఁజేయుటయు గమనించి యున్నాము. 'దుర్వారోద్యమేత్యాది' పద్యమునందలి పటుదీర్ఘ సమాసము, తుదకు 'కీచకా' యను సంబోధనము, ద్రౌపది కీచకుని జంకించుట కెంతయుఁ దగియున్నదని తలఁచియున్నాము. కీచకుని యురియాటము నొక గీతపద్యమున "తుదిముట్టగాన విశ్రయింపఁ గలఁగుఁడేలు" అనియు; చిక్కుముడిపాటును "చిక్కుముడిపడు, గ్రమ్మనుపడు, పెడంగుపడు, పెనంబడుఁ, దల్లడపడు, దురంత చింతదారికినగపడు, సింహబలుఁడు" అనియు, దుర్యోధనుని చారులు పాండవులను వెదకుటను పరగఁబొదరు పొదరు పల్లంబు పల్లంబు" *etc.* అనియు వర్ణించి యాపదరచనచేతనే యాభావములను స్ఫురింపఁజేసినాఁడు.

ధర్మజుఁడు విరటునిఁబట్టిన సుశర్మపైకి భీమునిఁ బురికొల్పుట యందలి యాతురమును- 'సత్వరంబగు చిత్తంబు' అను పదములచే స్ఫురింపఁజేసినాఁడు;

"ఎయిదు మెయిదుము రథరయ మెసక మెసఁగ"

అర్జునుని గుర్తించిన యుత్తరుని యుత్సాహము;

"పనుఁబని గొమ్ము లెమ్ము కురునాథు నదల్పు మరల్పు గోవులన్"

ఉపకీచకుల బారినుండి ద్రౌపదిని విడిపించుటకుఁగా శ్మశానము నకుఁ బోయిన భీముని క్రోధవేగమును "వికట భ్రూకుటి ఘోరఫాల కలితస్వేదోద్భటే" త్యాది పద్యరచనయే స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

తనను గేలిసేయుచున్న యశ్వత్థామకుఁ గర్ణుఁడు క్రోధఘూర్ణ మానతారకుండగుచు బదులుపలుకుట యాతని స్వభావమున కెంతయుఁ దగియున్నది:

"తలఁకెడువానికిన్ మగఁడు దానఁట నన్నడకించు వాఁడిసీ, పలు కకు భీకున ట్లొదుగఁ బాఱునెకూరుఁడు నిన్ను నచ్చియే, కలనికి వచ్చితిన్"

దేవదత్తా భీలరావంబునకు లేటమొగమ్ముపడుచు నడుచు కౌరవరాజ సైన్యంబును గదిసినవాఁడు "ప్రళయ భైరవసహస్ర, గర్జనోదగ్ర తర్జ నుం డర్జునుండు"

కీచకుఁకి దినముసాగి నిలుచుట నీరచనయే స్ఫురింపఁజేయుచున్నది:

"అనుచుఁగ్రుంకింపరాని ప్రౌఢ్ధరసి యరసి

* * * * *

మిగుల పందిరి పందిరి పొగిలి పొగిలి."

విరటుని యొక్కయు, నాతనికొడుకు యొక్కయు "వీరాలాప ములు" వారి యవిచారితదాంబికత్వము నెంతయు చక్కఁగా సూచించు చున్నవి:

"ఏమీ నిక్కమె మున్నెఱుంగఁడె etc"

"తగుసారథి దొరకొనినం

బగతురభంజించు టెంత పని కదుష్టల ద

వ్వగ గొనిపోదురాకో"

శత్రువుచేఁ జిక్కిన తన్ను విడిపించిన భీముని గూర్చి విరటుఁడు విస్మయము, సంతోషము జిత్తమున బెనఁగొనఁగా నిట్లనును:

“ఉపవాసము లుండుటనము
కృశుఁడవో పెంపో సముగ్రకీర్తి ప్రియమో.”

నానావిధ దీనాలాపములాడు నుత్తరునిఁ దేరుసేరందెచ్చి యర్జునుఁ డాతని భయమునూన్చి సారథిగాఁ జేసికొను సందర్భమున నాతని పలుకు లెంత మృదువులై ధైర్యమును గొల్పునవై యున్నవో చూడుఁడు:

“వెఱవకుమన్న పోటు కురువీరులతోడ నశక్యమేని య
త్తెఱఁగదియేల నీవుడుగు, తేరికి సారథివమ్ము నాకు”

ఆయాభావములను స్ఫురింపఁజేయుటకుఁ గాని, యాయాపాత్రల గుణములను వ్యక్తపఱచుటకుఁ గాని తిక్కనార్యుఁడు ప్రయోగించు విశేషణము లత్యంత సార్థకములనుట కొక్కనిదర్శనము చాలును. అర్జునుఁ డుత్తరునిఁ జెట్టెక్కి గాండీవంబుడిసి యిమ్మనిన సందర్భమున నాతఁడది పీనుఁగని శంకించి “నన్ను నీచవుఁబనిఁ బనుపంగా నీకుందగునె పాప కర్మముగాదే” యని చెప్పినపుడు, అదివిని “ధర్మనందనానుజుం డత్యాదరమున” “నమ్ముము వైదువు మోవగు” నని నమ్మఁబలికెనట. తిక్కన యిచ్చట నీవిశేషణమును ధర్మనందనానుజుఁ డధర్మవిషయమై యుత్తరుని ప్రేరేపింపఁడని సూచించు నుద్దేశముతోడనే వేసియున్నాఁడు. ఇందుకు నిదర్శనముగా మఱియొకచోట (-14) నర్జునునిచేతనే యీమాట వ్యక్తము చేయించినాఁడు. ఉత్తరునికి నమ్మకముగలుగుటకై తననామములను వాని యర్థములను దెల్పుచు

“పృథయుగఁ బలుకుదు నేయవి
తథవచనుండైన ధర్మతనయానుజుఁడ౯.”

అని పలికించినాఁడు. దీనినిఁబట్టి తిక్కనార్యుఁ డాయాసందర్భముల నాయా విశేషణములను జూచి ప్రయోగించు కళాకుశలుఁ (*a oonsious artist*) డని తలంపఁదగియున్నది. ద్రోణుఁ డావచ్చువాఁడు ఫల్గుణుఁడే యని నిశ్చయించి దుర్నిమిత్తములఁజూపి యుద్ధసన్నాహముం జేయ నుత్సహించిన సందర్భమున దుర్యోధనుఁ డాతనికి బదులుపల్కిన రీతి యాతని స్వభావమున కెంతయుఁ దగియున్నది:

"అర్జునుఁడైన నేమి సురరాజైనను నేమిగు విద్విషచ్ఛిదో
పార్జితమైన గోగణముఁ బట్టితి మెవ్వరు వచ్చిరేని."

ఈశైలిలోనే యాతని స్వాతంత్ర్యప్రియత్వము, ఇతరులమాటను లక్ష్యము చేయనొల్లకుండుట, ద్రోణునుపాలంభించుబుద్ధి, అర్జునునియందసూయాపరత, మొదలగునవన్నియు స్ఫురించుచున్నవి. అర్జునుఁ డుత్తరునితో "ధార్తరాష్ట్రగజుఁ డితనిం గదిసినప్పుడు వందువు నాదు మత్తరా" యనిపలికి అతని

"తేరుమనకారికగపడు తెలుఁగుగాంచి
యదరిబాసటయై యొప్ప రక్షపడిన
మెఱుఁగు మెఱసినచాడ్పునఁ దఱియఁజొరుము" అనెను.

రేఫాను ప్రాసయుక్తంబయి యీపద్యమున గంతులిడుచున్నశైలి (*racy style*) యందలిభావము నెంతచక్కఁగా వ్యక్తము చేయుచున్నదో గమనింపుఁడు.

౪. ఆంధ్రభాషాజాతీయ ప్రయోగనైపుణ్యము:—తిక్కనభారతము దేశీయపదంబులకు బడికి జాతీయములకు నొక పెద్ద గని వంటిది. ఏ యొక్క కవియు నింతటి దేశీయపదజాలమును, జాతీయములను ఇంత గుణవత్తరముగా (*Effectively*) బ్రయోగించి యుండలేదు. అట్టి భాషాజాతీయప్రయోగమును చేయుటచేతనే యాతని కవిత కట్టి స్వాభావికతా గుణము, మహనీయత్వము వచ్చినవి. తిక్కన భావచ్ఛాయలను సూచించుటకుగాఁ బ్రయోగించిన దేశీయపదజాల మపారము. కీచకునింటికిఁబోవు ద్రౌపదికిఁగలిగిన భయ దైన్యము లంతరములను వర్ణించునప్పుడు ప్రయోగించిన పదజాలమును జూడుఁడు:—భయము, దైన్యము, వెగడు, తల్లడము, తలఁకు పుట్టుట, కొంకుకొఁదికి మీఱుట, వెంగాటు, ముట్టుపాటు, వెఱఁగుపాటు, నొవ్వు, నెఱనాటుట, వగలు వగలనీనుట, దిగులు వొదవుట. కీచకుని పరితాపమును వర్ణించుచు నాఁడు చిదిమిడిపడు, మ్రానుపడు, వెడంగుపడు, వెనుంబడు, తల్లడపడు, దురంతచింతవారికి

వెగపడు నని చెప్పినాడు. మనోవికారమగ్నుఁ డగు కీచకుఁడు ఉగ్గడించు తల్లడించు, తలపోరగించు, నప్పళించు, తెగ నగ్గలించు, జనులం బరికించు, గళపళించును. సుదేష్ణ జారవొందు వర్ణించు సందర్భమున భయమున నుల్లు మదరు, పుయిలోటమున మోము వెల్లగిల్లు, కలతమై చెమటలు గ్రమ్ము దేరు, వగడుట, చెయ్యాలువీడుపడు, కౌతుకం బురియాడ చవులుకొని యాడు. రెండవ పర్యాయము ద్రౌపదిని సుదేష్ణ మందిరమునఁ జూచి కీచకుఁడు చేయఁ దొడంగిన దుర్వికారముల నెంత స్వాభావికముగా వర్ణించి నాఁడో చూడుఁడు: వెంగలివలుకు పలుకు, నేల ముసుగాళ్ళ నప్పళించు, రిత్తకురిత్త చెలఁగినవ్వు, వెడపాటపాడు, చేరుపఁబోలయు, ఇక్కడక్కడఁ బడు, తగులినమదింపఁజూచు. ద్రౌపదియందలి మోహపరితాపముచే నాతఁడు తలరు, నలంమరు, నవయు, వెచ్చనూర్చు, నొల్లఁబోవు, వెగడందు, గలంగు, పరిభ్రమించు, గొందలపడు, వెగ్గడిల్లు, చేడ్పడు. ఆ సమయమున నాతని మనోవృత్తు లెన్ని విధములో, పార్థుఁడు శంఖ మొత్తగా తోయధిసంక్షోభంబు గలఁగె, గిరివర్గముఁటాడె, వసుంధర సంచలించె, ఆశాచక్రము ల్లాడె, త్రిదశేంద్రు పట్టము కొందలమందె, పాతాళము ఘూర్ణిల్లె, తారకలాకులమయ్యె, వేదసంక్షోభించె. శత్రువుల శస్త్రాస్త్రసంపదయము నర్జునుఁడు వ్రయ్యలు వాపె, బిట్టుత్రుంచె, నుఱు మాడె, పొడిచేసె.

సందర్భానుకూలముగ నీతఁడు ప్రయోగించిన జాతీయము (*Telugu idiom*) తరువాత కవులుగాని పూర్వమున నన్నపార్యుఁడు గాని ప్రయోగించిన ట్లగపడదు. కాని యీపదబంధముల బిగి, శక్తి (*force and-vigour*) యిప్పటి మన వ్యావహారికభాషలో వలెనే గనబడుచుండును. కొన్ని యుదాహరణములను మాత్రము చూపెదను;

"విప్రులం జట్టలం బెట్టుకొని సుఖముండుదుమో"

"దీని నౌగాడనుఁడా"

"ఎంత్రిప్పులేటికి కమలవదన"—దొంక తిరుగుడుమాటలని యిప్పుడు మన మందుము.

48]

"కొంకు గొసరించుకయు లేక కూలఁదాఁచె"
"మిసుకున్న నూర్పుగలుగ నొక మూర్ఖునిచేఁ బడితిఁ"
"ఆపదలకెల్ల నోర్చెద దానికేమి"
"విచారము కోర్కికిఁగాని వావియే"
"ఇట్టి యవగాథపు పొత్తు మనంగవచ్చునే"
"నన్ను నిట్లాలి గొనఁగనేల"
"అతల కెద్దుట లేదు నేవియున్"
"రాధేయుం డొక చీటికిం గొనఁడు"
"సంవత్సరంబునుం జేపవ చేయువల్ గడచె"
"తప్ప గ్రుంకతిఱదు నీకుఁ"
"కనికొలువు చేసికొని"
"ఆశాచక్రముల కొలఁదులు బారవెట్టంగ"
"నా నేర్పుపనుల వెంట నీకడ నిలువంపలంచి"
"నేల నాలుగు చెఱఁగుల నృపులకొలువులందు వర్తించితి"
"వీనికి మార్కొనఁజాలెడు వానికి"
"అందుఁ బుట్టువులతోడన నీవును బుట్టినావు"
"వలదన్నను దిగెడువాఁడుగాఁడు-మాయద్దైవము-నేనేమిచేయుదాన"
"ఆ లేమపొలసిన చూడ్కికి జబ్బిన చూఱుగాదె"
"కానిరమ్మా చూతముగాని నీ గమనవేగంబుఁ"
"పిడుగుపడినవానిం గొఱవింబూఁదిన తెఱంగున"
"ఏడు సాగరములు నిక్కడక్కడఁ బెట్టి వలువని
రొంపి మై నలఁదికొనఁగ"
"వెనుకఁ గూడఁగ బుట్టిపట్టుకొని తన్నుఁ బల్కలింకేటికిన్"
"అకటయాఁడుకూయునాలకూయు లాఁతివారికైన నరయవలయు"
"వీఁడొకటి కాదవునా నెరుంగండు"
"నెయ్యంబు తియ్యంబు నెఱప నడచి"
"వన్యసత్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియుఁ మొలపదె"
"నావలని మన్నన యట్టిదకాదె"

"సారథి నారయుచున్నవాఁ డెఱింగినవని సెప్పఁగావలయు"
"లొమ్ము పోత్తికలుండెండి"
"వసుల వయ్య మెఱుగు వడఁతులసంతోష మేల నాకు"
"ఎవ్విధిఁ జని లేమి యనుచు"
"చెప్పఁబోదఁగిరి నింకఁ గొఱఁత వెట్టఁగ నేల"
"ఏచి మున్నీరు చే యీఁతనీఁద"
"తగిన వారి చెవికిఁ జేఁదు గాఁగ"
"చిత్తములం చెడ సేయునటి తరమే మీరల్"
"తానట నన్నరికించువాఁడిసీ"
"తనపేరికొలఁదిచూపి క్రీడి సెలఁగె,
"కన్గిలిపిన మాత్రలోన
"లొల్లింటి చూఱగలదె.
"వనిఁదెగు కౌంతేయుఁడు పొరఁడుగాని క్రౌర్యంబునతున్
"నివరవాయించుక లేక వటపవలయు రథంబున్"

ఇఁక భాషావిషయమునుఁ బరికింపఁగా నీతనికవితలో నిప్పుడర్థము మాఱిపోయిన పదజాలమెంతైనఁ గనఁబడును. ప్రయోగ వైఖరియందును ప్రాచీనభాగుణమును బయలువెట్టు సందర్భము లనేకములు కలవు. ఇప్పటంతగా వాడుకలోలేని ధాతువులు, భిన్నరూపములఁ జెందిన ధాతువులు ననేకములు గనఁబడును.

కూరు_ అళకూరిన మదితోన్ =కలుగు_'ననికి జాలఁ గూర్తునేను'=ప్రియుఁడు *cf* కూరిమి *etc*. త. కూర్=అధికమగు, పొందు. త_ అళకూర్న్దదు

ఉడివోవు= లొఁగిపోవు శక్తిని గడికండలు సేసిఁన జూచి యప్పు డాతం డుడివోక. _ఉడి+పోవు, ఉడుగు+పోవు_కాదు.

ఇప్పుడు దీనినుండి 'ఉడుగు' అనుధాతు వేర్పడినది. కన్నడమున ఉడగు అనియు కలదు. కావున 'ఉడుగు' అనుదానికి ప్రాచీన మూల

రూపము "ఉసి"యైయుండును ఉసి+అగు = ఉసగు స్వరసామ్యముచే (*Vowel harmony*) ఉసుగు, ఉదుపు అయియుండు.

త్రెయ్యు—త్రెస్సిన "కొంతల వంకులగతిఁ ద్రెస్సితొంగిన పాత్రముల్" "త్రెవ్వు"-కూడఁ గలదు. "బంధములు త్రెవ్వితలలు వసుంధరం రాలె" దీనినుండి ఇప్పుడు 'తెగు' ధాతువుగా నేర్పడినది. క. తెగె.

ఎలయు—సిరియెలసి పొదలు దీనినుండి ఎలము, మొదలగు రూపములు వచ్చియుండును.

తెలియు—బలంబులు తెలిసిన వేల్కానిన. వాడుకలో నిప్పటిక నప్పటికి గల భేదమును గమనింపుఁడు.

విఱుచు = ఓడించు. "హాంతకారి విఱిచినయట్లు లగ్గలిం విరుతు." తత్సైన్యముసెద, విఱిగిపాఱి భీష్ము మరుఁగునొచ్చె." తునుగు, "తునుగు" అనునర్థ మిప్పటివలెనే యా కాలమున నున్నను, పాఱువిఱిగిన పన్నట్లుగా సేనలు విరిగినవనుట యిప్పుడు ప్రసిద్ధముకాదు, "విఱు" అనునదే "వేఱు" రూపమును గూడఁ బొందినది. విఱిగియే వేఱుగుట.

ద్రేఁగు = భారము—ద్రేఁకన, ద్రేఁకము, ద్రేఁకఁదనము— అను రూపములుఁ కూడ గలవు "ద్రేఁకదనము దోచునట్లు చరింతు—" "ద్రేఁగు పెద్దన నోడ వారిధిఁ దరింపలేని భంగి"— భా. శాం. ౫ ఆ. ఇందలి యర్ధానుస్వారము "ద్రెంగు"రూపమును సూచించుచున్నది. కన్నడమున ప్రోవుచేయుట, నొకవానిపై నొకటిపెట్టుట (*to collect, to heap up*) అనునర్థమున "బెరంచు" అను ధాతువు కలదు, బెరంచు. బెరంగు. వెరంగు. ద్రేఁగులకు సంబంధము కనఁబడుచున్నది. శబ్దరత్నాకరమున వేఁగు=తపించు, అను దానికిది మొదటిరూపముగాఁ జెలుపఁబడినది. కాని తమిళ కన్నడములలో "తపించు" అనునర్థముకల సజాతీయరూపము (*cognate forms*) రేఫలలో నెచ్చటను గానరాదు. "వెం" ధాతువు కన్న. బెంకి=వేడిమి, నిప్పు; తమి. వెక్కై; మల. వెచ్చు, వేడియగు; కన్న. బెచ్చగె. బెచ్చనె; మాను=వేడిచేయు, తె. వెచ్చన. తమి. వెయిల్=

సూర్యునివేఁడిమి, ఆతపము. మళ- వెయిల్, కన్న- బిసిల్ వె- వెట్ట, వేఁడిమి. ఇన్ని రూపములలో నెచ్చట రేఫము లేకుండుటచే వేఁగు-ప్రేఁగులకు సంబంధమును గూర్చి సందేహింపవలసి యున్నది. ఇకగ్రత ప్రేఁకదనము—(ద్రౌపది) గడుపతనము. (*dignified nature*)

అఱు=క్షయించు, నశించు. "ఉక్కఱు భంజింతు" *cf.* పెంపఱు. తమిళ. అఱు=కోయు (*to cut*) అఱితి-అఱ్ఱిం=అంతము (*the end*). ఇప్పుడిది 'గు' అంతమందు గ్రహించిన అఱుగు (=జీర్ణించు) ధాతువై వాడుకలో నున్నది. కాని 'అఱు' రూపమున నంతగా లేదు. కన్న- "అఱవె" = జీర్ణించిపోవుట. (*the state of being decayed or worn-out.*)

కిట్టు=సమీపించు. "మృగనాథునైనను గిట్టవచ్చి." ఈ ధాతువు తమిళ, కన్నడ, మళయాళములందీ యర్థముననే కలదు. కన్న-కిట్టు-గిట్టు *to touch, to reach.* తమి-కిట్టె; మళ-కిట్టే= *to reach, to approach.* కాని యిప్పుడు తెలుఁగులో నంతవాడుకలేదు. అది నాకు గిట్టదు అన్నచో నీధాతువే ప్రయోగింపఁబడుచుండెనేమో.

కొలు=ఉండు, పొందు. (శ. రత్నా.) "కలువకతక్క రుచిత ప్రకారము శుభసుం గొలుహితులు" ఇది ఇప్పుడువాడుకలో లేకపోయినను, దీనిస్వరూపమే కావఁలయు కొలుముట్టు, కొలుగామి అను పదములలోను "కొలుకు" (=ప్రయోజనమునకు) అను చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములలో గానవచ్చుచున్నది.

మెఱయు=ప్రకాశించు-బయలువడు (శ. రత్నా.) "తా మెఱసి బయలుపడఁ బెల్లుగవిచ్చలవిడి భోగింపక" ఇప్పుడు మెఱుపు మెఱిసినది. ఆ వస్తువు మెరిసి పోవుచున్నది. నేను, మెఱసితిని. తాను మెఱసినాఁడు. అను ప్రయోగములు విరళములు. మెఱ ధాతువు కన్నడమునను గలదు. "వింత తెలవుల నేర్పుల్ మెఱయుచు" ఇట్లు సకర్మకముగ నిప్పుడు ప్రయోగమున లేదు.

పెలుకుఱు=విహ్వలించు-చలించు; "పెలుకుఱి తాళంబీ మదిఁ దలఁచి." ఇప్పుడిది వాడుకలోనుండిపోయినది. బెదఱు అనురూపమునఁ దరువాతి ప్రబంధములలో చలించు అను నర్థమునఁ గాననగు. కన్నడమున పెళర్ (=భయే.) అళ్కుఱు బెళ్కుఱు అనియు తమి-పెళ్ (=fear, alarm) అంజు, అనియు గలదు. ఈ అంజు ధాతువుకూడ నిప్పుడు వాడుకలో లేదు. cf- "అంజెదవుగాక నను చెంతం జేరఁగనీక"-ఉత్తర హరి.

ఈడంబోవు=వెనుదీయు. (శ. రత్నా.) "శార్దూలశుండాలాదులతో నీడంబోక పెనంగి" తమి, కన్న-ఈడు-ఈడ్డు=కలియుట (coming, together, join, equality) అని యర్థము కలదు. సమానముకాక-అతిక్ర మించి యని యర్థము కానోపు. ఇది యిప్పుడు ప్రచారమున లేదు.

నెక్కొను—"పొల్తి పై నెక్కొను చూడ్కి" నెల+కొను= నెక్కొను. cf. నిల్+కొను=నిక్కొను, నిక్కు. cf. తమి-నిర్కం- నిక్కాదు [నిర్కాదు] నిల్లాదు = నిలువదు.

దొరకొను—లభించు, యత్నించు, సిద్ధించు. [శ. రత్నా.] "పెలు వారలు దమ మెఱఁగెదు, తెలుఁగుల దొరకొన్న వింత తెలువుల నేర్పుల్ మెఱయుచు" ఈ రెండుధాతువులు గూడ నీకాలమున నకర్మకముగనే గాని సకర్మకముగ ప్రయోగింపఁబడుటలేదు. కావున పై యర్థము లివ్వుట సరిపోవునట్లులేదు. తమ తెలుఁగులను తెలిసికొని నట్లయితే వానిగూర్చిన జ్ఞానమును లభింపజేసికొనినట్లయితే అని యర్థము చెప్పుకొనవలసి యుం డును. ఈ దొరకొను నుండియే అకర్మకధాతువు దొరకు (= లభించు) అనున దేర్పడిన ట్లున్నది. అనఁగా దీనికి ప్రాచీనరూపము దొరకొను గానోపును.

తగులు—"సంక్రందన సూతికిన్ దగిలి కన్గానఁ జాలదె" = సక్తమై, ఆసక్తితో ఇప్పుడు తాఁకుట అని యర్థము. అధునికకన్నడము నను-తగులు కలదు. ప్రాచీన కన్నడమున-తాగు = to touch తాంగు, ఇప్పుడు తగులుకొనిపోయినాడు అను నప్పు డీయర్థము గాననగు.

తనుకు—"మదనాగ్ని జ్వాలలు తనుకఁగ = జ్వలింపఁగా. ఇది సందర్భానుసారముగు లక్షణార్థమై యుండును. "తాఁకుటయే" మూలార్థము—అంటుకొనగా అనుట యుక్తము. ఈ తనుకు నుండియె తాంకు—తాంగు తాఁకు వచ్చియుండును.—కావున తనుకు తగులు లకు తాఁకు సంబంధమును గలుపుచున్నట్లున్నది.

ఏచు = విజృంభించు "ఇందిరాసంఏను నాజ్ఞయేచి భువనంబులఁ బ్రబ్బెడి"—దీనికి మూలరూపము ఏరు [= ఎక్కు]; తమి. ఏరు = *to arise*; తెలుఁగున—ఎత్తు. ఏతాము, ఎక్కుట మొదలగు పదము లీధాతువు నుండి యేర్పడి యుండును. "దానికేసి పోవుచున్నాడు, వానికేసి చూచెను" అని వ్యవహారమునఁ గల ఏసి అనునది ఏచి యొక్క రూపాంతరమై యుండనోపు.

సుడియు—"కరువలి సుడియుమి కదలక చెన్నొందు" తె—సుడి, సుడిగుండము. అను వానిలో నీ ధాతువు కనఁబడుచున్నను, ఇప్పుడది వాడుకలో సుట్టు—చుట్టు అనురూపముననే యున్నది. కన్న—సుత్తు.

చూఁడు—"కాలవింబూఁడిన తెలుఁగున" తమి—సుడు: కన్న—సుడు(= దాహా) 'చూడాయిరుక్కిఱుదు' 'వేడిగానున్న' దనుట కిప్పుడు తమిళమున వాడుకలో నున్నది. ఇది యీయన్నిభాషలలో మిగుల ప్రాచీనంబగు ధాతువులలో నొకటి. ఇటీవలికాలమున నిది తెలుగులోఁ నంత వాఁడుకలో లేదు.

అప్పళించు = కన్న—అప్పళిసు = కొట్టుట—"బాహాప్పళించి"

పంబు—"పంబినకోపమున్ సమయభంగభ[illegible]బును నగ్గలించి" అతిశయించు. ఈధాతు విటీవలికాలమున బా[illegible]గా వ్యవహారమున నున్నట్లు లేదుగాని, కన్నడమున, పర్బు—పబ్బు—హాబ్బు (= వ్యాపించు—అను రూపములుగలదై యున్నది.

తఱుగు—"నీమేను చెన్నుఁ దఱిగె" = తగ్గు. 'తఱుఁగు'లో నుండియే-'తగ్గు'-వచ్చినను ఇప్పుడర్థమునఁ వీనికి గొంత భేదముకలదు మూలధాతువు తల్. తల్+అగు = తఱగు = ఖండించు,—తర్గు—తగ్గు—తక్కువ.

నచ్చి = నమ్మి "మీలావునచ్చి" అమ్మా నినునమ్మి చాల విష మంబగు విప్పవవాసము కొప్పికొంటి" అని నమ్మి ప్రయోగము కూడ నందే కలదు. ఇది నాకు నచ్చినది అనునప్పుడుమాత్ర మీ ధాతువు ప్రయోగింపఁబడుఁ చున్నది. కన్న "నచ్చు" విశ్వాసే. (=) ధాతువు ప్రాచీనభాషలోనే కలదు. ఆధునిక భాషలో నది "నంబు" అను రూప మును బొందినది. తెలుఁగునను నంబిక – నమ్మికయను రూపము కలదు కదా.

భావించు= ఎంచు - తలఁచు (శ. రత్నా.) "పాంచాలి రావిం చి సుదేష్ణ తృష్ణభావించుచు నిట్లనియె" మదిలో తృష్ణను తలంచుకొనిన నిచ్చట లాభమేమి? తనకు తృష్ణ కలిగినట్లుగా నెదుటివారికి "ముఖవికా రాదులచేఁ నగఁబఱచుచు"నని యర్థము చెప్పుకొనవలసియున్నది.

"భరమున నీపోరెడునెడ
బరమవిషాదంబు నీవు బలిమి మెఱపియు
ద్ధురవృత్తి జయము గొనినం
బరితోషము బొందు నన్ను భావించిమదిఁ"

వ. ఊహించి

"పలలుని దెస మాలిని చూ
డ్కుల తెఱఁ గెదపొందు దెలివెడుం గంటిరె"

అని పలికినది.

విషాద సంతోషములు కలిగిన సమయమున ద్రౌపదిని "భావింౘ" ఆమె ముఖవికారాదులను గుర్తించి,ఊహించి - మదిలో తర్కముచేసి - చూడ్కుల తెఱంగునుబట్టి యామె "యెదపొందు" హృద్గతాభిప్రాయ

మును గనిపెట్టినదట సుదేష్ణ. అనఁగా సుదేష్ణ భావించినది – కనిపెట్టినది ద్రౌపది చూపులచే తెలిసెను. పిదప నాయా వికారలక్షణములచేఁ గారణమును 'ఊహించినది.' దీనిఁబట్టి 'భావించుట' బాహ్యవ్యాపారము, ఊహించుట—మదిలో జరుగు నాంతరంగిక వ్యాపారముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మనుత ద్రౌపదిని భావించి సుదేష్ణ తృష్ణ భావించుచుఁ బలికినది. అనఁగా తృష్ణ కలిగినట్లు ముఖవికారాదులచే వ్యక్తము చేయుచునుండి యనుట. సందర్భమును బట్టి గా నీపదము నర్థము మారుచున్నట్లున్నది. తిక్కనార్యుని భాషా ప్రయోగమునందలి చిత్రము, దానివలన భాష కెట్టి యపూర్వశక్తి కలుగుచున్నదో గమనింపఁదగి యున్నది.

అగ్గము— "అపదలకు నగ్గంబయ్యెఁ గా"=అధీనమయ్యెను. ఇది యిటీవల కాలమున నంతగా వాడుకలో లేదు. కాని దీనినుండి యేర్పడిన 'అగ్గమువడు', 'అగ్గపడు', 'అగపడు—అను ధాతువుమాత్రము—అధీనమైనది కంటఁబడునదే గావున, 'కనఁబడు' అనునర్థమున నిత్యవ్యవహారములో నున్నది.

ఒఁగు=తొలఁగించు, నివర్తించు "ఆంధ్రభూభంగము నీఁగఁజాలరు." కన్నడమున నిది 'నీగు' (=నశించు, పోఁగొట్టు) అన్యరూపము గలదై యున్నది. త. నీంగు cf. నెగయు, ఎగయు. సణిత్తు-అణిత్తు.

"ననునాఁగకు, క్రొవ్వరుగ దేవి తలపడు"—అను సందర్భమున 'అగు' ధాతువువలెనే 'ఒఁగు' కూడా ప్రాచీనకాలమున సకర్మకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నది. "మెఱయు, కురియు" మొదలగున విట్టివనేకములింకనుగలవు. cf. "లోచనదీప్తులదర నుంకించిన నాఁగి యాఁగి" (=ఆఁపి యాఁపి).

"మనంబుల వాంఛలుడుగంగ నీకేవిధి నీఁగువాడ" ఇక్కడ నిచ్చునని యే యర్థముగనఁబడుచున్నది. అది 'నీఁగు', ఇది 'ఒఁగు' నగునా?

తరమిడి=వరుసగా. "తరమిడి చంపింపఁజూచెదవు" కన్న- తరవిడిదు. ఈయర్థము, ఈపదముకూడ యిప్పుడు వాడుకలోనున్నట్లగపడదు.

కాని 'తరువాత' తర్వాత అనుపదము "తరిము"=క్రమము-అను నీ రూపమునుండియే యేర్పడినట్లున్నది. *cf.* నన్నె-తుమా. "తిరితిరంబ."

మ్రోసిరి—"ఇట్లని మ్రోసిరనులు పురమునందును మీయుగా" మ్రోయు—ధాతు విశ్వాసు కలదు. "మ్రోఁగు"-మోఁగు అయినది. ఇదియే ప్రాచీనరూపమైన ట్లగపడుచున్నది. తమిళ-ముఱంగు, కన్న-'మొఱె' మొఱగు-మొఱయు-మ్రోయు—మ్రోగు—(*cf*)కుక్క మొఱుగుట, 'మొర' యా కించుట, మొర పెట్టుట. అందియల మొఱపము-*etc.* "జనులు మ్రోయుట" మాత్ర మిప్పుడు వాడుకలో లేదు.

తివురు = మ్రోఁగు—"దెసలు బీటలు వార తివురు చిందములు." దీనికి కోరు, యత్నించు మొదలగు నర్థములనేకము లున్నవి. కాని యిది యిప్పుడు వాడుకలోనే లేనట్లున్నది.

ఎద్దు = వెంబడించు. ఎద్దు మెద్యుముకథయ మెలప మెసగ"-తన్న. తమి—"ఎద్దు," ఇది ప్రాచీనధాతువేగాని యిటీవల తెలుఁగులో కొత్తగా నంతరించినట్లున్నది.

త్రెక్కొను = త్రాగు-మింగు "నడుమమెఱసి బడబాగ్ని దళంబై జలనిధిఁ ద్రెక్కొనియెడునోజం." ఇదియు వాడుకలో నుండి తొలఁగినది.

ఉదిలగొను =పరితపించు (శ. రత్నా) "ద్రౌపదిరూపమును నురిఁ దగిలి తనదు హృదయములు పృగమ త్తఱినుదిలగొనుచు." అట్లు మది నాగ్నినుదిలగొని యగ్నిదేవుం డకొ్కంతతో విట్లనియె." అగ్ని సంబంధము కలిగినపుడు పరితపించు ననునర్థము యుకముగనే గనఁబడును. కాని యీ ధాతు ఏటీవలికాలమున వాడుకలో నుండి పోవుటచే దాని మూలార్థమును నిర్ధారణచేయుటయు గష్టమే. ఈ ధాతువుయొక్క మూల రూపమును నిర్ధారణ చేయుటలో నితర ద్రావిడ భాషలు కొంత తోడ్పడ వచ్చును. తమి. ఉదై = తన్నుట (*to kick*) ఉదైత్తుకొ్కండ్రు=తన్ను కొను. కన్నడమున "ఒదె"—పాదప్రహారణ (*to strike with the foot*) (ఒదెదాడు-ఒద్దాడు=తన్నులాడు) అనియు ధాతువులు కలవు. "మృగమురిఁ

దగిలి యుదిలగొను" అను సందర్భమునందు "కొట్టుకొను, తన్నుకొను" అనునర్థమే యుక్తతరముగా గనఁబడుటచే, నిదియే దాని మూలార్థమనియు, పరితపించు అనునది= లాక్షణికార్థమనియు దలంపఁదగి యున్నది. ఇట్లే తిక్కననాఁడు వాడుకలో నుండి తరువాత వాడుకలో నంతరించిన ధాతువులయొక్కయు రూపములయొక్కయు, వాస్తవార్థమును నిర్ణయించుటకు నితర సజాతీయ భాషారూపములు కొంతవఱకుఁ దోడ్పడుచుండు ననుటకు సందేహము లేదు.

కెడగూడు "కెడగూడ దీని సీతని యొడలివయిం బెట్టి కాల్పు టుచితం బదయన్" = చచ్చిపోవునట్లుగా లేదా - చెడిపోవునట్లు. శబ్దరత్నాకరమున నీరూపము గ్రహింపఁబడ లేదు గాని 'కెడయు=చచ్చు, పడు-అనురూపము తెలుపఁబడినది. కన్నడమున కిడు= వినాశ (*to be ruined*) అను ధాతువు కలదు. తమిళమున "కెడు"= పాడయిపోవు అనుధాతువు కలదు. త. కెటు "కెట్టాన్" = పాడయిపోయినాఁడు. తాలవ్యచ్చగు "ఇ" కారసాహచర్యమువే "కంఠ్యకకారము" తాలవ్య "చ" కారముగా మారి తెలుఁగున "చెడు" అను రూపకము కలిగినది. చెడునుండి-చెట్ట వచ్చినది. కీడు అను ప్రాచీనరూపము కూడఁ గలదు. ఇప్పుడు చెడిపోవు అను రూపమేగాని కెడగూడు గాని కెడయు గాని వాడుకలో లేవు. మఱియొక రూపము కీడ్పడు అనుదానిని కూడ తిక్కన వాడినాఁడు "పేదయనఁ గీడ్పడియుండెనో కాక"

ఆలిగొను= అవహసించు—"అకటా దింద్రి నన్ను నిట్లాలిగొనఁగనేల". ఇప్పుడిది వాడుకలోనున్నట్లు లేదు. సంస్కృతధాతువు పరిభవించు అనునది దీనిని వ్యవహారమునుండి త్రోసివేసినది. కాని కన్నడమున అళె పరిభావే [*to slight, to disgrace*] 'అనుధాతువు కలదు. 'ఆళిగొళ్'=అవహసించు, మోసగించు. కావున నిదియు ప్రాచీన ధాతువుగనే పరిగణింపఁదగియున్నది.

పుల్లగిల్లు=భయపడు (శ. రత్నా) "పులిలోట మోమున పుల్లగిల్లగ." ఇచ్చట నీయర్థము కుదురదనుట స్పష్టమే. భీతివలనఁ గలిగిన

వికాసము మోమున వ్యక్తమైనదనియా? పుల్లనివస్తువు దినినప్పుడు మోమెట్లు చిట్లించుమో అట్లయ్యెనని యర్థము కానోపు.

ఈను—"మానిసి సంపదలీనుచుండు"—సంపదల నీనుట. మఱి యొక సందర్భమున నీధాతువు ప్రయోగింపఁబడుచున్నను నట్టి ప్రయోగము ప్రస్తుతపు వాడుకలో లేదు. [తమి. "కలుప్పు ఈనుం కల్వియుమ్ ఈనుం": మోక్షము నిచ్చును శుభ నిచ్చును. ఈన్ న్రాళ్=తల్లి. తెలుఁగు కన్నడముల తిర్యక్ప్రసవమునకై 'ఈను' తమిళమున నట్లు కాదు")

ద్రావిడ భాషలో ధాతువులతోఁ బోల్పఁదగి సజాతీయములైన (*cognate forms*) రూపములు గలిగి తిక్కనచే ప్రాచీనం బగు మూలార్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడి యాంధ్రభాషా చరిత్రమును బదచరిత్రమును దెలిసికొనుట కత్యంత సహాయమును జేయునవై యున్నవి.

ఇంకను విచిత్రములగు ప్రాచీన ప్రయోగములు మఱికొన్ని కలవు. క్రియారూపములలోను, కారక ప్రయోగమున గూడ ననేక చిత్రములు గాన నగును,

మూదల=తార్కాణము. క్రియారూపమున "మూదలించు=హెచ్చరించు"అను నర్థము వచ్చినది. మున్+తల అనఁగా ముందుతల చూపునది మార్గదర్శి అనునది మూలార్థము కావచ్చును.

వలను—"వంజలనైనను వలనేర్పడగ నొకభంగిఁ జేపగఁ జేసి పాడిగానగ" = తగినవిధము, ఇప్పుడు అవలను ఈవలను—అవల, ఈవల ప్రక్క = వలనగా అనునది. మూలార్థమును గోలుపోయి పంచమీవిభక్తి ప్రత్యయమై స్థిరపడినది.

విచారము—"పితృకార్యము చేయఁగా విచారమ్మునను" "అదియకావగని"—వీనియర్థమునందలి మార్పు గమనింపఁదగినది.

పెల్లు—"దుర్దశల పెల్లునకు దురపిల్లుట"

వెంటను—"ఎమ్మెయివని వెంటను—"వాని వెంటఁబడిపోవును"

అని యందుముగాని, వనివెంట వెళ్ళినాఁడని యిప్పుడనము.

బడిగా — అనుదానికి "వెంబడిగా" అని వెంట పదముతోఁ జేర్చ కుండ, వ్యస్తప్రయోగ మిప్పటికాలమున లేదు. కాని తిక్కన ప్రయోగమున "చనియెంగేకయ సుతానుచారికలబడిగా" అనికలదు.

చూలు — "తొల్లింటి చూలఁగలదె." చూలుగొను ధాతువులో తప్ప చూలు కిప్పుడువ్యస్తప్రయోగము లేదు.తమి. చూలైయాదు = కొల్లగొను.

కలిమి — "కాంతాదులతోడి పొందుకలిమి ఘటునతుగా" = పొందు గలిగియుండుట. ఇప్పుడు కలిమి లక్ష్యార్థమగు సంపద యందేగాని, ధాత్వర్థమున వాడుకలేదు. ఇట్టిదె "కోపరసంబు పేర్మిచెరిచెగా".

గోసెక్కు — "దీని నీవు గోసెక్కఁగఁ జేసి" = దూరు, దోషము – గోసు. ఘోష శబ్దభవమై యుండును. "గోసెక్కు" అను పదబంధము నెంత శక్తివంతముగ (*effectively*) తిక్కన ప్రయోగించినాఁడో చూడుఁడు.

చెటపట్టు — "నన్ను నతఁడు చెట్టవట్టినన్ ద్రోచి వెసంజన్న వెసు కొనుటయు", ఇక్కడ మూలార్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది. ఇప్పుడు చేపట్టు వివాహము అను నర్థమున రూఢిఁ జెందినది.

మై. "రెండుమైల నడతము" = రీతులుగా

మైమై. "సింహబలుఁడు నిన్ను పరిభవించి మైమైతోన యునికిం జేసి" "మైమై పోరి దుగ్రాకృతిన్" అనాయాసముగా – త. మెన్మై = మెల్లమెల్లగా – మార్దవము [కో]

కొలఁది. "లోకుల చిత్తమునకు వేగగు కొలఁదిమనను" – [=రీతిగా] – ఈ యర్థమున నిప్పుడు వాడుకలేదు. [చేసినకొలది లేదా – నా శక్తి కొలది – అని యందుము]

మెయివడి = సమ్మతి – "మెయివడి చూపుగా"

వలపు = కోరిక - మూలార్థము. "రిపుంబరిమార్పంగా వచ్చునేని యొట్టిద నావలపు" cf. చేయవలయు -. ధాతువు - 'ఒల్' cf. చేయ నొల్ల. తమి. కన్న. మళ ఒల్, ఒల్లు.

ఓలము = మరుగు - "ఓలము బ గొలు నొక్కటిగా" దీనినుండి 'ఓలి మానగొనియె' అను క్రియారూప మేర్పడినది.

ఒంటికి - "ఏచిచలంబున నొంటికిఁ జూచిన" = వేరువిధముగా.

ఉద్దవిడి - ఉద్ద = మిక్కిలి అనునర్థముగల యుపసర్గ - శాని శ. రత్నా. న దేశ్యమనియే చెప్పబడినది. "ఉద్దవిడిన పసుల నూచ ముట్టుగఁబెట్టి" = "మిక్కిలి విడిపోయిన" cf. నన్నె. కుమా. ఉద్దపరి.

తరము - "తరమెఱిఁగి" - "మేల్తరములు"

"ఎందు లేకునికి వలన - [లేకుండుటవలన]

"విచ్చి జనినమస్త దేశంబులుం గ్రుమ్మరి" = విడిపోయి. ఇప్పుడు విచ్చి = విప్పి - విడదీసి.

చాలుట - కార్యంబే చందంబునఁ దెఱఁగగునా చాలుట కోర్వ వలయు. తమి - చాలు; క - సాలు = to be sufficient

కురుచ - "నావలుకులు గురుచసేయక"

అరె - "జయలక్ష్మిం జేకొనునరె"

రూపు - గుఱ్ఱములను రూపుగా నరయుట.

పొందు - వారు తమతమపొందుపట్ల కేగిరి.

తేరు - "గోమునమైఁగంద క్రొవ్వుచేలుపేర్చు" = క్రొవ్వుపైకి గనబడునట్లుగాఁ జేయ

తేజము - "ఎంత తేజమైనవాని బుద్ధిగలుగు వారొల్లరు"

తపము - "కాంతారంబున తరిమిపోవు సమయంబున" = త్వరి తపడు - ఈ యర్థమిప్పుడు వాడుకలో నున్నట్లగపడదు - ఇప్పుడు "తరిమికొనుపోవుట" యని కలదు.

మొఱపము = ధ్వని "అందియల మొఱపంబున కరుగుదెంచి" ధాతువు - మ్రోఁగు - భాషా మొఱపాలు?

"మూఁకపంచు", "అర్జునుఁడు గవియించిన యంప మూఁకపంచు దళముగఁ గప్పిన" - తమి. మూఁడు = మూయు. మూసుకొని వచ్చిన పంచు - మూఁకపంచు

ఓజలు మెఱయు — భీముఁడనేక విధముల నోజలు మెఱయుచు.

ఉఱుడిల్లు — "ఇట్టి పనికి నూఱుడిల్లి తోడుకొనఁగ నిచట నీదగు మట్టుంబుఁదవివి వడయఁ వాఁడనొక్కొ." = ఉపశమించు.

"విడ్డేసిన మదనునిచే ధృతివాసిన సింహబలుఁడు." చే=తృతీయార్థము 'మూలముగా' ననియా?

"ఇష్టు దానియొద్దకేగు దేవలయాపేవని సేయఁగ బూని"

"దీనిపై నెయ్యముకల్మి యే కొలది నీమదికింతయు నాకుఁ జెప్పుమా" - షష్ఠిప్రయోగ విశేషము గమనింపఁ దగినది=నీమనస్సునకు దీనిపై స్నేహముండుట?

"ప్రియసఖ చూడ్కి మునుఁగుపడఁ దనుసంభావించు నెడ"

దెస = దువస్థ = అవస్థ - "తనవేచవపుదెస యెరుఁ లెఱుంగక యుండఁగా" ఇచ్చట 'దిక్కు' 'వైపు' అనియె యర్థము.

బ — కలిమికి నొప్పగు సిగియు బలిమికి దొడవైనయట్టి బలగమునై." = బలగము కలవాఁడై యను నర్థమున.

"మత్స్యపతిమును దనయులకలోనివాఁడ కొఁదలంచి"

"పలుకంగఁ జాలఁదయ్యెడు నకటా"

"శౌర్యవైభవ ప్రాభవశౌచములకు నొరులకైనఁ గైవారమై యుల్లసిల్లు"

"తనపవిత్రవేషవిన్న మునిజనంబులకైన నలవరించుకొనగవలయువాఁడు"

"కిత్తుకిత్తు చెలగినవ్వ"

"తమయన్నకు నగ్గియిచ్చువారై"
"వారేమనిరేని మఱియుం దగనాడి"
"నీమాటలకు నేమిగులంగా నెఱుఁగఁబోదు మీదెట్లుండెఁగా"
"మనకు మార్కొను నట్టి కొలఁదికాదు"
"బాసట లేరయెవ్వరున్"
"తనతన వాహనములాయుధములెల్ల జనంబులునసువు సేసికొనుచు"
"ఇవి నీతెగకొలఁదివి."
"పాండునందనులయున్న యిమ్మెయిఁగానవేఁడి." తమి- వెంటం
"బల మెల్లఁగా నెఱరెండురూపాయలుగఁ బొచ్చి"
"నాలుపుగాఁ బోయి"
"భయరసము పట్టు పెట్టునఁ బగఱవాలు"
"పెద్దదొరలు చీరలొలుఁపబడిరి"
"పతియెఱుఁగఁబోకో జనులు నిజము సేయుదురే"
"దుఃఖములకు నగపడకుండ"
కీచకుఁ బరిమార్చుటకిపుడు గడవఁబడియెనే"

కారక విశేషములు

"జంతకు నేర్చునీకు"
"నినుం గొనియాడుచేతఁ దానెంతయుఁబెద్ద"
"తద్వృత్తమునకు వన్నెలుము.
"యముఁనిచే నగపడ్డపీని ప్రాణంబులు.
"విసరి నేలతోఁ ద్రేసి పిప్పునముండి పెట్టిన"
"క్రీచకుని దెస నన్నొకకీడు తెరవు పొరయకుండగాపుడు"
"క్రీచకుదురాచరణంబు నాకుఁ బ్రకటించి"

"ఇట్లు లోక మూర్ధునిచేఁ దుదిఁబోయి కోలుపోయిన యభిమానము"

"పృథాసుతుల దిక్కుఁగనఁ దద్దయుఁ భీతుఁడై"

"వారికిన్ విలాపముసేసె"

"తలపోఁతగలిగి యమ్మెలతపట్టుటకుఁ దానొంతు వంతలు పుట్టకుండునొక్కొ"

"గంధర్వులచే వడి మృతినొందె"

"సైరంధ్రి కపాయము వొందదని యూహించి"

"వారికినుతింపగ నేల విసర్గవృత్తముల్"

"మాకుంజూడ పాండవులు వొడవడంగి లేకపోయిరి.

"నాతోఁడి ప్రేముడింగడు నాతురయై"

"ఏమని వినియెదనో నీచేననుడు."

"వారలకు వగవవలదు."

"అతని నెవ్వరికేనియుం దొగడవలయు.'

"పాపమున గురులకు మాఱ్కొనియెదము"

ఇట్లు తిక్కనార్యుని యాంధ్రభాషా జాతీయప్రయోగ చమత్కారము లపారములై వెలయుచున్నవి. అతని భాషాశక్తి, ప్రయోగ చమత్కృతి, జాతీయవైఖరి, పదసంగ్రహణ నైపుణి, యనన్య సామాన్యములు. అప్పటి తిక్కనార్యుని భాషకును, ఇప్పటిభాషకును విశేషవ్యత్యాసమగపడుచున్నది ధాతు, పద, కారక, క్రియారూప, జాతీయప్రయోగ విషయమున నెంతేని భేదముకలదు. అతని కాలమునందలి యాంధ్రభాషా స్వరూపస్థితిని గనుగొని, అది కాలక్రమమున నెట్టి మార్పులకు లోనై ప్రస్తుత స్థితికివచ్చినది, అప్పటి యాతని భాష యెంతవఱకంతరించినదియు తెలిసికొనుటగా నాతని భారతమందలి దేశీయ పదముల పట్టికలను తయారుచేయు టెంతయు నావశ్యకమై గన్పడుచున్నది. వీనిని తరువాతి

భాషతోడను పూర్వకవుల యొక్కయు శాసనములయు భాషతోడను బోల్చినచో నాంధ్రభాషాచరిత్రమును గొంతవఱకు దెలిసికొనుట కవకాశ మేర్పడఁగలదు.

ఉపసంహారము

ఇట్లు సహజంబై, సలక్షణంబై, శక్తివంతంబై, జాతీయ యుక్తంబై, దేశీయబహుళంబగు నాంధ్రభాషతో, భవ్యకవితా పేశలుండు, విజ్ఞాన సంపద్విఖ్యాతుఁడు, సంయమిప్రవర సంభావ్యాను భావుండునగు కృష్ణద్వైపాయనుఁ డర్థిలోకహితనిష్ఠంబూని రచించిన లేఖ్యంబగు నీ యామ్నాయమునందలి యర్థమును ప్రబంధమండలిగా రచించి యాంధ్రావళికి మోదముం గూర్ప నెంచిన తిక్కనార్యుఁడు "హృదయాహ్లాది, చతుర్థ, మూర్జితకథోపేతంబు నానారసాభ్యుదయోల్లాసి" యగు నీవిరాట పర్వమును రచించు సందర్భమున సంస్కృత మూలమునందలి యర్థ మును కావ్యకళాదృష్టితోఁ జూచి యందలివిషయముల యౌచిత్యానౌచిత్య ములను, గుణదోషములను బరిశీలించి మూలమునందలి యే విషయమెచ్చట నుపయోగించుకొననగునో దానినచో నుపయోగించుకొనుచు, సందర్భాను కూలముగ రసమును బోషించుచు, పాత్రలశీలమును వ్యక్తీకరించుచు, సంభాషణలను బెంచుచు, కథాంశములను దారుమాఱుచేయుచు, కావ్యకళా సౌందర్యమునకుఁ దోడ్పడని సందర్భములను విడనాడుచు, నద్దానిఁ బోషించుట కనువగు వర్ణనలను—అనఁగా ప్రకృతి వర్ణనలను, శీలపోషక వర్ణనలను, భావస్ఫూర్తిసూచక వర్ణనలను మనోవృత్తి ప్రకాశక—ప్రసాద్య రక—వర్ణనలను, స్వీయదేశీయాచార వర్ణనను సందర్భానుకూలముగ స్వయముగరచించి చేర్చుచు దన భాషాంతరీకృతగ్రంథము నత్యంత రసోద్బోధకంబై కావ్యకళకాదర్శభూతంబై స్వతంత్రంబగు నుత్తమ ధ్వనికావ్యముగనొనర్చి ధన్యుఁడైనాఁడు. ఆంధ్రావళి కత్యంత మోదముం గూర్చినాఁడు. భక్తకోటికి వరణీయుఁడైనాఁడు. తానను భవించిన కవిత్వ

తత్వ నిరతిశయానుభావానందమును దన దేశీయులకుఁ గూడ చవిగొలిపి నాఁడు. ఇక ఉద్యోగాదులగు మిక్కిన పదునాల్గింటిలోఁ గూడ నాంధ్రావళి యీమహనీయుని కావ్యశిల్ప మహత్వము నారసి యత్యంతామోద భరితులై కావ్యరసాంబుధి నద్వైతానందాంబుధి నోలలాడుదురు గాక ! ! !

మా ఇతర ప్రచురణలు

సాహిత్య దర్శనం	కె. వి. ఆర్. నరసింహం	50-00
రత్నావళి	,,	3-00
సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రకాశిక	కె. ఎ. కృష్ణమాచార్యులు	25-00
మహాభారతము తత్వదర్శనము	డా॥ రామకోటిశాస్త్రి	5.00
తిక్కన హరిహరనాథ తత్త్వము	,,	7-50
యయాతి చరిత్ర	,,	3-75
భువన విజయం	పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మ	6-00
గుహుడు	బృందావనం రంగాచార్యులు	3-00
సాహిత్య కౌముది	గుంటూరు శేషేంద్రశర్మ	4-00
మాళవికాగ్నిమిత్రము	మోచర్ల రామకృష్ణయ్య	3-00
వ్యాస ప్రభాస	కొక్కొండ సత్యవతి	4-00
సుభాషిత రత్నావళి	వెంటాల గోపాలకృష్ణ	10-00
జాతీయాలు పుట్టుపూర్వోత్తరాలు మరియు సంస్కృత న్యాయాలు	,,	10-00
ప్రతిజ్ఞ	డా॥ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి	3-50
శృంగార నైషధం (3, 4 ఆశ్వాసాలు)	శ్రీనాథుడు	2-00
లక్ష్మీ సహస్ర కావ్యం	డా॥ వేదుల సూర్యనారాయణశర్మ	20-00
అంతరార్థ రామాయణం	,,	20.00
ఆర్య చాణక్యము	,,	20-00
రక్షకభట తత్వశాస్త్రం	,,	10-00
శ్రీగురుగీత	,,	3-50
తెలుగులో చాటు కవిత్వము	ప్రొ. జి. లలిత	45-00
సాహిత్య శిల్ప సమీక్ష	పింగళి లక్ష్మీకాంతం	25-00
ఆంధ్రభారత కవితా విమర్శనము	కోరాడ రామకృష్ణయ్య	20-00